

Ambrus István¹

A büntetlen eszköz-, utó- és mellékselekményekről

Bevezetés

Abban az esetben, ha egy elkövető egy cselekményével egy bűncselekmény törvényi tényállását valósítja meg, e cselekmény minősítése egység-többség tani szempontból általában nem különösebben problematikus – ebben az esetben *természetes egység* valósul meg. Az anyagi büntetőjog rendszerében azonban az elkövető² egy cselekménye ugyanúgy megvalósíthat több bűncselekményt (*alaki halmazat*), mint több cselekménye egy vagy több bűncselekményt (az előbbinél *természetes* vagy *törvényi egység*, az utóbbi esetben *anyagi halmazat* létesül).

Ha az elkövető egy vagy több cselekményével ugyanazon bűncselekmény törvényi tényállását realizálja többször, az alaki, illetőleg az anyagi halmazat

---

¹ gyakornok, Szegedi Tudományegyetem ÁJK Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék

² Bűncselekmény természetesen létrejöhet több elkövető tevékenysége révén is, ám az ilyen típusú esetek kívül esnek az egység-halmazat kérdéskörén.

homogén; ha több különböző bűncselekményt valósít meg, *heterogén* halmazattal állunk szemben.³

Az említett esetekben a halmazat *valóságos*; ha azonban a megvalósulni látszó törvényi tényállások közül az egyik – valamilyen, a tényállások között fennforgó viszony folytán – alkalmazása kizárja a további bűncselekmények megállapításának lehetőségét, a halmazat csupán *látszólagos*, így végeredményben egy bűncselekmény, egység jön létre.⁴ A cselekmények száma szerint tett elnevezésbeli megkülönböztetés a látszólagos halmazat esetében is irányadó: a látszólagos halmazat is létrejöhet egy cselekmény (*látszólagos alaki halmazat*) és több cselekmény (*látszólagos anyagi halmazat*) megvalósításával. Míg a valóságos és látszólagos alaki halmazat kategóriái a jogirodalomban viszonylagosan kimunkáltnak tekinthetők, s az egyes szerzők által elfoglalt álláspontok közel esnek egymáshoz⁵, addig az anyagi halmazat körében annak valóságos vagy látszólagos volta egyike a büntetőjog legvitatottabb dogmatikai kérdéseinek. Általánosságban annyit jelenthető ki, hogy sok esetben látszólagos lehet az anyagi halmazat, ha az azt alkotó egyes cselekmények között – időbeli

---

³ Az áttekintés alapjául szolgált: Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. HVG-ORAC. Budapest, 2008. 230-232. p.

⁴ Kádár Miklós-Kálmán György: A büntetőjog általános tanai. KJK. Budapest, 1966. 628. p.

⁵ Szük László: A bűncselekményi egység és a bűnhalmazat. In Büntetőjog. Általános rész. II. kötet (szerk.: Pintér Jenő). Tankönyvkiadó. Budapest, 1977. 86. p.

eltérésük, illetőleg a magatartások megjelenési formájának különbözősége ellenére – olyan szoros kapcsolat van, amely folytán halmazati értékelésre nem kerülhet sor.⁶

A homogén és a heterogén halmazat közötti különbségtétel elméleti jellegűnek tekinthető, az a cselekmények minősítésére nincs kihatással.⁷ Ezzel szemben a valóságos és a látszólagos halmazat elhatárolása fontos anyagi jogi kérdés, ettől függ ugyanis az elkövető cselekményének vagy cselekményeinek *jogi minősítése*: amennyiben a halmazat valóságos, több bűncselekmény valósul meg, a halmazati minősítés pedig *halmazati büntetést* von maga után.⁸ A látszólagos halmazat esetében azonban egy bűncselekményt kell megállapítani és ennek megfelelően az egy bűncselekményre irányadó büntetési tétel keretei között kell a büntetést kiszabni.

Főszabály az, hogy az elkövető több, időben egymást követő, önmagukban is bűncselekményként értékelhető cselekményei – akár fennáll közöttük valamilyen összefüggés, akár nem – valóságos halmazatban állnak. A látszólagos anyagi halmazat tehát mint a valóságos anyagi halmazat *kivétele* fogható fel.

---

⁶ László Jenő (szerk.): A Büntető Törvénykönyv magyarázata. I. kötet. A vonatkozó rész szerzője Békés Imre. KJK. Budapest, 1986. 47-48. p.

⁷ Megjegyzést igényel, hogy a *rendbeliség* terminológiája csak a valóságos homogén halmazat vonatkozásában használatos.

⁸ Vö. Btk. 85-86. §

Amennyiben azonban az anyagi halmazat látszólagosságát megalapozó kapcsolat forog fenn adott törvényi tényállások között, a halmazati minősítést mellőzve csak egy bűncselekményt szabad megállapítani, mert ilyenkor a halmazatkénti értékelés fontos speciális büntetőjogi alapelvbe, a kétszeres értékelés tilalmába (*ne bis in idem*) ütközne.⁹ Itt is érvényesülnie kell tehát az egység-halmazat tana legfontosabb rendezőelvének: semelyik körülmény sem értékelhető kétszeresen és semelyik büntetőjogilag releváns momentum sem maradhat értékelés nélkül.¹⁰

Tanulmányom a látszólagos anyagi halmazatnak a jogirodalomban igen vitatott esetköreivel: *a büntetlen eszköz-, utó- és mellékselekményekkel* foglalkozik. E három esetkört első ízben Schultheisz Emil különböztette meg, s máig ez a felosztás tekinthető uralkodónak a hazai jogirodalomban.¹¹ Ismeretes azonban a látszólagos anyagi halmazatot más formában csoportosító felfogás is.¹² A büntetlen eszköz-, utó- és mellékselekmények egymással szorosan összefüggő jogintézmények, az áttekinthetőség kedvéért azonban külön fejezetben tárgyalom őket. Azon fejtegetéseket, amelyek a három kategória mindegyikét érintik –

---

⁹ Az alapelvhez lásd: Nagy Ferenc (2008): i. m. 57-59. p.

¹⁰ Uo. 230. p.

¹¹ Kiegészítve az önálló részcselekmény, illetve az összeolvadás eseteivel, melyek nem képezik e tanulmány tárgyát. Vö. Schultheisz Emil: A látszólagos halmazat. SZTE ÁJK. Szeged, 1956. 12-16. p.

¹² Így például Földvári József a látszólagos anyagi halmazat körében csak az ún. *büntetlen elő- és utócselekmények* megkülönböztetését tartja indokoltnak. Földvári József: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban. KJK. Budapest, 1962. 205. p.

ideértve a hosszabb történeti áttekintést is – a büntetlen eszközcselekményt tárgyaló pontban fogom felvázolni; a büntetlen utó- és mellékcselekmény esetében pedig ide fogok visszautalni.

1. A büntetlen eszközcselekmény

1.1. A büntetlen eszközcselekmény fogalma, a jogintézmény jogtörténeti fejlődése.

Állásponatomat előljáróban összefoglalva: a *büntetlen eszközcselekmény* mint látszólagos anyagi halmazati kategória megállapíthatóságához három feltételnek kell teljesülnie. Az első feltétel, hogy az elkövető két cselekménye egymással az *eszköz és a cél* viszonylatában álljon. A második az, hogy az ilyen cselekmények találkozása in abstracto *szükségképpen, rendszerinti* vagy legalábbis *tipikus* (a rendszerintinél valamivel ritkább) legyen.¹³ Harmadik feltételként pedig azt állítom, hogy a célcselekmény *súlyosabb büntetés* alá essen az eszközcselekménynél (saját állásponatom részletezéséhez lásd 1.2.).

1.1.1. A kir. Kúria gyakorlatában és a korabeli jogtudományban a legtöbb problémát okozó egység-többség tani kérdés még nem a valóságos és a látszólagos halmazat elhatárolása, hanem az alaki halmazat egységkénti vagy halmazatkénti minősítése volt.¹⁴ E kérdés azonban az 1950. évi II. törvény (a

---

¹³ Nagy Ferenc-Tokaji Géza: A magyar büntetőjog általános része. JATEPress. Szeged, 1993. 169. p.

¹⁴ Cserey Emil: Gondolatok a bűnhalmazat törvényi szabályozásáról. Magyar Jog, 1975. évi 5. szám. 334. p.

továbbiakban: Btá.) megalkotásával megoldottá vált: e törvény 57. § (1) bekezdése¹⁵ alapján a bűncselekmények száma már nem függ a cselekmények számától, így mind az alaki, mind az anyagi halmazat valóságos halmazatnak minősül.¹⁶ A Btá. hatályba lépését megelőző időszakban egyébként a látszólagos anyagi halmazat kategóriája meglehetősen kidolgozatlan volt, annak kimunkálására éppen azt követően nyílt lehetőség, hogy a jogalkotó rendezte az alaki és az anyagi halmazat viszonyát. Az uralkodó álláspont a 20. század első felében a büntetlen eszközcselekmény kategóriájával kapcsolatban az volt, hogy „a cél-cselekmény *konzumálja* az eszközcselekményt”¹⁷ (kiemelés tőlem: A. I.). E megfogalmazásból is kitűnik, hogy ekkor még keveredtek a látszólagos alaki és a látszólagos anyagi halmazat kategóriái (ti. a konzumpció a recens szerzők

---

¹⁵ „Ha ugyanannak az elkövetőnek egy vagy több cselekménye több büntetést valósít meg...”

¹⁶ Az 1878. évi V. tc. 95. §-a alapján ugyanis az alaki halmazatot (az ún. törvényhalmazatot) egy bűncselekménynek, egységnek kellett tekinteni, ez azonban sok esetben tarthatatlan minősítésre vezetett. Ennek kiküszöbölése érdekében a judikatúra a lehető legszűkebb körre korlátozta az alaki halmazat megállapíthatóságát, s az esetek többségét a valóságos halmazatként értékelhető anyagi halmazat körébe utalta. A Csemegi-kódex tévesnek tekinthető felfogását a jogirodalom egyes képviselői már a 20. század első évtizedeiben megcáfolták, melynek nyomán a Csemegi-kódexet követő büntetőtörvényekből is tükröződő azon helyes szemlélet vált uralkodóvá, amelynek értelmében az egy cselekménnyel megvalósított több bűncselekmény – akár homogén, akár heterogén – halmazatot képez, a halmazatkénti minősítés tehát nem a cselekmények számától függ. Az alaki halmazatról szóló vitát részletesen bemutatja Földvári József (1962): i. m. 161-181. p.

¹⁷ A régi szerzők álláspontját summázza Földvári József (1962): i. m. 215. p.

felfogása szerint a látszólagos alaki, s nem a látszólagos anyagi halmazat egyik kategóriája¹⁸).

1.1.2. Az 1950-es évek óta – napjainkig változatlanul – az egyik legtöbb vitára okot adó kérdésnek a valóságos és a látszólagos halmazat elhatárolása körében az tekinthető, hogy az egymással eszköz-cél viszonyban álló, önmagukban külön-külön valamely különös részi tényállás keretei közé illeszkedő cselekmények között melyek lehetnek azok a további belső összefüggések, amelyekre tekintettel az eszközcselekmény megállapítása a célcselekmény mellett mellőzhető.

A) A Btá. hatálya alatt folytatott bírói gyakorlat a legtöbb esetben a halmazati minősítésre törekedett és formalizmusba hajló módon halmazatot állapított meg olyan esetekben is, amikor két cselekménynek két bűncselekményként történő értékelése logikailag is abszurd eredményre vezetett. Vida Ferenc találó kifejezésével élve ez volt a „halmazati dömping korszaka”.¹⁹ Ennek indoka alapvetően a Btá.-hoz fűzött miniszteri indokolásban keresendő: eszerint „ugyanazon tevékenység vagy mulasztás több jogilag védett érdeket is sérthet, vagyis több bűncselekményt valósíthat meg”.²⁰ A jogalkotó korabeli állásfoglalása szerint tehát a jogtárgysérelem többsége, illetve különbözősége

---

¹⁸ Vö. Nagy Ferenc (2008): i. m. 237-238. p.

¹⁹ Vida Ferenc: Hol tart a gyakorlat a bűnhalmazat megállapítását kizáró okok rendszerének kidolgozásában? Magyar Jog. 1967. évi 1. szám. 337. p.

²⁰ Idézi Kovács Pál: A valóságos és látszólagos bűnhalmazat elhatárolása. Magyar Jog. 1962. évi 9. szám. 400. p.

önmagában elegendő indok volt a halmazat megállapításához. A Legfelsőbb Bíróság éppen ezért elvi érveléssel szögezte le azt, hogy „a Btá. 57. §-a alapján eszköz-és célcselekmény esetében is bűnhalmazatot kell megállapítani”.²¹

A judikatúrában érvényesülő álláspont következetes képviselője azonban tarthatatlan ítéletek meghozatalára vezetett, ami arra sarkallta a Legfelsőbb Bíróságot, hogy a szükségtelen halmazati minősítéseket igyekezzen visszaszorítani. Így egyes bűncselekmények viszonylatában mindinkább elfogadottá vált az a tétel, hogy az eszköz-cél kapcsolatban álló cselekmények esetében az eszközcselekmény nem kerülhet külön megállapításra, amennyiben az a célcselekménynek *in abstracto* szükségszerű feltétele, azaz már a törvényi tényállások szövegezése olyan, hogy a célcselekmény megvalósítása szükségképpen feltételezi az eszközcselekmény realizálását is. Ilyenkor ugyanis vélelmezni kell, hogy a jogalkotó a célbűncselekmény szankcióját úgy határozta meg, hogy abban értékelte az eszközcselekmény társadalomra veszélyességét is, tehát annak önálló bűncselekményként történő megállapítása a kétszeres értékelés tilalmába ütközne (például szolgálhat a kettős házasság és az intellektuális közokirat-hamisítás kapcsolata, lásd 1.3.1.).

B) Az 1961. évi V. törvény (a továbbiakban: 1961. évi Btk.) hatályba lépését követően a Btá. időszakához képest ellentétes tendencia érvényesült a látszólagos

---

²¹ A Bírósági Határozatokba 395. szám alatt felvett határozatot idézi Schultheisz Emil (1956): i. m. 12. p.

halmazat, s ezen belül a büntetlen eszközcselekmény kapcsán. Egyrészt uralkodóvá vált az a nézet, amely szerint az eszköz-, illetve a célcselekmény között fennálló *in abstracto* szükségszerű kapcsolaton kívül az *in abstracto rendszerinti* kapcsolatnak is halmazati minősítést kizáró jelentősége van.²² A korabeli jogirodalomban így foglalt állást többek között Halász Sándor, Kovács Pál és Ráczy György is. Halász indokolása szerint „a jogalkotó a tényállások megalkotásánál a cselekmény tipikus változatait tartja szem előtt”.²³ Kovács szerint „a rendszerintiség elve alapján egység jön létre, amennyiben az absztrakt törvényi tényállások közötti összefüggés rendszerinti”.²⁴ Ráczy a halmazatot csak akkor tekintette kizártnak, ha az általános élettapasztalat szerint áll az eszközcselekmény a célcselekménnyel rendszerinti kapcsolatban.²⁵

Ezen kívül a Legfelsőbb Bíróság 1964. évi 712. számon közzétett eseti döntése nyomán a korabeli bírói gyakorlatban az a vitatható megoldás is érvényesült (s ezt a felfogást a jogirodalom egyes képviselői is igyekeztek elméletileg megalapozni²⁶), amelynek értelmében nemcsak az *in abstracto*, hanem

---

²² Halász Sándor (szerk. és társszerző): A Büntető Törvénykönyv Kommentárja. I. kötet. A vonatkozó rész szerzője Ráczy György. KJK. Budapest, 1968.

²³ Halász Sándor: A látszólagos halmazatról. Magyar Jog. 1966. évi 8. szám. 341. p.

²⁴ Kovács Pál: Az egység és többség elhatárolásának problémái. Magyar Jog. 1966. évi 9. szám. 399. p.

²⁵ Ráczy György: A bűnhalmazat megállapításának mellőzéséről. Magyar Jog. 1962. évi 10. szám. 437. p.

²⁶ A konkrét történeti tényállások közötti belső összefüggés elvére hivatkozva így foglalt állást Kovács Pál (1966): i. m. 399. p.

az *in concreto*, csak az adott szituációban fennálló *szükségképpeni* kapcsolat fennforgása is egységet teremt az eszköz és a cél viszonyában álló cselekmények között. Az LB az eszközcselekményként megvalósított magánlaksértés kapcsán, de általános érvennyel állapította meg, hogy „nem az a döntő, hogy az erőszakos nemi közösülést *általában el lehet-e követni* azt megelőző magánlaksértés nélkül, hanem az, hogy a terhelt a sértett ellen az *adott körülmények között elkövethette-e* az erőszakos nemi közösülés kísérletét anélkül, hogy annak lakásába erőszakkal behatolt volna”. E megállapítás absztrahálása után pedig a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy „*nem a megvalósult történeti eseményektől elvonatkoztatott törvényi tényállások összefüggését kell kutatni* az eszköz- és célcselekmény viszonylatában, *hanem a büntettek törvényi tényállását betöltő konkrét cselekmények benső összefüggését* kell vizsgálni” (kiemelések tőlem: A. I.).

Ezzel ellentétesen Berkes György a látszólagos halmazat körét arra az esetre korlátozta, amikor „a fő- és járulékos cselekmény együttes előfordulása általánosságban is rendszerinti”²⁷ (a konkrét szükségszerűségnek halmazati minősítést kizáró jelentőséget tulajdonító felfogásra vonatkozó kritikai észrevételemet lásd 1.2.2.F).

Ekkoriban tehát kisebbségbe került az a nézet, amelynek képviselői az eszközcselekmény büntetlenségéhez továbbra is az általánosságban fennálló

---

²⁷ Berkes György: A valódi és látszólagos halmazat kérdéséhez. Magyar Jog. 1966. évi 6. szám. 249. p.

szükségszerű kapcsolatot követelték meg. Így fogalt állást (és foglal állást jelenleg is²⁸) Földvári József, aki nézetét azzal indokolja, hogy „nehéz határvonalat húzni a rendszerinti és az esetleges összefüggések között. A lehetséges, esetleges, rendszerinti és valószínű összefüggéseknek nagyon sok árnyalata van, melyek megnyugtató módon nem határolhatók el egymástól.”²⁹ Erre az álláspontra helyezkedett Hartay Henrik is; szerinte „bűncselekmények kapcsolódását csak olyan büntettek viszonylatában vehette figyelembe a törvényhozó, amelyeknél az egyik büntett minden esetben szükségszerűen együtt járt a másik büntett megvalósításával is”.³⁰

C) Az 1978. évi IV. törvény, a jelenleg is hatályos Btk. (a továbbiakban: Btk.) megalkotása óta az ítélkezési gyakorlatban ismét gyakoribbá vált az a megoldás, amelynek értelmében az eszközcselekmény nem veszíti el önállóságát a célcselekmény mellett, csupán abban az esetben, ha azzal in abstracto szükségképpen együtt fordul elő. Steffler Sándor szerint e kérdés illetően megoldását követeli meg a jogalkotó akarata is, mivel a hatályos Btk. „a korábbi szabályozáshoz képest kevesebb bűncselekményt foglal egységbe, tehát csökkentette a törvényi egységek számát, és ezzel is kifejezésre juttatta, hogy

---

²⁸ Földvári József: Magyar Büntetőjog Általános Rész. Osiris. Budapest, 2006. 225. p.

²⁹ Földvári József: A bűnhalmazat kodifikációjáról. Jogtudományi Közlöny. 1960. évi 11. szám. 618. p.

³⁰ Hartay Henrik: A valódi és látszólagos halmazat elhatárolásánál a rendszerinti és a benső összefüggés figyelembevétele. Magyar Jog. 1966. évi 4. szám. 150. p.

legtöbbször és általában a halmazat megállapítását tartja indokoltnak.”³¹ Ettől eltérő nézetem szerint abból a körülményből, hogy egyes szükségtelennek ítélt, vagy korábban összefoglalt bűncselekményként szabályozott, de a jogalkalmazás során túlzottan szigorúnak bizonyult büntetéssel sújtott deliktum törvényi tényállását a jogalkotó hatályon kívül helyezte, nem következik, hogy a büntetlen eszközcselekménnyel kapcsolatos addigi gyakorlatot fel kívánta volna számolni, ismételten a halmazat túlburjánzásának adva át a helyet. Mindazonáltal a judikatúra jelenleg – ha, mint látni fogjuk, nem is teljes következetességgel – a valóságos halmazat körét tágító gyakorlatot folytat (egyek konkrét különös részi tényállások viszonyának elemzéséhez lásd 1.3.).

1.2. Saját álláspontom a büntetlen eszközcselekményről.

Mint azt már az 1.1. pontban felvázoltam, álláspontom szerint a büntetlen eszközcselekmény megállapításának három feltétele: a cselekmények közötti eszköz-cél viszony; az ilyen viszonyban lévő cselekmények in abstracto szükségképpen, rendszerinti vagy tipikus együttes előfordulása; továbbá az, hogy a célcselekményt súlyosabb büntetéssel fenyegetse a törvény az eszközcselekménynél.

---

³¹ Steffler Sándor: Az egység és halmazat a Büntető Törvénykönyv (1978. évi IV. tv.) szerint. Magyar Jog. 1981. 11. szám. 973. p.

1.2.1. *Az eszköz-cél viszony.* Az eszköz-cél viszony fennforgása magától értetődő előfeltétele annak, hogy az ilyen viszonyban álló cselekmények egyike (éspedig mindig az eszközcselekmény) büntetlen legyen. Ha ugyanis két bűncselekmény egymással az eszköz és a cél viszonyában áll, ez olyan szoros belső összefüggést teremt közöttük, amelyből – további, az alábbiakban kifejtendő feltételek együttes megléte esetén – arra következtethetünk, hogy erre az összefüggésre a jogalkotó a törvény szövegezésekor és az egyes bűncselekmények büntetési tételeinek megállapításakor már tekintettel volt (vagy legalábbis tekintettel kellett volna, hogy legyen), az eszközcselekménynek a célcselekmény melletti megvalósulását figyelembe vette. Ezért halmazukat csupán látszólagosnak tekinthetjük, amely körülmény folytán végeredményben csak a célbűncselekmény kerülhet megállapításra.

Eszköz és cél viszonyában akkor áll két büntetendő cselekmény, ha az elkövető az eszközcselekményt avégett valósítja meg, hogy ezáltal tulajdonképpeni célját, a célcselekményt realizálni tudja. Az tehát a bizonyítandó, hogy az elkövető szeme előtt az első (a végeredményben eszközcselekményként értékelhető) cselekmény elkövetésekor a célcselekmény lebegett-e. Ezt legkönnyebben akként dönthetjük el, hogy gondolatban elhagyjuk a célcselekményt: ezt követően vizsgálni kell, hogy az eszközcselekmény elkövetésére így is sor került-e volna. Ha igen, az eszköz-cél kapcsolat hiányzik; ha azonban a célcselekmény kifejtésére vonatkozó szándék hiányában az

eszközcselekmény elkövetésére sem került volna sor: az eszköz-cél viszony megállapítható. Nem forog fenn e megkívánt feltétel, és az elkövető egyes cselekményeit valóságos halmazban kell értékelni, ha az elkövető szándéka az eszközcselekmény realizálásakor még nem terjedt ki a célcselekményre, hanem az csak az eszközcselekmény kivitelezése után keletkezett. Így például az elkövető előbb kivitelezi a magánlaksértést, majd később, már a lakásba történő bejutást követően keletkezik a lakásban elkövetett további bűncselekmény megvalósítására vonatkozó szándéka (a magánlaksértés büntetlen eszközcselekményi minőségének vizsgálatához lásd 1.3.2.).

Kiemelést igényel, hogy az a körülmény, hogy az elkövető két cselekménye egymással az eszköz és a cél viszonyában áll, *önmagában* soha nem alapozhatja meg az eszközcselekmény büntetlenségét; kivétel ez alól az az eset, amikor maga a törvényhozó fűz ilyen erőt ezen összefüggéshez, mint például az összetett bűncselekmény esetében. Ilyen irányú jogalkotói rendelkezés hiányában a halmazat mellőzéséhez további, a következő pontokban vázolt feltételeknek is teljesülniük kell.

1.2.2. *A cselekmények közötti in abstracto szükségképpen, rendszerinti vagy tipikus kapcsolat.*

A) Nézetem szerint nemcsak az in abstracto szükségképpen, hanem az in abstracto rendszerinti, illetve bizonyos esetekben a tipikus együttes előfordulást

is elegendő megkövetelni az eszköz-cél viszonyban álló cselekmények esetében ahhoz, hogy az eszközcselekmény a célcselekmény mellett ne kerüljön külön megállapításra. Ez pedig azért van így, mert a jogalkotó a bűncselekményi tényállások megszövegezésekor és a hozzájuk tartozó büntetési tételek meghatározásakor az adott cselekmények tipikus megvalósítási módjait vette alapul. Amikor például a *rablás* (Btk. 321. §) büntetési tételének alsó és felső határát 2, illetőleg 8 évi szabadságvesztésben határozta meg, azt nyilvánította ki, hogy figyelembe vette a rablásnak mind az olyan esetét, amelynek elkövetésére elegendő 2 évi szabadságvesztést kiszabni, és azt az esetét is, amelyre 8 évi szabadságvesztés kiszabása indokolt.

B) Nyilvánvalóan más a társadalomra veszélyessége annak a rablásnak, amelyet például egy büntetlen előéletű elkövető realizál szabálysértési értékre, a sértett testi épsége elleni közvetlen fenyegetés révén, annak testi sérelmet nem okozva; és annak, amelyet egy többszörösen büntetett előéletű elkövető valósít meg, a sértettnek könnyű testi sértést okozva³², a jelentős értékű kárt megközelítő értékű idegen dologra elkövetve. És annak ellenére, hogy jócskán különböző fokú társadalomra veszélyességgel bír e két bűncselekmény, mindkettő a rablás Btk. 321. § (1) bekezdése szerinti tényállása alá szubsumálható. A jogalkotó tehát a büntetési tételek meghatározásával kifejezésre juttatta, hogy ugyanazon

---

³² Amely a bírói gyakorlat alapján – a konzumpció folytán – a rablással valóságos halmazban nem kerül megállapításra. Vö. BH 2004.41.

bűncselekmény megvalósítása akár négyszer akkora büntetéssel is sújtható egy in concreto súlyosabb esetben, mint az enyhébb eset megvalósulásakor. A súlyosabb, a büntetési tételkeret felső határához közelítő büntetés kiszabásához azonban értelemszerűen további sérelmet is kell okoznia, magasabb fokú társadalomra veszélyességet kell tanúsítania az elkövetőnek az enyhébb esethez képest, ennek hiányában ugyanis nem lehet súlyosabb büntetést kiszabni rá, a büntetésnek a büntetési tételkeret alsó határához kell közelítenie.

C) Nézetem szerint ilyen további sérelem lehet a súlyosabb deliktum kivitelezhetősége érdekében – és csak ebből az okból – megvalósított azon eszközcselekmény, amely tipikusan *más jogi tárgyat sért* ugyan, mint a célcselekmény, de a súlyosabb bűncselekménnyel in abstracto rendszerint vagy legalábbis tipikusan együtt jár. Ebben az esetben a kevésbé jelentékeny jogtárgysérelem a súlyosabb deliktum büntetési tételkeretében már értékelést nyert, a valóságos halmazat megállapítása tehát ugyanazon körülmény kétszeres értékelését jelentené. Ahogy Kovács fogalmaz: „Az aránytalanul nagyobb sérelmet szenvedett jogi tárgy absztrahálja a kisebb jogi tárgyat, és ez a bűnhalmazat mellőzésére vezet”.³³ Az azonban nem kizárt, hogy a további jogtárgysérelem a büntetéskiszabás körében súlyosító körülményként értékelje a bíróság.

---

³³ Kovács Pál (1962): i. m. 402. p.

D) Gyakran felhozott érv az általam kifejtett álláspont ellen, hogy azokban az esetekben, amikor a jogalkotó adott cselekmények találkozása esetére egységkénti minősítést kívánt meg, azokat *törvényi egységbe* foglalta, ezáltal kifejezett törvényi rendelkezés útján zárva ki az egyes részcselekmények önálló értékelésének lehetőségét. Ebből *a contrario* arra következtetnek, hogy ahol nem került sor törvényi egység megalkotására, ott magától értetődik a halmazat megállapítása.³⁴ Így például a Btk. 316. § (2) bekezdés f) pontjában szabályozott ún. *besurranásos lopás* mint összetett bűncselekmény magában foglalja a magánlaksértést a lopás mellett, tehát előbbi külön megállapítására nem kerülhet sor. A rablásnak ilyen minősített esete azonban nincs, amiből az következik, hogy a rablással a magánlaksértés valóságos halmazatban áll. Nézetem szerint azonban a tipikus együttes megvalósuláson túl a besurranásos lopás bűncselekményi tényállásának megalkotása mellett az is döntő érvként szólt, hogy a szabálysértési értékre elkövetett lopás a magánlaksértéssel egyidejűleg történő megvalósulása esetén olyan fokú társadalomra veszélyességet ér el, amely folytán vétségként kell értékelni, ilyen minősítő körülmény hiányában azonban csak szabálysértést valósítanak meg az egyes részcselekmények.³⁵ A törvényi egység alkotására

---

³⁴ Így Földvári József: A halmazat törvényi szabályozásáról. A Magyar Jog. 1970. évi 11. szám. 650. p.

³⁵ Pontosabban a szabálysértési értékre elkövetett lopási cselekmény egyéb minősítő körülmény fennforgása hiányában minden esetben csak szabálysértésként minősülne a besurranásos lopás bűncselekményi tényállásának hiányában [vö. 1979. évi 5. tvr. 28. § e) pont], míg a magánlaksértés abban az esetben valósítana meg önmagában

tehát nemcsak az in abstracto tipikus összefüggés felismerése sarkallhatta a jogalkotót, hanem az a törekvés is, hogy ezáltal az egyébként csak szabálysértést megvalósító lopás ilyen módon bűncselekményként legyen értékelhető. A rablás – lévén ab ovo büntett – esetében azonban erre nem volt szükség; továbbá a rablás alapesetére irányadó 2-8 évig terjedő szabadságvesztés keretében értékelést nyerhet a magánlaksértés által okozott jogtárgysértés is.

E) További érvként szolgálhat az egységi minősítés mellett az a rendelkezés, amelyet a hazai büntetőeljárás jogban az 1962. évi Be.³⁶ honosított meg: e törvényerejű rendelet 169. § (1) bekezdése alapján az ügyész mellőzhette a vádemelést az olyan bűncselekmény miatt, amelynek a vád tárgyává tett jelentősebb súlyú bűncselekmény mellett a felelősségre vonás szempontjából nem volt jelentősége. E szabályozást a jelenleg hatályos Be. is átvette.³⁷ A büntetőeljárás törvény ugyanilyen jogosultságot biztosít a bíróság számára az eljárás megszüntetése körében.³⁸ E rendelkezések célja az, hogy abban az esetben, amikor a terhelt a jelentős súlyú bűncselekmény mellett jelentéktelen, csekély tárgyi súlyú, a felelősségre vonás és a majdan kiszabott büntetés mértéke

---

szabálysértést, ha a Btk. 176. § (2) bekezdése szerinti elkövetési magatartásaihoz nem kapcsolódik az e bekezdés a)-d) pontjaiba foglalt ún. szituációs elemek valamelyike.

³⁶ 1962. évi 8. tvr.

³⁷ 1998. évi XIX. törvény 220. § (1) bekezdés

³⁸ 1998. évi XIX. törvény 267. § (1) bekezdés g) pont, illetve 332. § (2) bekezdés

szempontjából irreleváns deliktumot is elkövetett, az utóbbival kapcsolatos további, feleslegesnek tekinthető munkától és költségtől megkímélje a hatóságokat. Nézetem szerint az anyagi jogi legalitás elvét³⁹ jobban szolgálná, ha az ilyen cselekmények vonatkozásában általánossá válna az az elv, hogyha a jelentéktelen cselekmény a jelentősebb súlyú bűncselekmény in abstracto rendszerinti, vagy legalább tipikus eszközcselekményének minősül, a jelentéktelen cselekmény miatt az elkövető nemcsak in concreto, az ügyész vádemelést mellőző határozata, illetve a bíróság részéről az eljárás megszüntetése miatt nem lenne büntethető, hanem cselekménye már anyagi jogilag sem képezne bűncselekményt.

F) Sántha Ferenc felfogása szerint – amely az 1961. évi Btk. hatálya alatt folytatott ítélkezési gyakorlat álláspontjával esik egybe (lásd 1.1.2.B) – „a halmazat mellőzendő, ha az *adott történeti tényállás alapján* a csalás, illetve az erőszakos közöszlenség *másként*, mint az eszközcselekmények végrehajtásával *nem is lett volna elkövethető*”⁴⁰ (kiemelés tőlem: A. I.). A szerző tehát a két deliktum közötti in concreto szükségképpen összefüggést is elegendő feltételnek tekinti a valóságos halmazat mellőzéséhez. Ezt az állásfoglalást nem tekintem helytállónak. A jogalkotó ugyanis az egyes büntető törvénybeli tényállások megalkotásánál a

---

³⁹ Az alapelvhez lásd: Nagy Ferenc (2008): i. m. 46-52. p.

⁴⁰ Sántha Ferenc: A bűncselekményi egység és halmazat. In Magyar büntetőjog általános rész (szerk.: Horváth Tibor). Complex. Budapest, 2007.

közöttük *absztrakt szinten fennálló összefüggésekre* figyelemmel lehetett, történeti tényállásokon belüli konkrét összefüggések vonatkozásában azonban erre nem következtethetünk. Abban az esetben tehát, amikor adott helyzetben az elkövetőnek valamely bűncselekmény kivitelezhetősége érdekében feltétlenül egy másik deliktumot is realizálnia kellett – ha ezen eszköz-cél viszonyban álló cselekmények illetően találkozása *in abstracto* nem tekinthető legalábbis tipikusnak – csak a valóságos halmazat megállapítása felel meg a valamennyi körülmény értékelésére vonatkozó követelménynek.

Ezen túl, ha elfogadnánk a konkrét szükségszerűség egységet teremtő hatását, indokolatlanul leszűkítenénk a halmazat megállapíthatóságának körét: e megoldás alapján halmazati minősítésnek csak azokban az esetekben lenne helye, amelyeknél az elkövető konkrét cselekményei között nem volt „benső összefüggés”. Egyes bűncselekmények megállapítására e felfogás következetes alkalmazása esetében gyakorlatilag nem is kerülhetne sor.

Földvári az *in concreto* szükségképpen összefüggésre az eszközcselekményként jelentkező magánlaksértés és a lakásban elkövetett súlyosabb céldeliktum együttes megvalósulását hozza példának, amely esetben elkövetőnek adott esetben szükségképpen magánlaksértést is meg kellett valósítania ahhoz, hogy az emberölést a lakásban tartózkodó sértett sérelmére

elkövethesse.⁴¹ Álláspontom szerint e cselekmények – ha fenn is forgott közöttük in concreto szükségszerű kapcsolat is – az in abstracto tipikusan együtt előforduló eszköz- és célcselekmény viszonyában állnak, a magánlaksértés büntetlenségének tehát ez utóbbi és nem a konkrét szükségszerűség az indoka. Két bűncselekmény között fennálló in concreto szükségképpen összefüggés önmagában ugyanis még az eszköz-cél kapcsolat fennforgása esetén sem alapozhatja meg a bűnhalmazat megállapításának mellőzését, mivel a jogalkotó az egyes törvényi tényállások megalkotásakor konkrét összefüggésekre nem, csak az általában előforduló, tipikusnak tekinthető bűncselekmény-elkövetési formákra lehet tekintettel (a magánlaksértésről mint büntetlen eszközcselekményről lásd 1.3.2.).

1.2.3. Ahhoz, hogy a célcselekménnyel in abstracto szükségképpen, rendszerint vagy tipikusan együtt járó eszközcselekmény büntetlen legyen, utolsó feltételül azt állítom, hogy az célcselekmény *súlyosabb büntetés alá essen*, mint az eszközcselekmény. Ellenkező esetben, azaz ha a célcselekmény és az eszközcselekmény büntetési tételei megegyeznek, avagy ha éppen a célcselekmény büntetendő enyhébben, az eszközcselekmény nem veszíti el önállóságát és közöttük valóságos anyagi halmazat létesül. Ennek indokát abban látom, hogy a súlyosabb büntetési tételű, gyakorta célcselekményként megvalósuló bűncselekmény büntetési tételében a jogalkotó vélelmezhetően

---

⁴¹ Földvári József (1970): i. m. 648. p.

értékelt az általában más jogi tárgyat sértő, társadalomra veszélyességet bizonyos mértékben fokozó, in abstracto rendszerinti vagy tipikus eszközselekményt. Ellenben az ugyanúgy vagy enyhébben büntetendő célselekmény esetében erre nem következtethetünk, mivel az ilyen esetekben a célselekmény büntetési tétele még akkor sem nyújt súlyosabb büntetés kiszabására lehetőséget, ha erre az eszközselekmény által okozott jogtárgysérelemre tekintettel szükség lenne – ilyenkor tehát csak a valóságos anyagi halmazat megállapításával értékelhetünk valamennyi, értékelést igénylő körülményt.⁴² Így például a magánlaksértés a büntetési tételekre tekintettel a rablásnak büntetlen, a könnyű testi sértésnek azonban büntetendő eszközselekménye lehet, így míg az anyagi halmazata az előbbivel látszólagos, addig az utóbbival valóságos.

Ugyancsak kizártnak tekinthető az eszközselekmény büntetlensége abban az esetben, amikor az eszközselekmény bűncselekményt, míg a célselekmény csupán szabálysértést valósít meg.⁴³ Például szolgálhat, ha az elkövető a vásárlók megkárosítása vétségét [Btk. 328. § (1) bekezdés] eszközselekményként valósítja meg a bűncselekményi értékhatárt el nem érő értékre elkövetett sikkasztás [Btk. 317. §, figyelemmel az 1979. évi 5. tvr. 28. § e) pontjára] mint

---

⁴² A Legfelsőbb Bíróság 421. sz. kollégiumi állásfoglalásában ezzel egyezően leszögezte, hogy: „a törvény által súlyosabban értékelt büntett nem olvadhat be az enyhébb büntetés alá eső cselekménybe”.

⁴³ BJD 2612.

célcselekmény kivitelezése érdekében (e deliktumok egység-halmazati kérdéséhez lásd 1.3.4.).

Álláspontommal részben ellentétesen Schultheisz szerint valóságos halmazat megállapításának akkor sincs helye, ha az eszköz- és a célcselekmény büntetési tételei *megegyeznek*. Ekkor továbbra is vélelmezhetőnek tartotta azt, hogy a jogalkotó a büntetési tételek meghatározásakor figyelembe vette a cselekmények között fennálló kapcsolatot, így az ugyanolyan büntetéssel fenyegetett, eszköz-cél viszonyban álló és in abstracto tipikusan együttesen előforduló cselekmények találkozásakor is büntetlenek tekintette az eszközcselekményt.⁴⁴

1.3. Példák a büntetlen eszközcselekményre.

1.3.1. Az in abstracto szükségképpen együttesen megvalósuló eszköz- és célcselekményre (lásd 1.1.2.A) például szolgálhat a *kettős házasság*⁴⁵ (Btk. 192. §) mint célcselekmény és az *intellektuális közokirat-hamisítás* [Btk. 274. § (1) bekezdés c) pont] mint eszközcselekmény kapcsolata.⁴⁶ A judikatúra már a Btk. időszakában – amelyet, mint láttuk, a halmazat túlzottan gyakori, sokszor

---

⁴⁴ Schultheisz Emil (1956): i. m. 17. p.

⁴⁵ De lege lata „kettős házasság vagy kettős bejegyzett élettársi kapcsolat létesítése” a deliktum elnevezése, az egyszerűség kedvéért azonban kettős házasságként említem.

⁴⁶ Nagy Ferenc: A házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények (Btk. XIV. Fejezet). In A magyar büntetőjog különös része (szerk.: Nagy Ferenc). HVG-ORAC. Budapest, 2009. 231. p.

indokolatlan megállapítása jellemzett – a következőket mondta ki e két deliktum viszonylatában: „a kettős házasság büntette mellett a vádlottnak az a cselekménye, hogy az anyakönyvvezető előtt valótlanul nőtlennek állította magát, nem közokirat-hamisítás. Igaz ugyan, hogy vádlott valótlan kijelentésének az eredményeként az anyakönyvvezető által vezetett hivatalos könyvbe valótlan adatok kerülnek, ez azonban külön intellektuális okirathamisításként nem értékelhető, mert a vádlottnak ez a tevékenysége a kettős házasság *törvényi tényállásának az eleme*. Másként a kettős házasság büntette el sem követhető.”⁴⁷ (kiemelés tőlem: A. I.). E határozat végkövetkeztetése helyes ugyan, de okfejtése dogmatikailag problematikusnak tekinthető. A közokirat-hamisítás ugyanis nem eleme a kettős házasság törvényi tényállásának, utóbbi elkövetési magatartásához az előbbi nem tartozik hozzá, de a kettős házasság bűncselekménye kizárólag a házasságkötés anyakönyvbe történő bejegyzésével válhat befejezetté⁴⁸, amely magatartással azonban az intellektuális közokirat-hamisítás is szükségképpen megvalósul. Ez az a körülmény, amely folytán kettős házasság okirathamisítás nélkül in abstracto sem követhető el, kapcsolatuk tehát szükségképpeninek, halmazatuk pedig ebből kifolyólag látszólagosnak minősül. Kiemelést igényel, hogy e két bűncselekmény viszonya tekinthető hazai jogirodalmunkban az

---

⁴⁷ A Legfelsőbb Bíróság 989. számú határozatát idézi Schultheisz Emil (1956): i. m. 13. p.

⁴⁸ A Csjt. (1952. évi IV. törvény) 2. § (1) bekezdése értelmében a „házasság akkor jön létre, ha az együttesen jelenlevő házasulók az anyakönyvvezető előtt személyesen kijelentik, hogy egymással házasságot kötnek.”

egyetlen olyan példának, amelyet szinte valamennyi szerző a büntetlen eszközselekmény esete alá sorol, s ekként ismer el.

1.3.2. Különösen ellentmondásos az egység-többség tanában a *magánlaksértés* (Btk. 176. §) megítélése.

A) A korábbi jogirodalomban a törvényi egység egy válfajaként, *összetett bűncselekménynek* értékelték azon eseteket, amikor a magánlaksértés eszközselekményül járult a lakásban elkövetett célbűncselekményhez.⁴⁹ Ugyancsak ez a felfogás érvényesült a kir. Kúria gyakorlatában.⁵⁰ Finkey Ferenc ennek feltételéül azt tette, hogy a magánlaksértés *enyhébb súlyú* legyen, mint a lakásban elkövetett céldeliktum; amennyiben ugyanúgy vagy súlyosabban minősült, abban az esetben anyagi halmazat megállapítását tartotta indokoltnak.⁵¹

---

⁴⁹ Irk Albert: A magyar anyagi büntetőjog. Dunántúli Pécsi Egyetem Könyvkiadó. Pécs, 1928. 222. p. Bár a Csemegi-kódexben (1878. évi V. tc. 330-332. §) szabályozott magánlaksértés (korabeli elnevezése: „a magánlagnak megsértése magánszemélyek által”) még tartalmazott egy ún. *szubszidiaritási klauzulát* („a mennyiben súlyosabb büntetés alá eső cselekmény nem forogna fenn”), a régi szerzők azt mégsem a látszólagos halmazat, hanem a törvényi egység körében tárgyalták. Ennek oka ekkoriban részben az egység-halmazat tanának kidolgozatlanságában, részben pedig a Csemegi-kódex azon rendelkezésében (95. §) keresendő, amely indokolatlan megkülönböztetést tett az alaki halmazat (az ún. *törvényhalmazat*) és az anyagi halmazat minősítése és jogkövetkezmenyei között. Lásd a 16. lábjegyzetet is.

⁵⁰ Így egységként értékelte a Kúria, ha az elkövető a „laksértéssel kapcsolatban követte el a célbavett súlyos testi sértést, illetőleg zsarolást”. Edvi Illés Károly: A magyar büntetőjog általános tanai. Révai Testvérek. Budapest, 1894. 362. p.

⁵¹ Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve. Grill. Budapest, 1914. 247. p.

Angyal Pál ezt azzal egészítette ki, hogy amennyiben a célcselekmény a magánlaksértés nélkül *in concreto* nem lett volna elkövethető (tehát az *in concreto* szükségképpen eszközül járult a céldeliktumhoz), akkor még abban az esetben is törvényi egység létesült, ha a magánlaksértés ugyanolyan, vagy éppen súlyosabb büntetés alá esett, mint a lakásban elkövetett bűncselekmény.⁵² Fayer László a magánlaksértést halmazatban csak akkor találta megállapíthatónak a célcselekménnyel, ha az elkövetőt a magánlaksértést megvalósító cselekmény kivitelezésekor „*dolus specialis*”, azaz laksértésre irányuló speciális célzat vezette – ennek hiányában felfogása szerint csak a lakásban elkövetett bűncselekmény valósult meg.⁵³

B) A 1961. évi Btk. alapján folytatott joggyakorlat értelmében a magánlaksértés, amennyiben valamely súlyosabban büntetendő deliktum eszközcselekménye volt, abba beolvadt.⁵⁴ Ezzel szemben a jelenlegi judikatúra – abból kiindulva, hogy a magánlakásban elkövetett bűncselekmények *in abstracto* magánlaksértés nélkül is megvalósíthatók⁵⁵ – a magánlaksértést elvi éllel halmazatban állapítja meg a célbűncselekménnyel, büntetési tételeiktől függetlenül. Így az erőszakos

---

⁵² Angyal Pál: Személyes szabadság megsértése. A titok büntetőjogi védelme. Magánlaksértés. A magyar büntetőjog kézikönyve 6. kötet. Athenaeum. Budapest, 1929. 121. p.

⁵³ Fayer László: A magyar büntetőjog kézikönyve. Franklin-társulat. Budapest, 1895. 310. p.

⁵⁴ BH 1964.712. I. Lásd 1.1.2.B

⁵⁵ Jakucs Tamás (szerk.): A Büntető Törvénykönyv magyarázata. I. kötet. A vonatkozó rész szerzője Vaskuti András. KJK-KERSZÖV. Budapest, 2004. 608. p.

közösülést és a végrehajtása érdekében elkövetett magánlaksértést bűnhalmazatban kell értékelni a Legfelsőbb Bíróság szerint⁵⁶, ugyanígy a rablás⁵⁷, az önbíráskodás⁵⁸ és a nyereségvágyból elkövetett emberölés⁵⁹ esetében is. Ugyancsak ez a bevett gyakorlat érvényesül az enyhébb büntetéssel fenyegetett, célcselekményként jelentkező deliktumok, így például a könnyű testi sértés vonatkozásában.⁶⁰

Találhatunk azonban ellenpéldát is napjaink bírói gyakorlatából. Az 1996. évi 74. számon közzétett bírósági határozatban vázolt történeti tényállásból például egyértelműen kiderül, hogy az elkövetők a lakásba történő behatolást eszközcselekményként hajtották végre a lakásban elkövetett bűncselekmények (többek között rablás) kivitelezhetősége végett: „[az elkövetők] az utcai kapu mellett lévő szoba udvarra néző ablakán akartak a lakásba bemenni. Céljuk elérése érdekében ennek az ablaknak az üvegét az I. r. vádlott a nála levő görgős (kerekes) *üvegvágóval részben kivágta*” (kiemelés tőlem: A. I.). Az elkövetők tehát dolog elleni erőszakkal hatoltak be a lakásba, ezért a magánlaksértés Btk.

---

⁵⁶ BH 1981.302.

⁵⁷ BH 1996.291.

⁵⁸ BH 1998.4.

⁵⁹ BH 2000.478. III.

⁶⁰ BH 1990.171.

176. § (1) bekezdése szerinti vétségi alakzata megvalósult.⁶¹ A bíróság végül mégis csak a lakásban megvalósított súlyosabb bűncselekmény elkövetése miatt mondta ki őket bűnösnek, a magánlaksértés említésre sem került, tehát nem született halmazati minősítés.

Implicite ugyancsak az eszközcselekményként megvalósított magánlaksértés önálló megállapításának mellőzésére utal az 1991. évi 339. számon közzétett jogeset. A Legfelsőbb Bíróság e határozatában az alábbi megállapítást tette: „Ha a dolog elleni erőszakkal a sértett lakásába lopási szándékkal behatoló elkövető rablást valósít meg, ez utóbbi bűntettbe *beolvad a lopás*, ezért bűnhalmazat megállapításának nincs helye” (kiemelés tőlem: A. I.). E döntés kapcsán azt szükséges kiemelni, hogy a *betöréses lopás* [Btk. 316. § (2) bekezdés d) pont] olyan törvényi egység (ezen belül összetett bűncselekmény), amely *magában foglalja* mind a lopás eszközcselekményeként megvalósult rongálást (Btk. 324. §), mind a más lakásába bemenetellel megvalósult, szintén eszközcselekményként funkcionáló *magánlaksértést* (Btk. 176. §)⁶²; a rablás törvényi tényállásában azonban a magánlaksértés értékelve nincsen. Ezért ha a

---

⁶¹ Sőt ha figyelembe vesszük az adott település konkrét viszonyait, szokásait, az este tíz óra körüli elkövetés in concreto *éjjel* elkövettként is minősülhet, ebben az esetben pedig a Btk. 176. § (4) bekezdése alapján – figyelemmel a (2) bekezdés a) pontjára – a magánlaksértés büntetési alakzatának megállapítása is szóba jöhetett volna. Vö. a Bírósági Határozatokban 1983.347. számon közzétett jogesettel is.

⁶² Kereszty Béla-Szomora Zsolt: A vagyon elleni bűncselekmények (Btk. XVIII. Fejezet). In: Nagy Ferenc (2009): i. m. 605. p.

bíróság következetesen az eszközcselekményként realizálódó magánlaksértés önállóságának megtartását tartotta volna kívánatosnak, csak a rongálás és a lopás beolvasztása mellett döntött volna és a magánlaksértést megvalósító cselekményt önálló bűncselekményként a rablással valóságos halmazatban hívta volna fel.

C) Nem tartom helytállóknak a régi szerzők azon álláspontját, amelynek értelmében a magánlaksértés a céldeliktummal összetett bűncselekményt képez. Annak – ugyanúgy, mint a többi törvényi egységi kategóriának – lényege ugyanis abban áll, hogy azt kifejezetten a törvény létesíti a halmazati minősítés kizárása végett, ez pedig a legtöbb bűncselekmény esetében nem adott.⁶³ Véleményem szerint az 1961. évi Btk. hatálya alatt folytatott bírói gyakorlat is kifogásolható, ez ugyanis az absztrakt rendszerinti összefüggés mellett a konkrét szükségszerűségnek is halmazati minősítést kizáró jelentőséget tulajdonított (e felfogás hibás voltának indokát lásd 1.2.2.F).

Ugyanakkor nem találom követendőnek a legtöbb esetben halmazati minősítésre törekvő – egyébként, mint láthattuk, nemegyszer következtelen – jelenlegi gyakorlatot sem, ez ugyanis nincs tekintettel a törvényi tényállások közötti in abstracto tipikus összefüggésekre, továbbá a szükségtelen halmazati minősítések folytán esetenként túl szigorú büntetések kiszabásához vezethet. Nézetem szerint a magánlaksértés – amennyiben az a lakásban elkövetett,

---

⁶³ Kivétel például a rablás, amely összetett bűncselekmény.

súlyosabb büntetéssel fenyegetett bűncselekmény elkövetéséhez eszközselekményül szolgált – az *in abstracto* tipikus összefüggésre tekintettel a céldeliktum *büntetlen eszközselekményeként* minősülhet.⁶⁴

D) Földvári az egység és a halmazat témakörében írt monográfiájában leszögezi, hogy „mivel az alaki és az anyagi halmazat között lényegbeli eltérés nincs, a valódi és a látszólagos halmazati alakzatok közötti különbségtételnek is *teljesen azonos elvi alapon kell megtörténnie.*”⁶⁵ (kiemelés tőlem: A. I.). Helyes elvi állásfoglalása ellenére a látszólagos halmazat egyes kategóriáinak vizsgálatakor azonban több esetben következetlen a szerző. Így például – mint arra az 1.1.2.B pontban utaltam – a büntetlen eszközselekmény kategóriáját arra az esetre szűkíti le, amikor az eszközselekmény a célselekménynek *szükségszerű* feltétele, anélkül *in abstracto sem* lenne elkövethető, ezért a magánlaksértés eszközselekményként történő megvalósulása esetén valóságos halmazat megállapítását tartja indokoltnak, mivel annak a célselekménnyel való kapcsolata nem szükségképpen, csupán tipikus.⁶⁶ Ezzel szemben a látszólagos *alaki* halmazat kategóriájába sorolható *konzumpció* esetében konkludens módon

---

⁶⁴ A recens szerzők közül lényegében így foglal állást Horváth Tibor: A személy elleni bűncselekmények. In: Magyar büntetőjog. Különös rész I. kötet (szerk.: Horváth Tibor). KJK-KERSZÖV. Budapest, 2005. 153. p. Mint írja: „a halmazati kérdésekkel kapcsolatban hangsúlyozni kell az általános tételt: ha a magánlaksértés más súlyosabb bűncselekmény eszközselekményeként jön létre, akkor a célselekmény magába olvasztja”.

⁶⁵ Földvári József (1962): i. m. 205. p.

⁶⁶ Földvári József: A büntetlen elő- és utócelekményekről. Jogtudományi Közlöny. 1959. évi 1. szám. 16. p.

elismeri, hogy két bűncselekmény között fennálló rendszerinti, illetve tipikus kapcsolat bírhat halmazati minősítést kizáró jelentőséggel (példája a *hamis vád* és a *rágalmazás* kapcsolata).⁶⁷ Tehát két bűncselekmény tipikus kapcsolatát az alaki halmazat körében csak látszólagos halmazatnak (végeredményben egységnek) tekinti, míg az anyagi halmazatot ugyanilyen kapcsolat fennforgása esetén valóságosnak. Ez véleményem szerint éppen e szorosan összefüggő jogintézmények különböző elvi alapon történő megítélését jelenti, ami indokolatlan.⁶⁸ Ahogy a rablás által konzumált könnyű testi sértés nem kerül megállapításra a rablás mellett az uralkodó gyakorlat szerint⁶⁹, ugyanígy a rablás előtt magánlaksértést eszközcselekményként megvalósító elkövető felelősségre vonása is egy bűncselekmény, a rablás miatt indokolt, a bíróság pedig a további jogtárgysértést az egy bűncselekményre relatíve meghatározott büntetési tételkereten belül, a büntetéskiszabás körében veheti figyelembe.

E) Viszokay László szerint a magánlaksértést mint eszközcselekményt a lakásban elkövetett célcselekménnyel azért kell halmazatban megállapítani, mert a magánlaksértés „rendszerint nem olyan eszközcselekmény, amely nélkül a

---

⁶⁷ Földvári József (2006): i. m. 223. p.

⁶⁸ Ekként foglalt állást Schultheisz Emil (1956): i. m. 12. p. Szerinte logikai ellentmondást idézne elő, ha „a jogalkotó az egyik esetben az egymással szükségképpen vagy rendszerinti kapcsolatban levő tényállások felmerülésekor csupán egység megállapításának enged helyet, [...] más esetben viszont az ugyanilyen kapcsolatban levő tényállásoknak halmazatba foglalását követeli meg”.

⁶⁹ BH 2004.41.

célcselekmény általában nem volna elkövethető”.⁷⁰ E kijelentés nézetem szerint mind az általános élettapasztalat alapján, mind a bírói gyakorlatban született ítéletek áttekintése révén cáfolható. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy bár a célcselekmény *általánosságban* elkövethető magánlaksértés nélkül, mégis *tipikusnak* tekinthető annak a magánlaksértéssel együtt történő megvalósítása. Így például a rablásnak, akárcsak a lopásnak tipikus megvalósulási formája az, hogy az elkövető a célbűncselekményt magánlaksértés kifejtése útján realizálja.⁷¹ A különbség abban áll, hogy a jogalkotó a *besurranásos* [Btk. 316. § (2) bekezdés f) pont], illetve a *betöréses lopás* [a Btk. 316. § (2) bekezdés d) pont egyik változata] bűncselekményi tényállását az ilyen módon elkövetett lopás fokozottabb társadalomra veszélyességére tekintettel törvényi egységként szabályozta, ezért a lopás e változatai esetében a halmazati minősítés (illetve amennyiben az egyes részcselekmények csak szabálysértést valósítanak meg, azok külön-külön történő megállapítása) eleve kizárt.⁷² A *rablás* (Btk. 321. §) esetében a magánlaksértést is magában foglaló törvényi egység megalkotására – figyelemmel e bűntett alapesetének büntetési tételére – nem volt szükség, ez azonban nem jelenti azt, hogy a rablásnak ne lenne tipikus az a megvalósulási

---

⁷⁰ Viszokay László: A magánlaksértés szabályozása a hatályos Büntető Törvénykönyvben. Magyar Jog. 1984. évi 5. szám. 439. p.

⁷¹ Sőt az is gyakori eset, hogy a magánlakásban a lopásnak induló cselekmény annak lelepleződését követően válik rablássá, akárcsak a már ismertetett BH 1991.339. esetében.

⁷² László Jenő (1986): i. m. 45. p.

formája, amelyhez eszközcselekményül magánlaksértés járul, ezért itt az egységkenti minősítést törvényi egységi konstrukció hiányában a látszólagos anyagi halmazati viszony alapozza meg.⁷³

F) Az 1961. évi Btk. rendelkezései folytán problémát jelentett, ha az e törvény 263. § (2) bekezdése szerinti magánlaksértés volt a 276. § (1) bekezdésében szabályozott *erőszakos nemi közösülés* eszközcselekménye. A magánlaksértés minősített esete ugyanis ekkor hivatalból volt üldözendő, az erőszakos nemi közösülés alapesete azonban [akárcsak a hatályos Btk. 197. § (1) bekezdése szerinti szabályozási utóda, az erőszakos közösülés] csak magánindítványra. Igaz ugyan, hogy az 1961. évi Btk. 289. § alapján akkor is eljárhatott a hatóság az erőszakos nemi közösülés miatt, ha azzal összefüggésben más, hivatalból üldözendő büntettet is elkövettek; ekkor azonban jogosnak lehetett tekinteni Földvári azon felvetését, hogy „tekinthető-e ilyennek [ti. hivatalból üldözendő büntettnek] az a „büntett”, amelynek megvalósulását a bíróság nem állapítja meg, hanem – mint önállóságát veszített cselekményt – beolvaszt a célbüntetésbe?”⁷⁴ Az ilyen esetekben tehát nem lett volna törvényes alapja az erőszakos nemi közösülés miatti eljárás lefolytatásának, ha azzal kapcsolatban magánindítványt nem terjesztettek elő, az egyébként hivatalból üldözendő minősített magánlaksértést pedig a látszólagos anyagi halmazat folytán nem állapították

---

⁷³ Az ilyen eseteket nevezhetnénk „besurranásos” vagy „betöréses” rablásnak.

⁷⁴ Földvári József (1970): i. m. 648. p.

meg. A megoldás ilyen törvényi szabályozás mellett – dogmatikai aggályossága ellenére – kivételes jelleggel a valóságos halmazat megállapítása lehetett volna, avégett, hogy az önálló bűncselekményként megállapított, hivatalból üldözendő magánlaksértés mellett az olyan erőszakos nemi közösüléssel kapcsolatban is le lehessen folytatni az eljárást, amellyel kapcsolatban magánindítványt nem terjesztettek elő.

A hatályos Btk. 183. § (1) bekezdése értelmében azonban a magánlaksértésnek valamennyi, bűncselekményként szabályozott változata (tehát mind a vétségi, mind a büntetti alakzatok) magánindítványra büntethető, így ha a magánlaksértés eszközcselekményül szolgált valamely olyan magánindítványra büntethető céldeliktum elkövetéséhez, amelynél a magánindítványra üldözhetőség jogpolitikai indoka a *sértett kímélete*⁷⁵ (így például az erőszakos közösülés vagy szemérem elleni erőszak büntetteinek alapesetében), akkor eljárás kizárólag magánindítvány előterjesztése esetén indulhat. Ma már ugyanis nincs a magánlaksértésnek hivatalból üldözendő alakzata, így az eljárás megindulása szempontjából irreleváns, hogy azt végül valóságos halmazatban állapítja meg a célcselekménnyel a bíróság, avagy mint büntetlen eszközcselekményt értékeli és önálló megállapítását mellőzi.

---

⁷⁵ Ehhez lásd Nagy Ferenc (2008): i. m. 177. p.

1.3.3. Az *intellektuális közokirat-hamisítás* [Btk. 274. § (1) bekezdés c) pont] nemcsak eszköz-, hanem adott esetben célcselekményként is megvalósulhat. Ha például az elkövető a hatóságot hamis magánokirat felhasználásával avégett téveszti meg, hogy valamely hatósági nyilvántartásba a valóságnak nem megfelelő adat kerüljön: az eszközcselekmény a Btk. 276. § szerinti *magánokirat-hamisítás*, a célcselekmény pedig az intellektuális közokirat-hamisítás. A nevezett deliktumok e formában történő találkozása kapcsán a Legfelsőbb Bíróság 5/2000. Büntető Jogegységi Határozatában arra az álláspontra helyezkedett, hogy ilyenkor „csupán az intellektuális közokirat-hamisítás megállapításának van helye, az *ezzel szükségszerűen megvalósuló* magánokirat-hamisítás bűnhalmazatban történő megállapításra nem kerülhet sor.”⁷⁶ (kiemelés tőlem: A. I.). A BJE konklúzióját, tehát a halmazati minősítés mellőzését helyesnek találom, indokolásával azonban nem értek egyet. Mivel az idézett szövegrészletből egyértelműen nem derül ki, hogy az LB a magánokirat-hamisítás és az intellektuális közokirat-hamisítás között fennálló szükségszerű kapcsolatot in abstracto vagy csupán in concreto meglévőnek tekinti, ezért mindkét lehetséges értelmezési formát vizsgálni kell.

---

⁷⁶ A jogegységi határozat utal a BH 1996.290.III. sz. alatt közzétett eseti döntésre is.

A) A két bűncselekmény közötti összefüggés *in concreto* valóban szükségképpeninek tekinthető, mivel az LB által vizsgált esetben⁷⁷ az intellektuális közokirat-hamisítás magánokirat-hamisítás megvalósítása nélkül nem lett volna realizálható. Az azonban már fentebb kimutatásra került, hogy az eszköz-cél viszonyban álló cselekmények közötti *in concreto* szükségképpeni összefüggés önmagában nem elégséges a halmazati minősítés mellőzéséhez, ehhez legalábbis absztrakt tipikus összefüggésnek kell a két deliktum között fennforognia (lásd 1.2.2.F). Így ha az LB az *in concreto* szükségképpeni összefüggésre mint bűnhalmazatot kizáró okra hivatkozott, állásfoglalása az 1961. évi Btk. alapján folytatott, a halmazat körét túlságosan szűkítő és meghaladottnak tekinthető felfogáshoz közelít.

B) Nem aggálytalan a szükségszerű kapcsolatra történő hivatkozás abban az esetben sem, ha ez alatt az LB *in abstracto* szükségképpeni összefüggést értett. Ennek indokát abban látom, hogy a magánokirat-hamisítás és az intellektuális közokirat-hamisítás közötti kapcsolat *in abstracto* nem tekinthető szükségképpeninek, mivel intellektuális közokirat-hamisításra sor kerülhet magánokirat-hamisítás nélkül is. Így ha például az elkövető valamely szóban

---

⁷⁷ „Ha a jármű átírásával kapcsolatos ügyintézés során olyan adásvételi szerződést nyújtanak be az illetékes rendőrhatósághoz, amely a jármű korábbi tulajdonosát nem a valóságnak megfelelően tünteti fel, és ennek következtében a járműnyilvántartásba is a valóságnak meg nem felelő adat kerül...”

létrejött szerződés⁷⁸ vonatkozásában közöl valótlan adatot a közokiratot készítő hivatalos személlyel, magánokirat hiányában a magánokirat-hamisítás megvalósulása fel sem merül, az sem büntetlen, sem büntetendő eszközcselekményként nem jöhet figyelembe. Ugyanígy, ha nem hamis magán-, hanem éppen hamis közokirat felhasználásával kerül sor a valótlan adat közokiratba foglalására, az intellektuális közokirat-hamisítás eszközcselekménye nem a magán-, hanem a közokirat-hamisítás [Btk. 274. § (1) bekezdés b) pont] törvényi tényállásába illeszkedik.

C) Láthattuk, hogy abban az esetben, ha az LB jogegységi határozatában *in concreto* szükségszerű összefüggésre hivatkozott, akkor nem adott kellő indokot a halmazat mellőzésére, ha pedig *in abstracto* szükségképpen kapcsolatot vélt felfedezni, akkor nem vette figyelembe az ismertetett kivételeket. A magánokirat-hamisítás és az intellektuális közokirat-hamisítás közötti kapcsolat e kivételekre tekintettel ugyanis nem tekinthető *in abstracto* szükségképpeninek, együttes előfordulásuk gyakorisága folytán azonban *in abstracto* rendszerinti összefüggés megállapítható. Álláspontom szerint tehát a magánokirat-hamisításnak mint az intellektuális közokirat-hamisítás eszközcselekményének büntetlensége nem az *in concreto* vagy *in abstracto* szükségképpen, hanem az *in abstracto rendszerinti* összefüggésen alapul. Továbbá a halmazat látszólagosságát indokolja az a

---

⁷⁸ A Ptk. (1959. évi IV. törvény) nem követel meg írásbeliséget valamennyi szerződés viszonylatában, főszabálynak az alakszerűség hiánya tekinthető. Vö. Ptk. 205. §

körülmény is, hogy az intellektuális közokirat-hamisítás büntette súlyosabb büntetés alá esik, mint a magánokirat-hamisítás vétsége (lásd 1.2.3.).

1.3.4. Bár a *vásárlók megkárosításának* Btk. 328. § (1) bekezdés szerinti vétsége az ún. szubszidiaritási klauzula folytán súlyosabb bűncselekményekkel alaki halmazatban nem áll⁷⁹, anyagi halmazatban történő megállapítására súlyosabban büntetendő deliktumok mellett is sor kerülhet. Álláspontom szerint azonban az anyagi halmazat is látszólagos – éspedig a büntetlen eszközcselekmény elveinek megfelelően – abban az esetben, ha az elkövető a vásárlókat megkárosító tevékenységet eszközként használja fel abból a célból, hogy az e tevékenység révén elért és rábízott többletjövedelmet eltulajdonítsa, ezáltal a Btk. 317. §-ban szabályozott *sikkasztást* követve el. Az elkövető ilyen cselekménye tehát egységesen csak sikkasztásként minősíthető.⁸⁰ A Btk. 328. § (3) bekezdésében szabályozott üzletszerűen elkövetett vásárlók megkárosításának büntette azonban – figyelemmel a büntetési tételekre – valóságos anyagi halmazatban áll mind a Btk. 317. § (2) bekezdés szerinti sikkasztás vétségével, mind a (4) bekezdés szerinti sikkasztás büntetével. A sikkasztás súlyosabban minősülő eseteivel [(5)-

---

⁷⁹ A BKv 34. (volt BK 93.) alapján folytatott ítélkezési gyakorlat a szubszidiaritási klauzulát tartalmazó bűncselekményeket az ugyanolyan vagy enyhébb büntetés alá eső deliktumokkal valóságos alaki halmazatban állapítja meg. E vitatható felfogás – lévén az a látszólagos alaki halmazat témakörébe esik – részletesebb vizsgálata azonban nem képezi e tanulmány tárgyát.

⁸⁰ Így Kovács Pál (1966): i. m. 399. p.

(7) bekezdés] szemben azonban az üzletszerűen elkövetett vásárlók megkárosítása is háttérbe lép.

Egyes bírói döntések a vásárlók megkárosítása és a sikkasztás kapcsolatát akként fogják fel, hogy a vásárlók megkárosítását tekintik főcselekménynek, az e bűncselekmény révén elért többlet eltulajdonítását, tehát a sikkasztást pedig utócselekménynek, s ez utóbbi büntetlensége mellett vagy ellen foglalnak állást.⁸¹ Tekintettel azonban a két cselekmény között szoros belső összefüggést létesítő eszköz-cél kapcsolatra, e két deliktum esetén megvalósulásakor felfogásom szerint helyesebb a vásárlók megkárosítását büntetlen eszközcselekménynek tekinteni. A sikkasztást cél- s egyben főcselekményként értékelő álláspont helyességét támasztja alá egyébként az a körülmény is, hogy az alapeseti büntetési tételek összevetése alapján a sikkasztás tekinthető súlyosabb bűncselekménynek.

2. A büntetlen utócselekmény

2.1. A büntetlen utócselekmény fogalma, esetkörei.

Büntetlen utócselekmény álláspontom szerint akkor forog fenn, ha – valamely, a következő pontokban kifejtett körülményre tekintettel – vélelmezhető, hogy a jogalkotó az utócselekmény társadalomra veszélyességét már a korábban realizált, tehát az *előcselekmény* büntetési tételében értékelte.

---

⁸¹ BJD 902., BJD 2888.

Szükséges feltétel az is, hogy az elő- és az utócsелеkmény in abstracto szükségképpen, rendszerint vagy tipikusan együttesen forduljon elő.⁸² Mivel az ilyen esetekben az utócsелеkménynek az előcsелеkménnyel valóságos halmazatban történő megállapítása kétszeres értékelést jelentene, az utócsелеkmény miatt az elkövető nem büntethető, terhére csak az ún. előcsелеkmény állapítható meg. A büntetlen utócsелеkmény esetei a jogirodalomban⁸³:

- a) az utócsелеkmény az előcsелеkmény szükségképpeni, rendszerinti vagy tipikus *befejező tevékenysége*;
- b) az elkövető az utócsелеkményre azért kényszerül, mert annak hiányában a korábbi bűncsелеkményét *leleplezné*, azaz a jogszerű magatartás tanúsítása esetén az *önfeljelentés* veszélyének tenné ki magát (ez a büntetlen utócsелеkmény különleges formája);

---

⁸² Mint arra az 1.1. pontban utaltam, a büntetlen eszköz-, utó- és mellécsелеkmények szorosan összefüggő jogintézmények; a mindhárom látszólagos anyagi halmazati érintő kérdésekkel a büntetlen eszközcsелеkményről szóló fejezetben foglalkoztam. Ezért ami a csелеkmények közötti szükségképpeni, rendszerinti, illetve tipikus összefüggést illeti, utalnék itt az 1.2.2. pontban felvázolt, ezzel kapcsolatban általam elfoglalt álláspontra, amely értelemszerűen irányadó a büntetlen utó- és mellécsелеkmény esetében is.

⁸³ Az áttekintés alapjául szolgált Nagy Ferenc-Tokaji Géza (1993): i. m. 170. p. és Nagy Ferenc (2008): i. m. 239-240. p.

- c) ugyanazon alapcselekménnyel halmazatban a hozzá járuló *bűnkapcsolat* nem állapítható meg (éspedig akkor sem, ha az elkövető az alapcselekménynek nem tette, hanem részese volt);
- d) az utócselekmény *csak fenntartja*, de nem fokozza az előcselekménnyel előidézett sérelmet.

2.2. Büntetlen az utócselekmény, ha az az előcselekmény szükségképpen, rendszerinti vagy tipikus befejező tevékenysége.

2.2.1. Ez az eset általában akkor fordulhat elő, ha az utócselekmény elkövetési magatartásának megvalósításával az elkövető az előcselekmény törvényi tényállásában megfogalmazott célzatot utóbb ténylegesen realizálja is. A jogirodalom gyakran emlegetett példája a *pénzhamisítás* büntetével (Btk. 304. §) kapcsolatos. E deliktum kapcsán az egység-halmazati kérdéseket vizsgálni kell egyrészt a 304. § (1) bekezdés a) pontja és c) pontja szerinti pénzhamisítás relációjában; másrészt a pénzhamisítás és a csalás bűncselekménye (Btk. 318. §) viszonylatában is.

2.2.2. A hamis vagy meghamisított pénz *forgalomba hozásával* megvalósított bűncselekményi alakzat [Btk. 304. § (1) bekezdés c) pont] a bírói gyakorlat szerint csak abban az esetben valósul meg, ha a *forgalomba hozatal céljából való utánzás*

vagy meghamisítás [Btk. 304. § (1) bekezdés a) pont] nem állapítható meg.⁸⁴ Ha tehát az elkövető a forgalomba hozatal végett utánoz vagy hamisít meg pénzt, majd ezt követően azt valóban forgalomba is hozza: utóbbi cselekménye külön nem állapítható meg, hanem a rendszerinti kapcsolat folytán (ti. a pénz utánzása vagy meghamisítása általában a későbbi tényleges forgalomba hozatal céljából történik) büntetlen utócselekménynek minősül és legfeljebb a büntetékiszabás szempontjából lehet jelentősége.⁸⁵

2.2.3. A hamis vagy meghamisított pénz forgalomba hozatala *tévedésbe ejtő magatartás*, ami a *csalás* egyik elkövetési magatartása is. Ezért a pénzhamisítás mellett valóságos halmazatban a csalás nem állapítható meg, annak ellenére, hogy az elkövető cselekménye ilyenkor látszólag befejezett csalásnak is minősülhet abban az esetben, ha a tévedésbe ejtő forgalomba hozatal révén az elkövető e tevékenységével kárt is okoz.⁸⁶ A csalás büntetlenségének alapja szintén az, hogy a pénzhamisítás büntettére irányadó büntetési tétel keretében a forgalomba hozatallal megvalósuló, azt rendszerint követő károkozás már értékelést nyert, így a csalás külön megállapításának nincs helye.⁸⁷ A bírói gyakorlat egyébként ezt az

---

⁸⁴ Például elévülés miatt, vagy ha bizonyítási probléma forog fenn: nem bizonyítható, hogy a vádlott hamisított, csak az, hogy ő hozta forgalomba a pénzt. Vö. BH 1988.390.

⁸⁵ BH 1997.7.

⁸⁶ BH 1999.198.

⁸⁷ Így Nagy Ferenc (2008): i. m. 239. p. Ellentétesen Földvári József (1962): i. m. 229. p.

általam is helyesnek tartott gyakorlatot töretlenül követi, már a Btá. időszakától.⁸⁸

2.3. Büntetlen az utócselkmény, ha az elkövető jogszerű magatartás tanúsítása esetén az önfeljelentés veszélyének tenné ki magát.

2.3.1. Az utócselkmény önálló bűncselkményként értékelésének nincs helye, ha az elkövető részéről a jogszerű magatartás tanúsítása gyakorlatilag önfeljelentést jelentene, vagyis az utócselkmény kifejtésétől való tartózkodás esetén e cselkményével leleplezné korábban elkövetett bűncselkményét. Ez az eset azért tekinthető a büntetlen utócselkmény különleges formájának, mivel itt az utócselkmény társadalomra veszélyessége az előcselkmény büntetési tételében értékelve nincsen, az utócselkmény büntetlenségének indoka tehát csakis az, hogy az utócselkmény vonatkozásában a bűncselkmény utolsó fogalmi elemének, a bűnösségnek egy feltétele, az *elvárhatóság*⁸⁹ hiányzik, amely körülmény folytán valóságos halmazat megállapítására nem kerülhet sor. Senkitől sem várható el ugyanis, hogy saját érdekeivel ellentétes magatartást fejtson ki, azaz a jogszerű magatartás tanúsításával kitegye magát az önfeljelentés veszélyének. Nagy Ferenc álláspontja szerint az egység-többség tanában az elvárhatóság szempontja így a törvényi szabályozáson túlmenően is szerephez

---

⁸⁸ Korabeli bírósági döntéseket ismerteti Schultheisz Emil (1956): i. m. 15. p.

⁸⁹ Nagy Ferenc (2008): i. m. 164-165. p.

juthat – annak ellenére, hogy a magyar büntetőjog-tudomány általában nem ismeri el a törvény feletti elvárhatóságot kizáró okokat.⁹⁰

2.3.2. A Legfelsőbb Bíróság 2/2002. Büntető Jogegységi Határozatában ezzel egyezően kimondta, hogy „nem valósítja meg a vámorgazdaság mellett az adócsalást, aki a vámorgazdaság útján birtokába került csempészett vámárura vonatkozó adóbevallási kötelezettségének nem tesz eleget”. Nemcsak a döntés, hanem annak indokolása is helyesnek tekinthető, mivel az LB is az elvárhatóság, s így a bűnösség hiányára alapítva döntött az utócselekményként jelentkező adócsalás büntetlensége mellett. Érdeemes hosszabban is idézni a jogegységi tanács indokolását, amely szerint: „bűnösség nélkül nincs büntetőjogi felelősség, ez következik a Btk. 10. §-ából. A bűnösségnek eleme a normának megfelelő magatartás elvárhatósága. A büntetendő cselekmények elkövetésétől mindenki köteles tartózkodni, a törvény elvárja, hogy az állampolgár magatartását a "közösségi motívum" befolyásolja. Vannak azonban olyan helyzetek, amelyekben ez a büntetőjogi felelősség terhével nem várható el. Az elvárhatóság a bűnösség értékelő /normatív/ eleme, és mindig az elkövető javára érvényesül. Az önfeljelentés "nem várható el", ezért a bűnösség hiányában bűncselekmény nem valósul meg”.

---

⁹⁰ Uo. 164. p.

E döntést absztrahálva általánosan úgy foglalok állást, hogy semelyik, haszonszerzéssel járó bűncselekmény elkövetője sem büntethető azért, mert a bűncselekményből származó jövedelme után nem fizetett adót, mivel a jogszerű magatartás tanúsítása – figyelemmel arra, hogy ezzel a hatóság tudomására hozná korábbi bűncselekménye elkövetését – tőle nem várható el. Így például a passzív *vesztegetést* [Btk. 250. § (1) bekezdés] megvalósító hivatalos személy, amennyiben a kért jogtalan előnyhöz ténylegesen hozzájut, majd azt adóbevallásában nem tünteti fel, csak a vesztegetés elkövetéséért vonható felelősségre, *adócsalásért* (Btk. 310. §) nem.

2.3.3. A büntetlen utócselekmény e kategóriájának létét Földvári is elismeri, s azt méltányossági, emberiességi szempontokkal magyarázza. Megállapítja, hogy ezen esetekben az emberi természettel ellentétes követelmény lenne a második cselekmény elkerülésének a megkívánása, mivel az ilyen esetekben a jogszerű magatartás önfeljelentéssel lenne egyenértékű; az első bűncselekmény titokban maradása érdekében ezért az elkövetőnek feltétlenül el kell követnie a másik cselekményt is.⁹¹ További érvként hozza fel az ilyen utócselekmények büntetlensége mellett azt, hogy a jogalkotó egyes bűncselekmények

---

⁹¹ Földvári József (1959): i. m. 15. p. Korabeli példája a BHÖ. 269. b) alpontja szerinti engedély nélkül történt állatvágás, illetve az f) alpontja szerinti, a levágott állat bőrére vonatkozó beszolgáltatási kötelezettség elmulasztása kapcsolata; ilyenkor álláspontja szerint az utóbbi cselekmény nem volt külön megállapítható, mivel az engedély nélkül levágott állat bőrének a beszolgáltatása önfeljelentéssel ért volna fel.

feljelentésének elmulasztása miatt az elkövető *hozzátartozóját* nem rendeli büntetni [pl. Btk. 150. § (2) bekezdés], mivel a hozzátartozóktól nem várható el, hogy az elkövetőt feljelentsék; ebből – álláspontja szerint – logikailag az következik, hogy magától az elkövetőtől az önfeljelentés még kevésbé elvárható magatartás.⁹²

2.4. Bűnkapcsolat mint büntetlen utócselkmény.

2.4.1. Kevés jogirodalmi szerző által tárgyalt, a bírói gyakorlatban azonban régtől fogva elismert az a tétel, hogy ha az elkövető valamely bűncselekmény elkövetésében *társtettesként* vesz részt, majd ezt követően a korábbi alapcselekményhez kapcsolódó valamely *bűnkapcsolati alakzatot* is megvalósítja, ez utóbbi cselekménye önálló bűncselekményként nem értékelhető.⁹³ Érvényesül ez a felfogás az alapcselekmény *felbujtója* vonatkozásában is, így az alapcselekményre való felbujtás mellett az utólagos bűnkapcsolati jellegű deliktum nem állapítható meg, éspedig annak ellenére sem, hogy e cselekményt tettesi minőségben realizálja az elkövető.⁹⁴

A bűnkapcsolatok büntetendőségéhez negatív feltételként az szükséges, hogy az elkövető cselekménye egy másik elkövető tettesi alapcselekményéhez oly

---

⁹² Fölvári József (1962): i. m. 243. p.

⁹³ Nagy Ferenc (2008): i. m. 240. p.

⁹⁴ Így Halász Sándor: A halmazat törvényi szabályozásáról. B. Magyar Jog. 1970. évi 11. szám. 655. p.

módon kapcsolódjon, hogy e magatartása sem az alapcselekményben való társtettségként, sem a részesség körében ne legyen értékelhető.⁹⁵ Pozitív feltétel az, hogy ezen, mindig egy másik bűncselekményhez kapcsolódó cselekmény olyan fokú társadalomra veszélyességet mutasson, amely önálló bűncselekményként értékelését indokolja. E két feltételből következik, hogy ha az elkövető már az alapcselekmény megvalósításában is részt vett tettesként vagy a tettel azonos büntetéssel fenyegetett felbujtóként, felelősségre csak e cselekménye miatt vonható, az utólagos bűnkapcsolati alakzat realizálása a társtettesi vagy felbujtói minőségben megvalósított alapcselekmény büntetlen utócselekményeként minősül, mivel az ugyanazon bűncselekményben való többszörös közreműködés nem értékelhető több önálló bűncselekményként.⁹⁶

2.4.2. Az előző fejtegetést példával konkretizálva: nem felel *orgazdaságért* (Btk. 326. §) a korábban elkövetett *lopás* (Btk. 316. §) azon társtettese, aki utóbb megvásárolja a társára eső zsákmányrészt – annak ellenére, hogy e cselekményével a lopásból származó dolgot vagyoni haszon végett megszerezte. Ugyanez áll arra az esetre is, ha az egyik elkövető társát lopásra bírja rá, majd a

---

⁹⁵ Nagy Ferenc (2008): i. m. 227. p.

⁹⁶ Ugyanez a helyzet a szintén a látszólagos anyagi halmazat körébe sorolható önállóan részeselemény esetében: az az elkövető, aki ugyanazon bűncselekmény vonatkozásában felbujtói, illetve társtettesi minőségben is részt vesz, csak az utóbbiért vonható felelősségre; ugyanígy az a felbujtó, aki utóbb a bűncselekmény elkövetéséhez segítséget is nyújt, a bűnsegélyért nem, csak a felbujtásért felel. Vö. Schultheisz (1956): i. m. 10. p.

bűncselekmény elkövetése után megvásárolja tőle az eltulajdonított idegen dolgot – a rábíró ilyenkor csak a lopás felbujtójaként, de nem orgazdaként felel.⁹⁷ A jelenlegi bírói gyakorlat e kérdés kapcsán némi ingadozást mutat, így született olyan döntés, amely ilyen esetben az elkövető bűnösségét az orgazdaság miatt állapította meg.⁹⁸

2.4.3. Álláspontom szerint a büntetlen utócselekmény e pontban ismertetett esete nemcsak az alapcselekményben való társtettség és felbujtás viszonylatában állapítható meg, hanem akkor is büntetlen marad az utólagos bűnkapcsolat, ha az elkövető előzőleg *bűnsegélyt* nyújtott az alapcselekményhez. Így például – az első lopott holmi megvásárlását követően – az alapcselekményként megvalósuló lopás pszichikai bűnsegédjeként és nem orgazdaság tetteseként kell felelősségre vonni azt az elkövetőt, aki első ízben mint orgazda vásárolja meg a tolvajtól a lopott dolgot, ezt követően pedig a további lopási cselekményekhez bűnsegélyt nyújt azáltal, hogy az azokból származó dolgok megvásárlását előzetesen kilátásba helyezi, s így a tolvaj a soron következő lopás elkövetésekor már számol a biztos értékesítési lehetőséggel, ami a bűnsegély megállapításához szükséges szándékerősítő körülményként értékelhető.⁹⁹

---

⁹⁷ BJD 455.

⁹⁸ Györi Ítéltábla Bf. 114/2007/49. sz.

⁹⁹ Az előzetes kilátásba helyezés lehet kifejezett, de megvalósulhat akár konkludens módon, ráutaló magatartással is. Vö. Nagy Ferenc (2008): i. m. 229. p.

E felfogás ellen érveként hozható fel, hogy a bűnsegély a tettességhez képest in abstracto csekélyebb fokú támadást jelent a jogi tárgy ellen, illetve hogy a törvény büntetéskiszabási kedvezményként a *kétszeres leszállás* alkalmazását is megengedi a bűnsegély esetében¹⁰⁰, ami a tettes (és a felbújtó) vonatkozásában kizárt. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy az elkövető előnyösebb helyzetbe juthat, ha lopás bűnsegédjeként, nem pedig orgazdaság tetteseként vonják felelősségre. Ez a hátrány azonban a büntetés kiszabása során kiküszöbölhető, mivel a Btk. 21. § (3) bekezdése alapján a részesekre is a tettesekre megállapított büntetési tételt kell alkalmazni, így a bűnsegéd közreműködése a büntetéskiszabás körében pontosan értékelhető, s a bíróság akár úgy is dönthet, hogy adott esetben a bűncselekmény bűnsegédjét ugyanolyan vagy akár súlyosabb büntetéssel sújtja, mint annak tettesét.

Nézetem helyességét az ismertetett ellenérvnél jelentősebb indokok támasztják alá. Egyrészt csak ez a felfogás felel meg a látszólagos halmaztat eseteinek egységes elvi alapon történő megítélésére vonatkozó követelménynek: mivel így közömbös, hogy az elkövető társtettesként, felbújtóként vagy bűnsegédként vett részt az alapcselekmény megvalósításában, elkerülhető az olyan indokolatlan különbségtétel, hogy társtetteség és felbújtás esetében az alapcselekményben való közreműködésért vonjuk felelősségre az elkövetőt, a

---

¹⁰⁰ Vö. Btk. 87. § (3) bekezdés

bűnkapcsolatért nem (ezáltal elismerve a büntetlen utócselekmény ezen esetét), az alapcselekmény bűnsegédje esetében pedig fordítva.

Másrészt dogmatikailag megalapozott, s emellett praktikus előnnyel járó konzekvenciája is van a bűnkapcsolat helyett az alapcselekményhez nyújtott bűnsegély megállapításának. A példára visszatérve: ha a lopott dolgok megvásárlását az elkövető előzetesen beígéri a tolvajnak, az ezt követő lopások bűnsegédjeként akkor is felelősségre lesz vonható, ha a lopássorozat még azelőtt lelepleződik, hogy az orgazdaság megállapításához szükséges tettesi cselekmény (így például a lopott dolog ellenértékének megfizetésére, a dolog átvételére, stb.) kifejtésére sor került volna. A büntetendőség így tehát az elkövető korábbi cselekményéhez igazodik, ami adott esetben olyan előnyt jelenthet az igazságszolgáltatás számára, amely megfelelően kompenzálni tudja azt az imént említett – s mint láthattuk, a büntetés kiszabás körében egyébként is megfelelően kiküszöbölhető – hátrányt, hogy az elkövető nem egy bűnkapcsolati jellegű bűncselekmény tetteseként, hanem csak az alapcselekmény bűnsegédjeként felel.

2.4.4. Álláspontom szerint a fentiekben kifejtettek nemcsak az orgazdaság, hanem a szintén bűnkapcsolati jellegű *bűnpártolás* (Btk. 244. §) viszonylatában is irányadóak. Aki tehát valamely bűncselekmény elkövetésében társtettesként részt vett, illetőleg annak felbujtója vagy bűnsegédje volt, majd utóbb például segítséget nyújtott ahhoz, hogy az elkövető a hatóság üldözése elől meneküljön, utóbbi, látszólag bűnpártolásként értékelhető cselekményéért – mint büntetlen

utócselekményért – külön felelősségre nem vonható. Földvári ennek indokát abban látja, hogy „a két cselekmény társadalomra veszélyessége egysíkú és egyirányú.”¹⁰¹

2.5. Büntetlen az utócselekmény, ha csak fenntartja az előcselekménnyel előidézett sérelmet.

2.5.1. Büntetlen az utócselekmény, ha annak realizálásával az elkövető már nem fokozza, csak fenntartja a korábbi cselekményével előidézett sérelmet. A jogirodalomban leggyakrabban említett példa erre a *lopás* (Btk. 316. §) és a *rongálás* (Btk. 324. §) kapcsolata. Az uralkodó felfogás szerint a tolvaj nem büntethető rongálás elkövetése miatt abban az esetben, ha az általa ellopott dolgot utóbb megrongálja vagy megsemmisíti.¹⁰² Földvári ezt azzal indokolja, hogy „a lopási cselekmény társadalomra veszélyességét az adja, hogy az elvétellel megszűnik annak lehetősége, hogy a tulajdonos tulajdonjogával élhessen, a dologgal rendelkezessen. Ezen semmit sem változtat az, hogy a tolvaj az ellopott dolgot megrongálja vagy megsemmisíti. A lopást jellemző társadalomra veszélyesség szempontjából teljesen közömbös, mit tesz az elkövető a lopott tárggyal. Megrongálás, megsemmisítés esetében nincs tehát sem új irányú, új vonatkozású társadalomra veszélyesség, de az első cselekmény társadalomra

---

¹⁰¹ Földvári József (1962): i. m. 241. p.

¹⁰² Így Nagy Ferenc (2008): i. m. 240. p. és Steffler Sándor (1981): i. m. 978. p.

veszélyességének fokozódása, növekedése sem állapítható meg. A tolvaj rongálást képező cselekménye tehát büntetlen utócselekménynek tekinthető.”¹⁰³

2.5.2. Nézetem szerint az idézett példa esetében a rongálás büntetlensége – hatályos jogunk rendelkezései alapján különösen – vitatható.

Már az eredeti 1978. évi Btk. ismerte a vagyon elleni bűncselekmények körében a *tevékeny megbánás* intézményét (2006. július 1. előtti Btk. 332. §), ekkor még mint a büntetés korlátlan enyhítését, illetve különös méltánylást érdemlő esetben a büntetés mellőzését lehetővé tevő okot. A 2006. évi LI. törvény 264. §-a a *tevékeny megbánást* (Btk. 36. §) mint általános büntethetőséget megszüntető, illetve a büntetés korlátlan enyhítését lehetővé tevő okot szabályozta.¹⁰⁴ A 2009. évi LXXX. törvény 6. §-a jelentősen módosította a *tevékeny megbánásra* irányadó anyagi jogi szabályokat, e jogintézmény lényegi rendeltetése azonban a korábbi és a jelenlegi szabályozás mellett is az, hogy az elkövető *közvetítői eljárás* keretében tegye jóvá a sértettnek a bűncselekménnyel okozott sérelmet. A *közvetítői eljárás* sikeressége az elkövető számára – a feltételektől függően – büntetlenséget eredményez vagy büntetése korlátlan enyhíthetőségét teszi lehetővé.

---

¹⁰³ Földvári József (1962): i. m. 239. p.

¹⁰⁴ Nagy Ferenc (2008): i. m. 185-187. p.

Példánk esetében tehát az a tolvaj, aki a 3 évi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő lopás elkövetését a vádemelésig beismerte és a Be. 221/A. §-ban szabályozott közvetítői eljárás keretében a sértett által elfogadott módon és mértékben a bűncselekménnyel okozott sérelmet jóvátette, büntetlenséget élvez. A büntethetőséget megszüntető ok hatályosulásához álláspontom szerint jóval nagyobb esély van, ha az ellopott dolog még az elkövető birtokában van, vagy ha időlegesen nincs is a birtokában, azt jó eséllyel ismételtlen rendelkezése alá tudja vonni. Ha ugyanis a lopott dolgot időközben megsemmisítette, a közvetítői eljárás elrendelésének kisebb a valószínűsége, s ha azt el is rendelik, az nagyobb valószínűséggel lesz eredménytelen. Egyrészt azért, mert a bűnelkövetők nagy százalékának anyagi helyzete általában nem teszi lehetővé azt, hogy a megsemmisített lopott dolog értékét pénzben megtérítsék. Másrészt pedig azért, mert ebben az esetben valószínűbbnek tekinthető, hogy a sértett – miután nyilvánvalóvá vált számára, hogy in integrum restitutio-ra nem kerülhet sor – nem fog beleegyezni a közvetítői eljárás lefolytatásába, hanem kérni fogja az elkövető büntetőjogi felelősségre vonását (különösen akkor, ha az ellopott majd megsemmisített dolog például egy egyedi, nehezen pótolható értéktárgy volt).

E körülményekre figyelemmel nem találok helytállóknak azt a megállapítást, hogy az ellopott dolognak a tolvaj által történő utólagos megsemmisítése csak fenntartja a lopás által előidézett sérelmet. Ha ugyanis a

tolvaj így jár el, ezáltal lecsökken annak a valószínűsége, hogy bírósági eljárás nélkül, közvetítői eljárás keretében kerülhet sor a sértett és az elkövető megegyezésére, amely körülmény mindkét felet hátrányosan érinti (a sértett a bíróság idézései folytán köteles lesz tanúként megjelenni, a terheltnek pedig viselnie kell a vele szemben megállapított szankciót, majd ezt követően a büntetett előélethez fűződő hátrányos jogkövetkezményeket). A lopott dolog megsemmisítése továbbá sérti a sértettnek a kára megtérítéséhez (különösen pedig az eredeti állapot helyreállításához) való jogát.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a lopott dolog utólagos megsemmisítése nemcsak fenntartja a lopás által előidézett sérelmet, hanem a bűncselekménnyel okozott sérelem jóvátételét megnehezítve, illetve bizonyos esetekben megghiúsítva *véglegesíti* is azt. Így részemről helyesebbnek tekintem a lopást és a lopott dolog megsemmisítésével megvalósított rongálást *valóságos anyagi halmazatban* megállapítani. A fentiekre tekintettel a büntetlen utócselekmény ezen esetének definíciója akként pontosítható, hogy büntetlen az utócselekmény, ha azzal az elkövető *csak fenntartja, de nem véglegesíti* az előcselekménnyel előidézett sérelmet.

2.5.3. Helytállóbb példa lehet a büntetlen utócselekmény e válfajára az az eset, amikor az elkövető az általa eltulajdonított dolgot (például egy személygépkocsit) mással elcseréli, ez utóbbi cselekményével a lopás (Btk. 316. §) után látszólag *csalást* (Btk. 318. §) is megvalósítva. A Legfelsőbb Bíróság indoklása szerint: „a

csere során a jóhiszemű harmadik személlyel szembeni károkozó magatartás az alapbűncselekménnyel csupán látszólagos halmazatot alkot akkor, ha az elkövető az ügylet révén nem törekszik további, a már realizáltat meghaladó haszon megszerzésére.”¹⁰⁵ Ha tehát az elkövető az általa ellopott járművet mint sajátját cseréli el jóhiszemű harmadik személlyel, s e tévedésbe ejtő és kárt okozó (vagyis látszólag csalásként értékelhető) tevékenységével további haszonszerzésre már nem törekszik, a bűncselekménnyel okozott sérelem már nem fokozódik – s tegyük hozzá, nem is véglegesül – így a valóságos halmazat megállapítása mellőzhető. Ilyenkor ugyanis az elkövetőnek elvileg megmarad a lehetősége arra, hogy egy esetleges közvetítői eljárás során, az elcserélt gépkocsit visszaszerezvén, lehetőséget teremtsen a sérelem jóvátételére¹⁰⁶ (lásd 2.5.2.).

---

¹⁰⁵ Idézi Sinku Pál: A bűncselekményegység és a halmazat. In Büntetőjog. Általános Rész (szerk.: Busch Béla). HVG-ORAC. Budapest, 2006. 215. p.

¹⁰⁶ Gyakorlati szempontból megjegyzést érdemel, hogy a tevékeny megbánás mint büntethetőséget megszüntető ok a Btk. 138/A. § b) pontjára és a 316. § (4) bekezdés a) pontjára is figyelemmel csak a kétmillió forintot meghaladó értékű gépjárművek esetén jöhet számításba. Ha pedig figyelembe vesszük azt is, hogy az autólopások esetében tipikus a *dolog elleni erőszakkal* történő elkövetés, a 36. § (1) bekezdésének alkalmazása a 316. § (4) bekezdés b) 1. pontja alapján a kétszázezer forintot el nem érő értékű autókra korlátozódik – ezért alkalmazási köre meglehetősen korlátozott. Azonban a 36. § (2) bekezdése ilyenkor is alkalmazható, azaz a tevékeny megbánás folytán a büntetés korlátlan enyhítésének van helye, kivéve, ha az ellopott jármű értéke az ötvenmillió forintot meghaladja [316. § (6) bekezdés a) és (7) bekezdés a)], dolog elleni erőszakkal elkövetett lopás esetében pedig a kétmillió forintot meghaladja [316. § (6) bekezdés b) és (7) bekezdés b)], mivel ezekben az esetekben a büntetési tételekre tekintettel a tevékeny megbánás alkalmazhatósága kizárt.

2.5.4. A Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása szerint a *csalás* (Btk. 318. §) és a *magánokirattal visszaélés* [Btk. 277. § (2) bekezdés] nem állapítható meg bűnhalmazatban, ha a magánokirat megsemmisítése büntetlen utócsелеkmény. Ez abban az esetben fordulhat elő, ha a magánokirat megsemmisítése a tévedésbe ejtő magatartás – tehát a csalás elkövetési magatartása – részét képezi. A magánokirattal visszaélés ugyanis a csaláshoz hasonlóan célzatos bűncselekmény, ezért ilyenkor a magánokirattal visszaéléshez megkövetelt jogtalan hátrány okozására irányuló célzat egybeeshet a csalásnál fennforgó jogtalan vagyoni haszonszerzési célzattal. Azon magatartással ugyanis, amellyel az elkövető saját részére előnyt (vagyoni hasznot) kíván szerezni, a sértettnek szükségszerűen jogtalan hátrányt okoz, ezért célzata e hátrányokozásra is szükségképpen kiterjed – azonban tekintettel arra, hogy a két célzat lényegében egybeesik, e két bűncselekmény halmazatban történő megállapítása a kétszeres értékelés tilalmába ütközne. Az egységkenti értékelés mellett szól az a körülmény is, hogy a ténylegesen előállt jogtalan hátrány adott esetben a csalás megvalósulásához megkívánt kár okozásában realizálódhat. Ilyenkor nemcsak a két deliktum célzata esik egybe, hanem az általuk ténylegesen előidézett eredmény is (a különbség csupán az, hogy a magánokirattal visszaélésnek csak a jogtalan hátrány okozására irányuló célzat a tényállási eleme, a jogtalan hátrány tényleges bekövetkezése mint tényállásszerű eredmény nem; míg a kár a csalás

esetében tényállásszerű eredményként értékelhető).¹⁰⁷ Például ha a pénztáros jogtalan haszonszerzés végett azzal valósítja meg a megtévesztő magatartást, hogy bevételi bizonylatokat semmisít meg, majd az ezeken a bizonylatokon lévő összegek megszerzésével okozza a kárt, csak csalás valósul meg, a magánokiratok megsemmisítése büntetlen utócselkménynek minősül.¹⁰⁸

3. A büntetlen mellékcselkmény

3.1. A büntetlen mellékcselkmény fogalma.

A büntetlen mellékcselkmény a látszólagos anyagi halmazat utolsóként tárgyalt és általánosságban a legkisebb jelentőséggel bíró válfaja. A jogirodalom szerint akkor forog fenn, ha két cselkmény közül az egyik *alárendelt jelentőségű* a másik, az ún. *főcselkmény* mellett, továbbá a mellékcselkmény hol *megelőzi*, hol *kíséri*, hol pedig *követi* a mindig jelentősebb főcselkményt.¹⁰⁹ Ahogy Schultheisz írja, a büntetlen mellékcselkmény „éppen ennek a vagylagosságnak következtében nem sorolható sem a büntetlen eszköz-, sem a büntetlen utócselkmény kategóriájába”.¹¹⁰ További ismerv, hogy előfordulása a főcselkménnyel in abstracto szükségképpen, rendszerinti vagy tipikus legyen,

---

¹⁰⁷ Vida Mihály-Szomora Zsolt: A közrend elleni bűncselkmények (Btk. XVI. Fejezet). In Nagy Ferenc (2009): i. m. 469. p.

¹⁰⁸ BH 1988.209.

¹⁰⁹ Nagy Ferenc-Tokaji Géza (1993): i. m. 170. p.

¹¹⁰ Schultheisz Emil (1956): i. m. 16. p.

amely körülmény folytán vélelmezhető, hogy a jogalkotó a kisebb jelentőségű cselekményt már figyelembe vette a főcselekmény büntetési tételének megállapításakor (erről részletesebben lásd 1.2.2.).

Földvári a büntetlen mellékselekmény mint látszólagos anyagi halmazati kategória létjogosultságát tagadja, s annak valamennyi esetét a valóságos anyagi halmazat körébe utalja.¹¹¹ A mellékselekmény önálló bűncselekményként megállapítása azonban – mint látni fogjuk – többnyire a jogalkotó által a főcselekmény keretében egyszer már figyelembe vett valamely körülmény másodszori értékelését jelenti, s ezzel az egység-többség legfőbb rendezőelvébe ütközik (lásd a Bevezetésben mondottakat).

3.2. Példák a büntetlen mellékselekményre.

3.2.1. A *családi állás megváltoztatása* (Btk. 193. §) mellett álláspontom szerint büntetlen mellékselekmény az intellektuális közokirat-hamisítás [Btk. 274. § (1) bekezdés c) pont].¹¹² Ha ugyanis az elkövető más családi állását oly módon változtatja meg, hogy közreműködik abban, hogy a passzív alany családi állására vonatkozó valótlan tény foglaltasson közokiratba, ez a közreműködés meg is előzheti és követheti is a főcselekményként értékelhető családi állás

---

¹¹¹ Földvári József (1962): i. m. 205. p.

¹¹² Nagy Ferenc: A házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények (Btk. XIV. Fejezet).
In Nagy Ferenc (2009): i. m. 233. p.

megváltoztatását, ezért sorolható e két cselekmény ilyen formában történő együttes fennforgása esetén az intellektuális közokirat-hamisítás e látszólagos anyagi halmazati kategóriába. A régi jogirodalom egyébként ugyancsak ekként értékelte a családi állás megváltoztatása szabályozási elődjének tekinthető *családi állás elleni büntett*¹¹³ és az intellektuális közokirat-hamisítás kapcsolatát.¹¹⁴

3.2.2. Álláspontom szerint a *fogolyzendülés* büntette (Btk. 246. §) mellett elkövetett *rongálás* (Btk. 324. §) az igazságszolgáltatás elleni deliktum büntetlen mellék-cselekményének minősül. Az LB ezzel ellentétesen foglalt állást, amikor kimondta, hogy a fogolyzendülés és a rongálás bűnhalmazatban állapítandó meg, ha a zendülés során a fogvatartottak a zárkáikban a berendezési tárgyakat megsemmisítve törnek-zúznak, és ezáltal vagyoni kárt okoznak.¹¹⁵ Abban igaza volt a Legfelsőbb Bíróságnak, hogy „a rongálás többletcselekmény, a fogolyzendülés anélkül is megvalósítható, mint ahogy azt az ügyben szereplő vádlottak egy része rongálás nélkül követte el”, mivel a két cselekmény közti összefüggés in abstracto nem szükségképpen, csupán tipikus.¹¹⁶ Azt is elismerte

---

¹¹³ 1961. évi V. tv. 272. §

¹¹⁴ Így Schultheisz Emil (1956): i. m. 16. p. és Halász Sándor (1966): i. m. 342. p.

¹¹⁵ BH 1994.10. II.

¹¹⁶ A Legfelsőbb Bíróság egyébként itt saját, más bűncselekmény kapcsán képviselt álláspontjával helyezkedik szembe. Például a pénz utánzása és meghamisítása is megvalósítható a tényleges forgalomba hozatal nélkül – és bizonyosan vannak hamisítók, akik a forgalomba hozatalt nem valósítják meg – utóbbit mégis büntetlen utócselekménynek tekinti a judikatúra a rendszerinti kapcsolat folytán (lásd 2.2.). Nézetem szerint az ugyanilyen

azonban, hogy a fogolyzandulás elkövetési magatartását jelentő nyílt ellenszegülésben való részvétel *tipikusan* olyan aktív magatartásokkal valósul meg, mint a lármázás, a zörgés, a *berendezési tárgyak összetörése*, illetve a zárkák rendjének teljes feldúlása. Ha pedig a berendezési tárgyak összetörése mint károkozó cselekmény a fogolyzandulás elkövetési magatartásának egyik tipikus megvalósulási formája, a rongálás külön megállapítása ugyanazon körülmény kétszeres értékelését jelenti, mivel a rongálás elkövetési magatartása is megsemmisítés vagy megrongálás, amely kárt okoz. A látszólag rongálást megvalósító cselekmény tehát tipikusan egybeesik a fogolyzandulás elkövetési magatartásának egyik megvalósulási formájával, amely körülmény folytán csak az utóbbi bűncselekmény állapítható meg.

A látszólagos anyagi halmazat kategóriáján belül azért a leghelyesebb büntetlen mellék-cselekményként értékelni ebben az esetben a rongálást, mivel az hol megelőzi, hol kíséri, hol követi a fogolyzandulást megvalósító további cselekményeket. Ezen túl – mint az a büntetési tételek összevetéséből kitűnik – a rongálás minden esetben alárendelt jelentőségű a fogolyzandulásához képest, így utóbbi tekinthető főcselekménynek. Ez a megállapítás álláspontom szerint még abban az esetben is helytálló, ha a rongálás *különösen jelentős kárt* okoz és egyébként 5-10 évig terjedő szabadvesztéssel lenne büntetendő [Btk. 324. § (6)

---

kapcsolat a fogolyzandulás és a rongálás relációjában sem vezethet valóságos halmazat megállapítására, mert az ítélezésnek egységes elvek alapján kell történnie.

bekezdés]. Ilyenkor ugyanis a rongálási cselekmény a fogolyzandulás 5-15 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő azon minősített esetének a büntetlen mellékcselekménye lehet, amelynek esetében a fogolyzandulás *különösen súlyos következményre vezet* [Btk. 246. § (3) bekezdés] – a különösen súlyos következmény ugyanis tipikusan jelentheti a különösen jelentős kár okozását is.

Helytelen tehát az a jogirodalmi állásfoglalás, amely szerint „ha a különösen súlyos következmény egyben más bűncselekményt is megvalósít, halmazatot kell megállapítani”¹¹⁷ (például rongálás esetében). Ez a felfogás ugyanazon körülmény kétszeres értékelését jelenti, mivel a minősítő körülményt éppen abból a célból alkotta a törvényhozó, hogy az egyébként tipikusan más bűncselekményt megvalósító körülmények önálló bűncselekményként értékelése helyett az egész történeti tényállást a minősített eset alá szubszumálja a jogalkalmazó. Nem állhat tehát valóságos halmazatban a különösen súlyos következményre vezető fogolyzandulás azzal a bűncselekménnyel, amelyre tekintettel a büntett minősítő körülménye valósul meg.

3.2.3. Az uralkodó jogirodalmi felfogás szerint büntetlen mellékcselekmény a *nyereségvágyból elkövetett emberölés* [Btk. 166. § (2) bekezdés b) pont] mellett

---

¹¹⁷ Maráz Vilmosné: Az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények (Btk. XV. Fejezet). In Nagy Ferenc (2009): i. m. 349. p.

megvalósulni látszó *rablás*.¹¹⁸ Mint arra a kapcsos kommentár rámutat¹¹⁹, képviselhető olyan álláspont is, amely szerint a nyereségvágyból elkövetett emberölés tényállása – akárcsak a több emberen elkövetett emberölésé [Btk. 166. § (2) bekezdés f) pont] – törvényi egység, ezen belül *összefoglalt bűncselekmény*, melyet a rablásból és az emberölésből alkotott a törvényhozó avégett, hogy reá a halmazati szabályok alkalmazása helyett az életfogytig tartó szabadságvesztés is kiszabható legyen.¹²⁰ A egység és a látszólagos halmazat kategóriáinak viszonylagosságára tekintettel ez az álláspont nem tekinthető megalapozatlannak. Álláspontom szerint azonban mégis helyesebb a rablást az élet elleni bűncselekmény büntetlen mellékselekménynek tekinteni, mivel a nyereségvágyból elkövetett emberölés megállapításához nem szükséges, hogy a rablás valamennyi tényállási eleme megvalósuljon, ahhoz elegendő a nyereségvágy mint motívum fennforgása is¹²¹, tehát a rablással való törvényi egység nem minden életbeli helyzetben érvényesülne.¹²²

---

¹¹⁸ Nagy Ferenc-Tokaji Géza (1993): i. m. 170. p.

¹¹⁹ Berkes György: Kommentár a gyakorlat számára. 2. kiadás. 22. pótlás. HVG-ORAC. Budapest, 2009. 38/2. p.

¹²⁰ Az összefoglalt bűncselekményhez lásd Nagy Ferenc (2008): i. m. 235. p.

¹²¹ Nagy Ferenc: A személy elleni bűncselekmények (Btk. XII. Fejezet). In Nagy Ferenc (2009): i. m. 74. p.

¹²² Ezzel szemben a nyereségvágyból elkövetett emberölés szabályozási elődjének tekinthető emberöléssel párosult rablás (1878. évi V. tc. 349. §) büntette törvényi egységként foglalta magában az emberölést és a rablást, ám ezen összefoglalt bűncselekmény megvalósulásához a rablásnak is meg kellett történnie, a motívumként értékelhető nyereségvágy fennforgása ehhez önmagában nem volt elegendő.

3.2.4. A rablással szemben a nyereségvágyból elkövetett emberölésnek *nem* büntetlen mellékselekménye a Btk. 322. § (1) bekezdés b) pontja szerinti *kifosztás*, és pedig akkor sem, ha a jogtalan eltulajdonításra csak a sértett halálának bekövetkezését követően kerül sor. A dologelvétel ugyanis nem lehet az ölés motívuma, mert ebben az esetben a kifosztás megállapításának a minősített emberölés mellett nincs helye. Ha pedig ez a motívum hiányzik, a nyereségvágyból elkövetett emberölés nem valósul meg. A kifosztás tehát ebben a relációban *látszólag sem* lehet tényállásszerű, azaz e két deliktum kapcsán nem merül fel halmazati kérdés. Egy eseti döntésében ezzel egyezően foglalt állást a Legfelsőbb Bíróság is.¹²³

A kifosztás büntette tehát csak alapeseti emberölés [Btk. 166. § (1) bekezdés)] mellett kerülhet megállapításra, és pedig – a 2/1998. Büntető Jogegységi Határozat szerint – akkor, ha a nyereségvágy az emberölés megvalósítását követően keletkezik az elkövetőben, aki ekkor veszi el az általa korábban megölt személy értékeit – ebben az esetben azonban az emberölés alapesetének és a kifosztásnak a halmazata mindig valóságos.¹²⁴

---

¹²³ BH 2001.412. II. A nyereségvágyból elkövetett emberölés mellett a kifosztás büntettének a megállapítása fogalmilag kizárt.

¹²⁴ Ez az állásfoglalás nem halmazati szempontból vitatható; a halott ember ugyanis nem lehet a kifosztás passzív alanya, s így e büntett helyett helyesebb lenne az emberöléssel halmazatban lopást megállapítani, e kérdéskör részletes vizsgálata azonban nem képezi e tanulmány tárgyát.

Andrássy György

A választók megtévesztése alkotmányossági szemszögből

1. Bevezetés

A választók megtévesztése a 2006-os országgyűlési választások után vált a közélet központi vitatémájává. Akkor, amikor olyan tények, adatok, bizonyítékok váltak ismertté, amelyek arra utaltak, hogy a 2006-os országgyűlési választások előtt a kormányzat, illetőleg a kormányzat egy bizonyos köre huzamos időn át és lényeges kérdésekben megtévesztette, félrevezette a választókat. A napvilágra került adatok, bizonyítékok azt is valószínűsítették, hogy a cél a választások megnyerése volt, s hogy e cél eléréséért az ország fontos gazdasági érdekeit is feláldozták.

Az ügy azóta is megosztja a társadalmat: az ország egyik része úgy véli, hogy a történetek miatt az újjáválasztott kormányzatnak le kellett volna mondania, és új választásokat kellett volna kiírni. Az ország másik fele is elismeri, hogy a kormányzó erők szóban forgó körének a magatartása nem volt éppen kifogástalan, de úgy véli, a politikában az ilyesmi megesik, egyébiránt pedig a választások törvényes keretek közt folytak, a választási eredményeket ezért mindenkinek el kell fogadnia.

Maga a vita főként a demokratikus erkölcs és a politikai felelősség fogalmai körül forgolódik, s ez részben érthető is: a választók megtévesztése súlyosan sérti a demokratikus erkölcs normáit, ezért erkölcsi rosszallást von maga után, ez pedig fölveti a politikai felelősség kérdését. Az viszont már sokkal kevésbé érthető, hogy a vita hullámai itt megtörnek és alig-alig gyűrűznek tovább a jogi felelősség irányába. A probléma jogi relevanciája ugyanis könnyen belátható: a választók megtévesztése a választási eljárási törvény (a továbbiakban: Ve.) értelmében jogszabálysértés, a Btk. szerint pedig bűncselekmény.

Mi lehet tehát az oka annak, hogy a jogi felelősség kérdése mégis periferikus eleme maradt a vitának? Fogalmazhatunk úgy is, hogy miért győzködik a politikai erők és az értelmiségi csoportok egymást évek óta, miért nem fordultak vagy fordulnak inkább a választási szervekhez vagy a bírósághoz? Elvégre egy demokratikus jogállamban a választási szerveknek, illetőleg a bíróságoknak kell eldönteniük, hogy a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján történt-e jogsértés, s ha igen, akkor mi következik ebből az adott esetben.

Nos, az ok, ami miatt a választási szervek, illetőleg a bíróságok eddig nem vizsgálták, s nem is vizsgálhatták a kifogásolt kormányzati magatartást a Ve. előírásainak fényében, eljárásjogi természetű: a Ve. - bizonyos rövid jogorvoslati határidők letelte után - kizárja a választási eredményeket megállapító határozatok

megtámadásának a lehetőségét. Ha tehát a választók megtévesztésére utaló tények, adatok bizonyítékok csak e rövid, egy-három napos határidők letelte után válnak ismertté, már nem lehet a választási eredményeket megállapító határozatokat megtámadni sem a választási szervek, sem a bíróság előtt. És 2006-ban épp ez történt: a választók kormányzati megtévesztésére utaló adatok, bizonyítékok akkor váltak ismertté, amikor ezek a jogvesztő határidők már leteltek.

Maradt tehát a büntetőjogi felelősségre vonás lehetősége. Miután azonban az arra hivatott szervek nem indítottak hivatalból eljárást, illetőleg – a tömegkommunikációs hírforrások szerint – megtagadták a nyomozást az erre irányuló feljelentések ügyében, a labda visszapattant a politikai és az erkölcsi felelősség szférájába.

De vajon rendjén van-e ez így? Mindenekelőtt: vajon kiállja-e az alkotmányosság próbáját a választási eljárás jogorvoslati rendszere? – Nos, ahogy én látom, nem: a vonatkozó szabályozás véleményem szerint több szempontból is alkotmányellenes. Ez az írás ezt az állítást fogja érvekkkel alátámasztani.

A szóban forgó alkotmányossági problémákat legjobb tudomásom szerint eddig nem feszegették sem a széles nyilvánosság előtt folyó vitában, sem a szűkebb jogász körökben, szakmai fórumokon, alkotmányjogász berkekben. Annak ellenére sem, hogy maga az eljárásjogi probléma és annak megoldása a joghallgatók számára kötelező tananyagoknak is szerves részét képezi, legyen szó akár polgári, akár büntető, akár közigazgatási eljárásjogról.

A probléma ugyanis egyszerűen a következő: elvileg bármilyen ügyben előfordulhat, hogy a határozat jogerőre emelkedése után újabb fontos adatok, bizonyítékok válnak ismertté, olyan *nóvumok*, amelyeket az ügyben nem bíráltak el, de amelyek azt valószínűsítik, hogy ismeretükben más határozatot kellett volna hozni; mivel azonban a határozat már jogerős, a nóvumok jogi elbírálása már nem lehetséges. A probléma megoldása a modern jogrendszerekben, így a magyar jogban is természetesen a *rendkívüli* jogorvoslat, közelebbről a perújítás és a vele egy lényegű újrafelvételi eljárás, amely mégis lehetővé teszi az ilyen adatok, bizonyítékok jogi elbírálását.

A hazai büntető, polgári és közigazgatási eljárásjog jogorvoslati rendszeréből nem is hiányzik a perújítás intézménye, a közigazgatási eljárásjog jogorvoslati rendszere pedig ismeri az újrafelvételi eljárást is; a választási eljárásjogból viszont hiányzik mind az újrafelvételi eljárás (vagy az ennek megfelelő más elnevezésű jogorvoslat), mind pedig a perújítás. A kérdés innen nézve az, hogy vajon miért nem kifogásolják ezt az elméleti jogászok és a gyakorlati szakemberek, mindenekelőtt az alkotmányjogászok, hogy vajon miért nem viszik ezt a problémát a szakmai nyilvánosság, s ha szükséges, az Alkotmánybíróság elé? – Nos, az ok valószínűleg az, hogy az Alkotmánybíróság kimondta: az Alkotmány 57. § (5) bekezdése által biztosított jogorvoslati jog nem foglalja magában a rendkívüli jogorvoslatihoz való jogot; ennek fényében pedig úgy tűnik, eleve kudarcra van ítélve minden olyan indítvány, amely a választási

eljárás jogorvoslati rendszerének alkotmányosságát azon az alapon kérdőjelezné meg, hogy abból hiányzik a rendkívüli jogorvoslatok közé tartozó perújítás és újrafelvételi eljárás. Ez az a pont tehát, amelynél, fölteszem, sok jogász fölalta a probléma alkotmányossági megoldásának a keresését.

Ami engem illet, a választók megtévesztését sokáig csak erkölcsi és emberi jogi problémaként értelmeztem, végül azonban rászántam magam egy alkotmányossági vizsgálódásra is. Ennek során természetesen magam is beleütköztem a fent említett nehézségbe. Miután azonban erre sikerült megoldást – és remélhetőleg helyes megoldást - találnom, már érdemes volt alaposabban is áttekinteni a választók megtévesztésével összefüggő alkotmányossági problémákat. Az ezzel kapcsolatos érveket végül egy alkotmánybíróági indítványban összegeztem és 2009. március 3-án benyújtottam az Alkotmánybíróságnak. Az alábbiakban ennek az indítványnak a gondolatait foglalom össze, illetőleg ennek az indítványnak a szövegét adom közre némi módosításokkal, főként rövidítésekkel.

2. Előidézhet-e alkotmányellenességet rendkívüli jogorvoslat hiánya a választási eljárásban

Az Alkotmánybíróság 1994-ben leszögezte, hogy „az Alkotmány 57. § (5) bekezdése szerint a jogorvoslathoz való jog követelményét az egyfokú fellebbezési rendszer is kielégíti, de a törvényhozó ezen túlmenő jogorvoslati lehetőséget is adhat” (1/1994. AB határozat, ABH 1994, 29, 40.). Szoros összefüggésben ezzel az Alkotmánybíróság 2000-ben megerősítette „azt az elvi megállapítását, hogy a jogorvoslathoz való jog – mint alapvető jog – csak a rendes jogorvoslatra vonatkozik, a rendkívüli jogorvoslat a rendes jogorvoslaton túlmutató többlet lehetőség, amelynek léte nem hozható összefüggésbe az Alkotmány 57. § (5) bekezdésével.” (663/D/2000. AB határozat; ABH 2003, 1223, 1233.)

Mindebből azonban nem következik, hogy a rendkívüli jogorvoslathoz való jog ne lehetne alkotmányos követelmény valamely konkrét esetben. Az idézett alkotmánybíróági megállapításokból ugyanis kitűnik, hogy az Alkotmánybíróság kifejezetten az 57. § (5) bekezdésére hivatkozva fogalmazta meg idézett álláspontját. Ettől azonban a rendkívüli jogorvoslati jog még természetesen összefüggésbe hozható az Alkotmány más rendelkezéseivel, s az Alkotmánynak ezekből az 57. § (5) bekezdésétől különböző rendelkezéseiből akár le is vezethető a rendkívüli jogorvoslathoz való jog egy adott esetben.

Mindez jól nyomon követhető az Alkotmánybíróság gyakorlatában is. Utalhatunk mindenképp arra, hogy a rendkívüli jogorvoslatra vonatkozó szabályozás nem kis részben épp az Alkotmánybíróság határozatainak eredményeképp ment át lényeges átalakuláson. S az Alkotmánybíróság tevékenysége nem merült ki az Alkotmánynak valamilyen okból meg nem felelő rendkívüli jogorvoslati intézmények (vagy ilyen funkciót is betöltő

jogintézmények) megsemmisítésében. Az Alkotmánybíróság „számot vetett” mindennek a következményeivel is. Számunkra mindebből az a legfontosabb, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlatában már arra is van példa, hogy az Alkotmánybíróság azért ítelt alkotmányellenesnek egy helyzetet – az Alkotmány 2. § (1) bekezdése, 8. § (1) és (2) bekezdése, valamint 55. § (1) bekezdése alapján -, mert a törvény nem biztosította a rendkívüli jogorvoslathoz, adott esetben a felülvizsgálathoz való jogot: „az Országgyűlés alkotmányellenes helyzetet idézett elő akkor, amikor nem tette lehetővé a felülvizsgálatot (Be. XII. fejezet) a bíróságnak a tárgyalás mellőzése elnevezésű külön eljárásban (Be. XVII. fejezet) meghozott, a végrehajtásában próbaidőre felfüggesztett szabadságvesztést kiszabó jogerős végzése ellen akkor, amikor a bíróság a Btk. 90. §-ában meghatározott kizáró okok ellenére szabta ki a büntetést” (5/1999 AB határozat, ABH 1999, 75, 89.).

Ezek után már természetesen az sem zárható ki, hogy az Országgyűlés a választási eljárásban is alkotmányellenes helyzetet idézett elő akkor, amikor nem tette lehetővé a rendkívüli jogorvoslatot legalább újrafelvétel, illetőleg perújítás kezdeményezésével a választási eljárás szabályozása során. A következőkben azt kívánjuk igazolni, hogy ez az alkotmányellenes helyzet ténylegesen is fennáll.

3. Az Alkotmány 70. § (1), 71. § (1), 7. § (1) és 8. § (1) bekezdésének relevanciája

Az Alkotmány 70. § (1) bekezdése kimondja, hogy a Magyar Köztársaság területén lakóhellyel rendelkező minden nagykorú magyar állampolgárt megillet az a jog, hogy az országgyűlési képviselők választásán választó és választható legyen, valamint országos népszavazásban és népi kezdeményezésben részt vegyen. A 71. § (1) bekezdése kiegészíti ezt azzal, hogy az országgyűlési képviselőket, az Európai Parlament képviselőit, a helyi önkormányzati képviselőket, valamint a polgármestert és a fővárosi főpolgármestert a választópolgárok általános és egyenlő választójog alapján, közvetlen és titkos választással választják.

Az idézett rendelkezések tartalmával kapcsolatban Magyarországot nemzetközi jogi kötelezettségek is kötik, s ezek szintén alkotmányos kötelezettségeknek minősülnek. Az Alkotmány 7. § (1) bekezdése értelmében ugyanis a Magyar Köztársaság jogrendszere elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait, biztosítja továbbá a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek és a belső jog összhangját. Mindez természetesen vonatkozik azokra a nemzetközi jogi kötelezettségekre is, amelyeket a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (a továbbiakban: Egyezségokmány) tartalmaz, hiszen Magyarország ratifikálta és az 1976. évi 8. törvényerejű rendelettel ki is hirdette az Egyezségokmányt. Az Egyezségokmány 25. cikke a többi közt kimondja:

„Minden állampolgárnak...joga és lehetősége van arra, hogy...

b) szavazzon és megválaszthassák az általános és egyenlő (kiem. A. Gy.) választójog alapján, titkos szavazással tartott olyan valódi (kiem. A. Gy.) és rendszeres választásokon, amelyek biztosítják a választók akaratának szabad kifejezését... ”

Mint látjuk, az Egyezségokmány szerint az állampolgárokat megillető választójognak általános és egyenlő választójognak kell lennie, s az állampolgároknak nem egyszerűen választásokhoz, hanem valódi választásokhoz van joguk. E követelmények közül a másodikról, a valódi választáshoz való jogról ritkán esik szó, jóllehet meglehetősen fontos és szorosan összefügg az általános és egyenlő választójoggal. A valódi választásokhoz való joggal kapcsolatban azonban egyelőre elegendő csupán annyit leszögeznünk, hogy a „valódi” jelző egyáltalán nem véletlenül került be az Egyezségokmány 25. cikkének idézett szövegébe: a kitétel szerepel az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában, tehát annak a nemzetközi okmányban a megfelelő helyén (21. cikk) is, amelyre az Egyezségokmányt, s ezen belül a választójogra és a választásokra vonatkozó követelményeket alapozták. Idézzük fel ezek után az Egyezségokmány 2. cikkének 2. bekezdését:

„Az Egyezségokmányban részes államok kötelezik magukat arra, hogy alkotmányos eljárásukkal és az Egyezségokmány rendelkezéseivel összhangban gondoskodnak olyan törvényhozási vagy egyéb intézkedések meghozataláról, amelyek az Egyezségokmányban elismert jogok érvényesüléséhez szükségesek, amennyiben ilyenek még nem volnának hatályban ”.

Ez a cikk egyértelművé teszi, hogy az Egyezségokmány részes államai nem csak az Egyezségokmányban foglalt jogok elismerésére vállaltak kötelezettséget, hanem arra is, hogy gondoskodnak e jogok érvényesüléséről is. A jogok érvényesülése viszont szorosan összefügg a jogorvoslati rendszerrel. Nem tekinthető ezért véletlennek, hogy az Egyezségokmány 2. cikkének 3. bekezdése kizárólag erről szól:

„Az Egyezségokmányban részes minden állam kötelezi magát annak biztosítására, hogy

- a) minden olyan személy, akinek az Egyezségokmányban elismert jogai vagy szabadságai sérelmet szenvednek, hatékony jogorvoslattal élhessen akkor is, ha a jogok megsértését hivatalos minőségben eljáró személyek követték el;*
- b) a jogorvoslattal élő személy jogai tekintetében az illetékes bírói, államigazgatási vagy törvényhozó hatóság vagy az állam jogrendszere szerint illetékes más hatóság határozzon, és fejlessze a jogorvoslat lehetőségeit;*

c) az illetékes hatóságok a helytállónak elismert jogorvoslatnak érvényt szerezzenek.”

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a Magyar Köztársaság nemzetközi jogi kötelezettséget vállalt arra, hogy elismeri az általános és egyenlő választójogot, valamint a valódi választáshoz való jogot, s kötelezettséget vállalt arra is, hogy biztosítja e jogok érvényesülését, ideértve azt is, hogy a szóban forgó jogok sérelme esetén – a fent írt módon - biztosítja a hatékony jogorvoslat lehetőségét.

E nemzetközi kötelezettségvállalások jelentőségét aláhúzza az a tény, hogy az általános és egyenlő választójog, illetőleg a valódi választáshoz való jog az alapvető emberi jogok közé tartozik, amelyekkel kapcsolatban az Alkotmány 8. § (1) bekezdése kimondja: a Magyar Köztársaság elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait, ezek tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége.

A kérdés ezek után az, hogy vajon eleget tesz-e a választójogra és a választásokra vonatkozó magyar szabályozás - elsősorban a Ve. és annak jogorvoslati rendszere - a vázolt nemzetközi jogi kötelezettségeknek, s egyben alkotmányos követelményeknek?

4. Akarathiba, valódi választás, általános és egyenlő választójog

Az Egyezségokmány 25. cikkének b) bekezdése szerint – mint láttuk - az állampolgároknak nem egyszerűen választásokhoz, hanem valódi választásokhoz van joguk. Mit jelenthet ez, hogyan értelmezi a valódi választás fogalmát az ENSZ, illetőleg az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága? A Bizottság az Egyezségokmány 25. cikkével kapcsolatos Általános Magyarázatában a következőket írja erről:

„A b) bekezdéssel összhangban a választásokat rendszeres időközönként, tisztességesen és szabadon kell lefolytatni, olyan jogi keretek között, amelyek garantálják a választójog valóságos gyakorlását...A szavazóknak képeseknek kell lenniük független vélemény kialakítására, bármiféle erőszaktól, fenyegetéstől, kényszertől, helytelen befolyásolástól/felbujtástól (iducement) vagy manipulatív beavatkozástól mentesen.” (CCPR/C/21/Rev.1/Add.7, General Comment No. 25. 19. bekezdés.)

Ez meglehetősen egyértelmű állásfoglalás: a Bizottság szerint semmiféle erőszak, kényszer, fenyegetés, helytelen befolyásolás és manipuláció nem egyeztethető össze a valódi választás fogalmával. De vajon miért gondolja úgy az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága, hogy az erőszak, a kényszer, a fenyegetés, a helytelen befolyásolás és a manipuláció minden formája eleve ellentmondásban áll a valódi választásra való emberi joggal?

Nos, úgy vélem azért, mert nem is igen tehet mást. Az erőszak, a kényszer, a fenyegetés és a helytelen befolyásolás, illetőleg manipuláció (megtévesztés,

tévedésbe ejtés vagy tévedésben tartás) ugyanis akarathibát idéz elő, s nyilvánvaló, hogy nem csak a polgári jogi jognyilatkozatokat – valamint a büntetőjogilag egyébként releváns magatartásokat - teszi akarathibássá, hanem akarathibássá teszi a választójogi jognyilatkozatokat, a választópolgárok szavazatait is. Az akarathiba pedig azt jelenti, hogy valamihez hiányzik a saját akarat – a polgári jogban a szerződéskötéshez, a büntetőjogban a cselekedet büntethetőségéhez, a választási jogban pedig a választáshoz, illetőleg a szavazáshoz.

A választásokon azonban a szavazó polgárok saját véleményének, saját akaratának, saját választói akaratának kell kifejeződnie, s épp ez a saját akarat hiányzik (részben vagy egészben) az olyan szavazók szavazatából, akikkel szemben erőszakot, illetőleg kényszert alkalmaztak, akiket megfenyegettek, vagy akiket helytelen befolyásolásnak vetettek alá, illetőleg manipuláltak, megtévesztettek. Az ő saját szavazatukban ugyanis ilyenkor nem az ő saját akaratuk, hanem a velük szemben erőszakot, kényszert vagy fenyegetést alkalmazó, illetőleg őket megtévesztő, tévedésbe ejtő vagy tévedésben tartó személyek akarata érvényesül részben vagy egészben. Ilyenformán az erőszak, a kényszer, a fenyegetés és a manipuláció vagy megtévesztés szükségképpen sérti a valódi választásra való emberi jogot. Ez pedig azt jelenti, hogy sérti az Egyezségokmány 25. cikkének b) bekezdését, s vele együtt természetesen az Alkotmány 7. § (1) bekezdését is.

A mondottakban benne foglaltatik ugyan, de azért külön is meg kell fogalmaznunk, hogy az erőszak, kényszer, fenyegetés vagy megtévesztés következtében előálló akarathiba éles ellentétben áll az általános és egyenlő választáshoz való joggal is. Az általános és egyenlő választójog alapján ugyanis mindenki csak a saját szavazatával, illetőleg szavazataival rendelkezhet. Az olyan választó véleményében és szavazatában viszont, akivel szemben erőszakot, illetőleg kényszert alkalmaztak, vagy akit megfenyegettek, illetőleg manipuláltak, megtévesztettek, nem az ő saját akarata, hanem a vele szemben erőszakot, kényszert, fenyegetést vagy megtévesztést alkalmazók akarata fejeződik ki (részben vagy egészben). Ilyenformán az erőszak, a kényszer, a fenyegetés és a manipuláció vagy megtévesztés sérti az általános és egyenlő választáshoz való jogot is. S minthogy az általános és egyenlő választáshoz való jog követelményét előírja mind az Egyezségokmány (25. cikk b) bekezdés), mind az Alkotmány (70. § (1) és 71. § (1) bekezdés), az erőszak, a kényszer, a fenyegetés és a megtévesztés sérti mind az Egyezségokmány, mind pedig az Alkotmány szóban forgó rendelkezéseit.

5. Az akarathiba jogkövetkezménye

A kérdés ezek után az, hogy vajon el kell-e fogadni az akarathibás szavazatokból, vagyis az erőszak, kényszer, fenyegetés vagy megtévesztés hatása alatt leadott szavazatokból kialakuló választási eredményt, más szóval, hogy el

kell-e fogadni a nem valódi választások, illetőleg a nem az általános és egyenlő választójognak megfelelően lezajlott választások eredményét?

Jegyezzük meg mindenek előtt, hogy az akarathiba joghatása a magyar polgári jogban a szerződés érvénytelensége, a büntetőjogban pedig a bűncselekmény hiánya (büntethetőséget kizáró ok). Ez önmagában véve is azt valószínűsíti, hogy a választási jogban sem lehet érvényesnek tekinteni, s ezért a választási jogban sem lehet elfogadni az akarathibás szavazatokból kialakuló választási eredményt. Mert mit is jelentene az, ha el kellene fogadnunk az akarathibás szavazatokból kialakuló választási eredményt?

Nos, ez azt jelentené, hogy el kell fogadnunk a látszatot a valóság helyett, hogy el kell fogadnunk a látszatválasztásokhoz való jogot a valódi választásokhoz való jog helyett, illetőleg a nem általános és egyenlő választójogot az általános és egyenlő választójog helyett.

Ez azonban éles ellentétben állna a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 25. cikkével, amely – mint láttuk – nem egyszerűen a választásokhoz, hanem a valódi választásokhoz való jogot ismeri el. Amiből egyértelműen következik, hogy csak a valódi választások eredménye, csak a valódi választások eredményének az elfogadása és érvényre juttatása jelentheti a valódi választáshoz való jognak az Egyezségokmány 2. cikke 2. bekezdése értelmében vett érvényesülését. A nem valódi választások nyomán kialakult választási eredmény nem a valódi választásokhoz való jognak az Egyezségokmány 2. cikke 2. bekezdése szerinti érvényesülését, hanem éppenséggel e jog sérelmét fejezi ki, s ezért ezt az eredményt nem kell, sőt nem is szabad elfogadni, hanem – az Egyezségokmány 2. cikkének 3. bekezdése értelmében - hatékony jogorvoslati lehetőséget kell vele szemben biztosítani.

Nem lehet kétséges, hogy e logika jegyében fogant az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának a választási eredmények elfogadásával kapcsolatos álláspontja is. A Bizottság ugyanis nem azt írta korábban már hivatkozott Általános Magyarázatában, hogy a választási eredményeket el kell fogadni és végre kell hajtani, hanem azt, hogy „a *valódi* (kiem. – A. Gy.) választások eredményét el kell fogadni és végre kell hajtani”. (General Comment, 19. bekezdés.)

Az akarathiba, mint láttuk, éles ellentétben áll az általános és egyenlő választójoggal is. Ebből következően az akarathibás szavazatokból kialakuló választási eredményt egyáltalán nem lehet az általános és egyenlő választójognak az Egyezségokmány 2. cikke 2. bekezdése szerinti érvényesülésének tekinteni, hanem éppenséggel az általános és egyenlő választójog sérelmét kell benne látni, s ezért ezt az eredményt nem csak hogy nem kell, de nem is szabad elfogadni, hanem az Egyezségokmány 2. cikkének 3. bekezdése értelmében hatékony jogorvoslatot kell vele szemben biztosítani.

De vajon biztosítja-e a magyar jogi szabályozás, s különösen a Ve. a valódi választáshoz való jog, valamint az általános és egyenlő választójog érvényesülését akarathiba esetén, s vajon hatékonynak tekinthető-e akarathiba esetén a valódi választáshoz való joggal, valamint az általános és egyenlő választójoggal

kapcsolatban a magyar jogorvoslati rendszer, elsősorban a Ve. jogorvoslati rendszere?

6. Az Alkotmány 7. § (1), 70. § (1), 71. § (1) és 8. § (1) bekezdésének megsértése

A választójog és a választási eljárás magyar szabályozása jó alapot teremt az akarathibák megelőzéséhez, illetőleg az akarathibás szavazatokból kialakuló választási eredmények elleni fellépéshez. Mindez azonban csak addig igaz, amíg le nem telnek a rövid – és indokoltan rövid – jogorvoslati határidők, illetőleg amíg jogerőre nem emelkednek a választási eredményeket megállapító határozatok. Ezt követően ugyanis a Ve. már kizárja a további jogorvoslatot a választási eredményt megállapító határozatokkal szemben. És itt van a probléma.

Mert nyilvánvaló, hogy a választási eljárásban is megeshet, hogy az akarathibára csak a választási eredményeket megállapító határozat jogerőre emelkedése után derül fény, hogy valamilyen tény, adat, vagy bizonyíték csak a határozat jogerőre emelkedése után válik ismertté, illetőleg - valamilyen akadály időleges fennállása miatt - hatóság elé vihetővé. Annál is inkább, mert a Ve. jogorvoslati rendszere – mint említettük - többnyire rövid, egy és három napos jogvesztő határidőket tartalmaz.

Erőszak vagy kényszer alkalmazása persze valószínűleg kiderül a rövid jogorvoslati határidők alatt, s még sikerülhet a jogorvoslat megfogalmazása és benyújtása is. A fenyegetés kitudódása már nem ilyen valószínű, de azért erre is van reális esély. Teljesen más azonban a helyzet a manipuláció, a megtévesztés, a tévedésbe ejtés, illetőleg tévedésben tartás esetében. A választói akarat ily módon történő befolyásolása ugyanis a dolog természete szerint titokban történik és sokkal inkább titokban is tartható, mint az erőszak, a kényszer és a fenyegetés. Ez esetben tehát az a valószínűbb, hogy a releváns tény, adat, bizonyíték csak a jogvesztő jogorvoslati határidők lejáta után válik ismeretté. Ilyenkor azonban a jogkeresők már nem élhetnek semmiféle jogorvoslattal - még akkor sem, ha a nóvum alapján nyilvánvaló, hogy súlyos választási csalás történt; olyan csalás, megtévesztés, amely sérti a Ve. 3. § a) pontját, s amely miatt a Ve. 90/A § megfelelő pontjai értelmében a választási eredményt meg kellene semmisíteni (Ve. 84. § (7) bekezdés b) pont). A Ve. rendelkezései, mindenek előtt a Ve. 84. § (10) bekezdése értelmében azonban ekkor már el kell fogadni, törvényesnek kell tekinteni az egyébként nyilvánvalóan törvénytörő választási eredményt.

Ez azonban természetesen azt jelenti, hogy ilyenkor a Ve. már nem a valódi választásokhoz való jog érvényesülését, hanem a valódi választásokhoz való jog sérelmének az érvényesülését szolgálja - hiszen épp az derült ki, hogy a választások nem voltak valódiak. S éppígy, ilyenkor a Ve. már nem az általános és egyenlő választójog érvényesülését, hanem az általános és egyenlő választójog sérelmének az érvényesülését szolgálja, mivel a választók megtévesztéséből fakadó akarathiba, mint korábban láttuk, összeegyeztethetetlen az általános és

egyenlő választójoggal – s itt épp az derült ki, hogy megtévesztés, választási csalás történt.

De vajon szükségszerű-e, hogy ilyen esetekben a jog a jogtalanságot szolgálja, hogy a törvény a törvénytelenységhez nyújtson segítséget? - Nyilvánvaló, hogy nem. Nyilvánvaló, hogy az akarathibára utaló nóvumoknak a választási eredményeket megállapító határozatok jogerőre emelkedése utáni fölmerülésekor is lenne mód arra, hogy a jog, a törvény az Egyezségokmányban elismert valódi választáshoz való jog, valamint az általános és egyenlő választójog érvényesülését (és ne érvényesülésük megghiúsulását) szolgálja. A létező, kézenfekvő és a magyar jogban széleskörűen alkalmazott jogintézmény az ehhez hasonló helyzetek megoldására a rendkívüli jogorvoslat, közelebbről az újrafelvételi eljárás, illetőleg a perújítás. Mindösszesen arra lenne tehát szükség az akarathibából fakadó ilyen képtelenségek elkerüléséhez, hogy a törvényhozó kiegészítse a Ve. jogorvoslati rendszerét az újrafelvétel és a perújítás intézményével, s ennek a választási eljárás jellegéhez igazodó speciális szabályaival. - Mi tarthatta, s mi tarthatja vissza ettől? A megfejtésre nem vállalkozunk, néhány ezzel összefüggő kérdést azonban mindenképpen meg kell vizsgálnunk.

Először is azt, hogy nem késleltetné-e a választási eljárást és nem akadályozná-e meg adott esetben bizonyos határidők betartását, például az Országgyűlés alakuló ülésének összehívását, illetőleg bizonyos tisztségek betöltését, s ezáltal nem lenne-e alkotmányellenes az újrafelvétel és a perújítás? – A magam részéről úgy vélem, hogy nem, illetőleg hogy az újrafelvétel és a perújítás szabályainak a választási eljárás jellegéhez igazodó szabályozásával mindezek a veszélyek könnyen elháríthatók lennének.

Mindenek előtt, az újrafelvétel és a perújítás már fogalmi okoknál fogva sem késleltetheti a választási eljárást, illetőleg ezen belül a választási eredmények megállapítását, valamint a határozatok jogerőre emelkedését, hiszen újrafelvétel és perújítás csak a már jogerőre emelkedett határozatok ellen kezdeményezhető. A jogerős határozatok azonban végrehajthatók, s végrehajthatók újrafelvétel és perújítás esetén is, ily módon tehát az újrafelvétel vagy perújítás iránti esetleges kérelmek nem késleltethetik a további eljárási cselekményeket sem, nem akadályozhatják például az Alkotmányban vagy más jogszabályban előírt határidők betartását, köztük az Országgyűlés alakuló ülésének kellő időben történő összehívását. A jogalkotónak mindösszesen arról kellene gondoskodnia, hogy a két folyamat – egyfelől tehát a választott testületek megalakulása, illetőleg tisztségek betöltése, másfelől pedig az újrafelvétellel és a perújítással összefüggő eljárás - ne zavarja egymást. Ezt többféleképpen is elérhetné: előírhatná például, hogy az újrafelvétel és a perújítás iránti kérelmek elbírálására csak a kormány megalakulása után kerülhessen sor stb.

De nem jelentené-e a már megalakult testületek, s a már betöltött tisztségek legitimációjának kétségbe vonását, s ezzel a jogállam demokratikus jellegének, illetőleg a népszuverenitás elvének, vagyis az Alkotmány 2. § (2) és 2. § (1)

bekezdésének megsértését, ha a választási eredményeket akár hónapokkal vagy évekkel a választások után is meg lehetne támadni újrafelvétellel vagy perújítással?

Véleményem szerint a már megalakult testületek, s a már betöltött tisztségek legitimációját nem az újrafelvételi vagy perújítási kérelem, hanem az akarathiba, illetőleg az erre utaló nóvum vonja kétségbe. A megalakult testületek és a betöltött tisztségek legitimációja ezért az akarathiba, illetőleg a nóvum miatt akkor is kétségessé válik, ha van, s akkor is, ha nincs lehetőség a választási eredmények újrafelvétel és perújítás útján történő megtámadására. Az újrafelvétel és a perújítás pedig épp ennek a kétségnek az ésszerű időn belüli elosztatására szolgáló jogi eszköz. S hogy ennek a kétségnek az elosztatása alapvető érdek, az könnyen belátható. Ha ugyanis az akarathiba fennáll, az bizonyosan sérti a jogállam demokratikus jellegét és a népszuverenitás elvét, azaz az Alkotmány 2. § (2) és 2. § (1) bekezdését, ami szükségképpen maga után vonja a már megalakult testületek és betöltött tisztségek legitimációjának szertefoszlását. Ha viszont az akarathiba nem áll fenn, a jogállam demokratikus jellege és a népszuverenitás nem szenved csorbát, nem sérül az Alkotmány 2. § (2) és 2. § (1) bekezdése, s a már megalakult testületek és betöltött tisztségek legitimációjához az adott összefüggésben már nem férhet kétség. Mindez pedig értelemszerűen teljes összhangban áll az Egyezségokmánnyal: az Egyezségokmány 25. cikkével, melynek értelmében csak az akarathibától mentes választások tekinthetők a valódi választáshoz való jog, valamint az általános és egyenlő választójog érvényesülésének, s a 2. cikk 2. és 3. bekezdésével, melyek szerint gondoskodni kell az Egyezségokmányban elismert jogok érvényesüléséről és sérelmük esetén a hatékony jogorvoslatról.

Nem kellene-e azonban tartani a politikai instabilitástól, ha újrafelvétel vagy perújítás eredményeként megsemmisítenék a választási eredményeket és megismételtetnék a választásokat? - Nos, ilyesfajta bizonytalanság nem csak újrafelvétel vagy perújítás eredményeként állhatna elő, hanem akkor is, ha például a választási bizottságok, illetőleg a bíróságok a jelenleg is igénybe vehető jogorvoslatok alapján semmisítenék meg a választási eredményeket és ezért kellene megismételni az eljárást, vagy ha azért kellene új választásokat kiírni, mert az Országgyűlés felosztatná önmagát, vagy a köztársasági elnök oszlatná fel az Országgyűlést. Az újrafelvétel és a perújítás nyomán esetleg megismétlendő választás tehát hozzávetőleg olyan jellegű bizonytalanságot idézne csak elő, amilyen bizonytalanságok a hatályos szabályok szerint is bekövetkezhetnek. S egyébként is, ha a választások bizonytalansággal járnak együtt, akkor ez a fajta bizonytalanság egy demokratikus jogállamban elkerülhetetlen, e nélkül egyszerűen nem lehetséges demokratikus kormányzás.

De nem vezetne-e az újrafelvétel és a perújítás lehetősége a választási eredmények mindennapos megkérdőjelezéséhez, s ily módon mégiscsak a legitimáció aláásásához? – Úgy vélem, ez korántsem olyan valószínű, mint amilyennek látszik. Pontosan ilyen aggodalmak fogalmazódtak meg például

1997-ben a kormánytagok és államtitkárok jogállásáról és felelősségéről szóló törvényjavaslat vitájában egy új összeférhetlenségi okkal, a méltatlansággal kapcsolatban: ellenzéki részről úgy vélték, a tervezet elfogadása esetén az Országgyűlésnek gyakran kell majd foglalkoznia azzal, hogy nem folytat-e a miniszterelnök vagy egyik-másik miniszter a „hivatalához méltatlan” tevékenységet. A javaslatot végül elfogadták, s a rendelkezés mintegy kilenc évig volt hatályban (1997. évi LXXIX. tv. 3. § (2) bekezdés), de ez idő alatt tudomásom szerint egyetlen alkalommal sem került sor összeférhetlenségi eljárásra méltatlanság alapján. Miért lenne ez teljesen másként az újrafelvétel és a perújítás esetén? S ha netán mégis teljesen másként lenne, nem fogyna-e el az újrafelvételi és perújítási kedv, amint kiderülne, hogy az eljárások általában nem hozzák meg a kívánt eredményt, s így nem gyengítik, hanem inkább erősítik a hatalmon levők legitimitációját? – És még valami: a jogalkotónak az újrafelvétel és a perújítás szabályait az eljárás jellegéhez kell igazítania, s a jól kialakított szabályok elejét vehetik a visszaéléseknek is.

Bárhonnan nézzük is tehát, úgy tűnik, hogy a valódi választáshoz való jog, valamint az általános és egyenlő választójog érvényesüléséhez szükséges, hogy a választási eredményeket megállapító jogerős határozatok megtámadhatók legyenek legalább akarathibára utaló nívum alapján. Ezt azonban - mint láttuk – a Ve. nem teszi lehetővé annak ellenére sem, hogy a magyar jogrendszernek szerves része a jogerős határozatok nívum alapján történő megtámadását lehetővé tevő jogintézmény (újrafelvétel, illetőleg perújítás), s hogy e jogintézmény alkalmazásának a választási eljárásban semmilyen komoly akadálya nem lenne.

Mindez azonban ellentétes az Egyezségokmány 2. cikkének 2. bekezdésével, mely szerint a részes államok kötelezettséget vállaltak az Egyezségokmányban elismert jogok „érvényesüléséhez szükséges” törvényhozási vagy egyéb intézkedések meghozatalára. A Ve. ilyenformán egyértelműen és súlyosan sérti az Egyezségokmány 2. cikkének 2. bekezdését. Egyfelől azért, mert nem tartalmazza azokat a „törvényhozási intézkedéseket”, amelyek akarathibára utaló nívum esetében is biztosítanak az Egyezségokmány 25. cikk b) bekezdésében foglalt valódi választásokhoz való jog, valamint általános és egyenlő választójog érvényesülését, másfelől pedig azért, mert a Ve. egyik rendelkezése, nevezetesen a 84. § (10) bekezdése ki is zárja az akarathibára utaló nívum fölmerülésekor a magyar jogban egyébként bevett perújítás alkalmazásának a lehetőségét.

Az Egyezségokmány 2. cikke 2. bekezdésének, valamint 25. cikke b) bekezdésének a megsértése egyszersmind alkotmány sértés is: sérti nevezetesen az Alkotmány 7. § (1), 70. § (1), 71. § (1) és 8. § (1) bekezdését, azaz a vállalt nemzetközi kötelezettségek betartását, a valódi választáshoz való jogot, az általános és egyenlő választójogot, valamint az államnak az alapvető jogok tiszteletben tartására és védelmére vonatkozó „elsőrendű” köteletségét. Mindent egybevetve levonhatjuk tehát a következőt:

Az Alkotmány 7. § (1) bekezdése által a nemzetközi kötelezettségek betartását, a 70. § (1) bekezdése által biztosított és nemzetközi kötelezettség értelmében a valódi választásokhoz való jogot is magában foglaló választójogot, a 71. § (1) bekezdésében biztosított általános és egyenlő választójogot, valamint a 8. § (1) bekezdése által az államnak az alapvető jogok tiszteletben tartására és védelmére vonatkozó „elsőrendű” kötelességét sértő, mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenes helyzet jött létre azáltal, hogy az Országgyűlés nem biztosította a választási eredményeket megállapító jogerős határozatok újrafelvétellel és perújítással történő megtámadhatóságát legalább akarathibára utaló nóvum alapján a Ve. jogorvoslati rendszerében. Emellett a Ve. 84. § (10) bekezdése alkotmányellenes, mert kizárja a jogerős választási eredmények perújítással történő megtámadását, s ezzel sérti az Alkotmány fent említett rendelkezéseit.

7. A büntetőjogi szankcionálás nem helyettesítheti az újrafelvételt és a perújítást

Eddigi érvelésünkkel szemben azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy a valódi választásra való jog, valamint az általános és egyenlő választójog érvényesüléséről a választási eredményeket megállapító határozatok jogerőre emelkedése után nem feltétlenül újrafelvétellel és perújítással kell gondoskodni akarathibára utaló nóvum felmerülése esetén; gondoskodni lehet ilyenkor e jogok érvényesüléséről más „törvényhozási intézkedésekkel” is, s a magyar jogalkotó épp ezt a megoldást választotta. A magyar jogalkotó által választott „törvényhozási intézkedés” pedig büntetőjogi természetű és a Btk. 211. § törvényi tényállásában található:

Aki a választási eljárásról szóló törvény hatálya alá tartozó választás, népszavazás vagy népi kezdeményezés során a) a jelölési eljárás szabályait megszegve erőszakkal, megfélemlítéssel, fenyegetéssel, illetve anyagi juttatással szerez ajánlást., e) arra jogosultat a választásban, illetőleg a népszavazásban akadályoz, vagy erőszakkal, fenyegetéssel, megfélemlítéssel, illetőleg anyagi juttatással befolyásolni törekszik., büntetett követ el és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

Nem kétséges, a törvényhozó itt valóban az akarathiba előidézésére alkalmas magatartásokat minősítette bűncselekménynek, mint ahogy nem kétséges az sem, hogy ezzel megteremtette az akarathiba előidézésére alkalmas magatartások szankcionálásának lehetőségét a választási eredményeket megállapító határozatok jogerőre emelkedését követő időszakban is. A szóban forgó bűncselekmény elévülésének ideje ugyanis három év, s így akarathibára utaló nóvumok alapján akár évekkel a választások után is megindulhat a büntető eljárás és sor kerülhet a felelősségre vonásra. Ez pedig tökéletesen megfelel az Egyezségokmány 25. cikke b) bekezdésének, melynek értelmében az akarathiba összeegyeztethetetlen a valódi választásra való joggal, valamint az általános és egyenlő választójoggal, s tökéletesen megfelel az Egyezségokmány 2. cikke 2.

bekezdésének is, hiszen szankcionálja az akarathibás magatartásokat, s szankcionálja e magatartásokat a választási eredményeket megállapító határozatok jogerőre emelkedését követően is.

A magam részéről ezért egyáltalán nem vitatom, hogy az akarathibára utaló magatartásoknak ez a büntetőjogi értékelése elősegíti a szóban forgó jogok érvényesülését, s hogy szükséges is e jogok védelmében. Úgy vélem azonban, hogy ez a büntetőjogi fenyegetés csak kiegészítheti, de nem helyettesítheti az újrafelvételt és a perújítást. A jelenlegi magyar szabályozást viszont, mely szerint a büntetőjogi fenyegetés nem kiegészíti, hanem helyettesíti az újrafelvételhez és a perújításhoz való jogot, nem csak hogy rossz, hanem nemzetközi kötelezettséget sértő és egyben alkotmányellenes megoldásnak is tartom. Főbb érveim a következők:

Először is, vannak bizonyos eltérések azon akarathibát előidézni képes magatartások között, amelyek bűncselekménynek minősülnek a Btk. szerint, s amelyek a választási eredmények megsemmisítését vonják maguk után a Ve. értelmében. Ezért már maguk a jogellenes magatartások sem fedik teljesen egymást.

Másodszor, a büntetőjogi felelősségre vonás általában nem hat ki a választási eredményeket megállapító határozatok érvényességére, azok továbbra is érvényesek maradnak. Más szóval az akarathibát előidézni képes magatartások büntetőjogi értékelése csak kivételesen érheti el azt a joghatást, amely a sikeres újrafelvétel, illetőleg a perújítás természetes jogkövetkezménye.

Az Egyezségokmány azonban ennél nyilvánvalóan többre kötelezi a részes államokat, s így Magyarországot is. A 2. cikk 3. bekezdése szerint ugyanis „az Egyezségokmányban részes minden állam kötelezi magát annak biztosítására, hogy a) minden olyan személy, akinek az Egyezségokmányban elismert jogai vagy szabadságai sérelmet szenvedtek, hatékony jogorvoslattal élhessen...”

Mármost a büntetőjogi feljelentés nem jogorvoslat, így már fogalmi okoknál fogva sem lehet hatékony jogorvoslat – akkor sem, ha a büntetőjogi felelősségre vonásnak adott esetben lehet jogorvoslati jogkövetkezménye, ha tehát van bizonyos jogorvoslati jellege is. De milyen jogorvoslat lehet ilyenkor egyáltalán hatékony, s egyben mindenki által igénybe vehető? A jelenlegi magyar szabályozás körülményei között aligha találni mást, mint az újrafelvételt és a perújítást. Ezért az a tény, hogy a magyar jogalkotó nem biztosítja az újrafelvételt és a perújítást a választási eredményeket megállapító és már jogerőre emelkedett határozatokkal szemben, sérti az Egyezségokmány 2. cikkének 3. bekezdését (is).

Az Egyezségokmány 2. cikke 3. bekezdésének megsértése egyben alkotmány sértés is. Sérti nevezetesen az Alkotmány 7. § (1) bekezdését, s ezen keresztül, mint fentebb kimutattuk, az Alkotmány 70. § (1), 71. § (1) és 8. § (1) bekezdését is.

Mindezeket túl szeretnénk rámutatni, hogy a jelenlegi magyar szabályozás, mely szerint tehát az akarathiba előidézésére alkalmas (bizonyos) magatartások bűncselekménynek minősülnek, de az akarathibás szavazatokból kialakuló

választási eredményeket megállapító jogerős határozatok megtámadására nincs semmilyen lehetőség, önmagában is súlyos ellentmondásokat hordoz. Eszerint ugyanis az ok, az akarathiba előidézésére alkalmas erőszak, kényszer, fenyegetés, megtévesztés bűncselekmény, az okozat, az akarathibás szavazatokból kialakuló választási eredmény ugyanakkor törvényes és megtámadhatatlan. Vagyis az ok jogellenes, az okozat jogszerű, az ok törvénytelen, az okozat törvényes. Ez önmagában is elgondolkodtató. Vészjóslóvá, ijesztővé azonban akkor válik igazán, ha átfogalmazzuk a kérdést:

Hogyan származhat bűncselekményből törvényes kormányzat egy demokratikus jogállamban? – A kérdés, úgy véljük, jelzi, hogy az akarathiba, s közelebbről az akarathibás szavazatokból kialakuló választási eredmény alapjaiban veszélyezteti a demokratikus jogállamot. Ez azonban már átvezet egy újabb alkotmányértéshöz.

8. Az Alkotmány 2. § (1) és (2) bekezdésének megsértése

Az eddigiekben kimutattuk, hogy az akarathibás szavazatokból kialakuló választási eredmények sértik a valódi választásra való jogot, az általános és egyenlő választójogot, e jogok érvényesülését, s hogy mindez többszörösen sérti az Alkotmányt. E jogsértések súlyosságát azonban akkor látjuk csak át igazán, ha figyelembe vesszük a valódi választásra való jog, valamint az általános és egyenlő választójog szerepét, jelentőségét a demokratikus kormányzati rendszerekben, kiváltképp a képviselői demokráciákban.

Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága ezzel kapcsolatban szükségesnek tartotta leszögezni, hogy az Egyezségokmány 25. cikke – tehát a valódi választásra való jogot, valamint az általános és egyenlő választójogot elismerő cikk - „a nép beleegyezésére alapozott demokratikus kormányzás lényegét” foglalja magában (General Comment, 1. bekezdés). A valódi választáshoz való jog és az általános és egyenlő választójog tehát alapvető jelentőségű egy demokratikus kormányzású államban. Éppen ezért, ha egy ilyen államban a választók erőszak, kényszer vagy fenyegetés hatása alatt, avagy manipulált, megtévesztett állapotban, tévedésbe ejtve vagy tévedésben tartva hatalmazzák fel, választják meg képviselőiket a törvényhozó és a végrehajtó hatalom bizonyos ideig tartó gyakorlására, nos ez esetben hiányzik a demokratikus kormányzás egyik alapfeltétele: a valódi választói akarat, a valódi felhatalmazó akarat. Ha pedig ez hiányzik, az így létrejövő törvényhozó és végrehajtó hatalom már nem is tekinthető demokratikusnak – akkor sem, ha egyébként napi működésében kínosan ügyel a demokratikus elvek és normák betartására.

A valódi választásokhoz való jog, valamint az általános és egyenlő választójog a mondottak értelmében sine qua non feltétele egy demokratikus kormányzási rendszernek. Valódi választások, s általános és egyenlő választójog nélkül nincs, nem lehet valódi demokrácia sem. Ahol a valódi választáshoz való jog erőszak, kényszer, fenyegetés vagy megtévesztés révén látszatválasztásokhoz

való joggá silányul, ott a valódi demokrácia is látszatdemokráciává válik. Az akarathibás szavazatokból kialakuló választási eredmény ennél fogva összeegyeztethetetlen az állam demokratikus jellegével, azaz sérti az Alkotmány 2. § (1) bekezdését.

A nép beleegyezésére alapozott demokratikus kormányzásnak mindazonáltal van még egy olyan ismérve, amelyről okvetlenül szólnunk kell. A legegyszerűbb, ha ismét idézzük az ENSZ Emberi Jogi Bizottságát, mely a 25. cikkről készített Általános Magyarázatában kijelenti: „az időszakonként tartott *valódi* (kiem. - A. Gy.) választások nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy biztosítsák a képviselők elszámoltatását a rájuk ruházott törvényhozó vagy végrehajtó hatalom gyakorlásáért.” (General Comment, 7. és 9. bekezdés.) A választójog tehát - mutat rá ezzel a Bizottság - nem csak a jövőről szól, nem csak azt jelenti, hogy valakiket megválasztanak, felhatalmaznak a törvényhozó és a végrehajtó hatalom jövőbeli gyakorlására. A demokratikus kormányzás értelmében a választás elszámoltatás is: elszámoltatása azoknak, akik egy korábbi választás, egy korábbi felhatalmazás eredményeként gyakorolták, illetőleg gyakorolják a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat. Ezért nem tekinthetők valódi választásoknak az olyan választások, amelyek nem teszik lehetővé a törvényhozó és a végrehajtó hatalom gyakorlóinak elszámoltatását.

De vajon alkalmasak-e a választások egy hatalmi pozícióban levő kormányzat, törvényhozó és végrehajtó hatalom elszámoltatására, ha ez a hatalom erőszakot, kényszert, fenyegetést, vagy megtévesztést alkalmaz hatalma megtartása érdekében? Nyilvánvaló, hogy nem. Ha tehát a kormányzat, a hatalmon levő törvényhozó és végrehajtó hatalom idézi elő az akarathibát, az kétszeresen is ellentmond a nép beleegyezésére alapozott demokratikus kormányzás elvének. Először is azért, mert ilyenkor hiányzik a választók valódi akarata a törvényhozó és a végrehajtó hatalom új képviselőinek felhatalmazására, másodszor pedig azért, mert ilyenkor hiányzik a valódi választói akarat a még hivatalban levő törvényhozó és végrehajtó hatalom elszámoltatására. Nyilvánvaló, hogy ez kétszeresen is összeegyeztethetetlen a valódi választásra való joggal (Egyezségokmány 25. cikk b) bekezdés), következésképpen az Alkotmány 7. § (1) bekezdésével, ezen keresztül pedig az állam demokratikus jellegével, s így kétszeresen is sérti az Alkotmány 2. § (1) bekezdését.

Mindezek fényében különös jelentőséget kap az Egyezségokmány 2. cikke 3. bekezdésének a) pontja:

Az Egyezségokmányban részes minden állam kötelezi magát annak biztosítására, hogy a) minden olyan személy, akinek az Egyezségokmányban elismert jogai vagy szabadságai sérelmet szenvedtek, hatékony jogorvoslattal élhessen akkor is, ha a jogok megsértését hivatalos minőségben eljáró személyek követték el.

Magyarország kötelezettséget vállalt az Egyezségokmányban fogalt jogok elismerésére, érvényesülésük biztosítására, illetőleg megsértésük esetén a

hatékony jogorvoslat biztosítására – akkor is, ha a jogok megsértését hivatalos minőségben eljáró személyek követték el.

Tekintettel arra, hogy a Ve. a választási eredményeket megállapító jogerős határozatok ellen semmiféle jogorvoslati jogot nem biztosít azoknak a személyeknek, akiknek a valódi választásra való joga, valamint az általános és egyenlő választójoghoz való joga sérelmet szenvedett akarathiba folytán - sem akkor, ha a jogok megsértését hivatalos minőségben eljáró személyek, sem akkor, ha a jogok megsértését nem hivatalos minőségben eljáró személyek követték el - , a Ve. jogorvoslati rendszere az alapvető demokratikus jogokkal, a valódi választásra való joggal, valamint az általános és egyenlő választójoggal kapcsolatban súlyosan sérti az Egyezségokmány 2. cikke 3. bekezdésének a) pontját. Ez viszont sérti Alkotmány 7. § (1) bekezdését, ezen keresztül pedig sérti az Alkotmány 70. § (1), 71. § (1) és 8. § (1), bekezdését, de sérti az Alkotmány 2. § (1) és (2) bekezdését is.

Sérti tehát a demokratikus jogállam demokratikus jellegét, hogy a Ve. jogorvoslati rendszere akarathibás – például választási csalás miatt akarathibás - választási eredmények esetén arra kényszeríti az állampolgárokat, hogy fogadják el a demokratikus felhatalmazás nélküli kormányzatot (2. § (1) bekezdés); sérti továbbá a népszuverenitást, hiszen az akarathibás – például választási csalás miatt akarathibás - választási eredményekben nem a nép (2. § (2) bekezdés), hanem az akarathibát előidézők akarata fejeződik ki, s a Ve. értelmében még sincs lehetőség az ilyen eredményeket megállapító jogerős határozatok elleni jogorvoslatra.

9. Akarathiba és demokratikus jogállam - az Alkotmány 2. § (3) bekezdésének megsértése

Az Alkotmány 2. § (3) bekezdése kimondja, hogy senkinek a tevékenysége nem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetőleg kizárólagos birtoklására. Az ilyen törekvésekkel szemben törvényes úton mindenki jogosult és egyben köteles fellépni.

De miért is tiltja az Alkotmány a hatalom erőszakos megszerzésére vagy erőszakos gyakorlására, valamint a hatalom kizárólagos birtoklására irányuló törekvéseket? – Nos, úgy vélem, végső soron akarathiba miatt. Akarathibás hatalmi helyzetek előidézésére irányulnak ugyanis mind a hatalom erőszakos megszerzésére vagy erőszakos gyakorlására, mind pedig a hatalom kizárólagos birtoklására irányuló törekvések.

A hatalom erőszakos megszerzésére irányuló törekvések voltaképpen azt jelentik, hogy valakik a hatalmat nem a választók törvényes keretek között kifejezésre juttatott akaratából, hanem erő alkalmazásával, erőszakkal kívánják megszerezni. A hatalom erőszakos gyakorlására irányuló törekvések pedig azt jelentik, hogy valakik a hatalmat nem a választók akaratának megfelelően, azaz nem a választóknak az emberi jogokat és alapvető szabadságokat elismerő Alkotmányban, valamint más törvényekben és jogszabályi rendelkezésekben

megnyilvánuló akarata szerint, hanem ettől az akarattól eltérően és az ehhez szükséges erő alkalmazásával, erőszakkal kívánják gyakorolni. Végül a hatalom kizárólagos birtoklására irányuló törekvések azt jelentik, hogy valakik az egyszer már megszerzett hatalmat a választók akarata ellenére, de legalábbis a választók akaratától függetlenül is meg kívánják tartani, azaz mások hatalomra jutását ki akarják zárni, vagyis a hatalmat kizárólagosan akarják birtokolni. (A hatalom kizárólagos birtoklására irányuló törekvések emellett jelenthetik azt is, hogy a hatalom gyakorlói közül valakik összpontosítani és birtokolni kívánják a hatalom valamennyi ágát a választók törvényekben megnyilvánuló akarata ellenére, illetőleg a választók akaratától függetlenül.)

A hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetőleg kizárólagos birtoklására irányuló törekvések különféle formákban jelenhetnek meg. A hatalom erőszakos megszerzésére irányuló törekvések esetében gondolhatunk katonai puccsra, a hatalom erőszakos gyakorlására irányuló törekvések esetében pedig gondolhatunk a már megszerzett hatalom erőszakos, a szabadságjogokkal és az Alkotmánnyal éles ellentétben álló gyakorlására. De milyen formákban nyilvánulhatnak meg a hatalom kizárólagos birtoklására irányuló törekvések? – Úgy vélem, a választási manipuláció, a választók megtévesztése, a választási csalás biztosan ezek közé tartozik. Ez ugyanis akarathiba előidézésére - természetesen a hatalmon levők számára kedvező akarathiba előidézésére - irányul, s nem egy vagy néhány választó esetében, hanem tömegesen. Amire tehát a hatalmon levőknek a hatalom kizárólagos birtoklása érdekében ilyenkor szükségük van, az a látszatteremtés országos méretekben: egy sajátos virtuális világ létrehozása, mely képes eltakarni a valóságot – legalábbis egy ideig. Ennek megfelelően a hatalom birtokosai látszólag nem törekszenek a hatalom kizárólagos birtoklására, valójában azonban ezt teszik: a valódi elszámoltatás látszatát keltik valódi elszámoltatás nélkül; a valódi megmérettetés látszatát keltik valódi megmérettetés nélkül; a valódi választói akarat kifejeződésének látszatát keltik a valódi választói akarat kifejeződése nélkül; a valódi választás látszatát keltik valódi választás nélkül. S ami mindebben benne van: a valódi elmozdíthatóság látszatát keltik valódi elmozdíthatóság nélkül. De lehetséges-e, s ha igen, hogyan lehetséges mindez? Képzeljük el a következőket:

A hatalom birtokosai hatalmuk kizárólagossá tétele érdekében nem alkalmaznak erőszakot, nem halasztják el a választásokat, nem akadályoznak senkit és semmilyen politikai szervezetet abban, hogy induljon a választásokon, hogy kifejtse és népszerűsítse programját és jelöltjeit; mindazonáltal a hatalmon levők is élnek az indulás lehetőségével, ők is kifejtik és népszerűsítik programjukat, jelöltjeiket. A választásokat azután megtartják, anélkül, hogy a jogosultak közül bárkit is akadályoznának a szavazásban, vagy hogy meghamisítanák a választási eredményeket. S az eredmények szerint győznek a hatalom birtokosai. Látszólag tehát minden a legnagyobb rendben, a törvény szabta keretek közt zajlik.

Valójában azonban a hatalmon levők egy bizonyos köre titkon úgy dönt – már jóval a választások előtt -, hogy a választói akarattól függetlenül is megpróbálja megtartani hatalmát, s hogy ezt a választók megtévesztésével fogja megkísérelni. Ettől kezdve a beavatottak a valóságosnál lényegesen jobbnak és szebbnek mutatják be az ország helyzetét és e valótlán helyzetképből kiindulva vázolják fel a kormányzó erő választási ígéreteit is; mindezt pedig, ha szükséges, akár az ország gazdasági érdekeinek feláldozása árán is megpróbálják hihetővé tenni.

Később, a választási győzelem után persze ebből szükségképpen kiderül valami, legalábbis a lényeg. Kiderül akkor, amikor nyilvánvalóvá válik, köztudomásúvá lesz, hogy az ország helyzete lényegesen rosszabb annál, mint amilyennek azt a kormányzat a választások előtt láttatta. S kiderül akkor, amikor a kormányzat – bár semmilyen érdemleges változás, természeti katasztrófa, nemzetközi pénzügyi vagy gazdasági válság stb. nem következett be a választások óta - hozzákezd egy olyan politika megvalósításához, amely összeegyeztethetetlen a választási ígérekkel.

De miért is tévesztené meg egy kormányzat (illetőleg annak egy bizonyos köre) a választókat, ha a megnyert választások után előbb-utóbb úgylis lelepleződik ez a magatartása? - Azért, mert kiszámítható, hogy amikor ez a lelepleződés bekövetkezik, a jogorvoslati határidők letelte és az újrafelvétel, illetőleg perújítás lehetőségének hiánya miatt a választási eredmények megtámadására már nem lesz mód, s így a kormányzatnak jogi szempontból az akarathibás hatalmi helyzet ellenére is jó esélye van a hatalom megtartására. Persze csak akkor, ha túléli az erkölcsi felháborodást és a vele járó politikai feszültséget. Biztosra vehető ugyanis, hogy a társadalom egy ilyen helyzetben csodálkozik, értetlenkedik és tiltakozik: mert arra már látott példát, hogy egy politikai erő nem tudta maradéktalanul teljesíteni választási ígéreteit, arra azonban még nem, hogy egy politikai erő a megnyert választások után a választási ígéreteivel homlokegyenest ellenkező politika megvalósításába kezdett volna. Az mindenesetre nyilvánvaló, hogy egy ilyen helyzetben a jogállamiságból fakadó jogbiztonság és kiszámíthatóság - a Ve. jelenlegi jogorvoslati rendje miatt - egy alkotmányellenes törekvés megvalósulását, nem pedig az alkotmányosság védelmét segíti. Ez pedig már önmagában is jelzi, hogy a Ve. jogorvoslati rendje ennyiben biztosan alkotmányellenes.

Összegezve az eddigieket azt mondhatjuk, hogy az Alkotmány 2. § (3) bekezdése által meghatározott törekvések, vagyis mind a hatalom erőszakos megszerzésére, mind a hatalom erőszakos gyakorlására, mind pedig a hatalom kizárólagos birtoklására irányuló törekvések akarathibás hatalmi helyzetek kialakulásának a veszélyét hordozzák magukban. A szóban forgó akarathibás hatalmi helyzetek közös sajátossága, hogy a hatalom megszerzésének, gyakorlásának, illetőleg birtoklásának forrása nem a választók akarata, hanem egyesek, a hatalmat erőszakosan megszerzők vagy erőszakosan gyakorlók, illetőleg a hatalmat kizárólagosan birtoklók akarata. Ez viszont éles ellentétben

áll a népszuverenitásnak az Alkotmány 2. § (2) bekezdésében megfogalmazott követelményével, az egész államberendezkedésnek az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében megkövetelt demokratikus jellegével, valamint az Alkotmány 70. § (1), illetőleg 71. § (1) bekezdésében elismert általános és egyenlő választójoggal. Ezeknek az akarathibás hatalmi helyzeteknek kívánja elejét venni az Alkotmány 2. § (3) bekezdése.

Az Alkotmány 2. § (3) bekezdésének abból a rendelkezéséből, hogy „senkinek a tevékenysége nem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetőleg kizárólagos birtoklására”, sok minden következik. Az első következtetést mindjárt a 2. § (3) bekezdésének második mondata tartalmazza: „az ilyen törekvésekkel szemben törvényes úton mindenki jogosult és egyben köteles fellépni”. Amiből viszont következik, hogy lennie is kell ilyen törvényes útnak.

Természetesen az Alkotmánynak és a különféle törvényeknek a hatalom megszerzését, gyakorlását és birtoklását szabályozó rendelkezései számos olyan tevékenységet határoznak meg, amelyek már önmagukban is ellene hatnak a szóban forgó törekvéseknek. Az Alkotmánynak az a rendelkezése például, hogy a Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, mely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja, egyértelműen jelzi, hogy a hatalmat törvényesen csak választások útján lehet megszerezni. Ezt a rendelkezést aztán kibontják az Alkotmánynak a választással és a választójoggal, valamint az ezek alapján létrejövő szervekkel kapcsolatos rendelkezései, illetőleg a választójogi törvény, a választási eljárási törvény és más törvények kapcsolódó rendelkezései. E rendelkezések között pedig vannak olyan szabályok is, amelyek kifejezetten a hatalom erőszakos megszerzése vagy gyakorlása, illetőleg kizárólagos birtoklása – és néhány más veszély - elleni törvényes, illetőleg alkotmányos fellépésre vonatkoznak. Ilyenek például a Ve. jogorvoslati rendelkezései, egyes bűncselekmények törvényi tényállásai - köztük a választás rendje elleni bűncselekmény törvényi tényállása -, de ilyenek például az Alkotmánynak a szükségállapottal kapcsolatos rendelkezései is.

Az Alkotmány és a hozzá kapcsolódó törvények a mondottak szerint sokoldalúan gondoskodnak az Alkotmány 2. § (3) bekezdésének végrehajtásáról, sokféleképpen biztosítják a hatalom erőszakos megszerzésére vagy erőszakos gyakorlására, illetőleg kizárólagos birtoklására irányuló törekvések elleni törvényes fellépés lehetőségeit. Ez a kiterjedt és kimunkált szabályozás mindazonáltal véleményem szerint hiányos. Bizonyosan hiányos legalábbis abban az esetben, amikor a hatalom birtokosai a választók megtévesztésével, választási manipulációval, csalással törekszenek a hatalom kizárólagos birtoklására, s ez a törekvésük sikerrel is jár. Azok a személyek ugyanis, akik ily módon törekszenek a hatalom kizárólagos birtoklására, illetőleg így jutnak a hatalom kizárólagos birtokába, ragaszkodnak a törvényesség látszatához – főként ahhoz a látszathoz, hogy hatalmuk alapja a választók akarata -, s ezért nem gördíthetnek akadályokat a választási szervek és a bíróságok jogállami működése elé. Ha tehát a jogállam

biztosítja a törvényes utat az ilyen akarathibás hatalmi helyzet felszámolására, ez az út ilyenkor is igénybe vehető. S lehet-e természetesebb, kézenfekvőbb törvényes útja az ilyen akarathibás hatalmi helyzet fölszámolásának, mint a jogerős választási eredményekkel szembeni újrafelvételi és perújítási jog? - Aligha. E jogokat azonban a Ve. jogorvoslati rendszere jelenleg nem biztosítja, sőt a perújítást ki is zárja.

Következésképpen, a népszuverenitásnak az Alkotmány 2. § (2) bekezdésében megfogalmazott követelményét, az egész államberendezkedésnek az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében megkövetelt demokratikus jellegét, az Alkotmány 70. § (1), illetőleg 71. § (1) bekezdésében elismert általános és egyenlő választójogot, valamint az Alkotmánynak a 2. § (3) bekezdésében foglalt, az akarathibás hatalmi helyzetekkel szembeni rendelkezéseit sértő, mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenes helyzet jött létre azáltal, hogy az Országgyűlés nem biztosította a választási eredményeket megállapító jogerős határozatok újrafelvétellel és perújítással történő megtámadhatóságát legalább akarathibára utaló nóvum alapján a Ve. jogorvoslati rendszerében. Emellett a Ve. 84. § (10) bekezdése alkotmányellenes, mert kizárja a jogerős választási eredmények perújítással történő megtámadását, s ezzel sérti az Alkotmány fent említett rendelkezéseit.

Ezen a ponton immár világos, de azért külön is meg kell fogalmaznunk, hogy az Alkotmány 2. § (3) bekezdéséből levezethető szinte mindaz, amit az akarathibával összefüggésben előzőleg a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányából, illetőleg a vonatkozó Általános Magyarazatból, valamint az Alkotmánynak az általános és egyenlő választójogot elismerő 70. és 71. §-ából vezettünk le. Ez pedig azt jelenti, hogy immár két, egymástól független – legalábbis a jelen indítvány szempontjából egymástól független – alkotmányos alapból is levezettük a Ve. jogorvoslati rendszerének mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességét, valamint a Ve. 84. § (10) bekezdésének alkotmányellenességét, s hogy ez a két érvelés, bár jól kiegészíti és jelentősen erősíti egymást, egymástól függetlenül is megáll.

A mondottak feleslegessé teszik, hogy megismételjük a választási eredményeket megállapító jogerős határozatok újrafelvétellel, illetőleg perújítással való megtámadása ellen felhozható érveket, s a rájuk adott válaszainkat. Éppígy eltekinthetünk azoknak az érveknek a megisméltésétől, amelyekkel azt az állításunkat támasztottuk alá, hogy az akarathibás magatartások büntetőjogi szankcionálása nem helyettesítheti az újrafelvételi és a perújítási jogot. A szóban forgó valamennyi érv ugyanis független a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányától (de azért természetesen összhangban áll az Egyezségokmánnyal).

Térjünk most vissza az Alkotmány 2. § (3) bekezdésének végrehajtásával kapcsolatos alkotmányossági problémákhoz. Véleményünk szerint ugyanis az Alkotmány e rendelkezésének végrehajtásával kapcsolatban nem csak azért állt elő mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség, mert az Országgyűlés nem

biztosította a Ve. jogorvoslati rendjében az újrafelvételhez és a perújításhoz való jogot. A magam részéről úgy látom, mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség állt elő azért is, mert az Országgyűlés nem határozta meg az Alkotmánybíróságnak az Alkotmány 2. § (3) bekezdésének végrehajtásával kapcsolatos hatáskörét sem.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy az Alkotmány 2. § (3) bekezdésének második mondata, mely szerint a hatalom erőszakos megszerzésére vagy erőszakos gyakorlására, illetőleg kizárólagos birtoklására irányuló törekvésekkel szemben „törvényes úton mindenki jogosult és egyben köteles fellépni”, az Alkotmánybíróságra is vonatkozik. Lennie kell tehát valamilyen törvényes útnak az Alkotmánybíróság számára is, amely úton az Alkotmánybíróság, az alkotmányosság legfőbb őre is felléphet a szóban forgó alkotmányellenes törekvésekkel szemben, de legalább felléphet akkor, ha a hatalom birtokosai a választók megtévesztésével, választási manipulációval, csalással törekszenek a hatalom kizárólagos birtoklására. Az Alkotmánybíróság hatáskörét meghatározó szabályok azonban nem rendelkeznek kifejezetten ilyen hatáskörrel.

Ezért véleményem szerint a népszuverenitásnak az Alkotmány 2. § (2) bekezdésében megfogalmazott követelményét, az egész államberendezkedésnek az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében megkövetelt demokratikus jellegét, az Alkotmány 70. § (1), illetőleg 71. § (1) bekezdésében elismert általános és egyenlő választójogot, valamint az Alkotmánynak a 2. § (3) bekezdésében foglalt, az akarathibás hatalmi helyzetekkel szembeni rendelkezéseit sértő, mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenes helyzet jött létre azért, hogy az Országgyűlés nem állapította meg az Alkotmánybíróságnak az Alkotmány 2. § (3) bekezdésének végrehajtásával kapcsolatos hatáskörét legalább arra az esetre, amikor a hatalom birtokosai a választók megtévesztésével, választási manipulációval, csalással törekszenek a hatalom kizárólagos birtoklására.

Úgy vélem, az Alkotmánybíróság e hatáskörét többféleképpen is meg lehetne határozni. Az Országgyűlés megvonhatná e hatáskört tágabban és magában az Alkotmányban is, hiszen nagy horderejű, az egész államberendezkedést alapjaiban érintő alkotmányi rendelkezés végrehajtásának a kiegészítéséről lenne szó. A rendelkezések kiterjedhetnének akár a miniszterelnök felelősségre vonásának - a köztársasági elnök felelősségre vonásához hasonló - szabályozására is. Aligha vitatható ugyanis, hogy a hatalom kizárólagos birtoklására irányuló törekvésekhez (és a hatalom erőszakos gyakorlására irányuló törekvésekhez is) a miniszterelnöknek van a legnagyobb mozgástere, ő azonban – szemben a köztársasági elnökkel – jelenleg nem vonható felelősségre a tisztsége gyakorlása során elkövetett alkotmányértés és törvényértés miatt.

Az Országgyűlés természetesen dönthetne úgy is, hogy a miniszterelnök felelősségre vonásának szabályozása nélkül állapítja meg az Alkotmánybíróság szóban forgó hatáskörét, s választhatna olyan megoldást is, amely nem igényelne alkotmánymódosítást - már csak azért is, mert az Országgyűlés nem kötelezhető alkotmánymódosításra. Ilyen megoldás lehetne, ha az Országgyűlés történetesen

a Ve. jogorvoslati rendszerén belül rendelkezne (részben vagy egészben) a hatáskorról. Például úgy, hogy amennyiben az országgyűlési választások eredményét megállapító jogerős határozatok elleni újrafelvétel vagy perújítás nem egy vagy néhány egyéni országgyűlési választókerületi választás megismétlését, hanem az országgyűlési választások egész eljárásának a megismétlését is magával vonhatja, akkor az ilyen ügyek elbírálása nem a bíróságok, hanem az Alkotmánybíróság hatáskörébe tartozna. Ekkor ugyanis a már megalakult Országgyűlés egészében is elveszíthetné legitimációs alapját, s adott esetben ki kellene mondani feloszlását vagy felosztatását. S ha az Alkotmány még a helyi önkormányzatok felosztatásához is megkívánja az Alkotmánybíróság véleményének – voltaképpen kötelező határozatának – a kikérését, még inkább szükséges lenne ez az Országgyűlés felosztatásához. Ez persze az újrafelvétel és a perújítás újszerű szabályozását igényelné, aminek természetesen semmi akadálya nincs. Hozzátehetjük végül, hogy a Ve. jelenleg is tartalmaz olyan rendelkezést, amely hatáskört állapít meg az Alkotmánybíróság számára.

10. Következtetések

A mondottaknak megfelelően az indítvány két fő kérést intéz az Alkotmánybírósághoz. Elsősorban azt, hogy az Alkotmánybíróság állapítsa meg: az Országgyűlés mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességet idézett elő azzal, hogy a választási eljárás jogorvoslati rendszerébe nem illesztette be az újrafelvétel (vagy más elnevezésű rendkívüli jogorvoslat) és a perújítás intézményét, s ugyancsak mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességet idézett elő azzal, hogy nem állapította meg az Alkotmánybíróságnak az Alkotmány 2. § (3) bekezdésének végrehajtásával kapcsolatos hatáskörét, s ezért az Alkotmánybíróság hívja fel a jogalkotót – határidő megjelölésével - a mulasztás megszüntetésére. Másodszor, az indítvány azt kéri az Alkotmánybíróságtól, hogy állapítsa meg a Ve. 84. § (10) bekezdésének alkotmányellenességét, s ha normakímélő értelmezésre, más szóval alkotmányos követelmény meghatározására nem lát lehetőséget, semmisítse meg az alkotmányellenes rendelkezést.

Az Alkotmánybíróságnak, ha az indítványt alaposnak találja, természetesen döntenie kell arról is, hogy milyen hatállyal semmisíti meg az alkotmányellenes rendelkezést, és milyen határidőt szab az Országgyűlésnek a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség megszüntetésére. Nos, véleményem szerint jó érvek szólnak amellett, hogy az alkotmányellenes rendelkezést nem ex nunc, nem is pro futuro, hanem ex tunc, azaz visszamenőlegesen, 2005. VII. 16-i hatállyal kellene megsemmisíteni (vagy normakímélő módon értelmezni). Az érvelés fontosabb elemei a következők:

Az Abtv. 43. § (4) bekezdése, valamint az Alkotmánybíróság számos határozata szerint az Alkotmánybíróság akkor térhet el a főszabálytól, az alkotmányellenes jogszabály ex nunc hatályú megsemmisítésétől, azaz akkor

helyezheti azt hatályon kívül ex tunc vagy pro futuro, „ha ezt a jogbiztonság vagy az eljárást kezdeményező különösen fontos érdeke indokolja”.

Nos, a jogbiztonság az Alkotmánybíróság álláspontja szerint „az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében deklarált jogállamiság fontos eleme” (ABH 1992, 135, 142.). Eddigi elemzésünkéből azonban épp az tűnik ki, hogy a Ve. 84. § (10) bekezdése oly mértékben alkotmányellenes – azáltal, hogy kizárja a választási eredményeket megállapító jogerős bírósági határozat elleni perújítás lehetőségét -, hogy az már magát a jogállamiságot, a jogállam biztonságát veszélyezteti. Nincs és nem is lehet tehát jogbiztonság – legalábbis jogállami jogbiztonság – a jogállam biztonsága nélkül, más szóval a jogbiztonság a Ve. 84. § (10) bekezdésének nem ex nunc, hanem ex tunc, (2005. július 16-i) hatályú megsemmisítését kívánja. Ezt a következőképpen is le lehet vezetni:

Egy jogállamban az állam berendezkedése és működése, s ezen belül a hatalom megszerzésének, gyakorlásának és birtoklásának módja jogilag szabályozott, s a jogállam gondoskodik e szabályok betartásáról, illetőleg az e szabályokat megsértő politikai tevékenység megfelelő szankcionálásáról is. Ezt az alapgondolatot az Alkotmánybíróság már 1991-ben megfogalmazta (56/1991. AB határozat, ABH 1991, 454, 456.). Ezért abban a pillanatban, ahogy a politikai tevékenység, s közelebbről a hatalom megszerzésére, gyakorlására vagy birtoklására irányuló politikai tevékenység áttöri a vonatkozó alapvető jogi előírásokat és ezt a jog nem szankcionálja vagy nem képes szankcionálni, magának a jogállamnak a léte válik kérdésessé. Ettől a pillanattól kezdve ugyanis az adott összefüggésben már nem a jog, hanem a jogtól függetlenedő politikai akarat, nem a törvény, hanem az attól függetlenedő politikai uralkodik: a joguralom helyébe a politikai uralma lép.

A Magyar Köztársaság az Alkotmány 2. § (1) bekezdése értelmében független demokratikus jogállam. Ez mindenképp azt jelenti, hogy a Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja. A magyarországi jogállamban a hatalom megszerzésének, gyakorlásának és birtoklásának tehát csak a nép lehet a forrása. Ha tehát a hatalom megszerzésére, gyakorlására vagy birtoklására irányuló politikai tevékenység a hatalom erőszakos megszerzésére, erőszakos gyakorlására vagy kizárólagos birtoklására irányul, ez nem egyéb, mint törekvés a nép, a választók akaratától való függetlenedésre, a nép, a választók akaratának negligálására. S ha a jogállam az ilyen törekvéseknek nem képes ellenállni, ha nem képes az ilyen törekvéseket megfékezni és szankcionálni - mert például rosszul alakítja ki a választási eljárás jogorvoslati rendszerét és nem biztosítja a választási eredményeket megállapító jogerős határozatok megtámadásának lehetőségét -, akkor nem csupán a jogbiztonságot, hanem annak forrását, a jogállamot teszi ki súlyos veszélynek. A Ve. 84. § (10) bekezdésével, s közelebbről a Ve. 84. § (10) bekezdése megsemmisítésének időpontjával kapcsolatos alkotmánybírósági döntés tétje ezért nézetünk szerint sokkal nagyobb annál, mint amekkorának az látszik: az ex tunc hatályú megsemmisítés vitális

jogállami érdek, a jogállam biztonságának alapvető alkotmányos érdeke, mely előtt az anyagi jogerő feloldásával járó különféle kisebb jog- és érdeksérelmeknek meg kell hajolniuk.

Kérdés azonban, hogy mi lenne annak a következménye, ha az Alkotmánybíróság ex tunc helyezné hatályon kívül a Ve. 84. § (10) bekezdését? Nos, az indítványnak az ezzel kapcsolatos fejtegetéseit itt nem részletezhetjük; meg kell elégedjünk e fejtegetések eredményének összegzésével. Eszerint a Ve. 84. § (8) és (9) bekezdésében foglalt bírósági határozatokat a vonatkozó jogszabályok értelmében a Ve. 84. § (10) bekezdésének ex tunc hatályú megsemmisítése után is jogerősnek kellene tekinteni, de immár olyan jogerős határozatoknak, amelyek ellen a Ppék. és a Pp. megfelelő rendelkezési szerint perújításnak helye van. Az indítvány természetesen ennek kimondását is kéri az Alkotmánybíróságtól.

Mindezek eredményeként végső soron megnyílna az út nem csak a majdani választásokkal kapcsolatban esetleg fölmerülő ilyen ügyek, illetőleg nívumok elbírálása előtt, hanem azoknak a nívumoknak az elbírálása előtt is, amelyek a 2006-os országgyűlési választásokkal kapcsolatban merültek fel, s amelyek a választók kormányzati megtévesztésére utalnak. Más szóval a Ve. 84.§ (10) bekezdésének ex tunc hatályú megsemmisítése (vagy normakímélő értelmezése) azonnali és hathatós jogi védelmet teremtené a választók megtévesztésére irányuló jövőbeli törekvésekkel szemben, lehetővé tenné továbbá a választók megtévesztésére utaló olyan nívumok elbírálását, amelyek a korábbi, 2006-os országgyűlési választásokkal kapcsolatosak, s egyben kellő ösztönzést adna az Országgyűlésnek, hogy mielőbb alkossa meg a választási eljárásban az újrafelvétel és a perújítás részletes szabályait.

Talán nem felesleges végül rámutatni, hogy az Alkotmánybíróság választhat egy egészen más megoldást is: mivel az Alkotmány 2. § (3) bekezdésében foglalt törekvésekkel szemben „mindenki”, így az Alkotmánybíróság is „jogosult és egyben köteles fellépni”, megítélésem szerint maga az Alkotmánybíróság is elbírálhatja, ex officio is, a 2006-os országgyűlési választásokkal kapcsolatos, akarathibára utaló nívumokat. Annyiban feltétlenül, hogy ex officio megvizsgálhatja – s az Alkotmány 2. § (3) bekezdése szerint voltaképpen köteles is lenne megvizsgálni -, hogy vajon nem idézett-e elő az Országgyűlés alkotmányellenes helyzetet azzal, hogy az Alkotmány 2. § (3) bekezdésével kapcsolatban nem határozta meg – egyebek közt - az Alkotmánybíróság hatáskörét, illetőleg hogy a választási eljárás jogorvoslati rendjéből kizárta az újrafelvétel vagy más elnevezésű jogorvoslat és a perújítás lehetőségét, s amennyiben az Alkotmánybíróság megállapítaná e mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség fennállását, ex officio alkotmányos követelmény előírásával értelmezhetné a Ve. 84. § (10) bekezdését, megnyitva ezzel a perújítás lehetőségét akár visszamenőleges hatállyal is.

Mindent egybevetve azt a következtetést kell tehát levonnunk, hogy hatályos jogunk szerint a választók megtévesztésével is létrejöhet ugyan

törvényes kormányzat, az azonban hatályos jogunk szerint már alkotmányellenes, ha a választók megtévesztésére utaló és a választási eredményeket megállapító határozatok jogerőre emelkedését követően napvilágra kerülő tények, adatok és bizonyítékok alapján nem lehet a választási eredményeket megállapító határozatokat a választási szervek, illetőleg a bíróságok előtt rendkívüli jogorvoslattal, újrafelvételi vagy perújítási kérelemmel megtámadni. Alapvető jogállami érdek fűződik ugyanis ahhoz, hogy tisztázódjék: a választók megtévesztésével vagy anélkül - illetőleg a választási eredményeket érdemben befolyásoló megtévesztéssel vagy anélkül - jutott-e hatalomra vagy őrizte meg hatalmát a hivatalban levő kormányzat. A választók megtévesztésével - illetőleg a választóknak a választási eredményt érdemben befolyásoló megtévesztésével - hatalomra kerülő vagy hatalomban maradó kormányzat ugyanis nem rendelkezik valódi választói felhatalmazással, ami viszont alapjaiban sérti és veszélyezteti a demokratikus jogállamot. Éppen ezért súlyos fenyegetést jelentene a demokratikus jogállamra, ha Magyarország úgy váгна neki az újabb választásoknak, hogy a Ve. 84. § (10) bekezdése hatályos marad, illetőleg olyan értelmezésben marad hatályos, mint ma.

Boda Mihály

A környezeti etika kortárs problémája: a naturalizmus-vita

1. A probléma

A környezeti etika annak az igazolásával foglalkozik, hogy az embereknek kötelességeik vannak az emberi tevékenység által veszélyeztetett természeti környezettel szemben. A természeti környezettel szemben fennálló kötelességek problémájához két, többé-kevésbé jól elkülöníthető környezeti etikai vita kapcsolódik. A probléma az egyik értelmezés szerint azzal kapcsolatos, hogy milyen mértékben igazolt az emberek, természetet kihasználó magatartásának és attitűdjének megváltoztatása, illetve ezzel párhuzamosan milyen mértékben igazolt emberi kötelességek levezetése a természet védelme érdekében. A problémának ez az értelmezése az *alkalmazott etika* feladata.¹ A természeti környezet és a kötelességek közötti viszony problémájának a másik aspektusa azzal kapcsolatos, hogy a természettel szemben fennálló kötelességek igazolása a természetben gyökeredzik-e vagy sem. Ez a vita a *metaetikai vita*. Alább a környezeti etikának az utóbbi – metaetikai – aspektusával foglalkozom.

A természeti környezettel szemben fennálló emberi kötelességeknek így elő pillantásra legalább két forrása van. Egyrészt arra vezethetők vissza, hogy a modern emberi tevékenység *a természeti értékek olyan romlását eredményezi*, mint például állat-, és növényfajok kipusztulása (a biodiverzitás csökkenése), az ökoszisztémák degradálódása, vagy a klimatikus változások. Másrészt azonban, mivel ezek a változások nem szoríthatók sem kisebb földrajzi területek, országok vagy kontinensek határain belülre, sem a tevékenység végrehajtásának idejére, így *a távoli területek, és a távoli jövő lakosainak jogaira is negatív hatással vannak*. A természeti környezettel szembeni kötelességek megalapozásának első verzióját naturalizmusnak, a másodikat antinaturalizmusnak nevezzük.

A naturalizmus és az antinaturalizmus azonban nem pusztán abban különböznek, hogy másként igazolják a természeti környezettel szembeni kötelességeket, hanem abban is, hogy más és más kötelességek következnek belőlük. A naturalizmus szerint magukat *a természeti individuumokat* kell védeni,

---

¹ Megjegyzendő, hogy néhány szerző a fentiekkel ellentétben úgy véli, hogy a környezeti etika, bár a fenti kérdéssel kapcsolatos, mindazonáltal nem alkalmazott etika, mivel szerinte az alkalmazott etika a már kialakult morális eredményeket alkalmazza, a környezeti etikának pedig éppen az a tétje, hogy kialakul-e egy, a hagyományostól eltérő attitűd a természeti környezettel szemben, vagy sem. Ezt az álláspontot látszik elfogadni Lányi András (Bevezető 8-9.o. In Lányi A. és Jávor B. (szerk) *Környezet és etika*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2005) és Kovács József (Környezeti etika 82.o. In *Világosság* 2008/9-10.). A fenti két álláspont között Tóth I. János egyfajta középutat képvisel, mivel egyrészt elismeri, hogy mivel a környezeti etika a gyakorlati problémákra válaszként jött létre, ezért az alkalmazott etikaként fejlődött ki, ám úgy véli, hogy a gyakorlatközpontúság pusztán egy jellemzője a környezeti etikának (*Fejezetek a környezetfilozófiából* 8-15.o., Szeged, JATEPress, 2005).

az egyes állatokat, növényeket, biológiai fajokat, ökoszisztémákat stb., *ahogy azok az évek, évszázadok vagy évezredek folyamán kifejlődtek, létrejöttek*. Ezzel szemben az antinaturalizmus szerint nem az egyes természeti lények védelmére nem feltétlenül van szükség. Sokkal fontosabb, hogy a természeti lényekkel kapcsolatban minden olyan *lehetőséget* biztosítani kell például a jövő generációi számára, amelyek hozzáférhetők a ma élő emberek számára. Az antinaturalizmus szerint nem maguk a természeti lények a fontosak, hanem az, hogy ne sértsük a jövőbeli generációk jogait, így ami elsősorban védelmet élvez a jog, és nem a természeti individuum.

A természeti individuumokkal szembeni kötelességeknek ez a két típusa nem teljesen egyeztethető össze egymással. Szélsőséges esetben az antinaturalista álláspont egyáltalán nem alkalmas az egyes természeti individuumok védelmére, a naturalista álláspont pedig az emberi jogok teljes figyelmen kívül hagyását, úgynevezett ökológiai fasizmust foglalhat magában. A kérdés így az, hogy a természeti környezettel szembeni kötelességek igazolása közül melyik az erősebb, az első, naturalista igazolás, vagy a második, antinaturalista igazolás.

Ahhoz, hogy erre a kérdésre kimerítő választ adhassunk először érdemes megnézni, hogy a környezeti etikán belül miként merül fel a naturalizmus-probléma. Ezt követően ismertetem a környezeti etika önálló kérdésfeltevését, és az erre a kérdésre adott naturalista és antinaturalista válaszokat. Ezek a válaszok az érték fogalmával kapcsolatosak. Ezt követően bemutatom a naturalizmus-probléma átalakulását, jelesül, ahogyan az értékekkel kapcsolatos vitát felváltotta a módszertani vita. Végül a módszertani vitában állást foglalok a naturalizmus egy gyenge verziója mellett, amely szerint annak eldöntésében, hogy mely eszközök nem alkalmasak a természeti környezet védelmében, nem nélkülözhető a tudományos módszer alkalmazása.

2. A naturalizmus-probléma a környezeti etikában

A környezeti etika hagyományos vitája az antropocentrizmus és az antiantropocentrizmus közötti vita. A környezeti etikai *antropocentrizmus* szerint a természettel kapcsolatos kötelességek forrása az ember, a természeti individuumokkal szemben így nem állnak fent kötelességek. Az antropocentrista elméletet jól szemlélteti Peter Fritzell paradoxona: ha az ember egyszerű tagja a természeti élőlények közösségnek, akkor az embernek nincsenek morális kötelességei a természeti környezettel szemben, mivel a természetben az evolúció törvénye szerint minden lény saját génjeinek átörökítésére törekszik; ha azonban az ember nem, vagy nem pusztán természeti lény, akkor a saját – erkölcsi –

törvényei szerint él, amelyek értelmében csak az emberekkel szemben állnak fent kötelességek.²

Az antropocentrizmus egy formája – az *erős antropocentrizmus* – szerint a természeti lények értéke az emberek értékéből *származik*, abban az értelemben, hogy a természeti lények értéke nem más, mint hasznosságuk és eszközértékük az emberi boldogság és jóllét megvalósításában. A természeti individuumokkal szembeni kötelességek így attól függenek, hogy a természeti individuumok hasznosak-e az emberek számára, vagy az emberek képesek-e eszközként használni azokat céljaik elérésére, vagy sem. Erős antropocentrista álláspontot képviselt többek között Arisztotelész, Descartes vagy Kant. Arisztotelész szerint

...természetes az is, hogy mihelyt valami a világra jött, arról a természet gondoskodik, s higgyük el, hogy a növényzet az állatok kedvéért, az állatok pedig az ember kedvéért vannak, és pedig a háziállatok a munkára és táplálkozásra egyaránt, a vadak pedig, ha nem is mind, de legnagyobb részük, táplálkozásra s más hasznos célra szolgálnak, hogy ruha és egyéb szükségleti cikk készüljenek belőlük. Ha tehát a természet se tökéletlenül, se hebehurgyán semmit nem alkot, ebből szükségképp az következik, hogy mindezen teremtményt az ember használatára hozta létre.³

Descartes és Kant szerint pedig morálisan csak a speciális jellegzetességgel, öntudattal vagy ésszel rendelkező individuumok értékesek.

S itt külön kimutattam, hogyha léteznek oly gépek, melyek valamely majomnak vagy más oktalan állatnak az alakjával vannak ellátva, semmiképpen sem állna módunkban kitudni, hogy nem egyeznek meg ezekkel az állatokkal; ellenben, ha gépek volnának, melyek a mi testünkhöz hasonlítanak s amennyire csak erkölcsileg lehet, a mi cselekedeteinket utánoznák, mégis két biztos eszközünk volna kitudni, hogy azért mégsem igazi emberek. Először e gépek sohasem tudnának szókat, vagy egyéb jeleket egybekapcsolni s velük úgy élni, mint mi tesszük, ti. hogy másokkal gondolatainkat közöljük; ... Másodszer pedig, ha mégoly jól vagy talán még jobban mint akármelyikünk, csinálnának is néhány dolgot, de bizonyára elhibáznának másokat, amiből rögtön nyomára jutnának annak, hogy nem tudatosan, hanem csak szerveik elrendezésénél fogva cselekszenek.⁴

Azoknak a lényeknek, amelyeknek a létezése ugyan nem a mi akaratunkon, hanem a természetén nyugszik, ennek ellenére, ha ésszel nem bíró lények, mégis van értékük, de csak viszonylagos értékük, mint eszközöknek, ennél fogva *dolgoknak* nevezik őket, ezzel szemben az eszes lényeket *személyeknek* nevezik, mert természetük – amennyiben minden önkényt korlátoz (s a tisztelet tárgya) – már azzal tüntette ki őket, hogy öncélok, vagyis nem szabad őket pusztán eszközként felhasználni.⁵

² Fritzell, Peter: The conflicts of ecological conscience. In J. Baird Callicott (ed) *Companion to A Sand County Almanac: Interpretive and Critical Essays*, Madison, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 1987. Idézi: Callicott, J. Baird: A föld-etika fogalmi megalapozása 81-82.o. In Lányi A. (szerk) *Környezet és etika*, Budapest, L'Harmattan, 2005.

³ Arisztotelész: *Politika, Első könyv* 8., 83-84.o., Budapest, Gondolat Kiadó, 1969.

⁴ Descartes: *Értekezés a módszerről* 5., 70-71.o., Budapest, Kossuth, 1991.

⁵ Kant: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése 61.o. In *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*, Budapest, Gondolat, 1991.

A természeti individuumok értékessége, hasznosságuk és eszközértékük, az erős antropocentrizmus szerint nem pusztán azt jelenti, hogy a természeti individuumok által megvalósítható az emberi boldogság, vagy növelhető a jóllét, hanem azt is, hogy a természeti individuumok alkalmasak lehetnek az emberi boldogtalanság előidézésére, és jóllét csökkentésére. Az első esetben a természeti individuumok azért értékesek, mert felhasználhatók valamilyen jó cél megvalósításában, a második esetben pedig azért, mert felhasználhatók valamilyen rossz cél elkerüléséhez.

A természeti individuumok így ezen álláspont szerint is élveznek bizonyos védettséget, védettséget a kínzástól (az állatok esetében), és védettséget a vandalizmustól (más természeti lények esetében), azaz védettséget a pusztán az élvezet kedvéért való fájdalomokozástól és pusztítástól. A védettség azonban, amely *közvetett kötelességeket* eredeztet az emberek számára, azon alapszik, hogy a kínzás és vandalizmus nem segíti elő az emberek boldogságát és jóllétét. Sőt, káros hatással is van az emberi boldogságra és jóllétre, mivel az állatot kínzó ember hajlamossá válik embereket kínozni, vagy hajlamossá válik a természeti vandalizmust az emberi tulajdonra is kiterjeszteni. Az állatok kínzása és a természeti vandalizmus tehát rossz eszközök az emberi értékek megvalósításában.⁶

Az erős antropocentrizmussal az *antiantropocentrizmus* áll szemben, amely szerint a természeti individuumok értéke nem származtatható az emberek értékéből, ezért a természeti individuumokkal szembeni kötelességek forrása nem az ember, hanem maguk a természeti individuumok. Az antiantropocentrizmus egyrészt az erős antropocentrizmus kiindulópontját, másrészt a konklúzióját támadja. Az *Egyenlőség-érv* szerint az erős antropocentrizmusból az következik, hogy morális egyenlőség csak az emberek között lehetséges, emberek és más fajba tartozó élőlények között nem. Nem alapvető emberi igények kielégítését célzó, ám a természeti individuumokban komoly kárt okozó tettek azonban tilthatók az arányosság elve alapján, azaz ha egy tett nem szándékozott, de előrelátott következményének rosszassága nem áll arányban a tett szándékozott céljának jóságával. A természeti individuumok így bizonyos értelemben egyenlők, vagy legalábbis nem teljesen egyenlőtlenek az emberekkel.⁷

Sokkal fontosabb azonban az, hogy az antiantropocentrizmus szerint nem igaz az, hogy a természeti individuumok csak származtatható módon értékesek, *mivel* a természeti lények éppúgy morálisan jelentőséggel bíró jellegzetességekkel bírnak, mint az emberek. Tekintve, hogy a nem származtatott morális értéket

---

⁶ Kant: Lectures on ethics. In L.P. Pojman (ed) *Environmental Ethics*, Stanford, Wadsworth Thomson Learning, 2001.

⁷ Sterba, James T.: Environmental Justice: Reconciling Anthropocentric and Nonanthropocentric Ethics. In L.P. Pojman (ed) *Environmental Ethics*, Stamford, Wadsworth Thomson Learning, 2001.

intrinzikus értékek hívjuk, ezért ezt az érvet *Intrinzikalitás-érvnek* nevezzük.⁸ A továbbiakban az Egyenlőség-érvvel nem foglalkozom.

Az Intrinzikalitás-érvből egyrészt az következik, hogy a természeti lények akkor is értékesek lennének, ha egyáltalán nem léteznének emberek a jelenben és a jövőben, vagy nem léteztek volna a múltban; másrészt az, hogy lehetségesek olyan kötelességek, amelyeknek a forrása kizárólag a természet. Ezeknek az intuíciónak megfelelően két antropocentrista ellenvetést szokás tenni az Intrinzikalitás-érvvel szemben. Az első ellenvetés szerint abból, hogy a természeti lények intrinzikus értékkel rendelkeznek, csak az következik, hogy a természeti individuumoknak nem pusztán hasznosságuk és eszközértékük van, az azonban nem, hogy a természeti individuumok értékének a forrása ne az ember lenne. Ez az ellenvetés a *Gyenge Antropocentrista ellenvetés. A gyenge antropocentrizmus* szerint az emberi vagy a társadalmi tevékenység pusztán a működése következtében rögzíti azt, hogy a természeti individuumok intrinzikus értékkel bírnak. Egyrészt, például az értelem segítségével belátható, hogy a természeti individuumok nem veszélyeztetik az embert, így legalábbis nem áll fenn a morális leminősítését alátámasztó viszony. Másrészt pedig az olyan társadalmi szimbólumot, mint például a szabadságot, sok esetben tulajdonítjuk a természeti individuumoknak, első sorban vadállatoknak.⁹

Az Intrinzikalitás-érvvel szembeni másik antropocentrista ellenvetés szerint önmagában a természeti individuumok intrinzikus értéke nem alapoz meg kötelességeket. Ugyanis – folytatódik az ellenvetés, pusztán a természetből nem származhatnak kötelességek, ezért pusztán az intrinzikusan értékes természeti lények védelme sem alapozhat meg kötelességeket. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a természeti környezet védelme ne lenne kötelesség, csak azt, hogy nem a természeti individuumok intrinzikus értéke az alapja ennek a kötelességnek, hanem emberi jogok.¹⁰ Ez az ellenvetés az *Antinaturalista Ellenvetés. A továbbiakban az Antinaturalista Ellenvetéssel, és az azzal kapcsolatos vitával foglalkozom.*

3. Naturalizmus az általános etikában és a környezeti etikában

A naturalizmus problémája az általános etikában azzal kapcsolatos, hogy *vajon van-e a természetnek bármiféle befolyása arra, hogy az embereknek kötelességei*

⁸ Többek között lásd: Callicott, Baird: A föld-etika fogalmi megalapozása. In Lányi A. (szerk) *Környezet és etika*, Budapest, L'Harmattan, 2005., Neass, Arne: Önmegvalósítás, avagy a világban-való-lét ökológiai megközelítése. Lányi A. (szerk) *Környezet és etika*, Budapest, L'Harmattan, 2005., Rolston, Holmes III.: A környezeti etika időszerei In Lányi A. (szerk) *Környezet és etika*, Budapest, L'Harmattan, 2005.

⁹ Hargrove, Eugene C.: Weak antropocentric intrinsic value. In *The Monist* (75), 1992., Sagoff, Mark: On preserving the Natural Environment. In R.A. Wasserstrom (ed) *Today's moral problems*, New York: Macmillan; London: Collier Macmillan, 1979.

¹⁰ Feinberg, Joel: The Rights of Animals and Unborn Generations. In *Rights, justice and the bounds of liberty: essays in social philosophy*, Prinveton, Princeton University Press, 1980. Hare, M. Richard: Moral reasoning about the environment. In B. Almond, D. Hill (eds) *Applied philosophy*, London and New York, Routledge. 1991.

vannak. Azok az elméletek, amelyek szerint a természet, vagy pontosabban a természeti tények, tulajdonságok vagy folyamatok befolyásolják az emberek kötelességeit, a naturalista elméletek. Azok az elméletek, amelyek szerint a természet nem befolyásolja az emberek kötelességeit, az antinaturalista elméletek.

A környezeti etikában más a helyzet. A környezeti etika ugyanis azon a feltételezésen alapszik, hogy a természeti környezetet meg kell óvni, azaz, hogy a természeti környezet megóvása kötelesség. Ez azt jelenti, hogy a természet bizonyos értelemben befolyásolja az emberi kötelességeket. Következik-e ebből, hogy minden környezeti etika automatikusan naturalista elméletet is képvisel? Nem.

Az ugyanis, hogy „a természet befolyásolja a kötelességeket” legalább kétféleképpen érthető. Egyrészt úgy, hogy a természet pusztán tárgya a morális kötelességek jelentette védelemnek, másrészt pedig úgy, hogy a természet meghatározza a kötelességek tartalmát. Az első esetben pusztán az igaz, hogy a természettel szemben az embereket valamilyen, *meg nem határozott tartalmú kötelességek* terhelik. A második esetben ezen túl azonban az is, hogy a természettel szemben az embereknek *meghatározott tartalmú kötelességeik* vannak. Mindkét esetben a természet az, ami befolyásolja az emberi kötelességeket, csak hogy az egyik esetben a természet pusztán azt határozza meg, hogy egyáltalán vannak kötelességek a természettel szemben, a másik esetben azt is, hogy milyen kötelességek állnak fenn a természettel szemben.

„A természet befolyásolja a kötelességeket” második értelmében láthatóan erősebb, mint az elsőben, hiszen az utóbbi értelem magában foglalja az előbbit. A környezeti etika „a természet befolyásolja a kötelességeket” kifejezés első, gyengébb értelmét fogadja el kiinduló feltételezésként. Ezzel szemben az általános etikai vita első sorban „a természet befolyásolja a kötelességeket” kifejezés második, erősebb értelmével kapcsolatos. A környezeti etikai vita így azzal a kérdéssel függ össze, hogy *vajon milyen (típusú) indokokra hivatkozva igazolható az, hogy az embereknek, prima facie meg nem határozott, kötelességei vannak a természeti környezettel szemben.*

4. A környezeti etikai naturalizmus és az Intrinzikalitás-érv

A környezeti etikai naturalizmus szerint (a továbbiakban a naturalizmus elnevezéssel csak erre a naturalizmusra utalok) *a természeti környezettel kapcsolatos indokaink abból származnak, hogy a természeti lények értéke nem származtatott érték, hanem intrinzikus érték.* A természeti lények intrinzikus értékéről legalább kétféleképpen is számot lehet adni, antiantropocentrikus, vagy antropocentrikus módon. Mielőtt megvizsgálom az Intrinzikalitás-érvet, érdemes először megvizsgálni az intrinzikus érték fogalmát. Mi az intrinzikus érték?

Az intrinzikus érték az az érték, amely *nem származtatható más érték(ek)ből, azaz intrinzikusan értékesek azok a dolgok, amelyek nem pusztán hasznosságuk*

*miatt értékesek.*¹¹ Tekintve, hogy a hasznos dolgok értékét eszközértéknek nevezzük, röviden azt mondhatjuk, hogy az intrinzikus érték az, ami nem eszközérték. Igen ám, de az intrinzikalitás ebben az értelemben többértelmű. Nézzünk három példát!

Az európai történelem egyes korszakaiban megesett, hogy tömegesen könyveket égettek, a könyvekben leírt tudás megsemmisítése végett. A tudás megsemmisítésének ez a módja morálisan elítélendő. Ehhez hasonlóan, egy könyvtár ritka könyvekből álló állományának megsemmisítése szintén elítélendő cselekedet. A könyvek, és a tudás feláldozása azért problémás, mert a tudás *saját maga miatt* is értékes, nem pusztán azért, mert mondjuk hasznos házak tervezéséhez és építéséhez. További önmagában értékes dolog lehet még az élet, a tudatosság, az egészség, a boldogság, az élvezet, bölcsesség, szépség, szeretet, barátság, önkifejezés, szabadság, béke stb.¹²

A második példa azzal kapcsolatos, hogy bizonyos dolgok bár azért értékesek intrinzikusan, mert saját maguk miatt értékesek, ám ezzel a tulajdonságukkal valami mással viszonyban állva rendelkeznek. Ez a viszony abból áll, hogy hozzájárulnak egy intrinzikusan értékes dolog létezéséhez. Michelangelo Dávid-szobrát alkotó márványdarab intrinzikusan értékes, mivel a Dávid-szobor intrinzikusan értékes, és pontosan az az anyagdarab alkotja a Dávid-szobrot. Intrinzikusan értékes az a toll, amellyel Abraham Lincoln aláírta a Függetlenségi Nyilatkozatot. Azt az értéket, amely azért értékes intrinzikusan, mert olyan viszonyban áll egy intrinzikus értékkel, hogy az a viszony hozzájárul az intrinzikus érték létezéséhez, *konstitutív értéknek* nevezzük.

Végül, a mesterséges tárgyak egy része, a használati tárgyak, például egy doboz életmentő gyógyszer értékessége sem pusztán attól függ, hogy mire használjuk a gyógyszert. Használhatjuk ugyanis, mondjuk papírnehezéknek. Ebben az értelemben a doboz gyógyszer értéke kétség kívül nem intrinzikus, hanem eszközérték, hiszen értékessége egy másik dologgal kapcsolatos hasznosságából származik. A doboz gyógyszernek azonban megvan a saját célja, az, hogy mire érdemes használni. A doboz gyógyszernek ebben az utóbbi értelemben nem pusztán használati értéke van, hanem úgynevezett *végső értéke* is. Ez a végső érték az emberi élet, amely önmagában is értékes.

Intrinzikus értéken tehát egyrészt érthetünk olyan értéket, amely saját maga miatt értékes, konstitutív értéket, és végső értéket. Az intrinzikus értéknek mind a három fajtája abban az értelemben intrinzikus, hogy értékességük *nem származtatható* egy intrinzikus értékből. A konstitutív érték és a végső érték azonban, szemben az eszközértékkel, amely *esetleges* kapcsolatban áll egy intrinzikus értékkel, és amelynek a fogalma szintetikus kapcsolatban áll egy intrinzikus érték fogalmával, speciális értelemben *függ* az intrinzikus értéktől. A konstitutív érték *szükségserűsíti* egy intrinzikus érték létezését, a végső érték

¹¹ Moore, George Edward: Principia Ethica 1. 15.-20.. In Lónyai M. (szerk) *Tények és értékek*, Budapest, Gondolat, 1981.

¹² Frankena, William: *Ethics* 87-88.o. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1973.

fogalma pedig *analitikus kapcsolatban* áll egy intrinzikus érték fogalmával. Ezzel szemben az az érték, amely saját maga miatt értékes, semmilyen értelemben *nem függ* más, intrinzikus értéktől.

Az intrinzikus érték többértelműségének megfelelően az Intrinzikalitás-érv is többféleképpen, jelesül háromféleképpen fogalmazható meg. Egyrészt valaki érvelhet úgy, hogy a természeti individuumok is rendelkeznek olyan jellegzetességekkel, amelyekkel az emberek, és amely jellegzetességek alapján az emberek saját maguk miatt értékesek. Ilyen tulajdonság lehet például

- az embereket is magukban foglaló biotikus közösség integritása és stabilitása,¹³
- az élet,¹⁴
- az érzőképeség (az élőlény számára való jó),¹⁵ vagy
- a természeti lények némely jellegzetessége, például „szabadsága”, olyan metaforikus tulajdonság – szimbólum, amely nem metaforikusan az emberekre alkalmazható, és a társadalomban betöltött ideologikus-intézményes szerepe miatt intrinzikus értékkel bír,¹⁶ és
- az aktuális természeti lények élete nem irányul biológiai fajok, többek között az emberi faj kipusztítására, ezért intrinzikusan értékesek.¹⁷

Másrészt az érv megfogalmazható abba a formában is, hogy a természeti individuumok azért bírnak intrinzikus értékkel, mert

- összességük, a természeti környezet szükségszerűsíti azt, ami intrinzikusan értékes, azaz az emberi személyiséget.¹⁸

Harmadrészt az Intrinzikalitás-érv megfogalmazható úgy is, hogy a természeti individuumok azért értékesek, mert

- megvan nekik a *maguk-módján-való-javuk*, amelyet fajuk génjei határoznak meg,¹⁹ és amelynek célja az egyed fennmaradása; vagy

---

¹³ Callicott, Baird: A föld-etika fogalmi megalapozása. In Lányi A. (szerk) *Környezet és etika*, Budapest, L'Harmattan, 2005.

¹⁴ Taylor, Paul: The Ethics of Respect for Nature. In *Environmental Ethics* (3), 1981.

¹⁵ Singer, Peter: Minden állat egyenlő. In Lányi A. (szerk) *Környezet és etika*, Budapest, L'Harmattan, 2005.

¹⁶ Sagoff, Mark: On preserving the Natural Environment. In R.A. Wasserstrom (ed) *Today's moral problems*, New York: Macmillan; London: Collier Macmillan, 1979.

¹⁷ Hargrove, Eugene C.: Weak anthropocentric intrinsic value. In *Monist* 75, (1992).

¹⁸ Neass, Arne: Önmegvalósítás, avagy a világban-való-lét ökológiai megközelítése. Lányi A. (szerk) *Környezet és etika*, Budapest, L'Harmattan, 2005.

¹⁹ Holmes, Rolston III.: A környezeti etika időszerű kérdései 92-97.o. In Lányi A. (szerk) *Környezet és etika*, Budapest, L'Harmattan, 2005.

- az általuk alkotott fajok megőrzik genetikai állományukban kódolt, csak a faj egyedeire jellemző *teloszt*, és szaporítják a fajt,²⁰ és
- az általuk alkotott fajok által alkotott ökoszisztémák működésének célja pedig a fajok megőrzése, sőt számuk növelése.²¹

Az Intrinzikalitás-érv különböző megfogalmazásai, bár abban különböznek egymástól, hogy miért is rendelkeznek a természeti lények intrinzikus értékkel, abban egyet értenek, hogy *a természeti lények valamilyen természeti ténynek köszönhetően értékesek intrinzikusan, és intrinzikalitásuk következtében kötelességeket generálnak*. Ezzel az Intrinzikalitás-érv naturalista álláspontot foglal el abba a kérdésben, hogy milyen viszony van a természeti környezet és a kötelességek között. Fogalmazzuk meg egy kicsit formálisabban is az érvet!

- (p1) a természeti individuumok a rájuk jellemző természeti tények következtében intrinzikusan értékesek, és
- (p2) az intrinzikusan értékes lényekkel szemben az embereket kötelességek terhelik, így
- (k) a természeti individuumokkal szemben az embereket kötelességek terhelik.

Mielőtt továbbsmennénk, érdemes két dolgot megjegyezni. Egyrészt az Intrinzikalitás-érvet megfogalmazó filozófusok között vita tárgyát képezi, hogy az intrinzikus értéknek az a fogalma fogadható-e el, amelyik azzal az értékkel kapcsolatos, hogy a természeti individuumok *önmagában értékesek*, vagy az a fogalma, amely azzal az értékkel kapcsolatos, hogy *a természeti individuumok saját maguk miatt értékelhetők*. A természeti individuumok saját maguk miatti és önmagában vett értékességének különbsége a következő kérdésre adható eltérő válaszokkal szemléltethető. Tegyük fel, hogy a természeti individuumok rendelkeznek intrinzikus értékkel. Megengedhető-e ebben az esetben az utolsó embernek a Földön, hogy halál előtt annyi természeti individuumot, állatot, fákat és más növényeket, pusztítson el, amennyit csak bír?²² Ha úgy véljük, hogy az utolsó ember nem pusztíthatja el a természeti individuumokat, akkor úgy véljük, hogy a természeti individuumok önmagukban, minden mástól, az emberek létezésétől is függetlenül értékesek. Ha azonban úgy véljük, hogy az utolsó ember elpusztíthatja a természeti lényeket, akkor úgy véljük, hogy a természeti individuumok bár nem önmagukban értékesek, saját maguk miatt értékesek. Ez utóbbi értékesség azt jelenti, hogy az értékesség kritériuma az emberektől függ,

²⁰ Holmes, Rolston III.: A környezeti etika időszerű kérdései 97-101.o. In Lányi A. (szerk) *Környezet és etika*, Budapest, L'Harmattan, 2005.

²¹ Holmes, Rolston III.: A környezeti etika időszerű kérdései 101-107.o. In Lányi A. (szerk) *Környezet és etika*, Budapest, L'Harmattan, 2005.

²² Sylvan (Routley), Richard: Is there a need a new, environmental ethics? 49.o. In A. Light and H. Rolston III. (eds) *Environmental Ethics: An Anthology*, Blackwell Publishing, 2003.

az emberek evolúciós eredettel rendelkező pszichológiai felépítésétől (de nem az emberek szokásaitól, vágyaitól, akaratától stb.), ám az érték maga a természeti individuumoktól (ezt az értéket inherens értéknek is nevezik). Az előbbi álláspontot környezeti etikai *objektivismusnak*, az utóbbit környezeti etikai *szubjektivismusnak* nevezzük.²³

Az Intrinzikalitás-érvet megfogalmazó filozófusok között, másrészt, az is vita tárgyát képezi, hogy mit tekintsenek a természet individuumának. Az egyik elképzelés szerint az egyes állati és növényi egyedeket kell védelemben részesíteni, egy másik elképzelés, a holizmus, szerint azonban a védelem tárgya az egyedek felett álló faj, ökológiai rendszer, vagy bioszféra. Amíg a holizmust elfogadók szerint például a bajba jutott egyes állatok megsegítése nem kötelesség, hiszen sok esetben az evolúció folyamata csak így érvényesülhet, addig a holizmust elvetők szerint az evolúció igazságtalanul bánik az egyedekkel, ezért a bajba kerül állatokat és növényeket meg kell menteni.

Az etikai objektivismus és szubjektivismus-vitát, illetve a holizmussal kapcsolatos vitát a továbbiakban figyelmen kívül hagyom.

5. Az Antinaturalista Ellenvetés

Az Intrinzikalitás-érv premisszáiból következik a konklúzió, így az érv konklúziójának igazsága a premisszák igazságán áll, vagy bukik. Az első premissza igazsága, azaz hogy a természeti individuumok a rájuk jellemző tények következtében intrinzikusan értékesek, nem kérdőjelezhető meg. Az előző fejezet alapján, az intrinzikus érték fogalmának a kiterjesztése által elfogadható ugyanis az az elképzelés, hogy a természeti individuumok intrinzikusan értékesek. Az érv konklúziója így az érv második premisszájától függ, attól, hogy az intrinzikusan értékes individuumokkal szemben, pusztán intrinzikus értékességük következtében, kötelességek állnak fenn. A második premissza igazságával szemben elegendő annak a bemutatása, hogy az *intrinzikus értékek önmaguknak nem forrásai a kötelességeknek*.

Természetesen nem mindegy, hogy milyen értelemben beszélünk természeti tényekről. Bizonyos természeti tények, mint például az ásványokkal, a sziklákkal kapcsolatos tények, olyanok, hogy azokat figyelembe véve *nem következethetünk* arra, hogy a természeti tényekhez intrinzikus értékek kapcsolódnak. Más természeti tények, mint például a fent felsoroltak, az érzőképeség, a faj fennmaradása stb., olyanok, hogy azok az individuumok, amelyekkel kapcsolatban fennállnak ezek a tények, képesek *szelektíven viselkedni*. Például egy érzőképeséssel rendelkező lény a fájdalom elkerülése végett speciális viselkedésre képes; vagy a faj egyik egyede azért, hogy a faj fennmaradjon, képes időnként utódnemzéssel kapcsolatos késztetéseknek megfelelően viselkedni.

²³ Vö.: Norton, Bryan: Epistemology and environmental values. In *The Monist* (75), 1992.

Ezek a természeti tények, szemben az ásványokkal és a sziklákkal kapcsolatos tényekkel, *azonosak bizonyos értékekkel*. Ezek az értékek azonban, bár lehetnek intrinzikusak, morális értékek azonban nem.

A morális értékek ugyanis olyan tények – ha tények egyáltalán, amelyek nem pusztán intrinzikusak, hanem *normatívak* is. A normatív tények abban hasonlítanak az intrinzikus tényekre, hogy szelektív viselkedést feltételeznek. Ezen túl azonban csak azok a tények normatívak, amelyek kapcsolatosak a „minek kellene (vagy nem kellene) fennállnia”, kérdésekre adott válasszal. Másképpen fogalmazva, *a normativitás nem más, mint bizonyos tényeknek az a tulajdonsága, amely irányt mutat azokban a kérdésekben, hogy „minek kellene (vagy nem kellene) fennállnia”*. Az a tény, hogy a harmadik világ éhező gyermekeinek megsegítése jó, rendelkezik azzal a tulajdonsággal, hogy „fenn kellene állnia”. Ebből a tényből következik az a kötelesség, hogy meg kell segíteni a harmadik világ éhező gyermekeit. A normatív tényekből tehát következnek kötelességek, ám azokból a tényekből, amelyek nem rendelkeznek a normativitás tulajdonságával, legyenek akár intrinzikusan értékesek, nem.

A természeti tények viszont intrinzikusan ugyan lehet, hogy értékesek, ám semmi esetre sem normatív tények. A természeti tények ugyanis mindig azzal kapcsolatosak, hogy mi van, és soha nem azzal, hogy „minek kellene (vagy nem kellene) fennállnia”, vagy minek kellene lennie.

A naturalizmussal szemben megfogalmazott Antinaturalista Ellenvetés szerint tehát

(p1) kötelességek csak normatív tényekből következnek, és

(p2) a természeti tények nem normatív tények, így

(k) a természeti tényekből nem következnek kötelességek.

A naturalizmussal szembeni ellenvetés lényegében azt állítja, hogy a természeti környezettel kapcsolatos kötelességeket igazolásában nem lehet a természeti tényekre hivatkozni, mivel igazolni csak a normatív tényekkel azonos indokok igazolnak.

6. A környezeti etikai antinaturalizmus

A naturalista érvelés hibája természetesen nem jelenti azt, hogy ne terhelnék az embereket a természeti individuumok védelmével kapcsolatos kötelességek. A kötelességek érvényessége azonban az antinaturalizmus szerint olyan tényekre hivatkozva indokolható, amelyek az *igazságossággal kapcsolatosak*, és ezért normatívak.

Az embereket különböző erősségű morális elvárások terhelik a jövővel kapcsolatban. Morális elvárást létesít többek között, egyrészt az emberek viszonya saját későbbi életükhöz. Ez a viszony a *megfontoláson és körültekintésen* alapul. Másrészt morális viszonyt létesít az emberek viszonya közeli, számukra lehetőség szerint meghatározott személyiséggel rendelkező leszármazottaikhoz. Ez a viszony a *gondoskodáson* alapul. Morális viszonyt létesít azonban az emberek viszonya a számukra lehetőség szerint meghatározatlan személyiséggel rendelkező leszármazottakhoz, azaz a jövő generációkhoz is. Ez a viszony az *igazságosságon* alapul, tehát azon, hogy a jövő generációk tagjai egyenlők a ma élő emberekkel abban a tekintetben, hogy éppúgy rendelkeznek morális jogokkal, miként a ma élő emberek.

Mindhárom morális elvárás kapcsolatba hozható a természeti individuumok megóvásával is. Az első esetben valakivel szemben az az elvárás, hogy saját további életét figyelemben véve megfontoltan, és körültekintően viselkedjen a természeti individuumokkal szemben. A második esetben az elvárás az, hogy közeli leszármazottai érdekeiről gondoskodva viselkedjen a természeti individuumokkal szemben. Végül a harmadik esetben valakivel szemben a morális elvárás az, hogy a jövő generációk természeti individuumok alkotta környezethez való jogait figyelembe véve, igazságosan viselkedjen a természeti individuumokkal szemben.

Ezek közül a morális elvárások közül az első kettő kevésbé alkalmas arra, hogy indokot szolgáltatson a természeti individuumok védelmére. A megfontolás és a gondoskodás fogalma ugyanis magyarázható naturalista keretek között is. Amíg a megfontolás a manapság is népszerű humeianus elmélet szerint nem más, mint a hatékony eszközök megtalálása az érzelmek által kijelölt célokhoz,²⁴ addig a gondoskodás a neodarwinizmus szerint nem más, mint evolúciósan hatékony túlélési stratégia.²⁵ A morális jogokon alapuló igazságosság fogalma azonban immúnis a naturalizációval szemben, mivel a morális jogok nem mások, mint *aduk* a morális (politikai és társadalmi) viták eldöntésében.²⁶ A morális jogok így nem pusztán következményei valamilyen természeti ténynek, hanem normatív tények. A morális viták eldöntéséhez ugyanis sohasem elegendő felhívni a vitatkozó partner figyelmét egy tényre, hanem az is szükséges, hogy a partnerek egyaránt elismerjék az adott tény a vitában jelentőséggel bíró ténynek. A jogok így azzal kapcsolatos normatív tények, hogy bizonyos természeti tények szignifikánsak.²⁷

A természeti individuumok megóvásának indoka tehát az antinaturalizmus szerint az, hogy mivel

²⁴ Hume, David: *Értekezés az emberi természetről* 623.o. skk., Budapest, Gondolat Kiadó, 1976.

²⁵ Lásd például Daniel Dennett: *Darwin veszélyes ideája* 514.o., Budapest, Typotex, 1998.

²⁶ Dworkin, Ronald: *Taking rights seriously* 90-94.o., London, Duckworth, 1994.

²⁷ Dancy, Jonathan: Nonnaturalism 133-136.o. In D. Copp (ed) *Oxford Handbook of Ethical Theory*, Oxford, OUP, 2006.

(p1) a természeti individuumok alkotta környezethez való jog éppúgy megilleti a most élő embereket, mint a jövő generációit, és

(p2) a jogok védelme kötelesség, ezért

(k) a természeti individuumok védelme kötelesség.

Ezt az érvet a Jövő Generációinak Jogaiból Vett Érvnek (röviden JGJV-érv) nevezhetjük.

Mielőtt bemutatom az antinaturalista álláspont kritikáját, érdemes megvizsgálni, hogy ugyanaz-e a következtetése az Intrinzikalista-érvnek és a JGJV-érvnek. A két érv konklúziója ugyan látszólag megegyezik, ám az alábbiakban ki fog derülni, hogy távolról sem ugyanazok a kötelességek terhelik az embereket a két érv következtében.

Az Intrinzikalista-érv szerint a természeti individuumokkal szemben kötelességek terhelik az embereket, mert az individuumok speciális természeti tulajdonságokkal rendelkeznek. Az érv értelmében a természeti tulajdonságok birtokosai, amelyek a kötelességeket generálják, és a kötelességek kedvezményezettjei azonosak, jelesül a természeti individuumok. Ezért az Intrinzikalista-érv értelmében, amit védeni kell, azok maguk *a természeti individuumok*: az egyes állatok, növények, biológiai fajok, ökoszisztémák stb., *ahogy azok az évek, évszázadok vagy évezredek folyamán kifejlődtek, létrejöttek*. Az érv szerint ugyanis az a fontos, hogy a természeti individuumok meghatározott tulajdonságokkal rendelkeznek, és ezeknek a tulajdonságoknak a létezése védendő.

Ezzel szemben a JGJV-érv értelmében annak a jellegzetességnek a birtokosa, amelyből a természeti környezet megóvásának kötelessége következik, és a kötelesség kedvezményezettje nem azonos egymással. Az antinaturalista álláspontból így az következik, hogy nem az egyes természeti individuumokat kell védeni, hanem a természeti individuumokkal kapcsolatban minden olyan *lehetőséget* biztosítani kell a jövő generációi számára, amelyek hozzáférhetők a ma élő emberek számára. Az érv szerint nem maguk a természeti individuumok a fontosak, hanem az, hogy ne sértsük a jövőbeli generációk jogait. Az, amit elsősorban védeni kell a jog, és nem a természeti individuum. Ebbe még az is belefér, hogy technikai eszközök segítségével újra létrehozzuk a természeti individuumokat.

7. Naturalista válasz: a Pragmatista Ellenvetés

A Jövő Generációinak Jogaiból Vett Érv nem mondja ki a végső szót a környezeti etikai naturalizmus-vitában. Mind az Intrinzikalitás-érv, mind a JGJV-érv ugyanis elköteleződik egy, az erős antropocentrizmus által elfogadott, ám ki nem mondott feltételezésnek. Ez a feltételezés az *Intrinzikalitás-feltétel*, amely úgy szól, hogy

Intrinzikalitás-feltétel: kötelességek forrása csak intrinzikus érték lehet, nem-intrinzikus érték nem.

Az erős antropocentrizmus és az Intrinzikalitás-érv nyilvánvalóan elköteleződik ennek az előfeltevésnek. Mindkét érv arra épít ugyanis, hogy csak azok az individuumok értékesek morálisan, amelyek intrinzikusan is értékesek. Az intrinzikus érték az erős antropocentrizmus esetében az emberek értékességét jelenti, az Intrinzikalitás-érv értelmében pedig az embereken túl minden természeti individuum értékességét is.

Ami a JGJV-érvet illeti, az előfeltevés elfogadása ennek az érvnek az esetében is könnyen belátható, bár nem annyira egyértelmű, mint az előző esetben. A JGJV-érv lényegi mondanivalója az, hogy pusztán az intrinzikalitás nem elégséges a természeti individuumokkal szembeni kötelességek indoklásához, hanem szükséges még a normativitásra is hivatkozni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a normativitás önmagában elégséges lenne a kötelességek indoklásához. Az intrinzikalitás éppúgy szükséges a jogok természetének a magyarázatához, mint a normativitás. Az érv szerint a jövő generációinak jogai intrinzikusan értékesek, és normatívák, azaz kötelességeket generálnak.

A legfontosabb érv az Intrinzikalitás-feltétel mellett *az eszközértékek végtelen regresszusának* egy módosított változatára építő érv. Az érv szerint, feltéve, hogy az eszközérték fogalma értelmes, ha valami eszközértékkel rendelkezik, akkor az azt jelenti, hogy valami más tekintetében értékes (azaz értéke egy másik dolog értékéből származik). Na most, ha ez a más, ami miatt értékes az első dolog, szintén csak eszközértékkel bír, akkor ez ismét azt jelenti, hogy van egy harmadik dolog, ami miatt a második értékes. Na most, ha ez a harmadik dolog szintén csak eszközértékkel bír, akkor... és így tovább. Az értékek sorozatának így csak abban az esetben van vége, ha feltesszük, hogy a sorozatban az egyik dolog értéke nem egy másik értékéből származik, azaz intrinzikus érték. Egyébként az eszközértékek végtelen regresszusával kellene szembe néznünk. Na most, ha feltesszük – folytatódik az érv, hogy az eszközérték generál kötelességet, akkor erre azért képes, mert érték. Mivel azonban az előbbiek miatt az eszközérték értékessége intrinzikus értékéből származik, azért az eszközérték által generált kötelesség is az intrinzikus értékéből származik. Következésképpen, ha van eszközérték, akkor van intrinzikus érték is, és minden kötelességet az intrinzikus érték generál.

A környezeti etikai antinaturalizmussal szemben a legfontosabb ellenvetés a *Pragmatista Ellenvetés*, amely közvetlenül az intrinzikus értékek fogalmának értelmességét, és azon keresztül pedig az Intrinzikalitás-feltételt támadja. Az Intrinzikalitás-feltételt elfogadók szerint az intrinzikus értékeknek a hagyományos elképzelés szerint legalább három fontos jellemzője van:

- egyrészt, az *intrinzikus értékek listája állandó*.²⁸
- Másrészt, az *intrinzikus értékek cselekvések céljai*, amelyeket az embereknek meg kellene valósítaniuk.²⁹
- Végül, azok az *individuumok*, amelyek az intrinzikus értékkel kapcsolatban értékesek, eszközértékkel bírnak, azaz az *intrinzikus érték megvalósításának eszközei*.³⁰

Ez a három kijelentés egyenként egyaránt igaz lehet, azonban együtt komoly gondot okoznak az Intrinzikalitás-feltételt elfogadók számára.

Mindhárom kijelentés együttes igazsága esetén ugyanis az következik, hogy az intrinzikus értékkel bíró cél *szükségszerűen meghatározza* azt, hogy mely individuumokkal kapcsolatos cselekvések azok, amelyek eszközként megvalósítják az intrinzikus értékkel bíró célt. Miért? Azért, mert az intrinzikus érték a cselekvés célja, és az intrinzikus érték minden körülménytől függetlenül cselekvési kötelességeket generál, amelyek bizonyos individuumok segítségével hajthatók végre. A helyzet ahhoz hasonló, mint amikor a bibliai Józsué azért, hogy az Izrael szövetségesét megtámadó öt király népe megkapja a támadásért *megérdemelt* büntetését – amely az Úr akarat (mivel az Úr elkötelezetten Izraelért harcol, mondhatni „az első sorban”), csodás módon megállítja a Nap és Hold járását.

Ez a következmény azonban problémás. Azt mondani ugyanis, hogy a cselekvés célja *szükségszerűen meghatározza megvalósításának eszközeit*, olyan mintha valaki egy cél érdekében beavatkozhatna a természet oksági rendjébe. Nem más ez, mint a mágikus gondolkodás egy formája.³¹

Összefoglalva, a Pragmatista Ellenvetés szerint az Intrinzikalitás-feltétel elfogadása figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy *a cselekvés célja függ megvalósításának eszközeitől, mivel ezek az eszközök idézik elő a célt*. Formálisabban megfogalmazva:

- (p1) ha az Intrinzikalitás-feltétel igaz, akkor egy cselekvés intrinzikus célja *szükségszerűen meghatározza, hogy melyek azok az individuumok, amelyek eszközként hozzájárulnak az intrinzikus értékkel bíró célt megvalósításához*.

²⁸ Mivel az intrinzikus értékkel kapcsolatos kijelentések univerzális kijelentések, és nem pusztán általánosítások, ami azt jelenti, hogy nem csak egy periódusban igazak, egy másikban pedig hamisak, hanem mindig igazak. Vö.: Moore, G. Edward: *Principia Ethica* 1. 16. 82-83.o. In Lónyai M. (szerk.) *Tények és értékek*, Budapest, Gondolat, 1981.

²⁹ Mivel az intrinzikus értékek kötelességeket generálnak. Egy kötelesség követésének ugyanis nem maga a kötelesség a célja (ez egyfajta kötelesség-fetiszizmus lenne), hanem a kötelességet generáló ténynek, akaratnak vagy értéknek való megfelelés. Vö.: Moore, G. Edward: *Principia Ethica* 1. 17. 88.o. In Lónyai M. (szerk.) *Tények és értékek*, Budapest, Gondolat, 1981.

³⁰ Moore, G. Edward: *Principia Ethica* 1. 18. 90.o. In Lónyai M. (szerk.) *Tények és értékek*, Budapest, Gondolat, 1981.

³¹ Dewey, John: *Human nature and conduct* 227-229.o., Mineola, Dover Publications, Inc., 1922.

- (p2) egy cselekvés céljának meghatározásában szerepet játszik az, hogy milyen eszközök állnak rendelkezésre.
 (p3) A cselekvés célja így legalábbis nem határozza meg az eszközöket.
 (k) az Intrinzikalitás-feltétel hamis.

A Pragmatista Ellenvetés a környezeti etikában azt jelenti, hogy a természeti környezet védelmét éppúgy nem lehet a természeti individuumok intrinzikus értékére alapozni, mint a jövő generációinak intrinzikus jogaira. A pragmatizmus szerint azonban van más választásunk is.

8. Környezeti etikai pragmatizmus

A pragmatizmus szerint a Pragmatista Ellenvetés konklúziója a környezeti etikában nem jelenti azt, hogy a cselekvés célja csak és kizárólag az eszközöktől függ. Az elmélet szerint egyrészt *a természeti individuumokat védő cselekvés morális céljait, a célok elérésének eszközeit figyelembe véve kell meghatározni*, azaz csak a megvalósítható elképzeléseket lehet célnak tekinteni. A morális célok meghatározásában pedig, másrészt, *az általános pragmatista elmélet szerint az a mérvadó, hogy valaki mire vágyik*,³² ami *speciálisan* a környezeti etikában azt jelenti, hogy *figyelembe kell venni a jövő nemzedékeknek a természeti környezettel kapcsolatos jogait*. A jövő nemzedékek jogai nem alapulhatnak a jövő nemzedékek vágyain érdekein, hiszen a jövő nemzedékei még nem léteznek, így számba vehető vágyik sincsenek. A pragmatizmus szerint így a jövő nemzedékeknek a természetes környezettel kapcsolatos jogai *a jelen emberének azt a vágyát* testesítik meg, hogy a távoli, lehetőség szerint meghatározhatatlan személyazonossággal rendelkező emberek is olyan környezetben éljenek, mint teszi azt ő maga. Így a jövő nemzedékek jogainak jelentősége nem intrinzikusan értékes voltukból fakad, hanem a jelen emberének vágyaiból.

Ennek a vágnak a megvalósítására, pontosabban a megvalósítás elősegítésére a jelenben mód van, azaz adottak az eszközök hozzá. Az eszközök többek között nem mások, mint a természeti individuumok, amelyek így kitüntetett jelentőséggel bírnak. A természeti individuumok jelentősége azonban nem abban áll, hogy intrinzikusan értékesek lennének, hiszen csak abban az értelemben fontosak, hogy a jövő nemzedékei számára az emberek meg szeretnék őrizni azokat. A természeti individuumok jelentősége sokkal inkább abban keresendő, hogy *a természeti individuumokkal kapcsolatos kötelességek segítenek megváltoztatni az embereknek azokat a szokásait, amelyek károsak a természeti individuumokra nézve, és amelyek áttételesen károsak a jövő generációi számára*.

A jövő nemzedékeinek a természeti környezettel kapcsolatos jogai azért kerültek veszélybe, mert a jelen generációi olyan fogyasztási szokásokat vettek

³² Dewey, John: *The quest for certainty* 266-273.o., New York, Minton, Balch & Company, 1929.

fel, amelyek veszélyeztetik a természeti környezetet, és így, amelyek *a fortiori* veszélyeztetik a jövő generációk jogait. A természeti individuumok így *tranzitíve értékesek*, de intrinzikusan nem, mivel a velük kapcsolatos köteleességek segítségével az emberek megváltoztatják azokat a szokásaikat, amelyek károsak a természeti környezetre, és a jövő nemzedékei számára.³³

Nos, ha ez eddig nem helytelen, akkor is kérdés, hogy mennyiben naturalista a pragmatista naturalizmus, és hogy elkerüli-e vajon az Antinaturalista Ellenvetést.

Általában véve a pragmatizmus naturalista jellege kétirányú. Egyrészt azzal a tézissel kapcsolatos, hogy a cselekvés céljai – a morális értékek pszichológiai entitások, vágyak függvényei. Ebben az értelemben a pragmatizmus szerint, *amikor azt tanulmányozzuk, hogy mi értékes, akkor valami olyat tanulmányozunk, ami egy pozitív tudomány, a pszichológia tárgya*. Ezért az a tézis, hogy a cselekvés céljai – a morális értékek pszichológiai entitások, vágyak függvényei a *szubsztantív naturalizmus* egyik formája, amely szerint az etika és a pozitív tudományok tárgya azonos.

Az általában vett pragmatizmus azonban egy olyan értelemben is naturalista, amely szerint, bármi is cselekvésünk célja, annak *empirikusan* – az annak megvalósítását elősegítő eszközök, és azok oksági hatásainak tapasztalati vizsgálata által – *előrejelezhetőnek kell lennie*. A célok empirikus előrejelzése kétféleképpen is történhet: egyrészt egy új cél kijelölésekor a rendelkezésre álló eszközökkel kapcsolatos múltbeli tapasztalatokra építve; másrészt pedig korábban kijelölt cél, ám változó eszközök esetén az új eszközökkel kapcsolatos oksági elvárásokra építve. Az első esetben a tapasztalatok számbavételének az a tétje, hogy a kérdéses elképzelés megvalósítható-e vagy sem, azaz cselekvési cél lehet-e vagy sem, a második esetben pedig az, hogy egy cselekvési cél maradhat-e cél, vagy talaját vesztett pusztá elképzeléssé válik. A naturalizmus ebben az értelemben azt állítja, hogy *amikor azt tanulmányozzuk, hogy mi értékes, akkor azt olyan módon tanulmányozzuk, ahogy a pozitív tudományok tanulmányozzák a saját tárgyukat*. A naturalizmusnak ez a formája a *módszertani naturalizmus*, amely szerint az etika és a pozitív tudományok módszere azonos.

Az itt *specifikusan* értett pragmatizmus, a környezeti etikai pragmatizmus csupán a módszertani naturalizmus értelmében köteleződik el a naturalizmusnak, az erősebb, szubsztantív értelemben azonban nem. A környezeti etikai pragmatizmus szerint cselekvési céljaink ugyan a jövő generációinak a jogaival kapcsolatosak, ám azt, hogy a cselekvési célok nem megvalósíthatatlanok-e, a rendelkezésre álló eszközök, és azok oksági hatásainak empirikus vizsgálata dönti el.

Ami az Antinaturalista Ellenvetést illeti, a helyzet a következő. Az ellenvetés úgy szól, hogy mivel a környezeti etika keretében azt vizsgáljuk, hogy milyen indokunk van a természeti környezet védelmére, azaz hogyan igazolhatjuk a

³³ Norton, Bryan: Environmental ethics and weak antropocentrism. In *Environmental ethics* (6), 1984.

természeti környezettel kapcsolatos kötelességeket, ezért természeti tényekre nem hivatkozhatunk.

Mivel az általában vett pragmatista naturalizmus a cselekvés céljainak a kijelölésében vágyakra hivatkozik, ezért a cselekvés céljának meghatározását bizonyos típusú természeti tényekhez is köti egyben. A szubsztantív naturalizmus egyik jellemzője, hogy úgynevezett *tényállító elmélet*, azaz minden formájában *természeti tények és értékek azonosságát állítja*. Korábban, az Intrinzikalitás-érv kapcsán tárgyalt naturalizmus biológiai tények és értékek azonosságát állítja, a vágyakkal kapcsolatos pragmatista naturalizmus pedig, mivel vágyakkal kapcsolatos, pszichológiai tények és értékek azonosságát. Ennyiben a szubsztantív naturalizmusnak a pszichológiai tényekkel kapcsolatos formája is sebezhető az Antinaturalista Ellenvetés által: nem képes bemutatni, hogy az a tény, hogy valakinek valamilyen vágyai vannak, rendelkezne azzal a tulajdonsággal, hogy „minek kellene (vagy nem kellene) fennállnia”.

Ez az ellenvetés azonban nem érinti a környezeti etikai módszertani naturalizmust. A naturalizmusnak ez a formája ugyanis a cselekvés céljaként olyan célt jelöl ki, amely a *kijelölésnél fogva* rendelkezik a „minek kellene (vagy nem kellene) fennállnia” jellegzetességgel. A cél kijelöléséhez ugyanis nem pusztán *a cél megvalósításához vezető eszközökkel kapcsolatos tapasztalok* szükségesek, hanem az is, hogy *a célok segítségével az emberek kollektíve szabályozzák bizonyos vágyaikat*. Ez azt jelenti, hogy az emberek meghatározzák, hogy milyen vágyakkal rendelkezzenek, és milyennel ne, annak érdekében, hogy minél nagyobb számban eléghessék ki más vágyaikat.³⁴ A vágyak kollektív szabályozása pedig azzal kapcsolatos, hogy „minek kellene (vagy nem kellene) fennállnia”.

A jövő generációk jogai jelentőségének elismerése pontosan olyan cselekvési cél, amelynek kijelölésével az emberek korábbi vágyaikat szabályozzák. A kollektív szabályozás eszköze pedig nem más, mint a természeti individuumok. A természeti individuumok védelmével kapcsolatos kötelességek, így – közvetlenül – a jövő generációinak jogaiból származnak, közvetve azonban a jelen emberek vágyaiból.

9. A környezeti etikai módszertani vita

A módszertani naturalizmus legalább két oldalról támadható. Egyrészt a cselekvési cél kiválasztásával, másrészt pedig a cél megvalósításához szükséges eszközök kiválasztásával kapcsolatban. Nézzük először a célok kiválasztását!

Módszertani vita a cselekvési célokkal kapcsolatban

³⁴ Vö.: Dewey, John: *The quest for certainty* 259-265.o., New York, Minton, Balch & Company, 1929.

a.) Az *Adaptív Management*. A környezeti etikai pragmatizmus a módszertani naturalizmus egy formája, azaz az elmélet szerint, amikor azt tanulmányozzuk, hogy mi értékes, akkor azt olyan módon tanulmányozzuk, ahogy a pozitív tudományok tanulmányozzák a saját tárgyukat. Ez a meghatározás a pragmatizmust az által különbözteti meg a szubsztantív naturalizmustól, hogy az értékeket nem természeti tényekből eredezteti, hanem jogokból, ám empirikus módszer segítségével. Másként fogalmazva, a módszertani naturalizmus szerint *az értékekkel kapcsolatos diskurzusban a tényekkel kapcsolatos – pozitív tudományos – diskurzusnak is szerepe van*, ám az utóbbi nem meríti ki az előbbi. A kérdés most az, hogy mit jelent az, hogy az értékekkel kapcsolatos diskurzusban *szerepe van a tényekkel kapcsolatos diskurzusnak*.

A pragmatizmus egyik kritikája szerint a tudományos diskurzus szükséges, ám nem elégséges az értékelő diskurzushoz. A két diskurzus a *mindennapi nyelvhasználatban* ugyan egybeolvad, amikor az emberek saját környezetüket értékelik. A különböző mindennapi nyelvhasználatok között azonban szükséges valamilyen tudományos módszerek által nem befolyásolt, politikai döntés azzal kapcsolatban, hogy mi a teendő a szűkebb környezettel kapcsolatban. A környezeti etikai köteleességek problémája ennek az álláspontnak a fényében politikai kérdés.³⁵

A kritika gyakorlatilag azt állítja, hogy a kétféle diskurzus egyesítése arra alkalmas, hogy a körültekintés vagy a gondoskodás alapján bizonyos morális elvárásokhoz vezessen, arra azonban nem, hogy a jövő nemzedékeivel kapcsolatos igazságosság alapján meghatározza a természeti individuumokkal kapcsolatos köteleességeket. Ez azt jelenti, hogy bár a tudománynak van szerepe az értékekkel kapcsolatos diskurzusban, amikor a tudományos eredmények meggyőznek valakit valami megtételének a helyességéről, *a természeti individuumokkal kapcsolatos értékek azonban nem jelenhetnek meg a tudományos diskurzusban*.

Az értékek nem pusztán abban az értelemben nem egyeztethetők össze a tudománnyal, hogy a tudomány nem értékeket ismer meg, hanem abban az értelemben sem, hogy a tudomány nem képes a kollektív szabályozás számára kizáró döntési alternatívákkal szolgálni. A tudományban így sem az aktuális, sem a potenciális értékek nem jelenhetnek meg. Azt, hogy mit kell tenni, vagy milyen céllal kell cselekedni a természeti környezettel kapcsolatban, a politikai döntéshozók feladata eldönteni.

Az ellenvetés arra a hagyományos elképzelésre támaszkodik, hogy a tudomány az értékekkel kapcsolatban neutrális, azaz értékmentes. Az ellenvetés így akkor lesz sikertelen, ha van olyan tudomány, amelynek a diskurzusában a megjelennek az értékek.

---

³⁵ Williams, Bernard: *Ethics and the limits of philosophy* 130-131.o., Cambridge, Harvard University Press 1985.

A pozitív tudományoknak legalább két típusa különböztethető meg. Egyrészt beszélhetünk *kíváncsiság-vezette tudományokról*, amelyekben a tudósok diszciplináris kutatásokra összpontosítanak, és kutatásaikról diszciplináris folyóiratokban adnak hírt úgy, hogy írásiakból többé-kevésbé sikeresen kiirtják az értékelő beszédmódot. Másrészt azonban beszélhetünk *cél-vezette tudományokról* is, amelyekben a tudósok különböző problémákra összpontosítanak, és gyakran egymástól különböző érdekekkel és perspektívákkal rendelkeznek.

Az ökológia, legalábbis annak az *Adaptív Managementnek* nevezett formája cél-vezette tudomány, amelyben *különböző iskolázottsággal* rendelkező tudósok és politikusok dolgoznak együtt, azért hogy *lokális szinten valósítsák meg a fenntartható fejlődést*, azaz a gazdasági források olyan felhasználást, amelynek egyszerre következménye a gazdasági-társadalmi jólét fenntartása és a természeti környezet megóvása a jövő generációk számára. A különböző iskolázottságból és a lokálisan fenntartható fejlődés megvalósításának a céljából következik a *Transzparencia-elvárás*:

Transzparencia-elvárás: a lokálisan fenntartható fejlődés megvalósításán dolgozó tudósoknak, szemben a kíváncsiság-vezette tudományos diskurzussal, az interdiszciplinárisan alkalmazható mindennapi nyelvhasználat felé kell orientálódniuk,

mivel egyébként különböző iskolázottságuk folytán a lokálisan fenntartható fejlődéssel kapcsolatban általuk megfogalmazott *tudományos modellek* nem lennének érthetők – „átlátszók” – egymás számára.

A Transzparencia-elvárás következtében azonban a lokális politikai döntéshozóknak a lokálisan fenntartható fejlődéssel kapcsolatban nem kell választaniuk a különböző mindennapi nyelvhasználatok, és így a tudományos és az értékelő diskurzusok különböző egyesítései között. Az interdiszciplináris tudományos megközelítés által képviselt mindennapi nyelvhasználat által megfogalmazott *ökológiai modell* kötelező a politikai döntéshozók számára.³⁶

b.) *Az univerzalizáció elve és a cél-eszköz módszer.* A környezeti etikai pragmatizmus egy másik, sokkal komolyabb kritikája első sorban a módszertani naturalizmus fogalmával kapcsolatos. Az ellenvetés lényegében azt állítja, hogy *az etikának megvan a saját, nem-empirikus módszere* a cselekvési célok kijelölésére, vagy az értékek megismerésére, és így a pozitív tudományok

---

³⁶ Norton, Bryan: Ethics and sustainable development: An adaptive approach to environmental choice. In M.A. Quaddus, M.A.B. Siddique (eds) *Handbook of sustainable development planning: studies in modelling and decision support*, Cheltenham, Northampton, Edward Elgar, 2004. Robert Henry Peters hasonló elképzelésével kapcsolatban lásd: *A critique for ecology*, New York, CUP, 1991.

empirikus módszere önmagában alkalmatlan az etikai problémák megoldására. Az ellenvetés a *Módszertani Antinaturalista Ellenvetés*.

Az ellenvetés szerint az etika módszere első sorban olyan módszer, amely képes biztosítani a cselekvési célok *normatív igazolását*, és nem pusztán *empirikus előrejelzését*. A módszertani naturalizmussal szembeni ellenvetés hasonlít a szubsztantív naturalizmussal szembeni ellenvetéshez, hogy a normativitás jelenségére hivatkozik, azaz arra, hogy a cselekvési céloknak rendelkezniük a „minek kellene (vagy nem kellene) fennállnia” tulajdonsággal. Abban azonban eltér attól, hogy a normativitás jelenségének magyarázatában nem támaszkodik a normatív tények fogalmára.

A Módszertani Antinaturalista Ellenvetés szerint a normativitás nem tények sajátossága, nem a „minek kellene (vagy nem kellene) fennállnia” tulajdonsággal kapcsolatos, hanem egy bizonyos módszer alkalmazásával nyert indokoknak az a jellegzetessége, hogy „mit kellene tenni”. A kérdéses módszer alapja az *univerzalizáció elve*, amely szerint csak az a megfontolás szolgálhat indokként egy esetben, amely más olyan esetekben is indokként szolgál, ahol a jelentőséggel rendelkező tények megegyeznek az eredeti eset tényeivel. Az univerzalizáció elvének az értelmében az indokok „mit kellene tenni” jellegzetessége abból származik, hogy univerzálisak, azaz a *hasonló szituációkban mindenki számára* indokkal szolgálnak.³⁷

Az univerzalizáció elve abban az értelemben alapja a nem-empirikus módszernek, hogy segítségével a tapasztalattól függetlenül lehetséges eldönteni, hogy egy, a természeti környezet védelmével kapcsolatos megfontolás indok-e, vagy sem, cselekvés célja-e, vagy sem. Ha a kérdéses megfontolás univerzalizálható, azaz tértől és időtől függetlenül elfogadható, akkor indok a cselekvésre, és a cselekvés célja. Abban az értelemben azonban az univerzalizáció elve is támaszkodik a tapasztalatra, hogy *az elv használatát követően, az indokolt cselekvés végrehajtásában*, a végrehajtáshoz szükséges eszközök kiválasztásában a tapasztalatot kell segítségül hívni.

A Módszertani Antinaturalista Ellenvetés értelmében először kijelöljük a cselekvés célját, majd megkeressük a végrehajtáshoz szükséges eszközöket. A tények és a cselekvési célok viszonyának ez a magyarázata pontosan fordítottja a környezeti etikai pragmatizmus magyarázatának, amely szerint a tapasztalatból, az eszközök számbavételéből kiindulva kell meghatározni, egyfajta informált értékelés keretében, a cselekvés céljait. Az előbbi módszert *cél-eszköz módszernek* (means-ends modell), az utóbbit *próbálkozás-tervezés módszernek* (trial-design modell) nevezzük.³⁸

Módszertani vita az eszközökkel kapcsolatban

³⁷ Vö.: Hare, Richard M.: *Language of morals 11.*, London, OUP, 1969.

³⁸ Hare, Richard M.: *Moral reasoning and the environment 15-16.o.* In B. Almond and D. Hill (eds) *Applied Philosophy*, London & New York, Routledge, 1991.

A cél-eszköz módszer bemutatásához a cél kijelölésén túl még hozzátartozik annak a megmutatása is, hogy a cél kijelölése után, *milyen indokokra hivatkozva választható ki a cél eléréséhez szükséges eszköz*. Az antinaturalizmus, és az alábbiakban megfogalmazott gyenge módszertani naturalizmus szerint egyaránt úgy történik az eszközök kiválasztása, hogy általában a természeti környezetet érintő cselekvés végrehajtójának meg kell mutatni, hogy *tette nem vezet negatív következményekhez*.³⁹ Ez azt jelenti, hogy szükség van az eszközök alkalmazását előzetesen értékelő tanulmányra, úgynevezett hatástanulmányra. Az antinaturalizmus szerint ennek az az oka, hogy a tett végrehajtójának *morális felelőssége van a tettel kapcsolatban*. A gyenge módszertani naturalizmus szerint más a helyzet.

A természeti környezetet befolyásoló cselekvések a *tudományos-technikai tevékenység részét alkotják*. A tudományos-technikai tevékenység azonban természetéből fakadóan, többek között *hosszú távú, és nem mindig előre jelezhető következményekkel jár*. Ez azt jelenti, hogy a tudományos-technikai tevékenység még a legjobb szándékkal végrehajtva is, sok esetben morálisan negatív következményekhez vezethet.⁴⁰ Akármilyen bizonyítékokat is hoz a tudományos-technikai tevékenység végrehajtója azzal kapcsolatban, hogy tevékenysége kiválóan és minden mellékhatás nélkül megvalósítja a kitűzött célt, a tevékenység esetlegesen előre nem látható következményeivel nem számolhat. Ezeknek a következményeknek a jövő nemzedékeit érintő hatásokkal kapcsolatban természetesen a tettet végrehajtó felelőssége sem áll fenn.

A naturalizmus szerint a tudományos-technikai tevékenység hosszú távú, és sok esetben előre nem jelezhető következményei miatt *a következményeket megalapozó folyamatokkal kapcsolatos tudományos, azaz előrejelzésre alkalmas tudásnak* kiemelt jelentősége van. A tudományos tudás első sorban nem abban az értelemben bír jelentőséggel, hogy segítségével kiválasztható az alkalmas eszköz. Hanem sokkal inkább abban az értelemben, hogy segítségével kiválaszthatók azok az eszközök, amelyek nem alkalmasak a kitűzött cél elérésére. Azok az eszközök ugyanis, amelyeket a cselekvő kiválaszt, és kimerítő hatástanulmány keretében alkalmasnak mutat be, később, a tudomány fejlődésével, vagy az eszközök alkalmazásával kapcsolatos feltételek változásával alkalmatlanná válhatnak. Kiderülhet, hogy rossz következményekhez is vezet az eszköz alkalmazása. Ezek a változások ugyanis olyan új tudományos ismeretekhez vezetnek, amelyek korábban nem voltak ismertek. Az új ismeretek pedig befolyásolhatják a korábban kiválasztott eszközök megítélését. Így kiderülhet, hogy a korábbi eszközök, alkalmazásuk most felfedezett negatív következményei miatt rosszak a cél megvalósításához. Nem feltétlenül azért, mert nem valósítják

³⁹ Schrader-Frechette, Kristin: Practical ecology and foundation for environmental ethics. In *The Journal of Philosophy* 42, (1995).

⁴⁰ Jonas, Hans: Az emberi cselekvés megváltozott természete 33.o. In Lányi A. és Jávorski B. (szerk) *Környezet és etika*, Budapest, L'Harmattan, 2005.

meg a célt, hanem azért, mert korábban nem ismert rossz mellékkövetkezményekkel járnak.

A most ismertetett naturalizmus szerint a tudományos tudás nem úgy befolyásolja a természeti individuumokkal kapcsolatos célok megvalósítását, hogy meghatározza, *mely eszközökkel lehet és/vagy kell a célt megvalósítani*. Ez volt a pragmatizmus stratégiája. A most ismertetett elképzelés szerint a tudományos tudás sokkal inkább azáltal befolyásolja az eszközök kiválasztását, hogy meghatározza, *mely eszközökkel nem lehet a célt megvalósítani*. A módszertani naturalizmusnak ezt a változatát, összehasonlítva a pragmatizmussal, *gyenge módszertani naturalizmusnak* nevezhetjük.

Herke Csongor

Súlyosítási tilalom a külön eljárásokban

I. A súlyosítási tilalom a büntetőeljárás törvényben

A súlyosítási tilalomnak két fő formája van, éspedig az abszolút és a relatív súlyosítási tilalom. Abszolút súlyosítási tilalom esetén a másodfokú bíróság soha nem hozhat az elsőfokúnál a vádlott számára kedvezőtlenebb határozatot (még ha a terhelt terhére be is jelentettek fellebbezést), ezért ha azt észleli, hogy az elsőfokú ítéletben kiszabottnál súlyosabb szankció alkalmazása szükséges, avagy az elsőfokon el nem ítélt vádlottat másodfokon el kellene ítélni, az elsőfokú ítéletet hatályon kívül kell helyeznie és az elsőfokú bíróságot új eljárásra kell utasítania (a súlyosabb ítélet meghozatala érdekében). Relatív súlyosítási tilalomnál a másodfokú bíróság döntési jogköre a bejelentett fellebbezés irányától függ: ha a vádlott terhére (is) jelentettek be fellebbezést, akkor az elsőfokú ítélet másodfokon súlyosítható, míg ha csak a vádlott javára fellebbeztek, akkor nem. Hazánkban általában, főszabályként relatív súlyosítási tilalom érvényesül.

A Be. aszerint differenciáltan szabályozza a súlyosítási tilalmat, hogy

- a) a másodfokú vagy harmadfokú eljárásban (354-355. és 397. §),
- b) a megismételt eljárásban (405. §),
- c) a tárgyalás mellőzéssel eljárásban (549. § (4) bekezdés),
- d) a katonai büntetőeljárásban (485/B. § (7) bekezdés),
- e) a tárgyalásról lemondásos eljárásban (542. §), avagy
- f) a rendkívüli perorvoslatok során (415. § (3) bekezdés; 423. § (4) bekezdés; 437. §; 443. § (3) bekezdés)

merül-e fel a súlyosabb ítélet meghozatalának kérdése.

A másodfokú eljárásban a terhelt terhére bejelentett fellebbezés hiányában tilos az elsőfokon felmentett vádlott bűnösségét megállapítani, vagy az elsőfokon elítélt vádlottal szemben alkalmazott szankciónál súlyosabb szankciót alkalmazni (kiszabott büntetésnél súlyosabb büntetést kiszabni; a büntetés helyett alkalmazott intézkedésnél súlyosabbat megállapítani; az intézkedés helyett büntetést megállapítani). A terhelt terhére bejelentett fellebbezés esetén tehát a Be. szabadon megengedi (a felülbírálat terjedelmének korlátai között) a terhelt terhére (és javára) való módosítást, ha viszont csak a terhelt javára jelentettek be fellebbezést, akkor csak a javára lehet az elsőfokú ítéleten változtatni.

A vádlott terhére bejelentett fellebbezésnek minősül, ha az

- bűnösségének megállapítására,

- súlyosabb minősítésre,
- a szankció súlyosítására (büntetés súlyosítására, a büntetés helyett alkalmazott intézkedés súlyosítására vagy a büntetés helyett alkalmazott intézkedés helyett büntetés megállapítására) irányul.

Ha az elsőfokú bíróság a vádlottat egy bűncselekmény miatt felmenti (vele szemben az eljárást megszünteti), egy másik miatt pedig elítéli, és fellebbezést csak a felmentés (megszüntetés) miatt jelentettek be a terhelt terhére, akkor a vele szemben kiszabott szankció csak akkor súlyosítható, ha a felmentő (megszüntető) rendelkezés elleni fellebbezés sikeres volt.

A Be. alkalmazása szempontjából súlyosabb szankciónak minősül

- az életfogytig tartó szabadságvesztés esetén a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontjának későbbi időpontban való meghatározása,
- a büntetés azzal szemben, akinek az ügyét elsőfokon önállóan alkalmazott intézkedéssel bírálták el,
- a pénzbüntetés helyett alkalmazott közérdekű munka vagy szabadságvesztés,
- a közérdekű munka helyett alkalmazott szabadságvesztés,
- a felfüggesztett szabadságvesztés helyett alkalmazott végrehajtandó szabadságvesztés,
- a végrehajtandó szabadságvesztés helyett alkalmazott hosszabb tartalmú szabadságvesztés (annak felfüggesztése mellett is),
- a végrehajtandó pénzbüntetés vagy közérdekű munka helyett alkalmazott felfüggesztett szabadságvesztés,
- a felfüggesztett pénzbüntetés helyett alkalmazott végrehajtandó pénzbüntetés,
- a végrehajtandó pénzbüntetés helyett alkalmazott nagyobb összegű pénzbüntetés, annak felfüggesztése mellett is,
- az elsőfokú bíróság által nem alkalmazott mellékbüntetés alkalmazása,
- az elsőfokon főbüntetés helyett önálló büntetésként alkalmazott mellékbüntetés helyett alkalmazott főbüntetés,
- az elsőfokú bíróság által szabálysértés miatt alkalmazott jogkövetkezmény súlyosítása.

Elkobzásról (vagyonelkobzásról) a másodfokú bíróság határozhat abban az esetben is, ha a terhelt terhére nem jelentettek be fellebbezést.

A súlyosítási tilalom szabályai érvényesülnek a hatályon kívül helyezés folytán megismételt elsőfokú eljárásban is. Ha az elsőfokú ítélet ellen a terhelt terhére nem jelentettek be fellebbezést, de a javára igen, és a másodfokú (harmadfokú) bíróság felülbírálja a határozatot, majd azt hatályon kívül helyezi és új eljárást rendel el, akkor ebben a megismételt eljárásban sem lehet a korábbi elsőfokú eljárásban felmentett vádlott bűnösségét megállapítani, illetve az elítélt vádlottal szemben alkalmazott (a fentiekben részletezett) szankciót súlyosítani.

Mivel a hatályon kívül helyezésre általában azért kerül sor, mert a korábbi

eljárásban súlyos eljárási hiba történt (ld. eljárási szabálysértések miatti kasszáció), vagy a tényállás megállapításában volt súlyos, ki nem küszöbölhető hiba (megalapozatlanság), egyes esetekben a törvény ebben a megismételt eljárásban megengedi a súlyosítást akkor is, ha a korábbi elsőfokú ítélet ellen csak a vádlott javára nyújtottak be fellebbezést. Feloldja a súlyosítási tilalmat

- a három legsúlyosabb abszolút eljárási szabálysértés miatti kasszáció (a bíróság nem volt törvényesen megalakítva, a tárgyaláson a tanács tagjai nem voltak mindvégig jelen, kizárt bíró vett részt az ítélelhozatalban, a bíróság túllépte hatáskörét, katonai büntetőeljárás alá vagy más bíróság kizárólagos illetékességébe tartozó ügyet bírált el),
- ha az elsőfokú bíróság ítéletét azért helyezik hatályon kívül, mert a Be. 373. § (1) bekezdésének I. pontjában meghatározott valamely ok (halál, elévülés, kegyelem, eljárási akadály, törvényes vád hiánya, res iudicata) törvénysértő megállapítása miatt szüntette meg az eljárást,
- a ki nem küszöbölhető megalapozatlanság miatti hatályon kívül helyezés,
- ha a háromszoros nóvum (a megismételt (új) eljárásban felmerült új bizonyíték alapján új tényt állapít meg a bíróság) alapján súlyosabb büntetést kell alkalmazni (ha ezt az ügyész indítványozza),
- ha az ügyész vádkiterjesztése folytán a vádlott bűnösségét más bűncselekményben is meg kell állapítani,
- a terhelt terhére kezdeményezett felülvizsgálat folytán megismételt eljárás.

Ha azonban a részjogerő feloldására a fellebbezéssel nem érintett vádlott tekintetében került sor (új, kedvezőbb ítélet reményében), akkor vele szemben a megismételt eljárásban sem kerülhet sor kedvezőtlenebb határozat hozatalára.

A rendkívüli perorvoslatok során is általánosan érvényesül az az elv, hogy ha a rendkívüli perorvoslatra a terhelt javára benyújtott indítvány alapján került sor, akkor annak alapján nem lehet a terhére módosítani (a törvényességi jogorvoslatnak és a jogegységi eljárásnak egyébként is csak a terhelt javára lehet érdemi kihatása). Sőt, ez a súlyosítási tilalom még szigorúbb, mint a jogerős üggyöntő határozat előtt érvényesülő súlyosítási tilalom, hiszen míg pl. a másodfokú eljárásban csak a Be. által taxatívén felsorolt szankció súlyosításokra nem kerülhet sor a súlyosítási tilalom beállta esetén (így az nem akadályozza meg pl. a szabadságvesztés végrehajtási fokozatának súlyosítását), addig a terhelt javára kezdeményezett rendkívüli perorvoslatoknál minden, a terhelt számára hátrányosabb döntést kizár a Be.

II. A különeljárások

A különeljárásokat a Be. XXI-XXVII. fejezete szabályozza¹. A

¹ A különeljárások összefoglaló elnevezést egyes tankönyvek külön, mások egybe írva használják. Mi a pécsi tankönyv (FENYVESI Csaba – HERKE Csongor – TREMMEL Flórián: Új magyar büntetőeljárás, Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2004.) szóhasználatát követjük.

különeljárások kifejezést a hatályos Be. nem tartalmazza, az a korábbi büntetőeljárás kódexek alapján kialakult terminus technikus volt. Ezekben az eljárásokban is a büntetőjogi felelősség elbírálására kerül sor, többnyire az általános szabályok irányadók a különeljárásokban is, ez a hét fejezet csak az általános eljárástól való eltéréseket szabályozza.

A Be. az alábbi hét különeljárást szabályozza²:

- a fiatalkorúak elleni büntetőeljárást,
- a magánvádas eljárást,
- a katonai büntetőeljárást,
- a bíróság elé állítást,
- a tárgyalás mellőzését (büntetőparancs),
- a tárgyalásról lemondást és
- a terhelt távollétében való eljárást.

A különeljárások szabályozásának jogpolitikai indoka többféle lehet. Bár a Be. számos szabálya jelent gyorsítást és könnyítést a rendes eljárás során is, a még gyorsabb és egyszerűbb eljárás lefolytatása a célja a magánvádas, a tárgyalás mellőzéses és arról lemondásos, a bíróság elé állításos, valamint a terhelt távollétében való eljárásnak. A másik két eljárásnál (fiatalkorúak elleni és katonai büntetőeljárás) pedig a hagyományostól eltérő életviszonyok és eltérő Btk-beli szabályozás az oka a speciális szabályoknak.

A különeljárások szabályai néha egymással párhuzamosan, együttesen is alkalmazhatók (pl. katona vagy fiatalkorú bíróság elé állítása). Ugyanakkor egyes eljárásoknál vagy a törvény kifejezett rendelkezése folytán (pl. katonával szemben nem lehet magánvádas eljárást lefolytatni), vagy pedig magától értetődően (pl. magánvádas eljárásban nem lehet bíróság elé állítás, hiszen ott fontos szerepe van az ügyésznek) kizárt az együttalkalmazás.

Sor kerülhet az általános eljárás és a különeljárások közötti áttérésre is, amelynek során – ha az egyes különeljárások feltételei nem állnak fenn – a bíróság az általános eljárás szabályai szerint folytatja le a különeljárásként induló eljárást. Ez az áttérés azonban fordítva is megtörténhet, ha a hatóság az eljárás későbbi szakában azt észleli, hogy valamelyik különeljárás alkalmazásának van helye (pl. az ismeretlen tettesről kiderül, hogy fiatalkorú).

A súlyosítási tilalommal kapcsolatosan három különeljárásban találunk kifejezett rendelkezést a Be-ben. A tárgyalás mellőzéses, a tárgyalásról lemondásos eljárásban, valamint a katonai büntetőeljárás során a bűncselekmény fegyelmi jogkörben való elbírálásával összefüggésben a törvényhozó kifejezetten előír (részleges vagy akár abszolút jellegű) súlyosítási tilalmat. A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás mutatis mutandis érvényesülő szabályai között nincs utalás a

---

² Rendszertanilag a hét különeljárást követő mentességi eljárást is ide sorolhatnánk, lényegét tekintve azonban az nem különeljárás, hiszen az eljárásra vonatkozó sajátos szabályokat nem tartalmaz. Mindössze az eljárás megindításának feltételeként rögzíti a mentesség feloldásának követelményét azzal, hogy a mentesség feloldását vagy annak lejártát követően az eljárásra az általános szabályok irányadók.

súlyosítási tilalomra, ugyanakkor a jogelmélet kidolgozott számos, a súlyosítási tilalom szempontjából alapvető tézist, amelyet kifejezetten a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás fő céljából, a nevelő hatás érvényesítéséből vezet le.

A további három különjárással kapcsolatosan sem kifejezett, sem utaló rendelkezést nem találunk a súlyosítási tilalomról. Magánvádas eljárásban a reformatio in peius tilalmával függ ugyan össze, hogy az eljárás során nem lehet a magánvádasnál súlyosabban minősíteni a cselekményt a magánvádoló vádemelése alapján, azonban ez érdemben nem jelent súlyosítási tilalmat, hiszen ilyenkor az ügyészi vádemelésnek (és ennek alapján a súlyosabb minősítésnek) nincs akadálya. Bíróság elé állításnál sem lehet a törvényben meghatározott legmagasabb tételnél (8 évi szabadságvesztés) súlyosabban büntetendő bűncselekménnyé minősíteni a cselekményt, ugyanakkor ilyenkor is helye van a rendes eljárásra való áttérésnek. A terhelt távollétében lefolytatott eljárásban pedig a súlyosítási tilalommal mindössze az a rendelkezés függ össze, hogy az ítélet jogerőre emelkedése után a terhelt javára perújítás kezdeményezhető, amit kötelező elrendelni, és ebben az eljárásban érvényesül a súlyosítási tilalom. Ez a rendelkezés azonban a rendkívüli perorvoslatokban meglévő súlyosítási tilalommal függ össze, s nem a különjárás sajátos jellegével.

III. A tárgyalás mellőzéses eljárás

A tárgyalás mellőzésével való döntés lehetőségét már az első büntetőeljárás kódex, az 1896. évi XXXIII. törvénycikk is lehetővé tette, büntetőparancs elnevezéssel. A jogintézmény inntől kezdve egy rövid szünettel (1954. és 1962. között nem létezett) és több fogalmi elnevezéssel (az 1962. évi 8. sz. törvényerejű rendelet pl. „Tárgyalás mellőzése pénzbüntetés kiszabása esetén” cím alatt szabályozta) azóta is létezik³. A büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény mind általános szerkezetében, mind pedig egyes részletrendelkezéseiben, szabályozott és nem szabályozott jogintézményei tekintetében (a novellák és egyéb módosítások ellenére is) a szocialista eljárási törvények jegyeit hordozta magában. A rendszerváltást követően mind inkább sürgetőbbé vált egy új, a jelenlegi társadalmi berendezkedésnek megfelelő és a nemzetközi szabványoknak megfelelő büntetőeljárás törvény megalkotása. Ennek előkészítésére Kodifikációs Bizottságot hoztak létre, amely 1997. júniusára készítette el az új büntetőeljárás törvény tervezetét. Ezt a Bizottság a Kormány, utóbbi pedig hosszas vita után a Parlament elé is terjesztette. A tervezet eredeti szövege szerint a tárgyalás mellőzéses eljárás „visszakapta volna” régi nevét, hiszen a XXVI. fejezetnek a „Büntetőparancs” (német kifejezéssel Strafbefehl) címet adta. A későbbiekben a fejezet átszámozásra került (XXVII. a jelenlegi sorszám), és a fejezet címe is a korábbi törvénnyel azonosan „A tárgyalás mellőzése” lett.

³ A tárgyalás mellőzéses eljárás részletesebb történeti áttekintését adja RÓTH és NAGY. FARKAS Ákos – RÓTH Erika: A büntetőeljárás. KJK-KERSZÖV, Budapest, 2004. 381. o.; NAGY Anita: A tárgyalás mellőzése és bíróság elé állítás, mint eljárást gyorsító külön eljárások történeti fejlődése. In: Studia iurisprudentiae, Tomus 7/2. 2006. 25-48. o.

A nemzetközi egyezségokmányok, így az 1950-es Római Egyezmény 6. cikkének 1. pontja, az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 14. cikke 1. pontja és 3. pontjának c) és d) alpontja stb. nagy hangsúlyt helyeznek arra, hogy a terheltnek joga van a nyilvános, ésszerű időn belüli tárgyalásra. Ezen főszabálytól csak a terhelt kérelmére (ld. pl. tárgyalásról lemondás), vagy csekély jelentőségű, egyszerű megítélésű ügyekben lehet eltérni.

A hatályos Be. ennek szellemében igen szigorú feltételek fennállása esetén engedélyezi csak a tárgyalás mellőzésével való ügydöntő határozathozatalt. Az 544. § alapján hét együttes feltétel fennforgása szükséges ahhoz, hogy tárgyalás mellőzésével lehessen dönteni⁴. Ezeket a feltételeket feloszthatjuk aszerint, hogy objektívek (nem mérlegelhetőek), avagy szubjektívek (a bírói mérlegeléstől függők):

1. Objektív feltételek:

- szabadlábon levő terhelt⁵;
- bizonyos szankciók alkalmazása illetőleg alkalmazhatósága⁶;
- háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntethető bűncselekmény;
- a terhelt beismeri a bűncselekmény elkövetését;
- a végzés meghozatalára az ügy érkezésétől számított 30 napon belül kerül sor.

2. Szubjektív feltételek

- a tényállás egyszerű⁷;
- a büntetés célja tárgyalás nélkül is elérhető⁸.

A tárgyalás mellőzésével lefolytatott eljárás alapján a bíróság a terhelt bűnösségéről nem ítéletben, hanem tárgyalás mellőzésével hozott végzésben dönt. A törvény által megengedett szankciók külön-külön, de bizonyos kombinációban együtt is alkalmazhatók. Így az 547. § (1) bekezdése szerint a bíróság a végzésében

⁴ A feltételekről és az azzal kapcsolatos egyes gyakorlati kérdésekről ld. KISS Anna: A tárgyalás mellőzéséről. Ügyészek Lapja 1996/5. 31-47. o.

⁵ Az viszont nem akadály a tárgyalás mellőzésével való döntésnek, ha a nyomozás során alkalmaztak a terhelttel szemben személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedést, de a határozathozatalkor már szabadlábon van a terhelt. KISS Anna: A tárgyalás mellőzésének elméleti és gyakorlati kérdései. Kriminológiai és Kriminálisztikai tanulmányok, 33. kötet, 1996. 167. o.

⁶ Az 544. § (1) bekezdése szerint a bíróság tárgyalás mellőzésével végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztést, közérdekű munkát, pénzbüntetést, illetőleg önálló büntetesként foglalkozástól eltiltást, járművezetéstől eltiltást, kiutasítást (katonával szemben lefokozást, szolgálati viszony megszüntetését is), továbbá intézkedésként próbára bocsátást, megrovást alkalmazhat. A közérdekű munkát a 2009. évi LXXXIII. törvény 48. §-a 2009. augusztus 13-i hatállyal iktatta be a lehetséges szankciók közé, eleget téve ezzel a jogirodalom által a felfüggesztett szabadságvesztés mint lehetséges szankció bevezetése óta hangoztatott érvelésnek. HERKE Csongor: A tárgyalás mellőzéses eljárás. Jura, 1997. december, 17. o.

⁷ A tényállás akkor tekinthető egyszerűnek, ha a cselekmény egy mozzanatú, nem szerteágazó, a bizonyítékok közvetlenek és eredetiek. TREMMEL Flórián: Büntető eljárásjog, Különös rész. Pécs, 1997. 200. o.

⁸ A bírói mérlegelés a terhelt egyéniségére, életvitelére, előéletére, az elkövetés motívumára stb. terjedhet ki. CSÉKA Ervin – HEGEDŰS István – HOFSZANG József – MARÁZ Vilmosné – VIDA Mihály: A büntető eljárásjog vázlatja II. Szeged, 1996. 377. o.

- a) végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztés vagy pénzbüntetés kiszabása esetén mellékbüntetésként foglalkozástól eltiltást, járművezetéstől eltiltást vagy kiutasítást – katonával szemben lefokozást, a szolgálati viszony megszüntetését, rendfokozatban visszavetést és a várakozási idő meghosszabbítását is –, végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztés kiszabása esetén pénzmellékbüntetést alkalmazhat,
- b) végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztés kiszabása vagy próbára bocsátás esetén pártfogó felügyeletet is alkalmazhat,
- c) elkobzást, illetőleg vagyoneklobzást is kimondhat, illetőleg a polgári jogi igénynek helyt adhat, vagy a polgári jogi igény érvényesítését egyéb törvényes útra utasíthatja,
- d) a próbára bocsátást kimondó rendelkezést hatályon kívül helyezheti,
- e) az ügyek egyesítéséről, elkülönítéséről, az eljárás felfüggesztéséről és az eljárás megszüntetéséről rendelkezhet.

A végzés ellen fellebbezésnek nincs helye, azonban az ügyész, a magánvádló, a pótmagánvádló, a vádlott, a védő, a magánfél és az egyéb érdekelt a végzés kézbesítésétől számított nyolc napon belül tárgyalás tartását kérhetik. Abban az esetben, ha bármelyik jogosult él ezzel a lehetőséggel, a bíróság (mérlegelés nélkül) ki kell, hogy tűzze a tárgyalást. Ilyenkor elsőfokú tárgyalásra kerül sor, amelynek során – az általános szabályok szerinti eljárás lefolytatása után – a terhelt büntetőjogi felelősségének kérdéséről elsőfokú ítéletben dönt a bíróság. Ezen elsőfokú ítélet ellen a rendes szabályok szerint lehet jogorvoslattal (fellebbezéssel) élni.

A tárgyalás tartási kérelemmel kapcsolatban a Be. három megszorítást tartalmaz, és pedig:

- a) az ügyész nem jogosult a tárgyalás tartását azon a címen kérni, hogy a bíróság tárgyalás mellőzésével döntött;
- b) a magánfél csak a polgári jogi igényt érdemben elbíráló rendelkezéssel szemben kérheti a tárgyalás tartását és csak akkor, ha másik kérelem alapján egyébként is el kellene rendelni a tárgyalás tartását. Egyéb esetekben tehát két dolog történhet:
- ha nem bírálták el érdemben a polgári jogi igényt, akkor mindenképpen egyéb törvényes útra utasította annak elbírálását a bíróság, tehát polgári perben kell érvényesíteni a sértettet a bűncselekmény elkövetéséből ért kárt,
  - ha pedig elbírálták ugyan a polgári jogi igényt, de más részéről nem érkezett be tárgyalás tartási kérelem, akkor a polgári jogi igény kérdésében született határozatrészt a bíróság hatályon kívül helyezi és az igény érvényesítését egyéb törvényes útra utasítja;
- c) az egyéb érdekelt pedig csak az elkobzással és a vagyoneklobzással kapcsolatban kérheti a tárgyalás tartását.

Mindenfajta, a tárgyalás mellőzésével hozott végzést sérelmező nyilatkozatot a tárgyalás tartása iránti kérelemnek kell tekinteni, tehát annak nem kell semmilyen alakszerűségnek megfelelni (szóban is jegyzőkönyvbe mondható), nem kell kifejezetten megjelölnie, hogy tárgyalás tartását kéri a jogosult stb. Ugyanakkor azonban, ha pl. a terhelt kegyelmi kérvényt terjeszt elő, akkor az nem minősül tárgyalás tartási kérelemnek, hiszen ebben az esetben nem a határozatot támadja meg, hanem az egyéb törvényi rendelkezések miatt kéri büntetése mellőzését, ez azonban független az adott ügy elbírálásának körülményeitől.

A kérelem a határozat végrehajtására nézve halasztó hatályú (kivéve, ha csak járulékos kérdésekben kéri a tárgyalás tartását). A tárgyalás tartási kérelem esetén quasi részjogerő érvényesül akkor, ha csak járulékos kérdésekben sérelmezik a jogosultak a tárgyalás mellőzésével hozott („nulladik fokú”) végzést. Ebben az esetben tehát a tárgyaláson a főkérdések nem vizsgálhatók, hanem csak az elkobzás, polgári jogi igény stb. kérdésében dönt (immáron ténylegesen elsőfokon) a bíróság (549. § (2) bekezdés). Ez tehát abszolút súlyosítási tilalom, sőt, itt ez a tilalom még hatályon kívül helyezéssel sem oldható fel, hiszen nincs olyan elsőfokú eljárás, amit meg lehetne ismételni (a tárgyalás mellőzésének megismétlését pedig nem ismeri a törvény).

A súlyosítási tilalom a tárgyalás mellőzéses eljárásban kétszeresen érvényesül. Egyrészt, ha a tárgyalás mellőzésével hozott végzés elleni jogorvoslat során csak a terhelt javára kéri a tárgyalás tartását, akkor csak nívumok – új bizonyíték alapján megállapított új tény, amely súlyosabb minősítéshez vagy jelentős mértékben súlyosabb büntetéshez (súlyosabb, büntetés helyett alkalmazott intézkedéshez) vezet – esetén lehet az elsőfokú eljárásban reformatio in peius. Másrészt az immáron elsőfokú tárgyalás alapján hozott ítélet elleni fellebbezés alapján lefolytatott másodfokú (esetlegesen harmadfokú) eljárásban az általános szabályok szerint érvényesül a súlyosítási tilalom.

Annak természetesen nincs akadálya, hogy az elsőfokú bíróság új bizonyíték felmerülése nélkül, változatlan tényállás alapján súlyosítson a büntetőparancson, ha egyébként az ügyész a vádlott terhére terjesztette elő a tárgyalás tartása iránti kérelmet, és abban bűnösség megállapítását, és/vagy súlyosabb minősítést, és/vagy súlyosabb büntetést szorgalmazott⁹.

A súlyosítás elsődleges feltétele CSAK szerint a tárgyaláson felmerülő új bizonyíték¹⁰ illetőleg az ennek alapján megállapított új tény. Szerinte azonban csak az szükséges, hogy a bizonyítékot a tárgyaláson mérlegeljék először, az azonban elképzelhető, hogy a korábban, a nyomozás során felmerült bizonyítékot a vádemeléskor az ügyész még nem értékelt, és annak érdemi mérlegelésére először a tárgyaláson kerül sor. E tekintetben nem tudunk egyetérteni CSAK-kal,

⁹ FENYVESI Csaba – HERKE Csongor – TREMMEL Flórián: Új magyar büntetőeljárás, Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2004. 630-631. o.

¹⁰ BÁNÁTI János – BELOVICS Ervin – CSÁK Zsolt – SINKU Pál – TÓTH Mihály – VARGA Zoltán: Büntető eljárásjog. Szerkesztette: Tóth Mihály. HVG ORAC, Budapest, 2003. 488. o.

hiszen ha ez az értelmezés lenne elfogadható, akkor a törvény nem azt tartalmazná, hogy új bizonyíték alapján megállapított új tény a súlyosítás feltétele, hanem egyszerűen csak a tárgyaláson megállapított új tényről szólna. Új ténynek nemcsak az adott cselekmény értékelésével kapcsolatos tények minősülnek, hanem pl. az is, ha a korábban tárgyalás mellőzésével eldöntött ügyhöz egy másik ügyet egyesítenek (BH 1998/16.).

Ugyanakkor a korábbi joggyakorlat szerint, ha a tárgyalás mellőzésével hozott végzést követően benyújtott tárgyalás tartási kérelem alapján megtartott elsőfokú tárgyaláson hozott határozat ellen fellebbez az ügyész, akkor a másodfokú bíróság abban az esetben is súlyosíthatja az elsőfokú ítéletet, ha a tárgyalás tartását nem az ügyész kérte (BH 1991/187.). Ez utóbbi esetben tehát előfordulhat, hogy a terhelt a tárgyalás mellőzésével kiszabott szankciót túl súlyosnak találva tárgyalást kér, ahol esetleg még enyhítik is azt. Ha pedig az ügyész ezt az utóbbi (enyhébb) szankciót túlzottan kevésnek tartja és emiatt fellebbez, akkor az ez alapján kitűzött másodfokú eljárás alapján a terheltet súlyosabb büntetésre ítélik, mint a tárgyalás mellőzésével hozott végzésben (ami rá nézve eléggé méltánytalan, hiszen ha a tárgyalás mellőzéses végzésben alkalmazott szankciót a védelem nem találta volna súlyosnak, akkor a végzés jogerőre emelkedett volna). Éppen ezért ezt az elvi lehetőséget nem tartjuk helyesnek, hanem azt tartanánk helyesnek, ha a tárgyalás mellőzéses végzéssel kapcsolatos sajátos súlyosítási tilalom a tárgyaláson hozott ügydöntő határozat tekintetében is érvényesülne, akkor is, ha azzal kapcsolatosan már a terhelt terhére is jelentettek be fellebbezést. Azaz, ha a tárgyalás mellőzéses végzéssel kapcsolatosan csak a terhelt javára kértek tárgyalást, akkor az ott hozott ügydöntő határozat ellen lehessen ugyan a terhelt terhére fellebbezést bejelenteni, de ennek alapján a másodfokú bíróság is csak akkor állapíthatson meg a tárgyalás mellőzéses végzésben lévő szankciónál súlyosabbat, ha a tárgyaláson új bizonyíték alapján új tényt állapítottak meg (s ugyanez érvényes a tárgyalás mellőzésével felmentett/megszüntetés alá eső vádlott bűnösségének a megállapítására).

A tárgyalás mellőzéses végzést követően érvényesülő súlyosítási tilalommal kapcsolatosan ki kell emelni, hogy a Be. kicsit elnagyoltan határozza meg annak terjedelmét. Nem jelent értelmezési gondot az, ha a tárgyaláson felmerült bizonyítékok alapján súlyosabb minősítést kell alkalmazni. Ha tehát pl. a súlyos testi sértés miatt tárgyalás mellőzésével kiszabott szankciót csak a védelem sérelmezi és kér ezért tárgyalást enyhítés érdekében, azonban a tárgyaláson lefolytatott bizonyítás eredményeképpen megállapítható, hogy a sérülés maradandó fogyatékoságot eredményezett, akkor nem kétséges, hogy a tárgyalás eredménye alapján az elsőfokú bíróság akkor is hozhat a tárgyalás mellőzésével hozott végzésben megállapítottnál súlyosabb döntést, ha a tárgyalást a terhelt terhére nem kérték. Különösen aggálytalan ez a rendelkezés akkor, ha a tárgyalás mellőzésével kiszabott büntetés a tárgyalás eredményéhez képest megállapított súlyosabb minősítés alapján már törvénysértően enyhe, hiszen

ilyenkor a tárgyaláson meghozott súlyosabb döntés megelőz egy hosszadalmas felülvizsgálati eljárást illetőleg jelentős mértékű változtatás esetén egy, az új bizonyítékok alapján lefolytatható perújítást.

Problémásabb kérdés az, hogy mit kell érteni azon a törvényi megfogalmazáson, hogy „jelentős mértékben súlyosabb” büntetést kell kiszabni. A súlyosítási tilalommal összefüggésben említett rendelkezés ugyan megállapítja az egyes szankciók (s ezen belül az egyes büntetések) súlyossági fokozatát, azonban arról nem esik szó, hogy mit kell tekinteni jelentős mértékben súlyosabbnak. Ezt a fogalmat (más szóhasználattal) a másodfokú reformatórius jogkör szabályozásánál is érinti a törvényhozó, amikor kimondja, hogy ha a másodfokú bíróság a megalapozatlanságot nem küszöbölte ki, akkor a törvényi büntetési tételkeretek között kiszabott büntetés kisebb megváltoztatásának nincsen helye (371. § (2) bekezdés). A tárgyalás mellőzéses eljárásban érvényesülő súlyosítási tilalommal összefüggésben azonban a törvény nem beszél sem törvényi tételkeretekről, sem kisebb megváltoztatási tilalomról, hanem csak jelentős mértékű büntetés súlyosításáról. Ezzel majdnem egyenértékű fogalomnak a perújítás feltételei között található „lényegesen súlyosabb büntetés” fogalma (408. § (2) bekezdés 1. pont). Ez utóbbival kapcsolatosan azonban maga a Kommentár is igen szűkszavúan fogalmaz, amikor azt mondja, hogy „a változás lényeges voltának kérdése egyedi vizsgálódást és állásfoglalást igényel”¹¹. Még ködösebben fogalmaz – lényegében kikerüli a problémát – a Kommentár az 549. §-al összefüggésben, hiszen csak megismétli a Be. rendelkezését, miszerint csak jelentős mértékben súlyosabb büntetés szabható ki az új bizonyíték alapján megállapított új tényre alapozva az elsőfokú ítéletben, ha a tárgyalás mellőzéses végzés ellen a terhelt terhére nem kérték a tárgyalást. Ugyanakkor arról említést sem tesz, hogy mi minősül jelentős mértékben súlyosabb büntetésnek.

A magunk részéről a problémával kapcsolatosan annyit leszögezhetünk, hogy jelentős mértékben súlyosabb büntetésnek kell tekinteni

- súlyosabb büntetési nem kiszabását;
- ugyanazon büntetési nemen belül a felfüggesztett büntetés helyett végrehajtandó büntetés kiszabását;
- határozott tartamú szabadságvesztés helyett életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabását¹².

Ezek az esetek kivül azt már valóban az egyedi büntetéssel kapcsolatos értékítélet határozhatja meg, hogy egy további büntetés egy másikhoz képest jelentősen súlyosabb-e. Nem lehet sem konkrét tartamot, sem annak %-os megváltoztatását előre lefektetni. Hiszen egy hat hónapos börtönbüntetéshez

¹¹ JAKUCS Tamás (szerk.): Kommentár a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvényhez. Complex Jogtár Plusz, 2009. július 31. a 408. §-hoz fűzött kommentár.

¹² Ez utóbbi a tárgyalás mellőzéses eljárásban nehezen képzelhető el, tekintettel arra, hogy a tárgyalás mellőzésével csak legfeljebb háromévi szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekményben miatt hozható döntés. Persze, extrém esetben előfordulhat, hogy a súlyos testi sértés miatt tárgyalás mellőzésével hozott döntést követően kiderül, hogy a bűncselekmény valójában egy előre kitervelt emberölés volt, amibe időközben a sértett bele is halt. Ilyenkor azonban az előző fordulat (a bűncselekményt súlyosabban kell minősíteni) áll fenn.

képest a kétéves büntetés jelentősen súlyosabb, tizenhárom éves fegyházhoz képest a tizennégy és fél éves viszont nem (pedig a különbség mindkét esetben másfél év). Ugyanígy a három hónapos börtönbüntetés felemelése négy és fél hónapra nem tűnik jelentős súlyosításnak, ugyanakkor a tíz éves fegyház helyett kiszabott tizenöt éves mindenképpen (holott mindkét esetben másfélszeresére emeli a másodfokú bíróság az elsőfokon kiszabott büntetést). A tárgyalás mellőzéssel eljárásban annyiban egyszerűbb a helyzet a perújításhoz képest, hogy itt egyrészt konkrét büntetéseket kell összevetni, míg a perújítási eljárásban egy még ki sem szabott, várható büntetésnek kell lényegesen súlyosabbnak lennie a jogerős ítéletben kiszabotthoz képest. Másrészt tárgyalás mellőzéssel eljárásban a tárgyalás mellőzésével kiszabható legsúlyosabb büntetés egyévi, végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztés, és egyébként is, a tárgyalás mellőzéssel eljárás tárgya legfeljebb háromévi szabadságvesztéssel büntethető bűncselekmény lehet. Azt azonban a törvény nem zárja ki, hogy a tárgyalás tartási kérelem alapján tartott elsőfokú eljárásban – akár éppen a felmerült új bizonyítékok alapján – háromévi szabadságvesztésnél súlyosabban büntetendő bűncselekményben mondják ki a terheltet bűnösnek, és ebben az esetben aztán valóban jelentős mértékben súlyosabb büntetés kiszabása várható. A megállapított súlyosabb minősítés esetén azonban a Be. már semmilyen korlátot nem tartalmaz (nem kell jelentős mértékben súlyosabb büntetés kiszabásáról beszélni), ezért a büntetés jelentős súlyosításának követelménye csak akkor érvényes, ha egyébként a minősítés nem változott. Az pedig az általunk vázolt három taxatív eseten (súlyosabb büntetési nem; felfüggesztett helyett végrehajtandó büntetés; határozott tartamú szabadságvesztés helyett életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása) kívül ritkán képzelhető el, hogy ilyen szűk körű szankcionálási lehetőségeken belül jelentős mértékben súlyosabb büntetést szabjanak ki¹³.

A súlyosabb intézkedésekkel kapcsolatosan pedig csak utalnánk arra a már egy másik tanulmányunkban részletesen kifejtett kérdésre¹⁴, hogy egyrészt az intézkedések között sok esetben nem is határozható meg valóságos sorrend, azaz az intézkedések részben összemérhetetlenek (csak az adott eset összes körülményének mérlegelése alapján állapítható meg pl., hogy mi a súlyosabb, a próbára bocsátás vagy az elkobzás), ugyanakkor az intézkedések egyenértékűségének alapelvét mindenképpen el kell utasítani. De ugyanez a probléma merül fel a büntetések körén belül a mellékbüntetésekkel kapcsolatosan, hiszen ott sem állítható, hogy a törvényi sorrend egyben súlyossági fokozatot is megjelölne (nem mondható pl., hogy a foglalkozástól eltiltás súlyosabb büntetés, mint a járművezetéstől eltiltás, hiszen utóbbi adott esetben – pl. hivatásos sofőrnél – nemhogy enyhébb, hanem jóval súlyosabb joghátrányt is jelenthet: nemcsak foglalkozását nem tudja gyakorolni, hanem egyébként sem vezethet gépjárművet).

¹³ A pénzbüntetésen belül a minimális mindösszesen háromezer forint és a maximális több mint tízmillió forint között lényeges mozgástér van.

¹⁴ HERKE Csongor: Súlyosítási tilalom és jogállami büntetőeljárás. Fundamentum, 2009.

A tárgyalás mellőzései eljárásban érvényesülő súlyosítási tilalom megsértésének súlyos következményei lehetnek. A harmadfokú bíróságnak a 399. § (2) bekezdés b) pontja szerint hatályon kívül kell helyeznie a másodfokú bíróság ítéletét, ha megsértették a tárgyalás mellőzései eljárásban érvényesülő súlyosítási tilalmat. Ez a rendelkezés kevésbé érthető, hiszen a súlyosítási tilalmat tárgyalás mellőzései eljárásban (a korábban kifejtettek szerint) sajátosan az elsőfokú eljárásban lehet megsérteni, a tárgyalás mellőzései eljárásban megtalálható súlyosítási tilalom ugyanis csak az elsőfokú bíróság számára állít fel korlátokat¹⁵.

A harmadfokú eljárást a Be-be iktató 2006. évi LI. törvény 181. §-ához fűzött indokolás szerint a súlyosítási tilalom bármilyen megsértése a harmadfokú eljárás során közvetlenül nem orvosolható, ennek módja csak az eljárás megismétlése lehet. Attól függően, hogy az eljárási szabálysértést az első- vagy a másodfokú bíróság követte el, a teljes bírósági eljárást, illetőleg csak a másodfokú bírósági eljárást kell megismételni. A súlyosítási tilalom megsértése az eljárás bármelyik szakaszában olyan eljárási hiba az indokolás szerint, amely csak hatályon kívül helyezéssel, és az eljárás megismétlésével küszöbölhető ki. Ha az eljárási szabálysértést az elsőfokú bíróság követte el, és azt a másodfokú bíróság nem észlelte, a teljes bírósági eljárás megismétlése szükséges, ha a másodfokú eljárásban következett be a súlyosítási tilalom megsértése, csak a másodfokú eljárást kell ismét lefolytatni. Helyesen tehát a tárgyalás mellőzései eljárásban sajátosan érvényesülő súlyosítási tilalom megsértése esetén a harmadfokú bíróságnak nem a másod-, hanem az elsőfokú bíróságot kell új eljárásra utasítania.

A 416. § (1) bekezdése d) pontja szerint pedig felülvizsgálatnak van helye egyes súlyosítási tilalmi rendelkezések megszegése esetén és a törvényhozó ezek közé sorolja a tárgyalás mellőzései eljárásban érvényesülő reformatio in peius tilalmát is. A súlyosítási tilalom megsértése esetén a felülvizsgálati eljárásban a Legfelsőbb Bíróság maga hoz a törvénynek megfelelő határozatot (427. § (1) bekezdés c) pont).

IV. A katonai büntetőeljárásban érvényesülő abszolút súlyosítási tilalom

A Be. XXII. Fejezete foglalja össze az általános eljárási szabályoktól eltérő, a katonai büntetőeljárásban alkalmazandó rendelkezéseket. Ezek az eltérő szabályok azért szükségesek, mert általában a katonák az általánostól nagymértékben eltérő életviszonyok között követnek el bűncselekményeket, amit a Btk. két fejezetben (VIII. és XX.¹⁶) foglalt sajátos anyagi jogi rendelkezései is tükröznek. Ezért mindenekelőtt a katonai büntetőeljárás alanyai körében vannak eltérő szabályok, s ezeket egészíti ki néhány egyéb rendelkezés.

¹⁵ BÁNÁTI János – BELOVICS Ervin – CSÁK Zsolt – SINKU Pál – TÓTH Mihály – VARGA Zoltán: Büntető eljárásjog. Szerkesztette: Tóth Mihály. HVG ORAC, Budapest, 2003. 489. o.

¹⁶ Ide sorolható a honvédelmi kötelezettség elleni bűncselekményeket taglaló XIX. fejezet is. HAUTZINGER Zoltán: Magyar katonai büntető eljárásjog. PhD értekezés. Kézirat. Pécs, 2009. 13. o.

Hazánkban korábban működtek ún. különbíróóságok (népbíróóságok, uzsorabíróóságok stb.). Ezek közül egyedül a katonai különbíróóságok maradtak a kilencvenes évekig, és csak az 1991. évi LVII. törvény szüntette meg ezeket. Jogállamban ugyanis nem működhetnek sem privilégiumokat biztosító, sem diszkrimináló bíróóságok, mert szigorú alkotmányos követelmény a törvény előtti egyenlőség, az egységes igazságszolgáltatás, és az, hogy senkit se lehessen a törvényes (rendes) bíróóságától elvonni. Jelenleg hazánkban az öt megyei bíróóságnál (Csongrád, Győr-Moson-Sopron, Hajdú-Bihar, Somogy megye és Budapest) működő katonai tanácsok évente 1000-1500 ügyet bírálnak el.

A Be. 470. §-a a „katonai büntetőeljárás hatálya” címszó alatt egyértelműen szabályozza a katonai büntetőeljárásra tartozó bűncselekményeket:

- a katona által a tényleges szolgálati viszonyának tartama alatt elkövetett katonai bűncselekmény;
- a Magyar Honvédség tényleges állományú tagja által elkövetett bármely bűncselekmény;
- a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok, valamint a büntetés-végrehajtási szervezet hivatásos állományú tagja által a szolgálati helyen, illetőleg a szolgálattal összefüggésben elkövetett más bűncselekmény;
- a szövetséges fegyveres erő tagja által belföldön, valamint e személynek a Magyar Köztársaság határain kívül tartózkodó magyar hajón vagy magyar légi járművön elkövetett, magyar büntető joghatóság alá tartozó bűncselekménye.

A katonai büntetőeljárás hatálya összefüggésre (konnexitásra) tekintettel olyan esetekre is kiterjedhet, amikor – HAUTZINGER megfogalmazása szerint – a katona terhelt egyéb, nem katonai büntetőeljárásra tartozó bűncselekménye esetén, illetve nem katona terhelttel szemben is a katonai büntetőeljárás szabályai szerint kell eljárni¹⁷:

- ha a terhelt egyik bűncselekménye katonai büntetőeljárásra tartozik, akkor a többi bűncselekményét is katonai büntetőeljárásban bírálják el, ha az eljárás elkülönítése nem lehetséges (személyi összefüggés);
- ha többen követnek el bűncselekményt és a terheltnek egyikének cselekménye katonai büntetőeljárásra tartozik, akkor a többi terhelttel, az orgazdával és a bűnpártolóval szemben is katonai büntetőeljárásnak van helye, ha az eljárás elkülönítése – tekintettel a tényállás szoros összefüggésére – nem lehetséges (tárgyi összefüggés).

Ezek a rendelkezések igen fontosak, mert a hatáskör és az illetékesség vizsgálata szempontjából a tárgyalás megkezdése után is irányadók, megsértésük abszolút hatályon kívül helyezési ok (373. § (1) bekezdés II. pont. c) alpont)¹⁸.

A katonai büntetőeljárásban rendkívül sajátos a bíróóság összetétele: elnöke és ülnöke egyaránt csak katona lehet. Ezen túlmenően az elnök csak hivatásos

¹⁷ HAUTZINGER Zoltán: A magyar katonai büntetőeljárás hatálya. Jura 2005/2. 78. o.

¹⁸ Részletesen ld. TREMMEL Flórián: Magyar büntetőeljárás. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 567-568. o.

katonai bíró lehet, az ülnök pedig a terheltnél alacsonyabb rendfokozatú nem lehet. Ezzel összefüggésben a határozathozatali tanácskozás során sajátosan alakul a szavazás sorrendje: az alacsonyabb rendfokozatú előbb szavaz (ha azonos a rendfokozat, akkor az szavaz előbb, aki később lépett a rendfokozatba) és az elnök szavaz utoljára.

A katonai büntetőeljárásban csak katonai ügyész járhat el, akinek az illetékessége a katonai büntetőeljárásra kijelölt megyei bíróság illetékességéhez igazodik. A katonai ügyészség vezetője a megyei főügyész jogkörében jár el.

A Be. 477. §-a a nyomozó hatóságról rendelkezik. Eszerint, ha a nyomozást nem a katonai ügyész végzi, nyomozó hatóságként az illetékes parancsnok (vezető) jár el. A 474. § taxatíve felsorolja azokat az eseteket, amikor csak a katonai ügyész végezheti a nyomozást a katonai büntetőeljárásban: a katona által elkövetett

- katonai büntett miatt,
- katonai vétség miatt, ha azzal kapcsolatban más bűncselekményt is elkövetett, vagy ha több terhelt esetén az elkülönítés nem lehetséges,
- nem katonai bűncselekmény miatt, illetőleg
- a szövetséges fegyveres erő tagja által belföldön, valamint az e személynek a Magyar Köztársaság határain kívül tartózkodó magyar hajón vagy magyar légi járművön elkövetett, magyar büntető joghatóság alá tartozó bűncselekménye miatt¹⁹.

Ha a katonai vétség miatt a büntetés célja fegyelmi fenytéssel is elérhető, akkor az fegyelmi jogkörben is elbírállható. TÓTH szerint ennek két pozitív és egy negatív feltétele van. Pozitív feltétele egyrészt, hogy a katonai ügyész a feljelentést elutasítja vagy a nyomozást megszünteti, másrészt az, hogy a katonai ügyész az iratokat a fegyelmi eljárásra illetékes parancsnoknak megküldi. Negatív feltétel ugyanakkor, hogy a gyanúsított vagy a védője a feljelentést elutasító (a nyomozást megszüntető) határozat ellen ne éljen panasszal, mert ellenkező esetben a nyomozást el kell rendelni (az eljárást folytatni kell), ha a feljelentés elutasításának (a nyomozás megszüntetésének) más oka nincs²⁰.

A katonai vétség fegyelmi jogkörben való elbírállásakor a fegyelmi eljárásra illetékes parancsnok a szolgálati viszonyt szabályozó külön törvények rendelkezései szerinti eljárásban, az ott meghatározott fegyelmi fenytéseket szabhatja ki (485/A. §).

A bűncselekmény fegyelmi jogkörben való elbírállásának lehetőségét 1993-ban szüntette meg a jogalkotó, majd egy évtized múlva a 2002. évi I. törvény 2003. július 1-i hatállyal ismét lehetővé tette az elterelést (diverzió). Ennek a

¹⁹ A katonai büntetőeljárás alanyaira vonatkozó további szabályok tekintetében ld. FENYVESI Csaba – HERKE Csongor – TREMMEL Flórián: Új magyar büntetőeljárás, Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2004. 619-620. o.

²⁰ BÁNÁTI János – BELOVICS Ervin – CSÁK Zsolt – SINKU Pál – TÓTH Mihály – VARGA Zoltán: Büntető eljárásjog. Szerkesztette: Tóth Mihály. HVG ORAC, Budapest, 2003. 505. o.

törvény indokolása szerint az volt az oka, hogy az időközben született modern (katonai) törvények a bírósági felülvizsgálat lehetőségével együtt biztosítják az eljárás törvényességét. FARKAS ezt azzal az érveléssel egészíti ki, hogy Magyarország NATO csatlakozásával egyre gyakrabban teljesítenek a magyar katonák külföldön szolgálatot, ahol a magyar bírói út igénybevétele nehezen lenne megoldható, viszont ez a jogintézmény lehetővé teszi ekkor is a gyors felelősségre vonást²¹.

Különbséget kell tenni a katonai vétségnek itt említett fegyelmi eljárásra utalása, és a fegyelmi vétségnek a katonai fegyelmi eljárásban való elbírálása között. HAUTZINGER szerint a két eljárás hasonló abban a tekintetben, hogy mindkettő esetén a fegyelmi szabályok szerint bírálják el a vétséget. Ugyanakkor HAUTZINGER két jelentős különbséget emel ki. Egyrészt a katonai vétség fegyelmi eljárásra utalása során mindenképpen nyitva marad a (büntető) bírói út. Másrészt, amíg a katonai vétség fegyelmi eljárásra utalása esetén az ott hozott határozat jogorvoslattal az illetékes megyei bíróság katonai tanácsánál támadható meg, addig a fegyelmi vétségnek a katonai fegyelmi eljárásban való elbírálása esetén az illetékes munkaügyi bírósághoz lehet fordulni²².

A megfenyített és védője a jogerős parancsnoki döntést követő három napon belül a fegyelmi eljárásra utalt büncselekmény miatti fenytést kiszabó határozat vagy parancs bírósági felülvizsgálatát kérheti. A bíróság egyesbíróként a kérelmet három napon belül, tárgyaláson, a megfenyített meghallgatása és az iratok alapján bírálja el. A tárgyaláson a parancsnok és az ügyész felszólalhat (de írásban is nyilatkozhatnak). A bíróság a kérelmet végzéssel bírálja el és azt vagy elutasítja, vagy a fenytésnél enyhébb szankciót alkalmaz (esetleg a fenytést kiszabó határozatot vagy parancsot megsemmisíti, ha felmentő vagy eljárást megszüntető rendelkezést kellene hozni).

A büncselekmény fegyelmi eljárásban való elbírálása után tartott tárgyalás esetén tehát abszolút súlyosítási tilalom érvényesül: semmiképpen sem lehet a terheltre nézve hátrányosabb határozatot hozni, mint ami a fegyelmi eljárásban született.

Ugyanakkor a törvény nem mond semmit az így hozott bírói döntés elleni fellebbezési eljárásban érvényesülő súlyosítási tilalomról. A Be. mindössze arra utal, hogy a 346. § (1) bekezdésének az eljárást megszüntető végzésre vonatkozó rendelkezései irányadók. Ez a szabály pedig továbbutal az ítélet elleni fellebbezés szabályaira. Ennek alapján viszont semmi akadály nincs annak, hogy ha az ügyész a terhelt terhére megfellebbezi a fegyelmi jogkörben elbírált döntést követő bírósági határozatot, akkor az ennek eredményeképpen lefolytatott másodfokú eljárásban a fegyelmi eljárás során kiszabottnál súlyosabb szankciót állapítsanak meg. A helyzet tehát ugyanaz, mint a tárgyalás mellőzéses végzést követő elsőfokú eljárásban hozott ügydöntő határozat elleni fellebbezésnél. A

---

²¹ FARKAS Ákos – RÓTH Erika: A büntetőeljárás. KJK-KERSZÖV, Budapest, 2004. 352. o.

²² HAUTZINGER Zoltán: A katonai büntetőjog alapkérdései különös tekintettel a katonai büntetőeljárásra. PhD értekezés. Kézirat. Pécs, 2009. 340. o.

magunk részéről egyik szabályozással sem tudunk egyetérteni, különösen azzal nem, hogy a katonai elsőfokú bírósági eljárásban elvileg abszolút érvényesülő súlyosítási tilalom a további perorvoslatok során egyáltalán nem (illetőleg csak a rendes másodfokú eljárásbeli keretek között) érvényesül.

V. Súlyosítási tilalom a tárgyalásról lemondásos eljárásban

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R(87)18. számú ajánlása²³ a nyomozástól a vádemelésen keresztül egészen a bírósági tárgyalásig számtalan módozatát sorolja fel a büntetőeljárás egyszerűsítésének:

- a diszkrecionális vádemelés (és általában a diszkrecionális bűnüldözés), ezen belül is az eljárások diszkrecionális megszüntetésére (félbeszakítására) irányuló jogosultság, a sértett megfelelő kártérítése mellett;
- a diszkrecionális bűnüldözéssel azonos célú intézkedések (sértett hozzájárulásával, esetlegesen bírósági jogkörbe utalva);
- a kisebb súlyú (különösen közlekedési, adó- és vám-) bűncselekmények dekriminalizációja;
- a rövidített vagy írásbeli eljárások (azoknál a bűncselekményeknél, ahol a ténybeli elem elsőbbséget élvez a bűnösségi elemekhez képest);
- a büntető bíróságon kívüli megegyezések (állam vagy közérdekű, jótékony intézmény javára fizetés, a bűncselekmény útján szerzett dolgok visszaszolgáltatása és a sértett kárának megtérítése után) és
- a büntető bírósági eljárás egyéb egyszerűsítésének kérdései (pl. alternatív büntetés kiszabása²⁴, a vádlott beismerése esetén ún. előzetes vizsgálati eljárás, bírósági jegyzőkönyvek és ítélethozatal egyszerűsítése).

Az ajánlás megjelenését követően hazánkban is számos új jogintézményt vezettek be (terhelten való megállapodás, vádemelés elhalasztása, tárgyalásról lemondás, közvetítői eljárás stb.), és az eljárás gyorsítását célzó korábbi rendelkezéseket is akként módosították, hogy elősegítsék azok tágabb körben történő alkalmazását (bíróság elé állítás, tárgyalás mellőzése)²⁵. Az új intézmények azonban elsősorban azért nem tudják betölteni funkciójukat, mert azoknak a legfontosabb rendelkezéseit a törvényhozó nem tartotta a magyar jogba beiktathatónak²⁶.

²³ Részletesen ld.: Európa Tanács ajánlásai a büntetőeljárás egyszerűsítésére. Rendészeti Szemle 1991/5. 97-103. o. és KELEMEN Ágnes: Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának ajánlása és a Magyarázó Megjegyzések a büntető eljárás egyszerűsítése tárgyában. Magyar Jog 1991/12. 741-745. o.

²⁴ GÖRGÉNYI Ilona: Restorative elements in the circle of alternative sanctions. In: Bűnözés új tendenciái. 2004. 210-220. o.

²⁵ Az Európa Tanács ajánlása és a büntetőeljárás egyszerűsítése vonatkozásában részletesen ld.: HERKE Csongor: Die Perspektiven der Vereinfachung des ungarischen Strafverfahrens im Spiegel der Empfehlung des Europarates. In: FENYVESI Csaba – HERKE Csongor (szerk.): Tanulmányok ERDÖSY Emil professzor tiszteletére. Pécs, 2002. 74-87. o.

²⁶ Az Európa Tanács a büntetőeljárás egyszerűsítésével illetőleg a végrehajtandó szabadságvesztés büntetés helyett egyéb büntetések és intézkedések alkalmazásával összefüggésben további ajánlásokat is elfogadott. Így itt kell

Az eljárás menetét alapul véve az eljárás egyszerűsítésének és gyorsításának az alábbi fő módozatai alakultak ki²⁷:

a) a nyomozás során:

- diverzió: a büntető útról elterelésnek az 1970-es évektől két fő fajtája létezik, a diszkrecionális vádelv és a mediáció²⁸;
- meghatározott pénzösszeg befizetése: csekélyebb súlyú bűncselekmények esetén bizonyos pénzösszeg befizetését követően megszüntethető az eljárás²⁹;

b) a vádemelés után, de a bírósági tárgyalást megelőzően:

- büntetőparancs: csekélyebb súlyú és kisebb büntetésekkel szankcionált bűncselekmények esetén a bíróság ügyészi indítványra az iratok alapján dönt (ld. hazánkban a tárgyalás mellőzéses különjárást)³⁰;
- egyszerűsített tárgyalás: a terhelt hozzájárulása esetén az enyhébb büntetési tételek reményében egyszerűbb tárgyaláson bírálják el a terhelt büntetőjogi felelősségét (ld. nálunk a tárgyalásról lemondás intézményét)³¹;

c) egyezség a bírósági tárgyaláson (ld. vádalku)³².

A Be. 76. § (1) bekezdése a bizonyítékok felsorolásakor szándékosan az utolsó helyre helyezi a terhelt vallomását, ezzel is jelezve, hogy már nem a beismerés a bizonyítékok királynője, s ezt nyomatékosítva a 118. § (2) bekezdése kimondja, hogy a terhelt beismerése esetén is be kell szerezni az egyéb bizonyítékokat (ha a törvény másként nem rendelkezik). Azonban – éppen az eljárás hatékonyságának növelése illetve menetének gyorsítása érdekében – a törvény több helyütt is különös jelentőséget tulajdonít a terhelt beismerésének. Így a „gyorsított eljárás”, a bíróság elé állítás³³ egyik feltétele (a tettenéréssel

---

megemlíteni az R. (92) 16. sz. ajánlást a közösségi szankciók és intézkedések európai szabályairól, az R. (96) 8. sz. ajánlást az európai kriminálpolitikáról a változás idején, az R. (99) 19. sz. ajánlást a mediációról a büntetőügyekben, valamint az R. (99) 20. sz. ajánlást a börtönök túlszűfoltóságáról és a börtönépesség inflációjáról.

²⁷ IZSÁKI Mariann: A büntető eljárás egyszerűsítése, különös tekintettel a vádalkura. Szakdolgozat, JPTE ÁJK Pécs, 1995. 18. o.

²⁸ FEHÉR Lenke: Diversion and mediation in Austria. Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae 1995-96/1-2. 97-103. o.

²⁹ Franciaországban 1940. óta létezik ez az intézmény: a bűnügyi költség befizetése és a sértett kárának megtérítése után az ügyészség eltekinthet a vádemeléstől. A holland Btk. ezt a jogkört az ügyészség mellett a rendőrségnek is megadja. Vö. IZSÁKI Mariann: A büntető eljárás egyszerűsítése, különös tekintettel a vádalkura. Szakdolgozat, JPTE ÁJK Pécs, 1995. 20. o.

³⁰ De pl. az osztrák Bp. szerint még az ügyészi indítványra sincs szükség. Vö.: FARKAS Ákos: Konszenzuális elemek a büntetőeljárásban. Magyar Jog 1992/8. 508. o.

³¹ Angliában és az USA-ban elegendő a terhelt beleegyező nyilatkozata, de pl. Dániában és Spanyolországban (hazánkhoz hasonlóan) a tényállás lényeges elemeire vonatkozó beismerő vallomás is szükséges. Vö. IZSÁKI Mariann: A büntető eljárás egyszerűsítése, különös tekintettel a vádalkura. Szakdolgozat, JPTE ÁJK Pécs, 1995. 22. o.

³² Ugyanígy az eljárás gyorsítását segíthetik elő az egyes hatóságok illetve résztvevők közötti megállapodások is. Részletesen ld.: HERKE Csongor: Die Absprache als ein Institut der Strafverfahrenserleichterung. In: FENYVESI Csaba – HERKE Csongor (szerk.): Emlékkönyv VARGHA László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára. PTE ÁJK Pécs, 2003. 97-106. o.

³³ HERKE Csongor: Die Beschleunigung des Strafverfahrens im ungarischen und im deutschen Recht – Eine vergleichende Analyse der Vorgerichtsstellung und des beschleunigten Strafverfahrens. In: HERKE Csongor (szerk.): Jog és jogászok a 21. század küszöbén. A bűnügyi tudományok alszekció előadásainak szerkesztett

vagyilagosan) a terhelt (ténybeli) beismerése, s ugyanígy beismerés szükséges a tárgyalás mellőzéses³⁴ és a tárgyalásról lemondásos külön eljárás lefolytatásához is. Ez utóbbi a vádalkuhoz hasonló, de attól néhány elemben különböző eljárás. Egyes szerzők vádalkuként emlegetik a gyanúsítottal való együttműködést is (Be. 175. § és 192. §), amelynek során a terheltől származó információért cserében a hatóságok lemondanak a terhelttel szembeni bűnüldözésről (feljelentés elutasítása illetve nyomozás megszüntetése keretében). A gyanúsítottal való megállapodás során a vádalku szinte minden eleme hiányzik (sem a beismerés nem feltétel, sem nem kerül sor a terhelt felelősségre vonására), azonban alku jellege miatt tágabb értelemben ezt is a vádalku fajai között kell említeni.

A tágabb értelemben vett vádalku olyan egyezsége alapuló eljárás, amelynek lényege, hogy a terhelt beismeri bűnösségét azt remélve, hogy ennek ellenszolgáltatásaként az állam elnézőbb lesz vele szemben³⁵. A tárgyalásról lemondáshoz képest azonban a szűkebb értelemben vett vádalkunál további elem, hogy a beismerésen alapulva elindul egy alkudozási folyamat az ügyész és a védő között (esetenként a bíró jelenlétében), amelynek eredményét figyelembe véve szabja ki a bíróság a büntetést.

A vádalkunak több formája létezik:

a) Az USA-ban a XIX. század második felében jelent meg az ügyész széles diszkrecionális jogkörén alapuló vádalku. Ennek fogalmát SALZBURG az alábbiak szerint határozta meg: „a terhelt beleegyezik abba, hogy bűnösnek vallja magát az ellene felhozott vád tekintetében, bízva abban, hogy mindezért cserében kap valamit az államtól”³⁶. Itt a vádalku két szakaszra osztható³⁷:

- a plea bargainingre (ügyész és a védő közötti, jogilag szabályozatlan alkudozás) és
- a guilty plea-re, amely a bíróság előtt a bűnösség beismerése.

A vádalkura sor kerülhet az előzetes eljárásban is (charge bargaining), de a tárgyaláson is (ítéleti alku, sentence bargaining). Előbbi esetben a védő a vádpontok megfelelő megváltoztatása fejében ajánlja fel a terhelt beismerését (a vádbeli minősítés megváltoztatását az ügyész is kezdeményezheti). Az ítéleti alku pedig két módon jöhet létre: vagy a bíró maga is részt vesz az alkudozásban és jelzi, hogy milyen büntetést szabna ki, vagy a bíró lemond az alkuban való részvétel jogáról és elfogadja a vád és a védelem által előterjesztett büntetési indítványt³⁸.

változata. (Nemzetközi konferencia, Pécs, 2003. október 16.) PTE ÁJK Pécs, 2004. 101-110. o.

³⁴ A beismeréssel kapcsolatos követelményekről a tárgyalás mellőzéses eljárásban részletesen: HERKE Csongor: A tárgyalás mellőzéses eljárás. Jura 1997. decemberi szám 16-21. o.

³⁵ IZSÁKI Mariann: A büntető eljárás egyszerűsítése, különös tekintettel a vádalkura. Szakdolgozat, JPTE ÁJK Pécs, 1995. 24. o.

³⁶ KELEMEN Ágnes: A vádalku illetve megegyezés az Amerikai Egyesült Államok igazságszolgáltatásában. Magyar Jog 1990/10. 858. o.

³⁷ GRMELA Zoltán: A vádalku – az amerikai modell. Magyar Jog 1993/6. 368. o.

³⁸ Sőt, egyes államokban még a félhivatalos, nem nyilvános „plea bargaining session” is ismert, amikor a bíró, az

Az alku alapján megkötött egyezés azonban csak szükséges, de nem elégséges feltétel. Az USA-ban ugyanis emellett követelmény az önkéntes és tudatos beismerés (a terhelt a beismerést jogainak ismeretében tegye, azaz legyen tisztában vele, hogy joga van nem beismereni bűnösségét és akkor ügyét az esküdtszék tárgyalja). A bíró még a beismerést sem köteles elfogadni, ha annak ténybeli alapja nincs meg (pl. ellentmond az egyéb bizonyítékoknak), vagy nem ért egyet az indítványozott büntetéssel.

Az USA-beli vádalku során hozott határozattal kapcsolatosan nemhogy súlyosítási tilalom érvényesül, hanem ez a határozat általában jogorvoslással nem támadható meg.

b) Kanadában lényegében a vádalku előző pontban ismertetett, Amerikai Egyesült Államokbeli formája él, de három eltéréssel³⁹:

- a rendőrségnek jelentős hatása van a vádalku pozíciókra, mivel rendszerint a rendőrség fogalmazza meg a vádat;
- a bíró ki van zárva a vádalkuból: a beismerő vallomást tudomásul kell vennie (annak önkéntességét, ténybeli alapját nem vizsgálhatja) és az ügyész büntetési indítványa alapján szabja ki a büntetést;
- a vádalku jogorvoslással megtámadható (de csak a bűnösség kérdésében, a büntetés nem!).

c) Angliában a beismerő vallomást előtérbe helyezik az alkuhoz képest. A tárgyaláson felolvassák a vádiratot, majd a bíró nyilatkozattételre hívja fel a vádlottat: kívánja-e bűnösségét az esküdtszék megalakítása előtt elismerni (plea of guilty)? Ha igen, akkor a bíró esküdtek nélkül hoz döntést. Itt az eljárás alku jellegét az képezi, hogy ezt a beismerő nyilatkozatot megelőzheti az ügyésznek bizonyos vádpontokról való lemondó nyilatkozata (végeredményben tehát itt is enyhébb büntetés reményében ismer be a terhelt). Az angol ítéleti alkuban azonban az ügyész a büntetés mértékének meghatározásánál nem játszik szerepet⁴⁰. Skóciában a vádlott írásbeli ajánlással fordulhat az ügyészhez, hogy melyik vádpontokról való lemondás esetén hajlandó beismerő vallomást tenni⁴¹.

d) Olaszországban az 1989-ben hatályba lépett büntető perrendtartásban szabályozott öt külön eljárás egyike a vádalkuhoz hasonló intézmény. Ennek során a legfeljebb háromévi szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény esetén az ügyész és a terhelt köt egyezséget, és közösen indítványozzák a bíróságnak a konkrét büntetés kiszabását. A bíróságnak azonban itt nincs mérlegelési joga a büntetés mértéke tekintetében: vagy kiszabja az indítványozott büntetést és ezzel

---

ügyész és a védő megállapodnak még a büntetés mértékéről is. Vö. FARKAS Ákos – RÓTH Erika: A büntetőeljárás. KJK-KERSZÖV, Budapest, 2004. 371-372. o.

³⁹ FARKAS Ákos – RÓTH Erika: A büntetőeljárás. KJK-KERSZÖV, Budapest, 2004. 373. o.

⁴⁰ FARKAS Ákos: Konszenzuális elemek a büntetőeljárásban. Magyar Jog 1992/8. 511. o.

⁴¹ FARKAS Ákos – RÓTH Erika: A büntetőeljárás. KJK-KERSZÖV, Budapest, 2004. 374. o.

lezárul az eljárás, vagy tovább folytatja az eljárást a vádalku elfogadása nélkül.

e) Spanyolországban már a XIX. század végétől ismert a bűnösség elismerésén alapuló eljárás (*conformidad*). Ennek során az ügyész a vádirattal együtt küldi meg a terheltnek az indítványozott büntetést és annak mértékét (1989. óta legfeljebb 12 évi szabadságvesztés). Ha a vádlott ezt a büntetést elfogadja, vagy alkuba bocsátkozik és az alku eredményeképpen egyezsége jut az ügyészséggel, a bíróság további bizonyítási eljárás lefolytatása nélkül kiszabja a büntetést⁴².

f) Németországban a megegyezések három típusa alakult ki⁴³. A vádemelés mellőzése és a büntetőparancs kevésbé mutat vádalkus vonásokat (bár utóbbinál előfordul, hogy az ügyész az alku során ajánlja fel a büntetőparancsot a védő ígérete fejében, hogy az nem fog tárgyalást kérni). A harmadik, a vádlott beismeréséhez kapcsolódó forma szerint a vádemelés előtt van lehetőség az ügyész és a védő közötti alkudozásra (ún. *german guilty plea*). A beismerés fejében a terhelt rövidebb tárgyalásra számíthat és ígéretet kap, hogy egyes bűncselekmények miatt az ügyészség a vádemelést mellőzi vagy enyhébb büntetés kiszabását indítványozza a bíróság előtt. Németországban a vádalku jogi szabályozás nélkül jelent meg az 1970-es években. Eleinte csak jelentéktelenebb ügyekben alkalmazták, ma már KERTÉSZ szerint az eljárások 20-30 %-át intézik el alku alapján⁴⁴.

g) Franciaországban korrekcionalizáló intézmény létezik: a vádlott beismerése esetén az ügyész a büntetést vétségé minősítheti, ezáltal annak elbírálására nem az esküdtbíróság, hanem a járásbíróság lesz jogosult⁴⁵.

h) Dániában bevezették az egyszerűsített tárgyalás intézményét. Ha a vádlott beismerő vallomást tett, a tárgyalást egyesbíró folytatja le, esküdtek nélkül, a vádat pedig nem ügyész, hanem rendőrtisztviselő képviseli.

A vádalku itt felsorolt mindegyik formájának közös jellemzője, hogy az ezen eljárás keretében hozott elsőfokú bírósági határozat vonatkozásában súlyosítási tilalom érvényesül. Ez a súlyosítási tilalom többnyire abszolút súlyosítási tilalom (azaz a terhelt terhére semmiképpen sem lehet az ügyész által indítványozott büntetést megállapító határozatot megtámadni), de számos esetben magát a perorvoslatot is kizárja a törvény. Ennek oka éppen az, hogy a vádalku jellegű intézményeknél a bíróság döntését egy, a vád és a védelem között kialakult konszenzus előzi meg, amit a bíróság lényegében csak „szentesít”.

⁴² FARKAS Ákos: Konszenzuális elemek a büntetőeljárásban. *Magyar Jog* 1992/8. 512. o.

⁴³ FAKÓ Edit: Vádalku a kontinentális jogrendszerben. In: *Publ. Univ. Miskolc. Sect. jur. et pol.* Tomus 20/1. 2002. 255-257. o.

⁴⁴ KERTÉSZ Imre: Megállapodás az elkövetővel. *Rendészeti Szemle* 1993/10. 21. o.

⁴⁵ Részletesen ld.: VÓKÓ György: Az ügyész büntető alkujával kapcsolatos európai uniós gyakorlatról, különös tekintettel a francia változatra. *Ügyészek Lapja* 2003/5. 33-40. o.

A vádalkuval kapcsolatosan számos álláspont alakult ki. A legnagyobb ellenzők ALSCHULER⁴⁶ és SCHULHOFER⁴⁷, akik szerint a vádalku az igazságszolgáltatás alkotmányos elveit és a büntetőeljárás alapelveit figyelmen kívül hagyva rendkívül káros hatást gyakorol az egész igazságszolgáltatásra⁴⁸. SZIKINGER egészen odáig megy, hogy a vádalkus eljárások számának növelése a jogállam megszüntetése felé mutat⁴⁹. Ezzel ellentétes álláspontot képvisel SCOTT és STUNTZ⁵⁰, akik szerint a vádalku polgári jogi szerződés, a klasszikus szerződési szabadság pedig a büntetésről szóló alkut is megengedi. Az alkalmazási gyakoriság pedig szintén igazolja a jogintézmény szükségességét. EASTERBROOK a két tábor között foglal állást⁵¹, amikor kimondja, hogy mint ahogyan a feketepiacnak is van árszabályozó szerepe, ugyanúgy a vádalku is egy olyan kompromisszum, amely jobb, mintha nem lenne.

Látható, hogy a vádalku melletti és elleni érvek összekapcsolódnak. Ahogyan BÓCZ megfogalmazta: a veszélyek nem mások, mint maguk az előnyök – hátulnézetben⁵². KELEMEN szerint⁵³ pedig egyértelmű a szakirodalmi álláspont, hogy lehet a vádalkut támadni, kifogásolni, hátrányait hangsúlyozni, de széleskörű alkalmazása sok országban elkerülhetetlen, mivel (ismét BÓCZ szavaival élve) „az elhalasztott igazságszolgáltatás – megtagadott igazságszolgáltatás”⁵⁴.

A magyar jog három, a tágabb értelemben vett vádalku körébe tartozó jogintézményt szabályoz: a gyanúsítottal való együttműködést⁵⁵, a tárgyalásról lemondást és a Védelmi Program keretében kötött megállapodásokat. Emellett még több helyen is találkozhatunk olyan jogintézménnyel a Be-ben, amely magán viseli a megállapodás jelleget. Így pl. az ügyészi megrovás „jogerőre emelkedéséhez” a vádlott hallgatóságos beleegyezése szükséges (hiszen ha az ellen panasszal él, akkor folytatni kell a nyomozást). Ugyanez a helyzet a vádelhalasztással is, ahol emellett a hallgatóságos beleegyezés mellett a háttérben további konszenzusok is meghúzódhatnak (pl. a terhelt által vállalt kártérítés, jóvátétel stb. nehezen képzelhető el a vád és a védelem előzetes, akár a sértett bevonásával történő egyeztetése nélkül). És ugyanígy hallgatóságos megállapodás

⁴⁶ ALSCHULER, Albert W.: The Supreme Court, the Defence Attorney, and the Guilty Plea. Colorado Law Review 1975.

⁴⁷ SCHULHOFER, Stephen J.: Is Plea Bargaining Inevitable? Harvard Law Review 1984. 1106. o.

⁴⁸ RÉVÉSZ Judit: A vádalku alkalmazásának tapasztalatai az Amerikai Egyesült Államokban. Jogtudományi Közlöny 1999/6. 270. o.

⁴⁹ SZIKINGER István: A rendőrállam építőkövei. Társadalmi Szemle 1996/10. 53. o.

⁵⁰ SCOTT, Robert E. – STUNTZ, William J.: Plea Bargaining as Contact. Yale Law Journal 1992/1920-21. o.

⁵¹ EASTERBROOK, Frank H.: Plea Bargaining as Compromise. Yale Law Journal 1992/1969. o.

⁵² BÓCZ Endre: Legalitás, oportunitás és az ügyész diszkrecionális jogköre. Rendészeti Szemle 1994/1. 14. o.

⁵³ KELEMEN Ágnes: A vádalku illetve megegyezés az Amerikai Egyesült Államok igazságszolgáltatásában. Magyar Jog 1990/10. 859. o.

⁵⁴ BÓCZ Endre: Legalitás, oportunitás és az ügyész diszkrecionális jogköre. Rendészeti Szemle 1994/1. 13. o.

⁵⁵ A szakirodalom többségi álláspontja szerint a terhelttel való együttműködést nem lehet vádalkunak nevezni, ezért is használja TREMMEL a nyomozási alku kifejezést. TREMMEL Flórián: Magyar büntetőeljárás. Dialóg-Campus, Budapest-Pécs, 2001. 363. o.

húzódik meg a tárgyalás mellőzése eljárásnál, sőt, sok esetben a bíróság elé állításra is csak azért kerülhet sor, mert az előzetes megbeszélés, konszenzus alapján a terhelt belátja, hogy beismerése esetén gyorsabb (és a gyakorlati tapasztalatok alapján némiképp enyhébb szankcióval járó) felelősségre vonásra számíthat. Tehát a bűncselekmény elkövetésétől számított 30 napon belül a terhelt beismerése esetén még három eljárást gyorsító intézmény áll rendelkezésre (bíróság elé állítás, tárgyalás mellőzése, tárgyalásról lemondás), és az idő előrehaladtával ezek száma egyre csökken, míg a tárgyalás során már egyetlen ilyen, egyszerűsítő különjárásra sincs mód.

A súlyosítási tilalom szemszögéből a három vádalku jellegű intézmény közül egyedül a tárgyalásról lemondásnak van különös jelentősége⁵⁶. Az amerikai és a magyar típusú vádalku FARKAS szerint négy pontban tér el lényegesen⁵⁷:

- a magyar szankciórendszer relatíve határozott, az amerikai relatíve határozatlan, ezért hazánkban szűkebb körben lehet mozogni a büntetési tételek között⁵⁸;
- Magyarországon az ügyész rugalmasabban bánhat a váddal (vö. vád változtatás), míg az USA-ban az egyszer rögzített vádon változtatni nem lehet;
- hazánkban a beismerés esetén is fel kell tárnai a további bizonyítékokat;
- a bíróság nálunk nem kötelezhető az enyhítő szakaszok alkalmazására.

A tárgyalásról lemondás szabályait a Be. XXVI. Fejezete tartalmazza (533-542/C. §). A tárgyalásról lemondás során az ügyész és a terhelt közötti írásbeli megállapodás jön létre, amely tartalmazza a terhelt által beismert bűncselekmény leírását, a Btk. szerinti minősítését, az ügyész és a terhelt nyilatkozatát arra vonatkozóan, hogy milyen nemű és mértékű, illetőleg tartamú büntetést (intézkedést) vesz tudomásul. (534. § (1) bekezdés):

Tárgyalásról lemondás esetén a vádlott bűncselekményét (a beismerésért és a tárgyaláshoz való jogáról való lemondásért cserében) enyhébb büntetési keretek között bírálják el:

- ötévi szabadságvesztésnél súlyosabban, de legfeljebb nyolcévi szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekménynél legfeljebb három év,
- háromévi szabadságvesztésnél súlyosabban, de legfeljebb ötévi szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekménynél legfeljebb két év,
- legfeljebb három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekménynél legfeljebb hat hónap szabadságvesztés szabható ki (Btk. 87/C. §).

⁵⁶ A másik két jogintézménnyel kapcsolatosan ld. HERKE Csongor: Megállapodások a büntetőperben. Pécs, 2008. 128-131. és 137-138. o.

⁵⁷ FARKAS Ákos – RÓTH Erika: A büntetőeljárás. KJK-KERSZÖV, Budapest, 2004. 376. o.

⁵⁸ NAGY Zoltán: Szankciórendszer és büntetéskiszabás. KK Különkiadás, 2001. 193-197. o.

Azzal szemben, aki a bűncselekményt bűnszervezetben⁵⁹ követte el, és a nyomozás során az ügy, illetőleg más büntető ügy bizonyításához hozzájárulva az ügyésszel, illetőleg a nyomozó hatósággal jelentős mértékben együttműködött, de a nyomozás megszüntetésére bármely okból nem került sor, tárgyalásról lemondásnak nyolc évi szabadságvesztésnél súlyosabban büntetendő bűncselekmény miatt is helye van⁶⁰. Ilyenkor vele szemben a Btk. Általános Részében előírt szigorúbb rendelkezések nem alkalmazhatóak⁶¹ (Be. 536. § (1) bekezdés). Tehát noha a Be. 535. § (1) bekezdésének a) pontja kizárja bűnszervezetbeli elkövetés esetén a tárgyalásról lemondás szabályainak alkalmazását, az ezt követő § már kifejezetten szorgalmazza a bűnszervezetben résztvevő, de az ügyésszel, illetőleg a nyomozó hatósággal jelentős mértékben együttműködő terhelttel szemben a külön eljárás szabályainak alkalmazását.

A halmazati büntetés kiszabására szintén az általánostól eltérő, a terhelt számára kedvezőbb rendelkezések vonatkoznak (FANTOLY⁶²), hiszen a tárgyalásról lemondásos eljárásban esetleg kiszabásra kerülő büntetést is az enyhített büntetési keretek alapulvételével kell kiszabni (Btk. 85/A. §)⁶³.

ERDEI szerint⁶⁴ az olasz büntetőeljárás kódexnek a magyar tárgyalásról lemondáshoz hasonló jogintézménye, és az általa kínált enyhébb szankció egy olyan mézesmadzag, amelyiken igen kevés a méz (Olaszországban a 2-8 év helyett 2-5 és fél évvé alakul a büntetési tétel). S ez a megállapítás hazánkra is jórészt igaz volt mindaddig, amíg nem volt lehetőség konkrét minősítésről és konkrét (bizonyos keretek közötti) szankcióról való megállapodásra. A korábbi jogi helyzettel kapcsolatosan írta találóan BALLA, hogy a magyar büntetéskiszabási gyakorlatot ismerve az, aki pusztán az ilyen mértékben enyhébb büntetési tételekért feladja a reális védekezés lehetőségét és beismerő vallomást tesz, az „valószínűleg elmebeteg, így ez okból amúgy sem büntethető”⁶⁵.

Az ügyész az ügy körülményeinek, így különösen a terhelt személyének és az elkövetett bűncselekménynek a figyelembevételével a vádiratban indítványozhatja az ügy nyilvános ülésen való elbírálását, ha az ügyész és a terhelt írásban megállapodott a vádról, amely tartalmazza a terhelt által beismerett bűncselekmény leírását, a Btk. szerinti minősítését, az ügyész és a terhelt nyilatkozatát arra vonatkozóan, hogy milyen nemű, mértékű, tartamú büntetést, illetőleg intézkedést vesz tudomásul (537. §). Az ügyész a megállapodásban foglaltakkal azonos tényállás és minősítés miatt vádat emel, és indítványt tesz az

⁵⁹ A Btk. 137. § 8. pontja alapján a bűnszervezet három vagy több személyből álló, hosszabb időre szervezett, összehangoltan működő csoport, amelynek célja ötévi vagy ezt meghaladó szabadságvesztéssel büntetendő szándékos bűncselekmények elkövetése.

⁶⁰ HERKE Csongor: Plea Bargaining as a Measure for the Fight Against Organized Crime. In: Зборник радова. Collected papers. XXXIX, 1 (2005), Novi Sad, 2005. 189-200. o.

⁶¹ Ilyen szigorúbb rendelkezés lenne pl. a Btk. 98. §-a szerint az, hogy a bűncselekmény büntetési tételének felső határa a kétszeresére emelkedik (de a húsz évet nem haladhatja meg).

⁶² CSÉKA Ervin – FANTOLY Zsanett – HEGEDŰS István – KOVÁCS Judit – MARÁZ Vilmosné: A büntetőeljárás jog alapvonásai II. Szeged, 2004. 332. o.

⁶³ BALOGH Ágnes – HORNYÁK Szabolcs: A büntetőjog alapjai. Oktatási segédanyag, PTE ÁJK Pécs, 2004.

⁶⁴ ERDEI Árpád: A trónfosztott királynő uralkodása, avagy a bizonyítási elmélet szent tehene. Magyar Jog 1991/4.

⁶⁵ BALLA Péter: Vádalku helyett büntetőparancs. Magyar Jog 1992/11. 669. o.

ügy nyilvános ülésen történő elbírálására, a megállapodásban rögzített nemű, mértékű, tartamú büntetés, illetőleg intézkedés alkalmazására, annak alsó és felső határának megjelölésével. Az ügyész a vádirattal és a nyomozás irataival együtt a megállapodást és az annak alapjául szolgáló jegyzőkönyvet is benyújtja a bíróságnak (538. § (10)-(11) bekezdés).

A törvényhozó ugyanakkor arra nézve semmilyen támpontot nem ad, hogy az alsó- és felső határnak mennyire kell tágnak lenni, ezért álláspontunk szerint ez a rendelkezés csak formális jellegű: azt a látszatot kelti, hogy a bíróság mérlegel a szankció kiszabásakor, noha a megállapodás esetleg igen szűk teret is hagyhat a bíróság részére (pl. négy és öt hónap fogházbüntetés között „mérlegelhet” a bíróság).

Ha a bíróság a vádiratban megjelölt tényállással, minősítéssel és az ügyész által indítványozott büntetés, illetőleg intézkedés nemével, mértékével (tartamával) egyetért, akkor az ügyet az ügy iratainak a bírósághoz érkezését követő hatvan napon belül nyilvános ülésre tűzi ki (541. § (1) bekezdés). Tárgyalásról lemondás esetén a bíróság egyesbíróként jár el és nyilvános ülést tart, amelyen az ügyész és a védő részvétele kötelező.

Ha a vádlott a bűnösségét elismeri, a tárgyalásról lemond és a bíróság e tény, az eljárás iratai, valamint – szükség esetén – az ügyészhez, a vádlotthoz és a védőhöz intézett kérdésekre adott válaszok alapján nem látja akadályát az ügy nyilvános ülésen való elintézésének, a vádlottat kihallgatja a vád tárgyává tett cselekményről. Ha a vádlott kihallgatását követően a bíróság úgy ítéli meg, hogy a vádlott beszámítási képessége, beismerésének önkéntessége vagy hitelt érdemlősége iránt ésszerű kétely nem mutatkozik, és a vádlott vallomása a nyomozás során, valamint az ügyész előtt tett vallomásától lényegesen nem tér el, a vádlottat a büntetékiszabási körülményekre is kihallgatja. A bíróság ezt követően a vádlott bűnösségét a beismerő vallomására és a nyomozás irataira alapítja. A bűnösséget megállapító ítélet indokolásában a bizonyítékok mérlegelése és a jogi mérlegelés helyett a büntetékiszabási körülmények és az alkalmazott jogszabályok megjelölése mellett elegendő a tárgyalásról lemondás tényére utalni (542/A. §).

A tárgyalásról lemondásos eljárásban hozott ügydöntő határozat elleni fellebbezést igen szűk korlátok között engedi meg a törvényhozó. A bűnösség megállapítása, a váddal egyező tényállás, minősítés, valamint a vádirat keretei között meghatározott büntetés, illetőleg intézkedés neme, mértéke, tartama miatt ugyanis nincs helye fellebbezésnek, és csak ezen korlátok között lehet új tényt állítani és új bizonyítékokra hivatkozni. Ez a szabály CSÁK szerint⁶⁶ azt jelenti, hogy fellebbezni lehet

- a felmentő vagy eljárást megszüntető rendelkezés ellen;
- ha a bíróság lényegesen eltér a vádirati tényállástól;

⁶⁶ BÁNÁTI János – BELOVICS Ervin – CSÁK Zsolt – SINKU Pál – TÓTH Mihály – VARGA Zoltán: Büntető eljárásjog. Szerkesztette: Tóth Mihály. HVG ORAC, Budapest, 2003. 488. o. 478. o.

- ha az ítéleti minősítés eltér a vádirati minősítéstől;
- minden járulékos kérdésben, sőt, akár az ítélet indokolása ellen; végül
- eljárási szabálysértések miatt.

A másodfokú bíróság a fellebbezéssel megtámadott ítélet tényállásának megalapozottságára, a bűnösség megállapítására és a bűncselekmény minősítésére vonatkozó rendelkezéseit felülbírálja, de a bűnösség megállapítása, a váddal egyező tényállás, valamint a vádirati minősítéssel egyező minősítés esetén az elsőfokú ítéletet csak akkor változtathatja meg, ha a terhelt felmentésének vagy az eljárás megszüntetésének van helye (542/C. §).

A másodfokú eljárással kapcsolatos ezen jelentős korlát miatt a tárgyalásról lemondás esetében a súlyosítási tilalom szempontjából két alaphelyzet képzelhető el. Ha az elsőfokú bíróság a nyilvános ülésen érdemi döntést hoz, és az megfelel az ügyész és a védelem között kötött megállapodás tartamával, akkor ez ellen a döntés ellen érdemben nem lehet fellebbezést benyújtani. Ilyenkor tehát nemcsak, hogy abszolút súlyosítási tilalom áll be, hanem azt is mondhatjuk, hogy „abszolút fellebbezési tilalom” is, hiszen ha az elsőfokú bíróság a vádiratban megjelölt tényállással azonos tényállást állapít meg, annak alapján a váddal egyezően minősíti a bűncselekményt, és a szankciót is a megállapodásban meghatározott keretek között szabja ki, akkor ezt a határozatot már nem lehet megtámadni pl. a szankció mértéke miatt. Ugyanakkor a törvény nem zárja ki a járulékos kérdések miatti fellebbezést, ebben az esetben viszont a beálló részjogerő akadályozza meg a további (érdemi) módosítást.

A másik alaphelyzet, hogyha az elsőfokú bíróság érdemi döntést hoz, de az abban levő tényállás, az az alapján megállapított minősítés, vagy az alkalmazott szankció eltér a vádirattól (illetőleg a megállapodás tartalmától). Ebben az esetben a törvény nem tartalmaz semmilyen sajátos súlyosítási tilalmat, ami azért lehet aggályos, mert így előfordulhat, hogy pl. a vád és a védelem megegyezett a lopás büntette minősítésben és abban, hogy a bíróság három és négy hónap fogházbüntetés közötti mértékű szankciót szabjon ki, majd az elsőfokú bíróság a váddal egyező tényállás és minősítés mellett két hónapi fogházbüntetést szab ki, akkor a vád fellebbezhet ugyan a terhelt terhére, de ennek nem sok értelme van. Hiszen ezen fellebbezést követően a másodfokú bíróság (azonos tényállás és minősítés mellett) csak felmentésre vagy eljárásmegszüntetésre változtathatna. Ha pedig más tényállást állapít meg vagy más minősítést alkalmaz, akkor csak a „rendes” súlyosítási tilalom köti a másodfokú bíróságot, ami pedig a terhelt számára hátrányos, mert így az elsőfokú bíróság számára túlzottan kedvező döntésnek „bumeráng hatása” lehet: nemhogy a megállapodásbeli szankcióval sújtják, hanem akár annál súlyosabban is. Arról nem is beszélve, hogy a törvény kissé pontatlan megfogalmazása miatt a törvénytörvény szó szerinti értelmezése alapján ekkor már a csökkentett büntetési tételek sem érvényesülnek (bár CSÁK szerint helyes jogértelmezés alapján igen⁶⁷). Helyesebb lenne tehát, ha maga a

⁶⁷ BÁNÁTI János – BELOVICS Ervin – CSÁK Zsolt – SINKU Pál – TÓTH Mihály – VARGA Zoltán: Büntető eljárásjog. Szerkesztette: Tóth Mihály. HVG ORAC, Budapest, 2003. 488. o. 479. o.

törvény mondaná ki azt az indokolás szerinti alaptételt⁶⁸, miszerint ha a tárgyalásról lemondásos eljárásban érdemi döntés születik, akkor csak az alkalmazott szankció mértéke miatt lehet fellebbezni (hiszen előfordulhat, hogy a megállapodásban meghatározott kereteken belül a bíróság olyan mértékű szankciót állapít meg, amit akár a vád, akár a védelem sérelmesnek tart).

És akkor még nem is tettünk említést az esetleges harmadfokú eljárásról, ahol a tárgyalásról lemondásos eljárásban semmilyen speciális szabály nincs, így előfordulhat, hogy az elsőfokú felmentő ítéletet követő másodfokú (a megállapodásban megjelölt keretek között kiszabott) ítélet elleni újabb ügyész fellebbezést követően a harmadfokú eljárásban rendkívül hátrányos helyzetbe kerül a terhelt.

A fenti problémákat könnyen lehetne orvosolni, ha a súlyosítási tilalomra vonatkozó speciális rendelkezést egyértelművé tennénk, és a törvény kimondaná, hogy a váddal egyező tényállás, valamint a vádirati minősítéssel egyező minősítés esetén a tárgyalásról lemondásos eljárásban egyik rendes perorvoslati eljárásban sem lehet a megállapodásban meghatározott büntetési kereteket túllépni.

VI. A súlyosítási tilalom és a fiatakorúak elleni büntetőeljárás

A Be. fiatakorúakra vonatkozó rendelkezése szerint a törvény általános előírásait fiatakorú esetén a XXI. Fejezetben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni. Fiatakorú a Btk. 107. § (1) bekezdése szerint az, aki a bűncselekmény elkövetésekor a tizennegyedik életévét betöltötte, de a tizennyolcadikat még nem.

Az általános előírások alatt értjük a büntetőeljárás összes rendelkezését, azaz nemcsak a statikus, hanem a dinamikus részben lévő szabályokat is. Ezért a súlyosítási tilalomra vonatkozó előírásokat is megfelelően kell alkalmazni a fiatakorúakra. Mivel a fiatakorúakra vonatkozó fejezet nem tartalmaz külön szabályozást a súlyosítási tilalomra, ebből arra lehetne következtetni, hogy a büntető eljárásjog általános szabályaihoz képest a fiatakorúaknál nincs speciális körülmény. Ugyanakkor mégiscsak vannak olyan sajátos problémák, amelyek a fiatakorúakkal szembeni büntetőeljárásban a *reformatio in peius* tilalmával összefüggésben merülnek fel.

Mindenekelőtt a tisztázni kell, hogy milyen terjedelemben érvényesül a súlyosítási tilalom a fiatakorúakkal kapcsolatosan. POTRYKUS azt a nézetet képviseli, hogy a súlyosítási tilalomnak a fiatakorúakra vonatkozó büntetőjogban nincs relevanciája, amennyiben az ítéletben csak nevelési intézkedéseket (hazánkban ilyen a javítóintézeti nevelés) vagy fegyelmező intézkedéseket rendeltek el⁶⁹. Mivel ez a két jogkövetkezmény Németországban számszerűen a

⁶⁸ JAKUCS Tamás (szerk.): Kommentár a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvényhez. Complex Jogtár Plusz, 2009. július 31.

⁶⁹ POTRYKUS, Gerhard: Das Verbot der *reformatio in peius* und das Jugendstrafrecht. Neue Juristische Wochenschrift, 1955. 929. o.

leggyakoribb fiatalokúakra vonatkozó büntetőjogi szankció⁷⁰, ezeknek a súlyosítási tilalom alóli kizárása nagyon erősen korlátozná a reformatio in peius tilalmának alkalmazását fiatalokkal szemben, amit POTRYKUS kifejezetten támogat⁷¹.

A németországihoz hasonló problémák merülnek fel hazánkban is a javítóintézeti neveléssel kapcsolatosan. A javítóintézeti nevelés a Btk. 109. § (2) bekezdése szerint intézkedés, azaz általában az intézkedésre vonatkozó szabályok irányadók rá a súlyosítási tilalommal összefüggésben is. Ugyanakkor az intézkedésekkel kapcsolatos problémák (összehasonlíthatóság és kicserélhetőség, utóbbival kapcsolatban a különböző nézetek, úgymint semmilyen kicserélés, mindenkor kicserélés, az eset körülményeinek vagy az érintett kívánságának a figyelembe vétele) a javítóintézeti neveléssel kapcsolatosan is felmerülnek.

POTRYKUS ebben a vonatkozásban nemcsak a döntés megtámadása lehetőségének korlátozását látja, hanem ebből származtatja a felülvizsgálati és megváltoztatási jog korlátozását is azokban az esetekben, amelyeket a jogorvoslati korlátozás átfog. Ez a vélemény a német joggyakorlatban és jogirodalomban is követőkre talált. Ezen felfogás szerint a bíróság az elrendelt jogkövetkezményt csak egy új jogkövetkezmény kimondásával egészítheti ki, ha egyúttal megváltoztatja a megtámadott bűnösség kimondását (ítéletet) – különben kötve van az elsőfokú bíróság döntéséhez, az ítélet relatív jogerőre emelkedik⁷². A reformatio in peius tilalmának problémájával eszerint az elmélet szerint ezekben az esetekben tehát egyáltalán nem kell foglalkozni, mivel a megváltoztatás sem a vádlott előnyére, sem annak hátrányára nem megengedett. Ez azonban a JGG 55. § (1) bekezdésén alapul, ami fiatalokúak elleni büntetőeljárásban korlátozza az elsőfokú döntés megtámadhatóságát, ezért hazánkban legfeljebb de lege ferenda vethető fel a probléma. A fellebbezési jog korlátozása ugyanis ténylegesen indokolt lehet annak érdekében, hogy a fiatalokúak elleni büntetőeljárásban minél gyorsabban sor kerüljön a jogerős döntésre (mivel azzal túlnyomórészt a nevelő hatást célozzuk meg).

Érdeemes megvizsgálni, hogy milyen nézetet képviselnek a jogirodalomban azzal kapcsolatosan, hogy a reformatio in peius tilalma a nevelés gondolatával ellentétben áll-e, és emiatt a fiatalokúakra vonatkozó büntetőjogban alkalmazható-e egyáltalán. Habár a fiatalokúakra vonatkozó törvényi rendelkezésekben nincs olyan előírás, amely a súlyosítási tilalmat kifejezetten érintené, mégis a normák összefüggéséből ennek nemleges alkalmazása következhet.

⁷⁰ EISENBERG 1994-es felmérése szerint Németországban a fiatalokkal szemben alkalmazott szankciók 7,9 %-a volt nevelőintézetbe utalás és 72,6 %-a fegyelmező intézkedés, azaz az általános büntetőjogi szankciók alkalmazására csak az ügyek mintegy 1/5-ében került sor. EISENBERG, Ulrich: Jugendgerichtsgesetz. Kommentar. München, 1997. 10. o.

⁷¹ POTRYKUS, Gerhard: Das Verbot der reformatio in peius und das Jugendstrafrecht. Neue Juristische Wochenschrift, 1955. 930. o.

⁷² KAUFMANN, Armin: Die Strafaussetzung zur Bewährung und das Verbot der reformatio in peius. Juristenzeitung, 1958. 9. o.

Sokan kifogásolják a nevelés gondolatát, amelyre a Be. 108. § (1) bekezdése utal. Eszerint a fiatalkorúval szemben alkalmazott büntetés vagy intézkedés célja elsősorban az, hogy a fiatalkorú helyes irányba fejlődjen, és a társadalom hasznos tagjává váljon. A következő két bekezdés ki is mondja, hogy a törvényhozó a szankció megállapításakor konkrétan miben látja a nevelő célnak érvényesülést. Eszerint büntetést csak akkor kell kiszabni, ha intézkedés alkalmazása nem célravezető, szabadságelvonással járó intézkedést alkalmazni vagy büntetést kiszabni pedig csak akkor lehet, ha az intézkedés vagy a büntetés célja más módon nem érhető el. NOTHACKER szerint ez a nevelési cél világos irányvonalak nélküli és nem meghatározott⁷³, EISENBERG szerint pedig összehasonlítható széles mozgásteret kínál fel a felnőtt társadalom többsége által elérni kívánt célok megvalósításához, amelyek az elítélt igényeivel és érdekeivel nem kell, hogy azonosak legyenek⁷⁴.

De mégis mi a nevelés? A neveléstudományban korábban egy intencionális nevelésfogalom uralkodott: a nevelés a felnőtt szándékos, tervszerű ráhatása a fiatalkorúra⁷⁵. Később elismerték, hogy ezek az elsősorban a szülők által megvalósított, kívülről (különösen a szociális környezet felől) jövő, nem szándékos befolyások különös jelentőségűek a nevelés folyamatában (funkcionális nevelés fogalom); ez mutatkozik meg például NOTHACKER szerint a példaképek létezésében⁷⁶. Mivel a nevelés terminusa maga egy bizonyos tudatos elemet is tartalmaz, de a funkcionális elem nem utal semmilyen befejezett karakterre, ez a felismerés a neveléstudomány néhány szerzőjénél ahhoz vezetett, hogy a nevelés fogalmát a szocializációval azonosítsák. WEBER-nek az a véleménye, hogy ezt a felfogást bele kellene írni a fiatalkorúakra vonatkozó büntető szabályokba⁷⁷. De a két fogalom kicserélése nem egyértelmű, mivel a nevelés fogalma a jogtudományban és a hétköznapi nyelvben is megszilárdult, mialatt az intencionális szocializáció megjelölés maga nem vitatott. Sokkal fontosabb az a felismerés, hogy a nevelés intencionális és funkcionális elemeket is magában foglal.

A nevelés BÁBOSIK szerint olyan szándékos és célirányos akciók összessége, amelyek az egyén fizikai, erkölcsi és értelmi erőinek fejlesztésére irányulnak⁷⁸. A nevelés alapvetően értékközvetítő folyamat. Az érték általában olyan produktum, amely kettős funkciót tölt be: hozzájárul a szűkebb és tágabb emberi közösségek fejlődéséhez, tehát rendelkezik egy határozott közösségfejlesztő funkcióval. Emellett az egyén fejlődését is elősegíti, azaz

⁷³ NOTHACKER, Gerhard: „Erziehungsvorrang” und Gesetzesauslegung im Jugendgerichtsgesetz. Berlin, 1985. 59. o.

⁷⁴ EISENBERG, Ulrich: Jugendgerichtsgesetz. Kommentar. München, 1997. az 5. §-hoz fűzött kommentár.

⁷⁵ NOTHACKER, Gerhard: „Erziehungsvorrang” und Gesetzesauslegung im Jugendgerichtsgesetz. Berlin, 1985. 62. o.

⁷⁶ NOTHACKER, Gerhard: „Erziehungsvorrang” und Gesetzesauslegung im Jugendgerichtsgesetz. Berlin, 1985. 62. o.

⁷⁷ WEBER, Martin: Die Anwendung der Jugendstrafe. Rechtliche Grundlagen und gerichtliche Praxis. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris, 1990. 46. o.

⁷⁸ BÁBOSIK István: Nevelélmélet. Osiris Kiadó, Budapest 2004.

individuális (önfejlesztő) funkciót is betölt. A nevelés egyik célja a konstruktív életvezetés kialakítása, amely olyan életvitel, amely szociálisan értékes, de ugyanakkor egyénileg is eredményes. Így megfelel az érték kettős kritériumának, vagyis egyfelől közösségfejlesztő, másrészt az egyén fejlődését is elősegíti, tehát egyben önfejlesztő jellegű is. A konstruktív életvezetés a konstruktív tevékenységformákban nyilvánul meg (pl. munka-, tanulászeretet, segítőkészség). Az egyénnél kialakul a konstruktív tevékenység repertoár, ezzel alapozódik meg a konstruktív életvezetés. A nevelés végső célja BÁBOSIK szerint az autonóm erkölcsiség (autonóm moralitás) kialakítása, amely esetén a társadalom által elvárt magatartási formákat, tevékenységeket az egyén nem külső hatásra, hanem hivatástudatból, belső készítés alapján végzi⁷⁹.

DEWEY pedig kifejti, hogy a nevelés csak akkor hatékony, ha a személyiség részese lehet a társadalmi tudatnak⁸⁰. A nevelés folyamata már a születés pillanatában megkezdődik, folyamatosan fejleszti az egyén szellemi erőit, átítatja az ember öntudatát, alakítja szokásait és nézeteit, felkelti érzéseit és érzelmeit. Az egyén ezen az öntudatlan nevelési folyamaton keresztül fokozatosan részesül az emberiség által eddig felhalmozott szellemi és erkölcsi javakból. DEWEY szerint az egyedüli igaz nevelés akkor valósul meg, ha a gyermek szellemi erőit annak a társadalmi környezetnek az igényei formálják, amelyben él. Ezek az igények ösztönzik arra, hogy a közösség tagjaként cselekedjen, s magát abból a szempontból ítélje meg, hogy mennyire van hasznára a közösségnek. A cselekvései által kiváltott reakciókból tudja meg, hogy ezeknek a cselekedeteknek mi a társadalmi jelentőségük. Ennek a nevelési folyamatnak DEWEY szerint két oldala van: pszichológiai és szociológiai. Egyiket sem hagyhatjuk el vagy rendelhetjük alá a másiknak káros következmények nélkül. A kettő közül álláspontja szerint a pszichológiai oldal az alapvető. A nevelés anyagát, kiindulópontját a gyermek ösztöneiben és erőiben találjuk. Ha a nevelő szándékai nincsenek összhangban a gyermek ösztönös tevékenységével, a nevelés csupán külső kényszer. Így is el lehet érni bizonyos eredményeket, de ez nem nevelés. Ha nem ismerjük az egyén pszichológiai alkatát és tevékenységét, akkor a nevelési folyamat csak esetleges és önkényes. A társadalom és a civilizáció jelenlegi helyzetének ismerete szükséges ahhoz, hogy helyesen értelmezzük a gyermek szellemi erőit. A gyermeknek saját ösztönei és törekvései vannak, amelyeket csak akkor érthetünk meg, ha rátalálunk a társadalmi megfelelőjükhöz.

Nevelési folyamat társadalmi és pszichológiai oldalai szervesen összetartoznak. A nevelés azonban nem tekinthető a kettő kompromisszumának, egyik oldal sincs alárendelve a másiknak. DEWEY nézőpontjában tehát az egyén, akit nevelni akarunk, társadalmi lény, a társadalom pedig az egyének organikus közössége. Ha a társadalmi tényezőt hagyjuk figyelmen kívül, a gyermek nevelése pusztán absztrakció. A szellemi erőket, szokásokat, érdeklődést folytonosan értelmezni kell, tudnunk kell, hogy mit jelentenek. A társadalmi megfelelőjüket

⁷⁹ BÁBOSIK István: Nevelélmélet. Osiris Kiadó, Budapest 2004.

⁸⁰ DEWEY, JOHN: A nevelés jellege és folyamata. Tankönyvkiadó, Budapest 1976. 97-99. o.

nyelvére fordítsuk le ezeket, s akkor megtudjuk, mennyire hasznosak a társadalom szempontjából⁸¹.

Mialatt a definíció körüli viták nem sok eredményt hoztak, a nevelés fogalmának tartalma egyre inkább érinti a fiatalkorúakkal kapcsolatos büntető rendelkezéseket. E tekintetben a jogirodalom két elemet különböztet meg: mit lehet elérni a neveléssel (a nevelés célja), és melyek az ehhez használatos módszerek (nevelési stílus)⁸². A nevelés célja büntetőjogi szempontból az állami szervek általi beavatkozás az általános cselekvőségbe és az általános személyiségi jogokba. Ezzel együtt érvényes ezeknél a cselekményeknél az alkotmányos általános mértéken túli büntetés (a jogállamiság elvén alapuló) tilalma, amelynek az a gondolat az alapja, hogy az állami intézkedéseknek nem szabad alapvetően korlátlanoknak és megalapozatlanoknak lenniük, hanem igazolásaiknak egy megnevezett célban kell lenniük, és ehhez a célhoz kell nemükben és mértékükben igazodniuk⁸³. HERZOG szerint alapvető követelmény, hogy az állami intézkedések szűk értelemben alkalmasak, szükségesek és viszonylagosak legyenek⁸⁴. A törvényhozónak ezzel alkotmányos kötelessége keletkezett, hogy a büntetőjogi normával összefüggésben legalább rögzítse a nevelés célját, mivel csak így lehet mérni az intézkedések értelmét. A Be. 108. § (1) bekezdése ugyan explicit módon határoz meg nevelési célt (a fiatalkorú helyes irányba fejlődjen, és a társadalom hasznos tagjává váljon), de ez a kijelentés eléggé ködös, csak arra alkalmas, hogy a nevelés céljára vonatkozóan vitát gerjessen.

A nevelési stílus kérdésénél elsősorban a büntetés és a nevelés kérdése vitatott. OSTENDORF szerint különösen az kérdéses, hogy a büntetés a nevelés keretein belül értelmezhető-e, mert a törvényhozó a büntetés és nevelés párhuzamos fogalma mellett áll ki⁸⁵. Ezt a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogban a jogkövető rendszer kialakítása és a nevelés gondolata során világosan rögzítették. Konkrét kialakítást a nevelés stílusára vonatkozóan a fiatalkorúakkal szemben alkalmazott szankciók jogszabályi rendezése során találunk. Ilyennek tekinthetjük többek között a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. törvényerejű rendelet alábbi rendelkezéseit:

- a szabadságvesztés végrehajtása során a nőket a férfiaktól, a fiatalkorúakat a felnőttkorúaktól el kell különíteni (30. § (1) bekezdés);
- a fiatalkorú elítéltek jogosultak a rájuk vonatkozó sajátos védelemre (36. § (1) bekezdés e) pont);
- a szabadságvesztés végrehajtása során különös gondot kell fordítani a fiatalkorú nevelésére, oktatására, személyiségének fejlesztésére és testi fejlődésére (48. § (2) bekezdés);
- a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézetében felnőttkorú elítéltek csak

⁸¹ DEWEY, JOHN: A nevelés jellege és folyamata. Tankönyvkiadó, Budapest 1976. 97-99. o.

⁸² HELLMER, Joachim: Erziehung und Strafe. Berlin, 1957. 42. o.

⁸³ MAUNZ – DÜRIG – HERZOG: Grundgesetz, Kommentar. München, 1997. 71. pont.

⁸⁴ MAUNZ – DÜRIG – HERZOG: Grundgesetz, Kommentar. München, 1997. 71. pont.

⁸⁵ OSTENDORF, Heribert: Jugendgerichtsgesetz. Kommentar. Köln – Berlin – Bonn – München, 1997. az 1-2. §-hoz fűzött kommentár.

- az intézet működése érdekében helyezhetők el (48. § (3) bekezdés);
- a fiatalkorúak szabadságvesztését külön büntetés-végrehajtási intézetben kell végrehajtani (49. § (1) bekezdés);
  - biztosítani kell, hogy a fiatalkorú szakmunkás-, illetőleg betanítottmunkás-képzésben vegyen részt, és lehetővé kell tenni, hogy középfokú tanulmányokat folytasson (50. § (1) bekezdés);
  - a fiatalkorú neveléséhez és a társadalomba beilleszkedésének segítéséhez igénybe kell venni a gyámhatóság és az egyéb állami szervek, a társadalmi szervezetek, a pártfogó felügyelő, valamint a fiatalkorú hozzátartozóinak segítségét (50. § (2) bekezdés);
  - fiatalkorú esetben a megrovás foganatosításáról a fiatalkorú gondozóját értesíteni kell (53. § (2) bekezdés);
  - a javítóintézeti nevelés végrehajtásának feladata a fiatalkorú nevelése, oktatása és szakmai képzése által annak elősegítése, hogy helyes irányban fejlődjék és a társadalom hasznos tagjává válják (105. § (1) bekezdés);
  - a javítóintézet az oktatásért felelős miniszter felügyelete és közvetlen irányítása alatt álló nevelőintézet. Az intézet rendtartását az oktatásért felelős miniszter a büntetés-végrehajtásért felelős miniszterrel egyetértésben állapítja meg. A javítóintézeti neveléssel kapcsolatos bírósági határozatok végrehajtását illetően a büntetés-végrehajtásért felelős miniszter – az oktatásért felelős miniszter általános felügyeleti jogát nem érintve – szakfelügyeletet gyakorol (105. § (2) bekezdés);
  - a fiatalkorú neveléséhez és a társadalomba való beilleszkedésének elősegítéséhez igénybe kell venni a gyámhatóságnak, a pártfogó felügyelőnek, az erre szakosodott szociális, karitatív és öntevékeny szervezeteknek, valamint a fiatalkorú szülőjének, gyámjának vagy más hozzátartozójának a közreműködését (105. § (3) bekezdés);
  - a javítóintézeti nevelés végrehajtása során el kell különíteni a fiúkat a lányoktól. A fiatalkorúak életkoruk, továbbá egészségügyi és nevelési szempontok szerint csoportosíthatók (107. § (1) bekezdés);
  - különös gondot kell fordítani a gyogyepedagógiai nevelésre szoruló és a személyiségzavarban szenvedő fiatalkorúak gyógyítására, sajátos nevelésére és oktatására (107. § (2) bekezdés);
  - javítóintézeti nevelés végrehajtása során gondoskodni kell a fiatalkorú megfelelő elhelyezéséről, felügyeletéről, ételmezéséről, ruházatáról és egészségügyi ellátásáról; biztosítani kell a korszerű oktatás és nevelés, a közösségi élet, a művelődés és a sportolás feltételeit (108. § (1) bekezdés);
  - a javítóintézeti nevelés végrehajtása alatt a törvényes képviselő gondozási és nevelési joga szünetel, ez a jog az intézet igazgatóját illeti meg (108. § (3) bekezdés);
  - a fiatalkorú a külvilággal való kapcsolata érdekében kimenőre, eltávozásra és szabadságra mehet. Ennek részletes szabályait az intézeti rendtartás

- állapítja meg (108. § (4) bekezdés);
- a fiatalkorú jogai (pl. iskolarendszerű vagy iskolarendszeren kívüli oktatáson és képzésen való részvétel; az érdeklődésének megfelelő szabadidő-foglalkozásokon való részvétel; az intézet művelődési és sportolási lehetőségeinek igénybevétele) és kötelességei (pl. az intézetben az igazgató által kijelölt csoportban való nevelkedés; az általános iskolai tanulmányainak a tanköteles koron túl is folytatása; az eredményes nevelése érdekében az intézet dolgozóival való együttműködés) is számos nevelési célt tükröznek (109. § (1)-(2) bekezdés);
  - az intézet igazgatója az intézeti tanács javaslatára zárt jellegű intézeti részlegbe helyezheti a fiatalkorút, ha a javítóintézet rendjét ismételten és súlyosan megsértette (110. § (1) bekezdés);
  - az ideiglenes elbocsátás előkészítése során felkészítik a fiatalkorú családját, gondozóját a visszafogadásra, illetve, ha a családba való visszatérés nem lehetséges, megfelelő lakhatási lehetőségről gondoskodik, és megkísérlik megteremteni a lehetőséget annak, hogy a fiatalkorú folytassa tanulmányait, vagy munkába álljon (112/A. § (2) bekezdés) stb.

A fentiek alapján tehát a nevelés gondolata vezette a törvényhozót a fiatalkorúakra vonatkozó törvényi rendelkezések megfogalmazásánál, különösen a jogkövetkezmény rendszerének kialakításánál. Emiatt viszont a nevelési cél jelentőségére a fiatalkorúkra vonatkozó minden tágabb értelemben vett büntetőjogi rendelkezés magyarázatánál figyelemmel kell lenni, tehát nem csak ott, ahol a törvény kifejezetten utal a fiatalkorúakra vonatkozó eltérő szabályokra. Ez BEULKE szerint különös súllyal jelenik meg a szankciók kiválasztásánál⁸⁶. A nevelés szükségessége ugyanis a releváns büntetés alapja a fiatalkorúaknál.

A fiatalkorúakkal szemben kiszabott büntetésnél a nevelőgondolat egyediségéből kell kiindulni, bár ez a gyakorlatban sokszor nehezen realizálható. WEBER ugyanakkor a nevelés szükségességét nem egyedüli, de elsődleges faktornak tekinti, míg a terhelt bűnösségének foka nála másodrangú⁸⁷. TRÖNDLE ezzel szemben abból indul ki, hogy a büntetést legfőképpen a bűnösség mértéke korlátozza, ami a felnőttekre vonatkozó büntetőjogban egyrészt egy, az Alkotmány által biztosított jog, másrészt azt maga a Btk. is rögzíti⁸⁸. A fiatalkorúak büntetőjogában a megkövetelt nevelés csak a terhelt jövőbeli törvénytisztelő magatartását célozza meg. Ezért ROXIN szerint a nevelés gondolata a felnőttekre alkalmazandó büntetőjoggal összehasonlítva nem plusz büntetési cél, hanem a pozitív speciálprevenció részaspektusa, amely a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogban nagyobb jelentőséggel bír⁸⁹.

⁸⁶ SCHAFFSTEIN, Friedrich – BEULKE, Werner: Jugendstrafrecht. Eine systematische Darstellung. Stuttgart – Berlin – Köln, 1995. 68. o.

⁸⁷ WEBER, Martin: Die Anwendung der Jugendstrafe. Rechtliche Grundlagen und gerichtliche Praxis. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris, 1990. 118. o.

⁸⁸ TRÖNDLE, Herbert: Strafgesetzbuch und Nebengesetze. München, 1997. a 46. §-hoz fűzött kommentár.

⁸⁹ ROXIN, Claus: Strafrecht, Allgemeiner Teil. 1997. 46. o.

A fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogban eszerint nincs semmilyen kiegészítő büntetési cél. Ez azonban nem magyarázza meg, hogy miért kell a fiatalkorú és a felnőttkorú büntetésének ugyanolyan mértékű bűnösségnél eltérőnek lennie. Az általános egyenlőség elvével nem egyeztethető össze a nem egyenlő bánásmód, mivel a tárgyi differenciálási alap csak plusz büntetési célban lehet.

A neveléssel mint büntetési céllal kapcsolatos fejtegetéseknek közvetlen kihatásuk lehet a súlyosítási tilalomnak a fiatalkorúak elleni büntetőeljárásban való érvényesülésére. A súlyosítási tilalom a fiatalkorúak elleni büntetőeljárásban ugyanis POTRYKUS szerint nem ritkán nevelésügyileg elviselhetetlen döntéseket eredményezhet⁹⁰. POTRYKUS ezen állításával nem ért egyet KRETSCHMANN, ugyanis szerinte a nevelés eredménye, amelyet a legtöbb intézkedéssel el kellene érni, gyakran nem osztható részekre – vagy teljes egészében elérjük, vagy egyáltalán nem⁹¹. KRETSCHMANN arra utal, hogy a súlyosítási tilalom néhány intézkedésnél nem áll be, és ezt a szabályozást analóg módon lehetne alkalmazni a fiatalkorúak elleni büntetőeljárásban. Ennélfogva a német szakirodalomban többen is elutasították a *reformatio in peius* tilalmának alkalmazását a fiatalkorúak elleni büntetőeljárásban, mivel ezzel elvesztheti a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás a nevelő karakterét⁹². A nevelési célt szolgáló szankciók mindenkor egy jogellenes és büntethető tettet követelnek, amelynél az elsődleges preventív cél a neveléshez nyújtandó segítség.

A nevelés gondolatával tehát sokak szerint ellentmond a *reformatio in peius* tilalmának a fiatalkorúakra vonatkozó alkalmazása. NOTHACKER szerint az általános jogot a fiatalkorúakra vonatkozó *Be.* Fejezet nemcsak azokban az esetekben zárja ki, ahol kifejezetten ellentmondó szabályozás van a fiatalkorúakra vonatkozóan, hanem akkor is, ha az általános jog ellentmond a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjog alapelveivel, vagy nem a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás céljának megfelelő eredményhez vezet⁹³.

ALBRECHT elismeri, hogy a nevelés gondolatának kiemelkedő szerepe van a fiatalkorúakra vonatkozó (tágabb értelemben vett) büntetőjogban. Ennek ellenére állítja, hogy nem szabad, hogy ez ahhoz a nézethez vezessen, hogy a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjog a jóléti jog egyik fajtája, mert akkor a súlyosítási tilalom ténylegesen a nevelés gondolata mögé szorulna⁹⁴. A nevelés szükségessége ugyanis egyedül nem alapozhatja meg a fiatalkorúak büntetőjogi

⁹⁰ POTRYKUS, Gerhard: Das Verbot der *reformatio in peius* und das Jugendstrafrecht. Neue Juristische Wochenschrift, 1955. 929. o.

⁹¹ KRETSCHMANN, Hans-Jochen: Das Verbot der *reformatio in peius* im Jugendstrafrecht. Saarbrücken, 1968. 13. o.

⁹² DALLINGER, Wilhelm – LACKNER, Karl: Jugendgerichtsgesetz. München – Berlin, 1965. a 9. §-hoz fűzött kommentár; GRETHLEIN, Gerhard: Die Problematik des Verschlechterungsverbot im Hinblick auf die besonderen Maßnahmen des Jugendrechts. Neuwied am Rhein, 1963. 36. o.; KRETSCHMANN, Hans-Jochen: Das Verbot der *reformatio in peius* im Jugendstrafrecht. Saarbrücken, 1968. 8. o.

⁹³ NOTHACKER, Gerhard: „Erziehungsvorrang” und Gesetzesauslegung im Jugendgerichtsgesetz. Berlin, 1985. 115. o.

⁹⁴ ALBRECHT, Peter-Alexis: Jugendstrafrecht. München, 1993. 67. o.

jogkövetkezményeit. A nevelés célja, a jövőbeli törvénytisztelő magatartás messzemenően fedi egymást a speciálprevencióval.

Helytelen tehát az a következtetés, hogy a súlyosítási tilalom alapján esetenként olyan szankciót kell elrendelni, amely a reszocializációval szemben áll, ezért a *reformatio in peius* tilalma a fiatalkorúakra elleni büntetőeljárásban is korlátlanul érvényesülhet.

Jenovai Petra
Papp Tekla: Atipikus jelenségek szerződési jogunkban
(tanulmánykötet, Lectum, Szeged, 2009., 161. pp.)

Papp Tekla, az SZTE ÁJTK Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszékének docense a bemutatásra kerülő művében nem kíván átfogó áttekintést adni kötelmi jogunk atipikus jelenségeiről, hanem mintegy csokorba gyűjti a társasági jog és atipikus szerződések joga területén végzett alkotó munkája részben már publikált eredményeit. A mű kereskedelmi jogunk egy-egy határterületét jelentő szegmenseibe enged bepillantást az újdonságok iránt érdeklődő olvasó közönségnek és amint a kaleidoszkóp (amelynek jelentése: szép formát látni)¹ üvegdarabjaiból egy új színes kép áll össze, a kötet tanulmányai is jogunk szép, változó formáit láttatják.

A kötet sokszínűségét a szerző sajátos látásmódja adja, amellyel megvilágítja a tárgyalt jogintézményeket: általában az atipikus szerződéseket, külön vizsgálva a konzorciós, a timeshare-, az önálló kereskedelmi ügynöki és a koncessziós szerződést, valamint az előtársaság és a hivatásos sportoló játékjogának témaköreit. A munka egy helyen vonultatja fel a történeti összevetés eszközét a modern fogyasztóvédelmi és versenyjogi aspektusokkal, továbbá a dogmatikai elemzést az Európai Unió új (jog)fejlesztési tendenciáival. Külön kiemelés érdemel a tanulmánykötet kuriózuma: a kétnyelvűsége. Papp Tekla igen magasra helyezte a kutatásai bemutatásának nívóját, amikor nem elégedett meg az egyes tanulmányok összefoglalójának idegen nyelven való megjelentetésével, hanem – csaknem – teljes terjedelemben közli megállapításait a dogmatikai finomságokat nehezebben tűrő angol nyelven. Ezzel a megoldással vélhetően hozzájárul a kötet szerződési jogunk e területeinek más nemzetek jogászai és kutatói által történő megismeréséhez is.

Az esszégyűjtemény első darabja napjaink atipikus szerződéseit és a Magánjogi Törvényjavaslat viszonyát mutatja be. Papp Tekla a kortárs magánjogász szemével hidat emel múlt és jelen között és rámutat arra, hogy az „atipikusság” koránt sem új keletű jelenség. Egyrészt mai atipikus szerződéseink egy csoportja már a XX. század elején is létezett, másrészt egyes később kialakított kontraktusok (a timeshare-, és a faktoring-szerződés) befogadására alkalmas, sőt talán hatályos jogunknál is alkalmasabb lett volna az MTJ korának jogalkalmazása; jogtudományunk korabeli színvonalát jelzi e rugalmasság. A tartalom mellett a századelő jogtudósainak művészi megfogalmazásai már önmagában esztétikai élményt jelentenek a XXI. századi olvasónak.

---

¹ Bakos Ferenc, *Idegen szavak és kifejezések szótára* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006., 411. p.)

A konzorciós szerződés sajátos alanyáról, a fogyasztói csoportról írtak a jogászság széles köreiből talán kevésbé ismert, a gyakorlatban is sok esetben látens módon megjelenő („credit” szó használatával hamis látszatot keltő)² vagy visszaélészerűen (leplezett banki tevékenység, vagy piramisjáték)³ alkalmazott jogintézményt mutatnak be. Az elemzés a konzorciós megállapodás jellemzőinek ismertetését követően kifejezetten a fogyasztói csoportra fókuszál. Izgalmas, ahogy a szerző a fogyasztói csoportot sajátos társulásként elemzi, olyan rendhagyó társaságként, ahol a csoportot alkotó fogyasztók között bár nincs jogviszony, azonban több szempontból a magánjog által akceptált közösségként jelennek meg. A fogyasztók társulásaként foglalkozik Papp Tekla a köznyelvben vásárlói klubnak is hívott fogyasztói csoporttal a jogszerűségi garanciák körében is. Sajnálatos módon, amint arra rámutat, a szerző nézőpontját a jogalkotó jelenleg nem osztja: a Ptk., a fogyasztóvédelmi kódex és a versenytörvény alapján egyaránt kizárólag az egyéni fogyasztói igények érvényesíthetőek, a csoportot ért sérelemre reagálni képes védelmi rendszer hiányzik jogunkból. A konzorciós szerződések alanyával kapcsolatos védelmi hiányosságokról alkotott képet továbbárnyalja a szabályozási anomáliák (a fogyasztó csoportok szervezésére és működésére vonatkozó kormányrendelet⁴ hatályba nem lépéséről hozott a kormányzat döntést 2004-ben,⁵ majd a hatályba nem léptető jogi aktust a kormány újabb jogszabályával hatályon kívül helyezte 2008-ban⁶) és az egymásnak ellentmondó törvényi rendelkezések (a hatályos Ptk. és a fogyasztóvédelmi törvény fogyasztó fogalmának eltérése) kiemelése.

A timesharingról szóló rész kiváló áttekintést ad a rendszertani elhelyezés, a fogalmi alapok meghatározása és a gyakorlatban használt idegen nyelvű kifejezések magyarázata révén az ezen a területen kevésbé ismerősen mozgó gyakorló jogászok és a téma iránt érdeklődő kutatók számára egyaránt. Az esszé erőssége a tömör, lényegre törő és informatív megfogalmazása. Kiemelendő a szabályozás összehasonlító elemzése, amely során a szerző figyelme a komparatív munkákban tipikusan szereplő német, francia és angol jog mellett például a finn, vagy a holland megoldások ismertetésére is kiterjedt. A határokon átnyúló tendenciák körében Papp Tekla nem csak a nemzeti jogi rendelkezésekre koncentrál, hanem hangsúlyt helyez az Európai Unió hatályos és tervezett jogi aktusainak beépítésére is. Figyelemre méltó az elemzésekhez felhasznált külföldi források széles köre is, amely a megállapítások kellő megalapozottságára enged következtetni az olvasót.

Az önálló kereskedelmi ügynöki szerződés vizsgálata során a szerző a szokásos rendszertani elhelyezést és fogalmi megalapozást követően a versenyjogi kérdésekre koncentrál. Habár az önálló kereskedelmi ügynöki szerződés a megbízó és az ügynök közötti jogviszonyt keletkezteti, Papp Tekla az ügynöki

² Papp Tekla, Atipikus jelenségek szerződési jogunkban (Lectum, Szeged, 2009., 32. p.)

³ Papp Tekla 33. p.

⁴ 186/2001 (X. 11.) korm. rendelet

⁵ 205/2004. (VI. 30.) korm. rendelet

⁶ 118/2008. (V. 8.) korm. rendelet

kontraktus versenyjogi hatásánál azt sem hagyja figyelmen kívül, hogy a szerződő felek közötti megállapodások külső (a megbízó versenytársai tekintetében fennálló) és belső (az ügynök tekintetében fennálló) viszonylatban is relevánsak lehetnek. Különbséget tesz a szerző továbbá a versenyjogi vonatkozások között a jogalap (jogsabályi vagy megállapodásos korlátozás) és az idődimenzió (az önálló kereskedelmi ügynöki szerződés hatálya alatti és megszűnését követő megszorítások) alapján is. A tanulmány legnagyobb értéke, hogy összhangba hozza az Európai Unió különböző szervei és a magyar versenyjogi jogalkalmazás kritériumait, tömören és lényegre törően utat mutatva az eligazodni vágyó jogászságnak a téma szempontjából irányadó versenyjogi tényállások útvesztőjében.

A koncesszió uniós tendenciáinak felvázolásával Papp Tekla az eddigiek közül talán a legnehezebb feladatra vállalkozik, hiszen egy igen bonyolult, szerteágazó és változóban levő terület jelenségeit kívánja megragadni. Időrendben haladva és az Európai Bizottság, a Tanács, a Parlament, a Gazdasági és Szociális Bizottság és a Bíróság jogi aktusainak fajtái (jogforrás, vagy jogforrásnak nem minősülő egyéb dokumentum) szerint csoportosítva végigvezeti az olvasót a mű a koncesszió közösségi jogi színterén. A feldolgozott - esetenként - több száz oldalas joganyagok saját szempontú szintetizálásán túl a szerző összeveti a közbeszerzési és az építési koncessziós szabályokat koncessziós törvényünk rendelkezéseivel való összhangra koncentrálna, továbbá nem riad vissza a kritikai hangvételtől sem a koncesszió és közbeszerzés hazai szabályozása kapcsán.

Kereskedelmi jogunk sajátos kontraktuális és organizációs formájának, a gazdasági társaságok előtársasági létszakaszát bemutató tanulmány a jogirodalomban jól kimunkált jogintézmény gyakorlati problémáit világítja meg. Az előtársaság jogalanyiségének, jogképességének, működési kereteinek felvázolása mellett utal a szerző a 2006-os társasági törvény által konstruált új bizonytalanságokra (a profitorientált és a nonprofit társaságok előtársasági működése kapcsán). Kiemelt hangsúlyt élvez a munkában az előtársaság megszűnése, különösen a felelősségi kérdések rendezése a társasági vagyonnal nem fedezett tartozások tekintetében a cégbejegyzési kérelem elutasítása esetén. Saját rendszere felállítása során Papp Tekla a dogmatikai megalapozottságon túlmenően következtetéseit mindig valamely releváns tételes jogi rendelkezésre vezeti vissza, a gyakorlatban is védhetővé téve álláspontját.

A kötet utolsó, a hivatásos sportoló játékjoga által felvetett magánjogi kérdésekkel foglalkozó esszéje igazi csemege a sport iránt érdeklődő olvasó számára. A tanulmány jog és sport oldaláról jelentkező szakmai igényét fémjelzi a mindkét területen otthonosan mozgó szerzőtárs, Ábrahám Attila személye is. A szerzők a magánjog eszköztárával képezik le a híradásokból ismert és a köznyelv által is átvett kifejezéseket úgy, mint az „igazolás”, „leigazolás”, „átigazolás”, „klubváltás”, „játékosok kölcsönadása másik klubnak”, „játékosok cseréje klubok között”. Ezáltal érthető válik olyan napjainkban gyakran hallott folyamatoknak a professzionális sportolók játékjogára gyakorolt hatása, mint a klubok lentebb

sorolása, kizárása egy-egy bajnokságból, vagy a klub által nem foglalkoztatott „pihenésre kárhozott” egészséges és jó teljesítményű sportoló helyzete. Mindezekon túl Papp Tekla és Ábrahám Attila elemzései révén betekintést nyerhet a laikus olvasó a sportjog e szegmensének fogalmi zavaraiiba, szabályozási ellentmondásaiba és következetlenségeibe, valamint a tételes jog és a joggyakorlat eltéréseibe. Ezekre az anomáliákra kísérel meg a szerzőpáros a gyakorlati igényeket kielégítő, de a magánjog meglevő rendszeréhez és szerződési struktúrájához is illeszkedő megoldást találni.

Ahogy a tanulmánykötet elején szereplő, a nap megvilágító erejéről („... mintha szétömlene, s bár mindenüvé jut belőle, mégsem apad ki...”) ⁷ szóló idézet is rámutat, látásunkhoz, fel- és megismerésünkhöz elengedhetetlen a nap fénye, ez a napsugár: a szerző sajátos látásmódja kell ahhoz is, hogy megvilágítva a jog kaleidoszkópját, mi, olvasók valóban szép új formákat lá(th)assunk.

---

⁷ Marcus Aurelius, Gondolatok (Aquila Kiadó, 2006., 58. p.)

Leyrer Richárd

A nemzetközi rendőri együttműködés aktuális kérdései

1 NEMZETKÖZI RENDÉSZETI STRATÉGIA SZÜKSÉGESSÉGE

1.1 Európai meghatározottság

Hazánk biztonsága elválaszthatatlan a globális, valamint az európai és regionális biztonsági környezettől. Magyarország, az euró-atlanti közösség tagjaként vállal feladatot Európa biztonságának megteremtésében. A Magyar Köztársaság a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló Európai Unió tagjaként a biztonság belső (nemzeti) és külső (társadalmi, globális) dimenzióinak stratégiai megközelítésével – valamint az ezekből fakadó feladatok teljesítésével – aktív részt vállal Európa biztonsági feltételeinek kialakításában és fenntartásában. Az euro-atlanti, illetve az európai uniós integrációs folyamat eredményes lezárulását követően a hazai rendészeti tevékenység lényegében egyet jelent az európai uniós tagállami kötelezettségek teljesítésével.

Hazánk globalizációs versenyképességének fenntartása és fokozása a gazdasági feltételek mellett jelentős jogi és intézményi összetevők, így különösen a társadalmi béke és szilárd közbiztonság garantálását is feltételezi. Az európai „szabadság, biztonság, igazságosság” övezetéhez csatlakozva, egyre növekvő felelősséget kell vállalnunk a közös európai rend fenntartásában.

1.2 Gondolatok a kriminálpolitikáról

A kriminálpolitika – mint a bűnügyi tudományok és a politika metszéspontjában elhelyezkedő önálló tudomány, és mint a társadalmi valósághoz erősen kötődő gyakorlati politikai és jogalkalmazási tevékenység – alkalmas elvi kerete lehet a rendfenntartás teljességére vonatkozó politikai stratégia kifejtésének. A kriminálpolitika a társadalompolitika integráns része, amely a társadalomirányítási rendszerben elfoglalt helyét és szerepét tekintve különbözik más társadalomvédelmi stratégiáktól.

A kriminálpolitika fogalmilag és tartalmát illetően is különbözik a Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelveiről szóló 94/1998. (XII.29.) OGY határozatban foglalt, majd a 2144/2002. (V.6.) Korm. határozatban kiegészített nemzeti biztonsági stratégiától. A nemzeti biztonsági stratégia ugyanis a kriminálpolitikától eltérő tartalommal ítéli meg a biztonsági környezetet, más érdekeket helyez előtérbe és így más célokat, főként eltérő eszközöket határoz meg. A nemzeti biztonság védelmét szolgáló tennivalók főként a külpolitika, a nemzetbiztonság és a honvédelmi politikák,

továbbá kiegészítő jelleggel más társadalmpolitikai alrendszerek közreműködésével realizálhatók. A 2073/2004. (IV.15.) Korm. rendelet a biztonsági környezet részének, a fenyegetések, kockázatok és kihívások köréhez tartozónak ítéli a terrorizmust, az illegális migrációt és a szervezett bűnözést, azonban e jelenségekkel kapcsolatos fellépés illetékességét a közbiztonság rendszeréhez utalja.

Napjaink kriminálpolitikai gondolkodásának lényeges ellentmondása, hogy az egyes kormányzati ciklusokban érvényes kriminálpolitika megvalósíthatóságának időtengelye lényegesen rövidebb, mint ami a tapasztalatok szerint a közbiztonsági, bűnügyi problémák eredményes kezeléséhez szükséges. A társadalom hosszabbtávú biztonsági érdekeire tekintettel indokolt lenne figyelembe venni, hogy a kriminálpolitika művelése megfelelő terepet nyújthat a társadalom életének kriminális jelenségeihez, eltérő társadalomfilozófiai és kriminálpolitikai szemlélettel közelítők nemzeti érdekű konszenzusa számára.

A kriminálpolitikai koncepció meghatározása elsődlegesen értékválasztást jelent. A korlátozó-beavatkozó, illetve a segítő-támogató, valamint e jelzők szinonimáival elnevezett kriminálpolitikai alapmodellek között fő céljaikat illetően szinte teljes nézetazonosság van. A biztonság fenntartására irányuló célképzetekhez azonban merőben más eszközöket és módszereket rendelnek.

1.3 Fogalomértelmezés, a stratégiai terület lehatárolása

A Rendészeti Stratégia egy létező, középtávú – 2014-ig meghatározott – átfogó, szakterületi stratégiai dokumentum, amely egy helyzetértékelő, illetve egy célokat és prioritásokat meghatározó stratégiai részből áll. Az 1013/2007. (III. 13.) Korm. határozat 4. pontja alapján elkészített dokumentum az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium alá tartozó rendészeti szakterület középtávú cselekvési irányait és szakmai feladatait foglalja stratégiai keretbe, melynek során elemzi a kezelendő fontosabb veszélyeket, fenyegetéseket és kockázatokat, továbbá bemutatja a szakterület előtt álló kihívásokat és az azokra adandó válaszokat.

A Rendészeti Stratégia kidolgozását nehezítette, hogy a rendvédelem, illetve a rendészet fogalma jelenleg még alkotmányos értelemben is kidolgozatlan, illetve szűken definiáltnak tekinthető azzal, hogy csak egyes rendvédelmi szerveket szabályoz. Míg az Alkotmány a rendvédelmi szervek közül csak a rendőrséget nevesíti – utalva egyes nemzetbiztonsági tevékenységekre is, – addig a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról szóló 1996. évi XLIII. törvény 1.§ (1) bekezdése a rendvédelmi szervek körébe – a rendőrségen kívül – a polgári védelmet (3), az állami és hivatásos önkormányzati tűzoltóságot (4), a vám- és pénzügyőrséget (5), a büntetés-végrehajtás szervezetét (6), valamint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatokat (7) is besorolja.

A rendvédelmi szervek körének meghatározásában a Hszt. által alkalmazott jogi megközelítés érvényesül a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai

és az államtitkárok jogállásáról szóló 2006. évi LVII. (szervezeti) törvény 1.§ (5) bekezdésében is. Ennek értelmében rendvédelmi szervnek minősülnek a rendőrség (1), a határőrség (2), a polgári védelem (3), a vám- és pénzügyőrség (4), a büntetés-végrehajtási szervezet (5), az állami és hivatásos önkormányzati tűzoltóság (6), valamint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok (7).

A rendészet fogalmának meghatározása a hazai szakirodalomban – a rendvédelemhez hasonlóan – meglehetősen ellentmondásos. A rendészeti tevékenységet egyes esetekben a pusztán rendőrségi szervezet feladatellátására vonatkoztatják, más esetekben a szerzők rendkívül tág rendészet fogalmat alkalmaznak. Utóbbi értelmében a rendészet „a közigazgatás azon ágazata, amelyik közbiztonságot szolgáltat a társadalom számára”, illetve „az államigazgatási hatósági jogalkalmazásnak azon ága, amelyik a jogellenes emberi magatartásból keletkező veszélyeket a legitim fizikai erőszak monopólium birtokában hárítja el”.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a rendvédelmi szervek körének, valamint a rendvédelem meghatározásában ellentmondás feszül az Alkotmány, valamint a Hszt. és a közigazgatási szervezetről szóló törvény között. Azonosítható tehát egy szűkebb (Alkotmányi) és egy tágabb (törvényi) rendvédelmi kör.

1.4 A dolgozat irányválasztása

A rendelkezésre álló, alkalmazható rendészeti instrumentumok köre régóta tágabb, mint amit – akár a leggazdagabb országokat is tekintve – egy ország költségvetése elbír vagy amennyit hajlandó közbiztonságra áldozni. A lehetőségek, eszközök köre meglehetősen heterogén képet mutat: Interpol, Europol, Sirene, ENSZ, regionális együttműködések (pl. SECI), EU különböző munkacsoportjai, kezdeményezései, stratégiái és cselekvési programjai. Az eszközök, csatornák rendelkezésre állása, a nemzetközi rendészet elemei – talán nem túlzás azt állítani, hogy – piacjellemzőket mutatnak.

A „rendvédelmi piacon” a „kötelezően választandó” csatornákon (Interpol, Europol, Sirene) felül számos kezdeményezés, munkacsoport, együttes fellépés lehetősége kínálkozik, lényegesen nagyobb számban, mint amit a rendelkezésre álló pénzügyi, humán és szakmai erőforrásaink elérhetővé tesznek, elkerülhetetlenné téve tehát a választás lehetőségével/kényszerével szembesülést. Itt lép be a nemzetközi rendészeti stratégia (ennek részeként ORFK nemzetközi stratégia) összeállításának és munkatervvé lebontásának szükségessége. Új vagy kevésbé ismert és alkalmazott bűnüldözési instrumentumok jelentek meg az európai rendészeti térben, melyek szintén maguk után vonták egy nemzetközi rendészeti stratégia kialakításának szükségességét.

Fenti keretek figyelembe vételével, nemzetközi rendőrségi ügyekkel foglalkozó szakértőként elsősorban a szakterületemen jelentkező aktualitásoknak, körvonalazódó jövőképünk már ma is látható elemeinek összegyűjtését tartottam célszerűnek, mely felsorolás kiinduló alapját adhatja a későbbiek során esetlegesen kialakításra kerülő nemzetközi rendészeti stratégiánknak is. A felsorolás elemeinek zöme még kidolgozatlan,

a felvetés stádiumában lévő, de továbbgondolásra érdemes ötlet, mely lehetséges kutatási irányokra, esetenként elméleti alapvetést kívánó, kialakult gyakorlatokra mutat rá.

2 AZ EUROPOL KONVENCIÓ TANÁCSI HATÁROZATTÁ ALAKÍTÁSA

2.1 Az Európai Rendőrségi Hivatal, Europol (áttekintés)

Az Európai Rendőrségi Hivatal felállításáról az Európai Unió Maastrichti Szerződése rendelkezett 1992. február 7-én. A hágai (Hollandia) székhelyű Europol korlátozott formában 1994. január 3-án mint az Europol Kábítószerregysége (EDU) kezdte meg tevékenységét a kábítószerrel kapcsolatos bűnözés elleni küzdelem területén. Tevékenységi körét fokozatosan bővítették a bűnüldözés más fontos területeivel. 2002. január 1-jétől kezdve az Europol megbízatása kiterjed a nemzetközi bűnözés minden súlyos formája elleni fellépésre, amelyek az Europol Egyezmény mellékletében vannak felsorolva. Az Egyezmény 1998. október 1-jén lépett életbe, miután az összes tagállam ratifikálta. Az egyezményhez kapcsolódó számos jogi aktust követően, az Europol teljes körű tevékenységét 1999. július 1-jén kezdte meg.

Magyarország 2004. szeptember 1-jétől a szervezet teljes jogú tagja, miután az Országgyűlés ratifikálta az Europol Egyezményhez történő csatlakozásunkat. Az Európai Rendőrségi Hivatal létrehozásáról szóló egyezményt (Europol Egyezmény) és Jegyzőkönyveit a 2006. évi XIV. törvény, az Europol igazgatóhelyetteseinek és alkalmazottainak jogállásáról szóló Jegyzőkönyvet a 2006. évi XV törvény hirdette ki.

Fentieknek megfelelően 2005. évben a Magyar Köztársaság Rendőrségének képviselői az Europol tagállamokat megillető teljes jogkörrel vettek már részt az Europol legfőbb döntéshozó szervének, az Igazgatótanácsnak (Management Board), valamint a Szervezet különböző döntés-előkészítő fórumainak a munkájában (Ild. 1. ábra).

Az Europol állandó személyzettel rendelkezik (kb. 600 fő), ám az információcsere hatékonyságának növelése érdekében a tagállamok összekötőtiszteket is küldenek a hivatal hágai központjába, akik a különböző bűnüldöző szerveket képviselik (rendőrség, vámhatóság, csendőrség, bevándorlási hivatalok stb.). Jelenleg két magyar rendőrtiszt, valamint egy pénzügyőr tiszt dolgozik az Europol Magyar Összekötő Iroda állományában. Az Összekötő Irodánál három hónapos hospitáción vesz részt továbbá egy rendőrtiszt, valamint egy pénzügyőr tiszt is.

2.1.1 Az együttműködés lehetőségei a hazai bűnüldöző hatóságok számára:

- Információcsere: egyrészt Magyarország és a külföldi partnerszerv között, másrészt Magyarország és az Europol között.
- Bűnelemzői támogatás a hazai nyomozások részére.

- Szakértői/ műveleti támogatás a hazai hatóságok számára (értekezlet, stratégiai jelentések, kézikönyvek, katalógusok, technikai, pénzügyi, személyi segítség, stb.).

Mindez a szervezett bűnözés jegyeit mutató olyan súlyos bűncselekményekre (pl.: terrorizmus, euróhamisítás, bankkártyacsalás, pénzmosás) vonatkozik, amelyekben legalább két tagállam érintett.

2.1.2 Az Europol bűnelemzői munkadossziái

Az Europol bűnelemzői munkadossziái jelenleg az egyetlen jogi eszköz európai szinten, amely lehetővé teszi személyes adatok tárolását és elemzését (beleértve az operatív információkat) a nemzeti határokon kívül. Az Europolnál jelenleg 19 bűnelemzői munkadosszié (AWF, elemzői munkafájl) működik, amelyek közül Magyarország 12-ben vesz részt. Rendőrségi szempontból a jelentősebbek: az iszlám terrorizmussal, a török heroin csempészekkel, pénzmosással, kokain illegális kereskedelmével, bankkártyacsalásokkal, etnikai albán bűnözéssel, gyermekpornográfiával, bulgáriai emberkereskedelemmel, szintetikus kábítószeres illegális előállításával és terjesztésével, euróhamisítással foglalkozóak.

2.1.3 Az Europol Információs Rendszer

Az Europol Információs Rendszert azzal a céllal hozták létre, hogy támogassa az Europol és a tagállamokat az Europol mandátuma alá eső bűncselekményfajták (legalább két tagállamot érintő, valamilyen szervezett bűnözői vagy terrorista csoporthoz kapcsolódó bűncselekmények) ellen folytatott harcukban. Ezen kívül az Europol szándéka szerint az IS-nek elsősorban a folyamatban lévő ügyek megoldását kell támogatnia, így főként az élő (és 5 évnél súlyosabb szabadságvesztéssel szankcionált cselekmények miatt folyó) ügyekhez kapcsolódó adatok feltöltését várják a tagállamoktól. Képes az adatok tárolására, keresésére, (akár kapcsolatok) megjelenítésére és elemzésére, valamint képes automatikusan észlelni a különböző nyomozások közötti kapcsolatokat is.

2.1.4 Az Europol Magyar Összekötő Iroda

Az Összekötő Iroda az ORFK BF Nemzetközi Bűnügyi Együttműködési Központ szervezeti részeként, annak „kinyújtott kezeként” az Europol hágai központjában működik. A magyar összekötő irodában a Rendőrség és a Vám- és Pénzügyőrség összekötő tisztjei együtt dolgoznak, akik folyamatos 24 órás elérhetőséget biztosítanak a hazai műveleti munka támogatása érdekében.

2.1.5 Az Europol hospitációs program

A 2006 januárjában megkezdett, az Europol Magyar Összekötő Irodánál folytatott 3 hónapos rotációs rendszerben történő ideiglenes kihelyezés az eddigi tapasztalatok alapján eredményes. A kiküldöttek feladataik során alaposabban megismerik az Összekötő Iroda napi munkáját, illetve lehetőségük nyílik a szakmai háttérük szerinti

Europol osztály munkájának rövidebb időtartamú megismerésére is. Ez kiegészíti a tagországi felhasználói szempontból szerzett tapasztalatokat, és a kiküldött szakértő betekintést nyerhet a támogatói funkciót ellátó másik oldal, az Europol szakértők munkájába is. Ezáltal javul az Europol felé történő adatszolgáltatás szakmaisága, illetve az elemzendő műveleti információk célirányos megküldése és az azokat a lehetőségek pontos ismeretében kiegészítő lekérdezések révén a hazai nyomozások támogatása

2.1.6 OCTA (Szervezett Bűnözési Fenyyegetettség Értékelés)

A Hágai Program (The Hague Programme) 2.3. szakasza hívja fel az Europolt, hogy 2006. január 1-jei hatállyal a szervezett bűnözés súlyos formáira vonatkozó fenyegetésértékeléssel váltsa fel a korábbi, a szervezett bűnözés állapotáról szóló helyzetjelentést. Ez utóbbi egy statikus, reaktív jelentés volt, míg az OCTA egy proaktív, műveleti jellegű következtetés és értékelés. (Az Europol jelenleg a műveleti hatékonyság fejlesztését tartja egyik prioritásának.) Az OCTA egyfajta általános bűnügyi hírszerzési modell és módszertani útmutató, mely a tagállamok által beküldött felmérések értékelésével készül el. Az OCTA alkalmazásra kerül a Rendőri Vezetők Munkacsoportja (Police Chiefs' Task Force) által is, elősegítendő a bűnügyi hírszerző tevékenység fő irányainak meghatározását, a műveleti stratégia kialakítását. Az Europol szeretne elmozdulni a minőségi, műveleti információkra épülő, konkrét fenyegetettségen alapuló dinamikus értékelés felé, annak érdekében, hogy nemzetközi és nemzeti szinteken is előrelépés történhessen a szervezett bűnözés elleni harcban.

2.2 A tanácsi határozati javaslat

Az Európai Unió Tanácsa 2006 decemberében úgy határozott, hogy az Európai Rendőrségi Hivatal (továbbiakban: Europol) létrehozásáról szóló egyezményt (konvenció), az EUSZ 34. cikke (2) bekezdésének c) pontján alapuló tanácsi határozattal váltja fel, figyelemmel a költségvetési és jogi következmények értékelésére is. Ezt követően a Bizottság benyújtotta a fent említettekhez célzó tanácsi határozat szövegjavaslatát (Doc. 5055/07 EUROPOL 2), melynek részletes megvitatására a tagállami szakértők útján, az Europol munkacsoportban (Europol Working Group (EWG)) volt mód.

A tanácsi határozat az Europolt olyan uniós szervként határozza meg, amelynek finanszírozása – ideértve a személyzetet is – az Európai Unió központi költségvetéséből történik, és amely a változtatások eredményeképpen hatékonyabb eszköze lesz az európai rendvédelemnek - a jogi alap rugalmasabb módosítási lehetőségének tanácsi határozattal (mely nem igényel tagállami ratifikációt) történő megteremtése útján. Az Europol-egyezmény módosítása céljából, annak 1995. évi elfogadása óta ugyanis 2000-ben, 2002-ben és 2003-ban is jegyzőkönyveket (a konvenció szövege hozzá fűzött jegyzőkönyvek segítségével módosítható) fogadtak el olyan rendelkezésekkel, amelyek jelentősen javították az Europol hatékonyságát, azonban ezek hatályba lépése rendkívül időigényes folyamat volt. Hatályba lépésükre csak évekkel később a teljes körű tagállami ratifikációt követően kerülhetett sor: 2007. március 29-én (két jegyzőkönyv) és 2007. április 18-án (fennmaradó egy jegyzőkönyv). A teljesség kedvéért

szükséges megjegyezni, hogy két további – már korábban hatályba lépett – jegyzőkönyv is kapcsolódik az egyezményhez (összesen tehát öt).

Az elhatározás az osztrák elnökség ideje alatt született, a szöveg végleges változatának kidolgozására a finn, német, portugál és szlovén elnökség ideje alatt volt mód. Ezen az ülésen a végleges szöveg munkacsoporti szintű elfogadása megtörtént, véleményezésére, magasabb fórumokon (CATS, Coreper, JHA) a szlovén elnökség idejének végéig került sor.

Az Unió intézkedéseire a szubszidiaritás elvét kell alkalmazni. A javaslat célkitűzéseit a tagállamok a következő ok(ok)ból nem tudják kielégítően megvalósítani. Nem lehet európai uniós szervet létrehozni a tagállamok által egyedül végrehajtott intézkedéssel, mivel a tagállamoknak egyesíteniük kell erőiket a határokon átlépő súlyos bűnözés és terrorizmus jobb kezelése érdekében, mégpedig a központosított elemzésen és az információcserén keresztül. A javaslat hatóköre arra korlátozódik, hogy ellássa az Europol a tagállamok bűnüldöző hatóságainak segítségét és támogatását lehetővé tevő eszközökkel, és növelje az Europol erre irányuló lehetőségeit. A javaslat ebből következően megfelel a szubszidiaritás elvének.

A javaslat az Europol-egyezménnyel összhangban az Europol hatékony működésének biztosításához szükséges intézményi keret, valamint adatfeldolgozási és adatvédelmi intézkedések szabályozására korlátozódik. Megfelelő esetben hivatkozik a nemzeti jogra, amely meghatározza például, hogy mely adatok oszthatók meg az Europollal és milyen feltételek mellett. Az arányosságot az Europol hatáskörének megállapítása során is figyelembe vettük, amely az európai elfogatóparancsról szóló kerethatározatban felsorolt súlyos bűncselekményformákra korlátozódik. A javaslat megfelel az arányosság elvének.

A javaslat következtében a Közösségre háruló pénzügyi teher arányos a tagállamok által az Europol finanszírozása céljából viselt jelenlegi költségekkel. A javaslat a közösségi eljárásokkal való összehangolás és az Europol jogi eszközeinek módosításaival kapcsolatos ratifikációs eljárások szükségtelenné tétele révén csökkenteni fogja az adminisztratív terhet.

2.3 Rövid kitekintés más szervezetek, együttműködések jelenére

2.3.1 Interpol

Magyarország a lopott és elvesztett okmányok adatbázisát, melyet az Interpol üzemeltet, kiterjeszti végponti lekérdezési lehetőségként egészen a határátkelőhelyekig. Ezzel a fejlesztéssel egyrészt megfelel az Interpol erre vonatkozó ajánlásának, másrészt a bűnüldöző szervek kezébe hatékony eszköz kerül az olyan bűncselekmények elkövetőivel szemben, akik tevékenységükhöz lopott/elvesztett úti okmányokat használnak fel (pl.: terrorizmus, embercsempészet, kábítószer-csempészet, illegális migráció, stb.)

2.3.2 Sirene

A Schengeni Végrehajtási Egyezmény keretében való együttműködés továbbra is eredményesen működik. A tisztázatlan jogszabályi háttér meggátolja a hazai rendészeti szervek leplezett figyelésekkel kapcsolatos jelzéshelyezését, azonban a tagállamok által elhelyezett jelzéseket tudják kezelni. A jogszabályi háttér rendeződése (2007. évi CV. törvény módosítása) után a magyar hatóságok is képesek lesznek ilyen jelzést elhelyezni a Schengen Információs Rendszerben.

2.3.3 Salzburg Fórum HENU

Nyolc ország részvételével évente megrendezésre kerülő regionális HENU (Salzburg Forum országok Europol Nemzeti Egységeinek vezetői), ahol a szomszédos országok nemzeti egységeinek vezetői megtárgyalják a térség legfontosabb problémáit, illetve az Europollal folytatott együttműködéssel kapcsolatos tapasztalatokat.

3 A SELEC KONVENCIO

3.1 A SECI Központ rövid ismertetője

A balkáni térség országai közötti igazságügyi, rendőri és vámügyi együttműködés megerősítésére, valamint a térség európai integrációjának elősegítésére létrejött regionális együttműködési forma a Délkelet-Európai Együttműködési Kezdeményezés. Magyarország ugyan nem kizárólag ehhez a térséghez tartozik, azonban azzal határos országgént érdekelt a kapcsolatépítésben, a térséget érintő bűnügyi együttműködés erősítésében, tekintettel a régió bűnügyi helyzetének hazai hatásaira is.

A nemzetközi szervezett bűnözés regionális problémáira tekintettel 1999. május 26-án kilenc ország (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Görögország, Macedónia, Magyarország, Moldova, Románia és Törökország) kormánya aláírta az országhatáron átlépő bűnözés elleni fellépésről és egy regionális központ felállításáról szóló SECI megállapodást (2000. CXV. törvény), amelyhez mára Horvátország, Szlovénia, Szerbia, Montenegró és Grúzia is csatlakozott. A jelenlegi tizenhárom tagország mellett Ausztria, Azerbajdzsán, Belgium, Franciaország, Grúzia, Hollandia, Japán, Kanada, Lengyelország, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Szlovákia, Ukrajna és az Amerikai Egyesült Államok mint megfigyelők vesznek részt a SECI Központ munkájában. A szervezet létrehozásában egyébként jelentős szerepet játszott az Amerikai Egyesült Államok, mely a mai napig nagymértékű támogatást nyújt a Központ tevékenységéhez.

A SECI Központ alapvető feladata a részes felek hatóságai közötti információcsere biztosítása, felállítására Bukarestben került sor. A SECI Központ élén az igazgató áll. A szakmai tevékenység az Operatív és Támogató Osztályon, a munkavégzés egyéb feltételeinek biztosítása pedig a Jogi és Adminisztratív Osztályon történik.

A SECI feletti irányítási, felügyeleti és ellenőrzési jogkört a Közös Együttműködési Bizottság gyakorolja, amelybe minden tagország képviselőket delegál. Egyebek

mellett ez a testület választja meg a SECI igazgatóját és helyetteseit, dönt a szervezet költségvetéséről és éves munkatervéről.

A részes országok rendőrségei és vámszervei a SECI Központba küldött (vámügyi és rendőri) összekötőiken és az országokban kialakított nemzeti egységeken keresztül tartják a kapcsolatot egymással, illetve a SECI Központtal. Magyarországon a kontaktpont a Nemzetközi Bűnügyi Együttműködési Központ. A SECI a nemzetközi kommunikációban igénybe veszi az Interpol és a Vámügyi Világszervezet (WCO) számítógépes rendszereit, illetve azok központi adatbázisait is.

A SECI Központ előnye, hogy a tagállamok összekötő tisztjei közvetlen kapcsolatban állnak egymással és egyidejűleg a saját országuk illetékes hatóságaival is. Így az információcsere a közvetlen elérhetőség miatt jelentősen felgyorsul.

3.2 A SECI Központ továbbfejlesztése

A Tanács 2006. november 29-i következtetéseiben (JAI 612 ENFOPOL 199 EUROPOL 97) a SECI Központ (Délkelet-Európai Együttműködési Kezdeményezés) továbbfejlesztésének szükségességét és szerepének erősítését emelte ki, mint a szervezett bűnözés elleni harc fontos regionális eszközét. Aláhúzta az Europol és a SECI Központ közötti együttműködés, illetve a Központ tevékenysége Europol általi támogatásának jelentőségét. Mint a két fél közötti együttműködési megállapodás előfeltételének teljesítését, üdvözölte azt a kezdeményezést, amellyel a SECI Központ tagállamai új jogi alapot kívánnak biztosítani a Központnak. A Tanács felhívta a figyelmet arra, hogy a tagállamoknak, az új jogi keret kidolgozásánál el kell ismerniük az Europolit mint az EU szervezett bűnözés elleni harcért felelős szervét, és törekedniük kell arra, hogy a két szervezet vonatkozásában párhuzamosságok ne alakuljanak ki, ne maradjanak fenn.

A feladat- és hatásköri összeütközések elkerülése érdekében a Tanács biztosítani kívánja az Europol uniós szervvé való átalakításának tekintetbevételét a SELEC Egyezmény megalkotása során. A SECI tagsággal rendelkező uniós tagországokat szintén arra kérték, hogy támogassák az Europol és a SECI együttműködéssel kapcsolatos cikkek SELEC Egyezményben történő rögzítését. Ezen túlmenően a Tanács hangsúlyozta, hogy a közös tagság kompatibilitása érdekében szervezeti és rendszeresített kapcsolatot kell biztosítani az Europol és a SECI/SELEC között, mely tekintetbe veszi az Europol uniós szervvé való átalakításának tényét.

A Tanács felkérte EU SECI Támogató Csoportot, hogy haladéktalanul dolgozzon ki egy értékelést a SELEC és az Europol közötti munkamechanizmus jövőbeli fejlesztésének tárgyában, valamint egy cselekvési terv tervezetét az Europol és a SECI/SELEC kapcsolatát illetően, figyelembe véve egy stratégiai vagy műveleti együttműködési megállapodás megkötésének lehetőségét, mely tekintetbe veszi az Europol uniós szervvé való átalakításának tényét.

4 A PRÜMI SZERZŐDÉS

A Prümi Szerződést (PSZ) 2005. május 27-én hét EU tagállam a bel- és igazságügyi területen folytatandó megerősített együttműködés érdekében kötötte. Magyarország 2007-ben csatlakozott, a szerződés 2008. január 14-től hatályos hazánkban. A szerződés legfontosabb eleme a DNS-, ujjnyom- és gépjármű-nyilvántartásokban történő automatizált (van találat/nincs találat elvű) keresés lehetővé tétele. A DNS- és az ujjnyom-nyilvántartásokban csak személyes adatoktól megtisztított azonosítókra lehet keresni, a pontos adatok a találaton alapuló külön megkeresés nyomán szerezhetők be az adatbirtokos tagállamtól. Ezenkívül a PSZ rendelkezéseket tartalmaz:

- a jelentős (határon átnyúló) hatású rendezvények kapcsán történő nem személyes és személyes adatok cseréjéről,
- a terrorizmus elleni fellépés keretében történő adatcseréről (információ megosztására akár megkeresés hiányában is van lehetőség – ún. „figyelmeztető” jelzés),
- az illegális migráció elleni intézkedésekről, valamint
- az együttműködés egyéb formáiról (5. fejezet)
  - közös műveletek (pl. közös járőr, közös közlekedésbiztonsági ellenőrzés, stb.) /24. cikk/;
  - intézkedés közvetlen veszély esetén /25. cikk/;
  - intézkedés jelentős események, katasztrófák és súlyos balesetek esetén /26. cikk/;
  - együttműködés megkeresés alapján /27. cikk/.

A végrehajtás érdekében Magyarország eleget tett kötelezettségeinek, kijelölte a felelős nemzeti hatóságokat, ahol szükséges volt, kitöltötte a mellékleteket és megadta kontaktpontjait. Csupán a DNS és ujjnyom automatikus kereshetősége (DNS-nél összehasonlítás is) a megoldandó feladat. A szükséges technikai és szoftver-fejlesztések anyagi fedezetére a Magyar Rendőrség a BSZKI-val közös pályázatot nyújtott be az Európai Bizottsághoz (EB).

5 A SVÉD KEZDEMÉNYEZÉS

A TANÁCS 2006/960/IB KERETHATÁROZATA (2006. december 18.) az Európai Unió tagállamainak bűnüldöző hatóságai közötti, információ és bűnüldözési operatív információ cseréjének leegyszerűsítéséről. A kerethatározat az uniós bel- és igazságügyi együttműködés (III. pillér) keretében alkalmazott jogforrás, ami a szabályozni kívánt kérdés keretszabályait alkotja meg, a tagállamokra hagyva, hogyan feleltetik meg a nemzeti jogot a benne foglalt rendelkezéseknek.

A Svédország kezdeményezése nyomán, 2006 végén megalkotott ún. svéd kerethatározat (KH) lényege, hogy a mellékletben közölt formanyomtatványok alkalmazásával egyszerűbbé, a különböző határidők rögzítésével pedig gyorsabbá tegye a bűnüldöző szervek közötti információcserét. A KH szerint a sürgős jelzéssel ellátott

megkeresésekre a megkeresett félnek 8 órán belül kell válaszolnia, amennyiben a kért információ a megkeresett központi hatóság (Magyarországon ez az ORFK NEBEK lesz) számára is hozzáférhető nyilvántartásban szerepel. Nem sürgős megkeresés megválaszolásának határideje egy hét, egyéb (várhatóan a legkritikább) esetekben a válaszadási határidő két hét. Ha a megkeresett hatóság nem tudja tartani a megkeresés határidejét, azt a KH mellékletben szintén szereplő formanyomtatvány megküldésével jelzi a megkereső félnek, feltüntetve a késedelem okát is – a határidő elmulasztására csak különösen indokolt, a KH-ban előre meghatározott esetekben van mód. A tagállamoknak 2008 végéig kellett összhangba hozni nemzeti jogszabályaikat a kerethatározattal.

A tagállamokra vonatkozó kötelezettségek közül Magyarország notifikációs kötelezettségének eleget tett, továbbá a sürgős esetekben történő információcsere estén kapcsolattartó szerv kijelölését is megtette. Következő lépésként 2008. december 16-ig meg kellett küldeni az EB részére a kerethatározat átültetését szolgáló nemzeti jogszabályt, valamint bejelenteni a kerethatározat hatálya alá tartozó bűnüldöző szerveket, vagyis biztosítaniuk kellett az implementációt. Ezt követően a Bizottság 2010. december 16-ig tesz jelentést a Tanácsnak a határozat működéséről, a Tanács pedig 2011. december 19-ig vizsgálja meg, hogy a tagállamok miként felelnek meg a kerethatározatnak.

6 A PRÜMI SZERZŐDÉS ÉS A SVÉD KEZDEMÉNYEZÉS KÖZÖTTI SZINERGIÁK

A két jogforrás összevetése során jogi szempontból fontos, hogy a KH általános jogszabálynak (*lex generalis*) tekintendő, ami keretszabályokat tartalmaz a bűncselekmények elleni fellépés érdekében történő információcsere lehetséges határidőire, formájára és csatornáira, de nem rendelkezik semmilyen új adattár, csatorna, nyilvántartás vagy eljárás létrehozásáról. Bármilyen, már létező, bűnügyi információcserére létrehozott csatornán (SIS, Europol, Interpol, Eurojust) továbbítható bármilyen bűnügyi információ vagy bűnügyi felderítési adat (2. cikk d)). A KH semmilyen információ vagy felderítési adat gyűjtésére nem kötelez (sem adattár létrehozásával, sem kényszerítő intézkedés alkalmazásával), keretszabályai csupán a rendelkezésre álló adatok cseréjére vonatkoznak (1. cikk (3)). Sőt, a meglévő információk átadására sem kötelez. A KH tehát olyan, határidőket és formanyomtatványt tartalmazó keretszabályozás, amit a végrehajtás során a tagállamok töltenek ki tartalommal a kicserélendő információ és az arra alkalmas csatorna kiválasztásával. Maga a KH is kimondja, hogy nem célja a tagállamok vagy harmadik országok közötti két vagy többoldalú megállapodások, sem az uniós jogforrások felülírása.

A PSZ ezzel szemben részletszabályokat és eddig nem létezett egyedi eljárásokat is tartalmazó *lex specialis*. Bizonyos adattárak létrehozására, azok meghatározott szabályok szerinti hozzáférhetővé tételére és egyéb együttműködési formák kialakítására kötelezi az aláírókat. A DNS nyilvántartások létrehozására, a DNS és ujjnyom nyilvántartások automatikus keresésre (DNS esetén automatikus összehasonlításra is)

hozzáférhetővé tételére kötelezik a feleket (Magyarországon a DNS-profilok feltöltése, az elektronikus nyilvántartás létrehozása még folyamatban van, és az ujjnyom nyilvántartást is a megadott kritériumokkal kompatibilissé kell tenni a keresetőség érdekében); rendelkezik továbbá az automatikus keresési eljárásról. Bár több esetben átfedések tapasztalhatók a kétoldalú államközi szerződésekben foglaltakkal, valamint a Schengeni Végrehajtási Egyezményrel (SVE; 39. cikk), egyéb együttműködési formákat is bevezet a szerződés (magyar viszonylatban újdonság a 25. és 26. cikk.) Az ötödik fejezethez kapcsolódóan a PSZ Adminisztratív és Technikai Végrehajtási Egyezmény (ATIA) D mellékletei kontaktpontokat, valamint a 24. cikk esetén követendő eljárást is tartalmazzák.

Jogi szempontból természetesen az is fontos, hogy nem minden uniós tagállamra nézve kötelező, csak az aláíró és ratifikáló országokra. Ahol a PSZ jelenleg hatályos: Belgium, Németország, Spanyolország, Franciaország, Luxemburg, Ausztria, Magyarország, Szlovénia. 2008. májusára ígéri a hatályba léptetést Hollandia, és rövid időn belülre Románia, várható a hatályba lépés még: Szlovákia, Olaszország, Svédország, Portugália, Bulgária. Mindezek mellett azonban a PSZ arról már nem rendelkezik, hogy milyen csatornán történik találat esetén az adatbirtokos állam megkeresése és a kért adatok megküldése.

Ezek után a gyakorlati alkalmazás szempontjából az alábbi megállapítások tehetők:

- mivel a KH keretszabály a PSZ pedig részletszabályokat tartalmaz, nincs közöttük ütközés: a PSZ által szabályozott esetekben annak szabályai alkalmazandók, a KH alkalmazása csak olyan kérdésekben merülhet fel, amire a PSZ nem tartalmaz előírásokat;
- ilyen lehet, ha az automatikus keresés során elért találat esetén magyar bűnüldöző szerv fordul a külföldi hatósághoz (vagy fordítva) a DNS vagy ujjnyom referencia-adatokhoz tartozó személyes adatok beszerzése érdekében: mivel a PSZ nem rendelkezik a megkeresési csatornáról és határidőkről, a PSZ szerinti információcsere (a 2007. évi CXII. tv. értelmében a NEBEK-en keresztül) az esetileg kiválasztott csatornán, akár a KH szerinti határidők betartását kérve is történhet;
- a KH alkalmazása csupán az eddig is ismert eljárások és csatornák (Europol, Interpol, SIS) használatát egészíti ki új határidőkkel és formanyomtatványokkal;
- a rövid határidők betartása azonban jelentős többlet munkaterhet jelent majd a nemzeti központi hatóság (ORFK NEBEK) számára, különösen az ügyeleti állomány esetében (a megkeresések többsége várhatóan egy mozzanatos feladat, adattárakban történő keresés iránti igény lesz), ezért a létszám emelésére lesz szükség;
- ami a létező csatornákkal való viszonyát illeti, a KH bármelyik esetében alkalmazható, de az Europol vagy az Eurojust mandátuma alá eső cselekmények esetén ezek bevonása az információcserebe a KH szerint kötelező, tehát ezekben az esetekben vélhetőleg eleve az érintett csatornán keresztül folyik majd az információcsere;
- a PSZ alkalmazása során továbbra is alkalmazhatók maradnak a már működő csatornák (bár az Europol nem részese a szerződésnek, a PSZ-ben részes tagállamai összekötőiken és nemzeti irodáikon keresztül cserélhetnek információt);

- a PSZ szerinti automatikus keresés a DNS, ujjnyom nyilvántartásokban elvileg csökkentheti a NEBEK munkaterhét, mivel a részes államoktól érkező megkeresések már csak találat esetén jelentkeznek majd feladatként, a gépjármű nyilvántartásokból pedig a személyes adatok is hozzáférhetőek lesznek, de
- új feladatként jelentkezik, hogy a magyar bűnüldöző szervek automatikus keresés iránti megkereséseit a 2007. évi CXII. tv. értelmében mindig a NEBEK-nek kell majd továbbítania a magyar központi hatóság (KEKKH, BSZKI) felé is; ez többletterhet jelenthet, ami szintén indokolja a létszámemelést;
- nem jelent viszont új feladatot a 27. cikk szerinti együttműködés, ami egy az egyben a SVE 39. cikkét idézi;
- a PSZ szerinti, jelentős hatású rendezvények, illetve terrorizmus tárgyában folyó együttműködés csatornái adottak: előbbire a futball kontaktpont (ORFK RF), utóbbira az NNI TEXEO által már eddig is használt csatornák (BdL, PWGT) alkalmasak.

7 2011-ES EU-ELNÖKSÉGGEL KAPCSOLATOS RENDÉSZETI FELADATOK

A 2011-es EU elnökségből fakadó feladatok közül (a személy-, útvonal- és objektumvédelem, biztonsági kérdések mellett) a döntéshozatali eljárásokban való részvétel is megjelenik (tanácsi szakértői munkacsoporti tevékenység). A témakörben folyamatos egyeztetés zajlik az IRM Bel- és Igazságügyi Együttműködési Főosztály vezetőjével a rendőrségi szerepvállalásra vonatkozó tárcigaigényt, továbbá a rendőri szakmai elképzeléseket folyamatosan egyeztetjük. Az alábbi munkacsoportokban indokolt rendőri szakértők közreműködése:

- SIS/SIRENE munkacsoport
- Rendőrségi együttműködéssel foglalkozó munkacsoport
- Europol munkacsoport

2008-tól meg kellett erősíteni az Állandó Képviselő Bel- és Igazságügyi Csoportját, illetve a munkacsoportok vezetőit lehetőleg az oda kihelyezett/kihelyezendő szakértőkből kell biztosítani. Már az elnökséget megelőző felkészülési időszakban is nélkülözhetetlen a kijelölt szakértők és leendő munkacsoport vezetők rendszeres jelenléte az érintett munkacsoportok ülésein. Célszerű az Állandó Képviselő gyakornoki rendszerének igénybevétele.

8 MEGOLDÁSRA VÁRÓ PROBLÉMÁK, KÉRDÉSEK, JAVASLATOK

Az Európai Rendőrségi Hivatallal történő információcserét rendező jogszabályok áttekintése során olyan szabályozási probléma merült fel, amely megnehezíti a Vám- és Pénzügyőrség, de általában a rendészeti szervek információcseréjét a nemzetközi szervezettel.

Az államtitokról és a szolgálati titokról szóló 1995. évi LXV. törvény 5/D §-a szerint „a külföldi minősítésű és jelölésű adatot a nemzetközi szerződés alapján meghatározott előírások és e törvény szerint kell kezelni.” A tárgyban kapcsolatban azonban jelenleg ellentmondás van az Europol minősített adatok kezelésével kapcsolatos minősítési jelek megfeleltetése vonatkozásában.

Az Europol Egyezmény és jegyzőkönyveinek kihirdetéséről szóló 2006. évi XIV. tv. 10. §-ában történt meg az Europol minősített adatok nemzeti minősítési jelöléseknek történő megfeleltetése, azonban a megfeleltetési rendelkezést maga ez a törvény 2007. január 1-jével hatályon kívül helyezte. A hatályon kívül helyezett rendelkezés törvényi szintű pótlását a minősített adatok védelméről szóló törvényjavaslat (T/3952.) kezelte volna, de az végül az öt párti konszenzus hiánya miatt lekerült az OGY napirendjéről. Az IRM időközben 2009. január 1-i hatálybalépésre készítette elő a törvényjavaslat elfogadását, azonban ez az időpont is módosult, a törvény a mai napig nem lépett hatályba.

A jogi szabályozatlanságot tovább fokozza, hogy a 2006. évi XIV. törvény elfogadásakor a 2001. évi LXXXIX. törvény hatályon kívül helyezésével együtt nem történt meg a 4/2002 BM-PM együttes rendelet hatályon kívül helyezése, amelynek jelenleg is hatályos 21. §-a - a régebbi törvény felhatalmazása alapján - az akkor hatályban volt minősítési szinteket tartalmazza.

A fennálló helyzet azzal a veszéllyel jár, hogy

- az Europol Egyezménnyel egyező megfeleltetés hiányában a minősített adatokkal kapcsolatban elkövetett titoksértés büntetőjogilag nem szankcionálható.
- bár az Europol a jogi problémát még nem észlelte, de észlelése esetén vélhetőleg nem tekinti a Magyar Köztársaságot a bűnügyi együttműködés terén biztonságosnak és a minősített adatok továbbítását a megfeleltetés és a biztonsági szintek megteremtéséig felfüggesztheti
- az Europol minősített adatok kezelését a jogi ellentmondás bizonytalanná teszi

A jogi ellentmondás megszüntetése érdekében érdemes lenne a 2006. évi XIV. törvény 10. §-ában foglaltak soron kívüli újraszabályozása, akár a minősített adatok védelméről szóló törvényjavaslat keretein kívül is, az megelőzően. A korrekcióra törvényi szinten van lehetőség, tekintve, hogy a 2006. évi XIV. törvényben nincs felhatalmazó rendelkezés rendeleti jogalkotásra, ami a hatályon kívül helyezett 10. §-t pótolhatná az új törvény hatályba lépéséig, a 4/2002. (I. 30.) BM-PM együttes rendelet megfelelő módosítása pedig az e rendelet jogalapját adó felhatalmazó rendelkezés hiánya miatt már nem lehetséges. A fentiekén túl szükségesnek tűnik hogy a Nemzeti Biztonsági Felügyelet megvizsgálja és megállapítsa az Europollal történő minősített információcsere követelményeit, mivel e tekintetben csak a 2098/2004 (IV. 28.) Korm. határozat tartalmaz rendelkezéseket, azonban a NBF nem teheti ezt meg mert a 180/2003. (XI. 5.) Korm. rendelet a Nemzeti Biztonsági Felügyelet részletes feladatairól és működési

rendjéről, valamint az iparbiztonsági ellenőrzések részletes szabályairól erre nem hajtalmazza fel.

9 JAVASLATOK

A 2004-ben elfogadott Hágai Program végrehajtása összehangolt válasz az európai polgárokat fenyegető kockázatokra. A program tartalmazza a szükséges intézkedések teljes körét. A megelőzési és felkészülési intézkedések a fejlettebb hírszerzési információcsere, a hatékony operatív együttműködés és a bűnözés egyéb kapcsolódó formáinak felderítése révén hatékonyan kiegészítik a tagállamok terrorizmus leküzdésére irányuló erőfeszítéseit (szerves folytatásaként 2009 decemberében elfogadásra került a Stockholmi Program).

A terrorizmus finanszírozásával szemben eredményesebben kell fellépni. A szervezett bűnözés elleni stratégiai fellépéssel a bűnözők európai határok megszűnéséből adódó lehetőségei csökkenthetők.

Növelni kell az igazságügyi hatóságok, a hírszerző és rendvédelmi szervek, valamint a vámhatóságok európai szintű fellépéshez szükséges kapacitását. Az Europol integrációja az Unióba egy újabb lépést jelentene az emberkereskedelem, a kábítószer-kereskedelem és a számítógépes bűnözés elleni küzdelemben.

A rendészet nemzetközi együttműködése:

- A nemzetközi együttműködés szempontjából meg kell határozni néhány jelentős területet, amelyeket a következő 4-6 évben szem előtt kell tartani a rendőrség középtávú reformja érdekében, ám a napi működőképesség megőrzése mellett. Nincs mód valamennyi területen a nemzetközi együttműködés kidolgozására, rendszerezésére, csak a főbb kérdéskörökre tudunk összpontosítani, mert nincs ígéret az erőforrások radikális bővítésére.
- Illeszkedni kell a rendészeti stratégiában az alkotmányos alapokhoz, az alkotmányvédelmet és a közbiztonság javítását célzó prioritásokhoz. A tervek szerint a stratégia főbb elemeit országgyűlési határozatban kell meghatározni, beleértve a nemzetközi együttműködés rendeltetését, eszközeit és kulcsterületeit.
- A rendészet tágabb a rendőrségnél, így a VPOP (PM), ÖTM, IRM szakmai hozzájárulása is szükséges a kapcsolódási pontok miatt. Ugyanakkor a büntetőpolitika és a rendészet eltérő fogalmak, a rendészet a közigazgatás része.
- A rendészeti szervek nem öncélúan és nem pusztán azért kapcsolódnak be a nemzetközi vérkeringésbe, mert arra jogszabály kötelezi őket, hanem azért, mert az együttműködés eszköz a rendőrség aligha halogatható működésének, felépítésének korszerűsítéséhez. Nem önmagában vett cél az együttműködés más országokkal, hatóságokkal, hanem a jogalkalmazás, a közbiztonság és a jogvédelem hatékonyságának egyik lehetséges javítási eszköze, mert olyan módszereket lehet átvenni, amely a mintegy 40 ezer fős szervezet működési megújítását is szolgálja.
- Gyakorlati okokból a prioritásokat a jelenlegi rendszer kritikája, analízise, a kapcsolódó reform célok és lépések, valamint a nemzetközi kötelezettségek elmélyült kutatása helyett csak a meglévő szakirodalmi anyagok, külsős szakemberek

és a gyakorlatban a nemzetközi együttműködéssel hivatásszerűen foglalkozók bevonásával lehetséges megfogalmazni, az együttműködést rendező joganyag (és belső utasítások) áttekintése alapján.

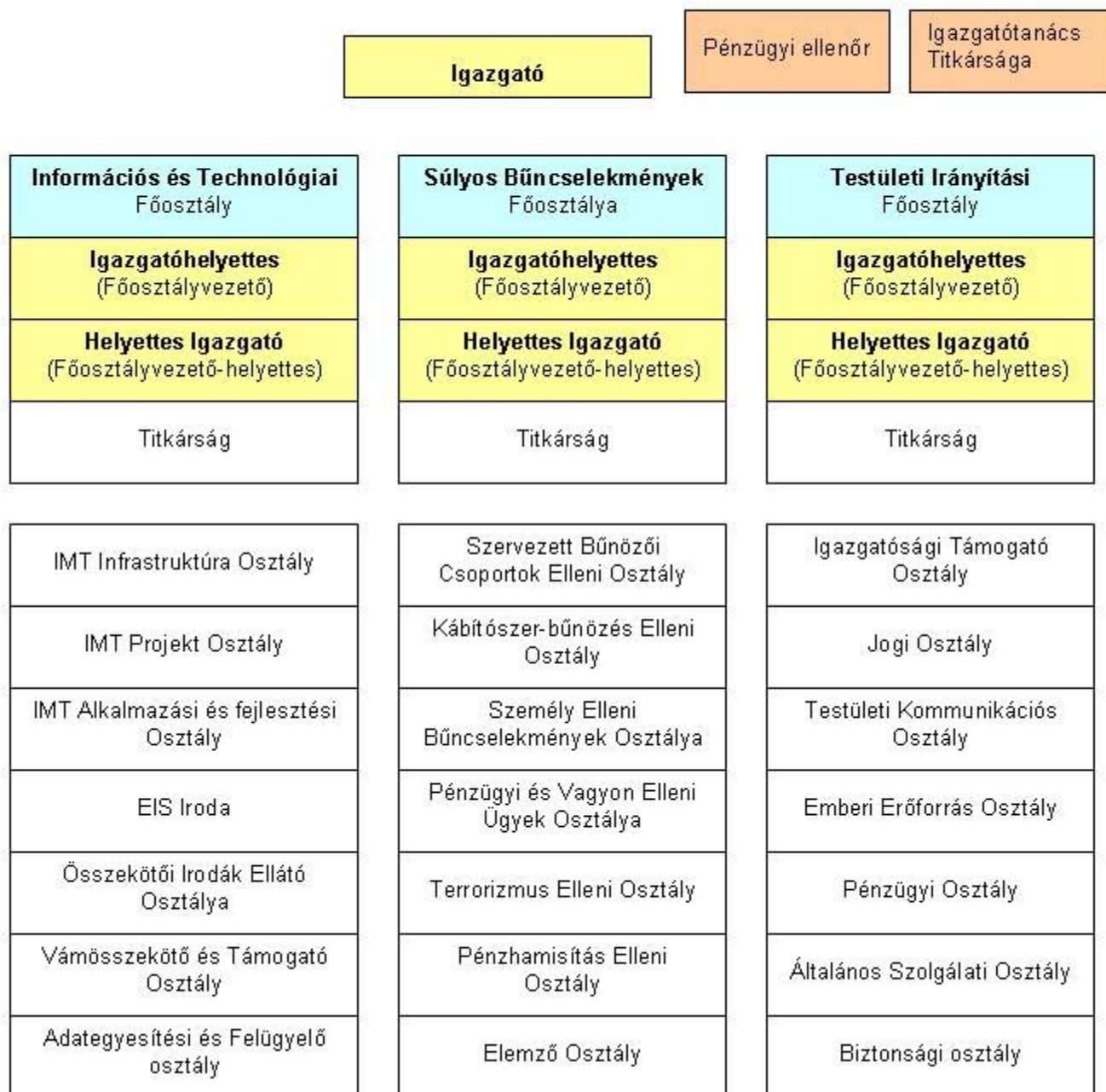
* * *

MELLÉKLET

1. ábra

Europol szervezeti felépítése

* * *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dr. Igaz Tünde, belső szakmai anyag
- Dr. Jenei Mónika, belső szakmai anyag
- Dr. Kacziba Antal: Előterjesztés a Kormány részére a kriminálpolitika modernizációjának alapvonásairól és a kormányzati kriminálpolitika hatékonyabb érvényesítése érdekében szükséges intézkedésekről, vitaanyag, Budapest, 2007. december
- Dr. Katona Géza: A kriminálpolitikai és a rendészettudományi fogalomrendszer analízise, az egységes fogalomhasználat biztosítása
- Dr. Leyrer Richárd: A Nemzetközi Bűnügyi Együttműködési Központ tevékenysége, Belügyi Szemle, 2005/12. szám (53. évfolyam)
- Dr. Nagy Zoltán: Összekötői jelentés a balkáni összekötőtisztek legutóbbi találkozásáról, Zágráb, 2007. október 30.
- Dr. Tóth Judit: Észrevételek a Rendőrség Tudományos Technológiai és Innováció Tanácsának 2008. évi munkatervéhez (tervezet)
- Pásztor Zoltán, belső szakmai anyag

* * *

Molnár András

Érvelési minták a „*Lochner*-bíróóság” munkaidő- és minimálbér- szabályozás alkotmányosságát vizsgáló döntéseiben

1. Miért *Lochner*?

Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága általában elnökeiről kapja a nevét, így beszélhetünk Marshall-bíróaságról, Taney-bíróaságról, stb. Az ún. *Lochner*-bíróóság, vagy még inkább *Lochner*-korszak esetében az 1905-ös *Lochner v. New York*-ügyben¹ hozott ítélet a névadó. Ebben a bíróság alkotmányellenesnek ítélte az 1895-ös, New York-i Bakeshop Act 110. bekezdését, amely megtiltotta, hogy a pékeket és a cukrászipari dolgozókat napi tíz, illetve heti hatvan óránál hosszabb ideig dolgoztassák, vagy engedjék dolgozni. E döntés kihirdetésekor mérsékelt, többségében negatív társadalmi visszhangot váltott ki, később azonban, részben a progresszív mozgalom politikai megnyilatkozásainak köszönhetően, a Legfelsőbb Bíróság *laissez faire* kapitalizmus iránti elfogultságának szimbólumává vált, és ha más nem is, a jogászai köztudatban mindmáig az maradt.²

Egzakt korszakhatárokat vonni egy folyamatosan változó világban nem hálás, és nem is mindig szerencsés feladat, melyet mindazonáltal megkövetel a vizsgálódás körének behatárolása. Elfogadva egyéb fontos szempontok fennállását,³ a jelen tanulmány esetében 1895-re tehetjük a *Lochner*-korszak kezdetét, amikor is Rufus Wheeler Peckham csatlakozásával kialakult egy háromfős „keménymag”, mely a piac mindenhatóságának akkortájt népszerű doktrínáját ítélkezési gyakorlatába is beépítette.^{4 5} A korszak végét egyértelműen

---

¹ 198 U. S. 45

² Mint Grier Stephenson találóan megjegyzi: „A döntés ... a bírói tévedés XX. századi archetípusává vált.” („The decision ... has become the 20th century archetype of a judicial mistake.”) Stephenson 1976, 218. o. Vagy ahogy David A. Strauss sommásan megállapítja: „Ha manapság az ember az amerikai alkotmányjog fősodrához akar tartozni, el kell vetnie a *Lochner*-döntést.” („You have to reject *Lochner* if you want to be in the mainstream of American constitutional law today.”) Strauss 2003, 373. o.

³ Egy bíróági korszak behatárolásánál a két legkézenfekvőbb szempont a bíróság adott összetétele, illetőleg egy fontos precedens megszületése. Mint látható lesz, én az előbbi mellett foglalom állást. Ami a fontos precedenseket illeti, maga a *Lochner*-ítélet nyilvánvalóan felmerül, ez azonban inkább szimbólumértékű, mint korszakalkotó. Ezen kívül pedig nehéz egy korszakalkotó precedenst találni, a *Lochner*-ügyben megfigyelhető érvek ugyanis precedensek sorozatában kimutatható folyamatos változás eredményei.

⁴ E népszerűség relatív: a korszakkal foglalkozó szakemberek utalnak rá, hogy e tanok a XIX. század végére vesztettek befolyásukból. Lásd pl. Link 1963, 15. o., Kens 1998, 87. o.!

⁵ David Josiah Brewer 1889-ben foglalta el helyét az Egyesült Államok legfőbb bírói fórumán, Grover Cleveland elnök jelölése alapján, a Benjamin Harrison által jelölt Henry Billings Brown pedig 1890-ben követte (az évszámokhoz és a nevekhez Gerald Gunther és Kathleen Sullivan alkotmányjogi tankönyvét hívtam segítségül: Gunther – Sullivan 1997, Appendix B, B-4). Grier Stephenson felmérése alapján könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy Peckham és Brewer alkotta a „*laissez faire*-frakció” legradikálisabb szárnyát a Bíróságon belül. Stephenson négy statisztikai felmérést készített, melyekben azt vizsgálja, hogyan szavaztak az egyes bírók

az 1937-es esztendő jelenti. Túl azon, hogy Franklin Delano Rooseveltnél ekkor emlékezetes konfliktusba bocsátkozott a Legfelsőbb Bírósággal,⁶ ítélet született a *West Coast Hotel Co. v. Parrish*-ügyben,⁷ s a Bíróság hallgatólagosan ugyan, de végleg szakított a *Lochner*-döntésben is kifejezésre juttatott álláspontjával az államhatalom korlátait illetően.^{8 9}

A *Lochner*-ügy központi kérdése, mint láthattuk, a munkaidő korlátozásának, pontosabban szólva bizonyos dolgozói csoportok esetében való korlátozásának alkotmányossága volt. A továbbiakban a Bíróság munkaidővel és minimálbérrel foglalkozó, a jelzett időbeli keretben született döntéseit kívánom behatóbban elemezni. Amellett, hogy a korszak fontos társadalmi-szociális problémáira adott válaszok mérettettek meg az Egyesült Államok legfelsőbb ítélőszéke előtt, e döntések révén a rendelkezésre álló területi és vizsgálati keretek között láthatunk rá a Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés *due process*-klauzulájának értelmezésére, valamint annak időbeli változásaira.

2. *Police power, due process* – megfoghatatlan alapfogalmak

Az Egyesült Államok Alkotmányának 1868-ban ratifikált, tizennegyedik kiegészítése alapján „[e]gyetlen Állam sem foszthat meg egyetlen személyt sem életétől, szabadságától vagy tulajdonától megfelelő jogi eljárás nélkül[.]”¹⁰ Az ilyen természetű tilalom nem számított újdonságnak: az Ötödik Alkotmánykiegészítés már 1791-ben, a Bill of Rights részeként hasonló korlátot állított a Kongresszus jogalkotása elé. A Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés elsősorban a polgárháborúra és a rabszolgák azt megelőző helyzetére adott válasz volt, melyet – a rövid ideig tartó radikális abolicionista hullámmal meglovagolva – a republikánus többségű Kongresszus erőltetett rá az Unióból kilépett déli államokra.¹¹

1898 és 1902, illetve 1903 és 1906 között az állami szabályozás megengedhetőségét, valamint ezeken belül a szerződési, illetve tulajdoni jogokat érintő ügyekben. Valamennyi felmérés azt igazolta, hogy a jelzett két bíró hajlamos a leginkább korlátozni az állami beavatkozás körét, és a legnagyobb teret adni a tulajdon, illetve a szerződés szabadságának. Vö. Stephenson 1976, 234-235. o.!

⁶ Ennek részletezését lásd pl.: Link 1963, 422-424. o., az esetnek a Kongresszus és a Legfelsőbb Bíróság nagy történelmi konfliktusainak kontextusában való tárgyalásához lásd: Geyh 2006, 77-108. o.!

⁷ 300 U. S. 379

⁸ Még a *West Coast*-döntésben sem jelenti ki a Bíróság *expressis verbis*, hogy végleg érvényteleníti a *Lochner*-ítélet *ratio*-ját, bár aligha várható, hogy ez utóbbit manapság a gyakorlati érvelésben idézzék. Érdemes utalni rá, hogy William Howard Taft, akkor már nem az Egyesült Államok, hanem a Legfelsőbb Bíróság elnökeként, az 1923-as *Adkins v. Childrens' Hospital*-ítélthez (261 U. S. 525) csatolt különvéleményében kifejezésre juttatta abbéli meggyőződését, hogy a Bíróság még 1917-ben, a *Bunting v. Oregon*-ügyben (243 U. S. 426) hallgatólagosan elvetette a *Lochner*-döntést. Mint írta: „[s]zámomra képtelenség összeegyeztetni a *Bunting*-ügyet a *Lochner*-üggyel, mindig is azt hittem, hogy akkor a *Lochner*-ügyet *sub silentio* elvetették.” („It is impossible for me to reconcile the *Bunting* case and the *Lochner* case, and I have always supposed that the *Lochner* case was thus overruled *sub silentio*.” 261 U. S. 564)

⁹ A kijelentés pontosítást igényel. Az elemzők szerint inkább arról van szó, hogy a Bíróság visszahúzódozóbb attitűdöt vett föl alkotmánybíráskodási gyakorlatában, ami a gazdaság szabályozásának alkotmányosságát illeti, ám időközben mind inkább kiterjesztő jelleggel értelmezte a polgári szabadságjogokat, erős korlátokat állítva az állam felé. Vagyis bár az érintett jogterület más, a módszer hasonló. Lásd pl.: Sunstein 1987!

¹⁰ “No State shall ... deprive any person of life, liberty, or property, without due process of law[.]” Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés, 1. szakasz

¹¹ Link 1963, 4-5. o.

Noha a kiegészítés létrehozóit elsősorban a felszabadított rabszolgák helyzete foglalkoztatta, a polgárháborús kiegészítések¹² megszületésével a – gyakorlatilag megoldatlanul maradt¹³ – kérdés háttérbe szorult, és egyre inkább a polgárháborút követő felpörgött gazdasági fejlődés és iparosodás indukálta problémák kerültek előtérbe.

A gazdaság megregulázása, annak megengedhetősége alapvető jelentőségű kérdés volt. Míg a kialakult helyzet¹⁴ erőteljesen felvetette központi beavatkozás indokoltságát, mind a tradicionális jacksoni szabadságeszmény, mind a protestáns munkaetikával és a szociáldarwinizmussal vegyített *laissez faire* gazdaság szemlélet annak komoly akadályát képezte.¹⁵ Az alkotmányjogi fogalmak síkján ez az ideológiai küzdelem a *police power* és a *due process*-klauzula tartalmának meghatározásában – mely utóbbin belül minket most kifejezetten a szabadság érdekel – tört felszínre.

A *police power* kifejezésre nincs jó magyar szó, ezért nem tartom célszerűnek, hogy magyar kifejezéssel helyettesítsem. Tulajdonképpen a jogalkotó hatalom szinonimája; Roger B. Taney 1847-es, sokat idézett meghatározása szerint ez nem egyéb, mint „a kormányzás hatalma, mely a saját területén minden szuverén természetes része.”¹⁶ A Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés létrejöttével megnyílt az út e megfoghatatlan hatalom korlátozása felé az államok vonatkozásában. Az Alkotmány ugyanis eredetileg csak egy negatív felsorolást tartalmazott az államok jogalkotási szabadságát illetően, vagyis explicite tiltotta a jogalkotást bizonyos területen, amiből *a contrario* következett, hogy az e körön kívül eső területeken – ha nem ütközik a Kongresszus pozitív felsorolásba foglalt jogalkotási hatáskörével – megengedett a szabályozás. Ezt erősítette az is, hogy a Bill of Rights csak a Kongresszussal szemben fogalmazott meg jogosultságokat. Az államokat kötelező Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés absztrakt formulái azonban szélesebb korlátok kialakítását tették lehetővé.

A „megfelelő eljárás”, angolul *due process*, alapvetően formális jogosultság: a polgár joga, hogy amennyiben az állam korlátozza alapvető jogát, panaszával független és pártatlan fórumhoz folyamodhassék, melyet az meghallgat és

---

¹² Vagyis a Tizenharmadik, a Tizennegyedik és a Tizenötödik Alkotmánykiegészítés.

¹³ A Bíróság sokáig megszorítóan értelmezte a Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés absztrakt rendelkezéseit, azok *common law* szerinti jelentését szem előtt tartva. Az Egyesült Államok polgárait megillető kiváltságok és előjogok (*privileges and immunities*) – a kor bevett felfogásának és a szerzők szándékának megfelelően – csak a legalapvetőbb politikai jogokat foglalták magukba (kizárva például a választójogot is, melyet csak a 15. Alkotmánykiegészítés biztosított); az egyenlő törvényi védelem (*equal protection of the laws*) követelményét pedig nem sértette például a vasúton utazók rassz alapján való elkülönítése, amennyiben a szolgáltatás egyenlő. Raoul Berger rámutat, hogy ez a fajta értelmezés tökéletesen megfelelt a dokumentum megfogalmazói eredeti szándékának. Vö. Berger 1977!

¹⁴ A legégetőbb problémát a nő- és gyermekmunka, a gyors urbanizáció és az ennek nyomán létrejövő túlszűfolt munkásnegyedek, a dolgozók erőtlén érdekvédelme, valamint egyes monopolhelyzetbe kerülő óriásvállalatok társadalmi befolyása jelentette.

¹⁵ A korszak ebből a szempontból való átfogó elemzéséhez, valamint főleg Herbert Spencer tanainak az Egyesült Államok intellektuális életére gyakorolt elsöprő erejű hatásához lásd különösen: Hofstadter 1971!

¹⁶ “[T]he powers of government inherent in every sovereignty to the extent of its dominions.” *Licence Cases*, 46 U. S. 504, 583

elbírál.¹⁷ A klauzula által védett szabadság pedig eredendően a fizikai kényszertől való mentességet jelentette. A XIX. század második felére a Bíróság továbbfejlesztette, sajátos tartalommal töltötte fel e fogalmakat. A *police power* újfajta értelmezése szerint az állam csak legitim célból, arányos mértékben korlátozhatja az alapvető jogokat, amennyiben azt az közegészség, a közérkölc, közbiztonság, közrend (*health, morals, safety, peace and good order*) úgy kívánja, a szabadság egyik legfontosabb aspektusa pedig a szerződési szabadság – összességében tehát bizonyos tartalmú szabályozás önmagában a megfelelő eljárás követelményének sérelme.¹⁸ Nézzük, miként jelent ez meg 1895 és 1937 között a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában!

3. A Bíróság ítéleteinek érdemi indokai

3.1. Munkaidő-szabályozás I. – Az államok cselekvési szabadsága 1895 és 1908 között

A *Lochner*-korszak korai szakaszában, 1895 és 1908 között négy ismert, sűrűn idézett ítélet született, melyek azt taglalták, milyen körülmények között szabályozhatják az államok a szerződésben kikötött munkaidő terjedelmét.

Jóllehet a korszakot a köztudat a *laissez faire* gazdaság szemlélet túlhajszolásával és az állami beavatkozásokozástól való „bírói fóbiával” köti össze, vizsgálódásunkat olyan döntéssel kell kezdenünk, amely fenntartotta a *due process*-klauzula alapján megtámadott törvény érvényességét. Az 1898-as *Holden v. Hardy*-döntésről¹⁹ van szó.

Utah állam 1896-os törvénye napi nyolc órában maximálta a bányászok, olvasztómunkások munkaidejét, kivéve, ha az életet vagy a tulajdont közvetlen veszély fenyegeti.²⁰ A törvény alkotmányosságát a Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés mindhárom rendelkezése alapján megtámadták, a Legfelsőbb Bíróság azonban elutasította e felülvizsgálati kérelmeket. Érvelésének központi eleme az volt, hogy a változó társadalom változó igényekkel bír, melyekre – a természetes részét képező *police power* következtében – a jogalkotó megfelelő választ adhat. Jóllehet az Egyesült Államok agrárius korszakában alig volt szükség szabályozásra, az iparosodás és a városiasodás új és új kihívásokat támaszt. Az ezekre való válasz együtt járhat – egyebek közt – a szerződési szabadság vagy a tulajdonjog korlátozásával.²¹ Mivel sem a szerződési szabadság, sem a tulajdonjog nem abszolút, csak az a szabály bizonyulna vitán felül alkotmányellenesnek, amely egy az egyben, kártalanítás és a meghallgatás lehetősége nélkül megfosztja ezektől a polgárokat.²²

¹⁷ Az sem volt kikötés, hogy e független fórum bíróság legyen, lásd pl. a *Reetz v. Michigan*- vagy a *Lawton v. Steele*-ügyeket (188 U. S. 505 /1903/, illetve 152 U. S. 133 /1894/)!

¹⁸ E változásokhoz lásd pl.: McLaughlin 1935, 720-759. o.!

¹⁹ 169 U. S. 366

²⁰ Lásd *uo.*!

²¹ 169 U. S. 392-393

²² 169 U. S. 390-391

A Bíróság legitim célnak ítélte a közegészség és a közerkölcsök védelmét célzó szabályozást,²³ és érdekes módon megjelenik a kor reformpárti retorikájának egy visszatérő eleme is: annak hangoztatása, hogy a kiszolgáltatottabb helyzetű munkás nem valódi érdekei, hanem az éhenhalás fenyegetése alatt bocsátkozik számára *prima facie* előnytelen munkaviszonyba.²⁴

Az 1903-as *Atkin v. Kansas*-ügy²⁵ központját Kansas állam 1891-es törvénye képezte, melynek értelmében az állam által közmunkára alkalmazott dolgozók munkaideje nyolc óra, továbbá minden, közmunka elvégzésére irányuló, az állam és magánszemélyek között létrejött szerződés teljesítése során a nyolc óras munkanap irányadó. A Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés első szakaszának sérelmét állító felülvizsgálati kérelmet a Legfelsőbb Bíróság elutasította, abból a megfontolásból, hogy az állami társaságok az állam teremtményei, melyeket az államhatalom gyakorlása céljából hoztak létre, ily módon az állam tetszése szerint szabhatja meg a feladat teljesítésének feltételeit.²⁶

Említésre méltó, hogy az indokolásban a Bíróság kifejezetten hangoztatja: nem kívánja eldönteni, alkotmányos-e az olyan munkaidő jogszabályi korlátozása, melyet két magánszemély szerződésben határoz meg.²⁷ További érdekesség, hogy Peckham és Brewer bírók, az akkori Legfelsőbb Bíróság konzervatív vonalának „éllovasai”²⁸ mind az *Atkin*-, mind a *Holden*-ügyben a többség ellenében szavaztak,²⁹ jóllehet írásos különvéleményt egyik esetben sem nyújtottak be.

Az *Atkin*-ügyben deklaráltan nyitva maradt jogkérdés megválaszolására mindössze két évet kellett várni. 1905-ben egy New York-i kispékség tulajdonosa, Joseph Lochner jogi képviselői útján alkotmányossági alapon megtámadta a fentebb már szóba hozott Bakeshop Act 110. bekezdését, arra hivatkozva, hogy a jelzett rendelkezés ütközik a munkáltatók és a munkavállalók szerződési szabadságával. Peckham bíró helyt adott a panasznak. Meglátása szerint a kifogásolt törvényhelyben szereplő „*require*” kitétel³⁰ nem jelent egyebet, mint a

---

²³ „De ha a törvényhozó hatalmában áll efféle intézkedéseket tenni polgárai életének védelme érdekében[, hogy ti. a tíznél több embert foglalkoztató szénbányák vezetőit részletes üzemterkép biztosítására kötelezzel], nehéz belátni, miért ne tehetne óvintézkedéseket azok egészségének és erkölcsének védelmében.” („But if it be within the power of the legislature to adopt such means for the protection of the lives of its citizens, it is difficult to see why precautions may not also be adopted for the protection of their health and morals.”) 169 U. S. 395

²⁴ Vö. 169 U. S. 397!

²⁵ 191 U. S. 207

²⁶ 191 U. S. 220. Érdekes, hogy indokolásában Harlan bíró az állami társaságokat helyezi középpontba, annak ellenére, hogy a vitatott rendelkezés nem csak az állammal kimutathatóan függő viszonyban álló társaságok, hanem azon magánszemélyek alkalmazottaira is vonatkozik, akik/amelyek az állammal közfeladat elvégzése céljából szerződést kötnek.

²⁷ „Annak kérdése, vajon alkotmányosnak bizonyulna-e egy hasonló, tisztán magánjellegű munkát végző dolgozókra vagy alkalmazottakra vonatkozó jogszabály, óriási jelentőséggel bír, és itt nem áll módunkban eldönteni, vagy akár csak fontolóra venni.” (“Whether a similar statute applied to laborers or employees in purely private work would be constitutional is a question of very large import which we have no occasion now to determine or even to consider.”) 191 U. S. 219

²⁸ Vö. 5. láb.!

²⁹ Az *Atkin v. Kansas*-ügyben Melville Fuller, a Legfelsőbb Bíróság elnöke is a többség ellenében szavazott.

³⁰ A releváns szöveghely a következő. „Tilos *megkövetelni* az alkalmazottaktól, avagy engedni az alkalmazottaknak, hogy a keksz-, kenyér- és kalácsütődékben, valamint a cukrászipari létesítményekben többet dolgozzanak heti hatvan, illetve napi tíz óránál, hacsak nem abból a célból, hogy a hét utolsó munkanapját

szerződéses kötelezettség teljesítésére való kötelezést, melynek tilalma azonban sérti a szerződés alkotmányos szabadságát.³¹ Az általános tétel lefektetése után, miszerint az államnak jogában áll a tulajdonhoz való jogot és a szerződési szabadságot korlátoznia, amennyiben „a köz biztonsága, egészsége, erkölcei, általános jóléte” (*safety, health, morals and general welfare of the public*) úgy kívánja,³² elhatárolja a jelen szituációt a munkaidőt érintő két korábbi esettől, majd rátér az államhatalom korlátainak hangsúlyozására. A *police power* csak „méltányosan, ésszerűen, megfelelően” gyakorolható (*fair, reasonable and appropriate exercise of the police power*), míg az alapjogok „ésszerűtlen, szükségtelen, önkényes” (*unreasonable, unnecessary and arbitrary*) megsértése tilos.³³ Márpedig a Bakeshop Act 110. bekezdése ez utóbbit valósítja meg. A pékek semmilyen szempontból nem gyámoltjai az államnak.³⁴ A rendelkezés nem egészségügyi rendelkezés, mert a közfelfogás szerint a sütőipari munka nem egészségtelegebb egyéb hétköznapi munkáknál.³⁵ És mivel tartalmilag nem sorolható a *police power* legitim gyakorlásának egyéb aleteibe, önmagában attól, hogy az állam egészségügyi szabályozásnak minősíti, még nem tekinthető alkotmányosnak.³⁶ Ezek mellett egy *ad absurdum* érvet is olvashatunk: Peckham arra figyelmeztet, hogy ha a tárgyalt szabályozás zöld utat kap, legközelebb az állam – mondvacsinált – egészségügyi okokra hivatkozva a szellemi dolgozók, a tudósok, vagy éppen a sportolók munkaidejét is korlátozhatja, ami pedig nemkívánatos szélsőség.³⁷ E megfontolások alapján a Legfelsőbb Bíróság szerény többsége alkotmányellenesnek nyilvánította a Bakeshop Act megtámadott rendelkezését.

A jól ismert indokolást nem kevésbé ismert különvélemények követik. John Marshall Harlan szerint a jogalkotó célja legitim, a szabályozás arányos, nem önkényes: a kor szakirodalma alátámasztja a pékek³⁸ munkája és az egészségkárosodás közötti összefüggést, a Bakeshop Act minden tekintetben megállja a helyét egészségügyi szabályozásként.³⁹ Álláspontját Edward Douglass

---

lerövidítsék; továbbá tilos meghaladni azt a heti munkaóraszámot, mellyel átlagosan tíz órányi munka jut minden olyan napra, amelyen az alkalmazott dolgozik.” („No employee shall be *required* or permitted to work in a biscuit, bread or cake bakery or confectionery establishment more than sixty hours in any one week, or more than ten hours in any one day, unless for the purpose of making a shorter work day on the last day of the week; nor more hours in any one week than will make an average of ten hours per day for the number of days during such week in which such employee shall work.”) A vonatkozó jogszabályszöveget néhány további §-sal együtt (110-115. §) mellékeltek a döntés szövegéhez, lásd: 198 U. S. 46 (kiemelések tőlem)!

³¹ 198 U. S. 52-53

³² 198 U. S. 53

³³ Vö. 198 U. S. 56!

³⁴ 198 U. S. 57

³⁵ 198 U. S. 59

³⁶ 198 U. S. 61

³⁷ 198 U. S. 60-61

³⁸ Az ügy tárgyalásánál általában csak a pékeket említik a szabályozás alanyaiként, jóllehet, mint fentebb láthattuk, az szélesebb személyi körre is kiterjed. Az egyszerűség kedvéért, továbbá bizonyos, a Bakeshop Act létrejöttét övező körülményeket szem előtt tartva (melyek részletes taglalásához lásd: Kéns 1998, 49-66. o.!) azonban természetesen mi is maradunk a pékeknél.

³⁹ Egy 2005-ös tanulmány kimutatta, hogy bár az orvostudomány ma már nem igazolja a századforduló idején dolgozó pékek munkája és az egészségromlás közötti összefüggést, akkori állása szerint valóban szoros kapcsolat

White és William Rufus Day is osztotta. Oliver Wendell Holmes pedig azt kifogásolta, hogy a Bíróság belemagyaráz egy adott gazdaságfelfogást a legkülönbébb világnézetű emberek számára íródott alkotmányba, és megfosztja New York állam többségét bizonyos társadalmi problémák az alkotmány által szó szerint nem tiltott módon való kezelésétől.⁴⁰

A negyedik döntés 1908-ban látott napvilágot. A *Muller v. Oregon*-ügyben⁴¹ megtámadott jogszabály Oregon állam 1903-as törvénye volt, mely napi tíz órában maximálta a gépesített létesítményekben, gyárakban, mosodákban dolgozó nők munkaidejét. A szabályozás legitimnek bizonyult, és pedíg azon az alapon, hogy az egészséges anyák nélkülözhetetlenek az életerős utódok világrajöttéhez, az asszonyok testi jólléte ennél fogva közérdek, védelme érdekében a Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés sérelme nélkül korlátozható a szerződési szabadság, hogy ez utóbbi az általa védett szabadság fontos eleme.⁴² Indokolásban a Bíróság deklarálja, hogy figyelembe veszi az általánosan ismert tényeket,⁴³ ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy valószínűleg kevésbé a köztudomás, mint a jogszabály alkotmányossága mellett érvelő Louis D. Brandeis terjedelmes tényfeltáró melléklete járult hozzá az ügy adott kimeneteléhez. Érdekesség, hogy az egyhangúlag hozott ítélet előadója Brewer bíró volt.

3.2. Munkaidő-szabályozás II. – Az államok cselekvési szabadsága 1908 után

E négy ítélet sokáig meghatározó precedenst jelentett mind a munkaidő-szabályozás, mind szélesebb körben a Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés által védett jogok korlátozásának kérdése kapcsán. Az 1908 után következő döntések részben ezek megerősítései, részben azonban érdekes változásokról tanúskodnak. A jelen szakasz időbeli keretét az 1909 és 1917 közötti évek adják, bár e formális keret megtévesztő, mivel a témánk szempontjából releváns döntések 1914 és 1917 között születtek. Ismét négy precedenst kell kiemelnünk.

Az 1914-es *Riley v. Massachusetts*-ítélet⁴⁴ rövid indokolása lényegében a *Muller v. Oregon* holdingját erősítette meg. A Bíróság megállapítja, hogy a gyárakban dolgozó nők és gyermekek napi munkaidejét tíz órában maximáló massachusettsi törvény ésszerű és nem önkényes.⁴⁵ A *Muller*rel szemben az indokolást megfogalmazó McKenna bíró nem a nők helyzetéhez fűződő társadalmi érdekre hivatkozik. Gondolatmenetéből két aspektust érdemes kiemelni. Egyfelől ha az állam jogosult bizonyos dolgozói osztály munkaidejének

---

állt fenn a kettő között, így ebben az értelemben a Bíróság többsége valóban figyelmen kívül hagyta a – korabeli – valóságot. Vö. Bewig 2005!

⁴⁰ 198 U. S. 74-76. Holmesnak a társadalom „kísérletezéséről” vallott gondolatai jól kifejezésre jutnak az 1919-es *Abrams v. United States*-ügyben (250 U. S. 616) a szólásszabadság kapcsán írt különvéleményében. Lásd különösen: 250 U. S. 630!

⁴¹ 208 U. S. 412

⁴² 208 U. S. 421

⁴³ Pontosan idézve: „We take judicial cognizance of all matters of general knowledge.” Lásd *uo.*!

⁴⁴ 232 U. S. 671

⁴⁵ „The provision is reasonable, and not arbitrary.” Lásd *uo.*!

korlátozására, jogosult adminisztratív lépéseket is tenni a szabályszegés megakadályozása érdekében.⁴⁶ Másfelől pedig az igénybevett eszközök helyessége és törvényessége nem ítéhető meg működésük egy-egy kirívó esete alapján.⁴⁷

A *Miller v. Wilson*-ügy⁴⁸ ítélete 1915-ben született. Massachusetts állam napi nyolc vagy heti negyvennyolc órában maximálta bizonyos üzemek női dolgozóinak munkaidejét, míg más munkaköröket explicite kivont a szabályozás alól. A törvény alkotmányosnak bizonyult. Ami a *due process*-klauzula által védett szerződési szabadságot illeti, a Bíróság szerint „[n]ilvánvalóan képtelenség azt állítani, hogy a pusztán tény, hogy Kalifornia törvénye nyolc órás munkanapról vagy maximálisan negyvennyolc órás munkahétről rendelkezik, nem pedig tíz órás munkanapról avagy ötvennégy órás munkahétről, kivonja az ügyet a jogalkotói diszkréció köréből.”⁴⁹ Az előadó Hughes bíró ugyanakkor megjegyzi, ezt nem azt jelenti, hogy más esetekben ne tolódhatna a szabályozás megengedhetetlen szélsőségeig.⁵⁰

Fölöttébb figyelemreméltók a *Miller*rel azonos napon eldöntött *Bosley v. McLaughlin*-ítélet⁵¹ egyes érvei. A vizsgálat tárgya ugyanazon törvény 1913-as módosítása volt, mely egyebek között a gyógyszerésznők (*pharmacists*) és ápolónő-tanoncok (*student nurses*) munkaidejét korlátozta a fent jelzett mértékben, a végzett ápolónőket (*graduate nurses*) ugyanakkor kizárta személyi hatályából. Az alkotmányosságot fenntartó egyhangú ítélet a szerződési szabadság legitim korlátozásának tekinti a jogszabályt, mert közérdek, hogy a kórházakban ne kimerült, túlterhelt ápolók dolgozzanak. Hughes bíró egy tanulmányt idéz, mely a kimerítő munka melletti kemény tanulás hosszú távon káros hatásait vizsgálja, és rámutat, hogy az ápolóképzők felügyelőinek nagy többsége határozottan javasolja a munkaidő napi nyolc órára csökkentését.⁵² Az indokolásban Hughes a *Muller*-, a *Riley*- és a *Miller*-döntésekre is hivatkozik.⁵³

A három egyhangú ítéletet követő, 5:3 arányú⁵⁴ *Bunting v. Oregon*⁵⁵ már előrejelez valamit a következő évtizedek Bíróságon belüli és a Bíróság, valamint a többi hatalmi ág között zajló jogi és politikai összecsapásaiból.⁵⁶ Oregon állam törvényt alkotott, mely minden gyár, üzem, termelőlétesítmény dolgozójának tíz

---

⁴⁶ 232 U. S. 680

⁴⁷ Lásd *uo.*!

⁴⁸ 236 U. S. 373

⁴⁹ „It is manifestly impossible to say that the mere fact that the statute of California provides for an eight-hour day, or a maximum of forty-eight hours a week, instead of ten hours a day, or fifty-four hours a week, takes the case out of the domain of legislative discretion.“ 236 U. S. 382

⁵⁰ A teljes mondatot idézve: „This is not to imply that a limitation of the hours of labor of women might not be pushed to a wholly indefensible extreme, but there is no ground for the conclusion here that the limit of the reasonable exertion of protective authority has been overstepped.“ Lásd *uo.*!

⁵¹ 236 U. S. 385

⁵² 236 U. S. 393-394

⁵³ 236 U. S. 394

⁵⁴ Brandeis sem az ügy megvitatásában, sem az ítélethozatalban nem vett részt.

⁵⁵ Lásd: 8. l. ábj.!

⁵⁶ Az ekkor már a Legfelsőbb Bíróság elnökeként tevékenykedő White mellett a '20-as-'30-as évek markáns konzervatív befolyását biztosító négy bíróból kettő, Willis Van Devanter és James Clark McReynolds is írásos különvélemény nélkül a többség ellenében szavazott.

órában maximálta a napi munkaidejét bizonyos kivételes esetektől eltekintve, melyek fennállásakor a dolgozókat túlóradíj illeti meg. Az ügy előadója a *Lochner*-ügyben is a többség mellett döntő Joseph McKenna bíró volt. A törvényt azon az alapon támadták, hogy egészségügyi rendelkezésnek álcázott bérszabályozás. McKenna, fenntartva, hogy pusztá nyilatkozatoktól nem válik a jogellenes szabályozás jogszerűvé,⁵⁷ rámutat, hogy a feltételezés elfogadásával azt is feltételeznék, hogy a jogalkotó, rossz kifejezőképességének köszönhetően, egy dolgot akar, de mást ér el, vagy pedig szándékosan burkoltan jogellenes célt valósít meg.⁵⁸ Erre azonban nincs szükség. A bíróságnak nem dolga pontosan ismerni a jogalkotó megfontolásait vagy meggyőződni a jogalkotói ítélet helyességéről.⁵⁹

3.3. Munkaidő-szabályozás III. – A Kongresszus és a munkaidő-szabályozás

Bár az Ötödik Alkotmánykiegészítés *due process*-klauzulája értelmében a szövetségi Kongresszus hatalmát is bizonyos korlátok övezik, kifejezetten a munkaidőt érintő legfelsőbb bírósági döntések szerény mennyiségben születtek, és azok sem mindig az Ötödik Alkotmánykiegészítés körül forogtak. Túl azon a drámaian kézenfekvő magyarázaton, hogy Kongresszusból csak egy van, államokból pedig sok, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a Kongresszus az Alkotmány 1. cikkelye 8. szakaszának 3. fordulata értelmében csak az idegen nemzetekkel történő, az államok egymás közötti, valamint az indián törzsekkel történő kereskedelmet szabályozhatja.⁶⁰ Ez alaposan leszűkíti a Kongresszus cselekvési terét e téren, hiszen nem – de legalábbis korlátozott mértékben – szólhat bele az államok területén végbemenő gazdasági folyamatokba.⁶¹

Mindenekelőtt az 1907-es *Ellis v. United States*-ügyről⁶² kell említést tennünk. Egy vállalkozót, aki az állammal egy kikötő felépítésére szerződött, pénzbüntetésre ítélték, mert átlépte az 1892-es szövetségi törvény által a fizikai munkásokra és szerelőkre (*laborers and mechanics*) előírt napi munkaidő-maximumot, jóllehet nem állt fenn az ezt lehetővé tevő veszélyhelyzet. A felülvizsgálatot kérő személy többek között a jogszabály alkotmányosságát is megtámadta, ám Oliver Wendell Holmes szerint, aki az *Atkin v. Kansast* teljes mértékben irányadónak tekintette az ügy e vonatkozásában, a Kongresszusnak ugyanúgy hatalmában áll a közmunkák szabályozása, mint az államoknak.⁶³

---

⁵⁷ „Of course, mere declaration cannot give character to a law, nor turn illegal into legal operation, and when such attempt is palpable, this Court necessarily has the power of review.“ 243 U. S. 435

⁵⁸ 243 U. S. 435-436

⁵⁹ 243 U. S. 437

⁶⁰ Az ún. „kereskedelmi klauzula“ (*Commerce Clause*) a következőképpen hangzik: “[A Kongresszus jogosult] az idegen nemzetekkel történő, az államok egymás közötti, valamint az indián törzsekkel történő kereskedelem szabályozására[.]” (“[The Congress shall have power] to regulate commerce with foreign nations, and among the several states, and with the Indian tribes[.]”)

⁶¹ A viszonylag ismert *Hammer v. Dagenhart*-ügyben (247 U. S. 251 /1918/) többek között épp azon az alapon bizonyult alkotmányellenesnek a gyermekmunka által létrejött termékek kitiltása az államközi kereskedelemről, hogy a Kongresszus túllépte a kereskedelmi klauzula határait.

⁶² 206 U. S. 246

⁶³ 206 U. S. 255

Emellett, így Holmes, merész dolog volna feltételezni, hogy a Kongresszus nem jogosult a neki tetsző módon érvényre juttatni a szerződéseket, amelyeket megtilthat vagy engedélyezhet.^{64 65}

1911-ben, a *Baltimore & Ohio Railroad Company v. Interstate Commerce Commission*-ügy⁶⁶ ítéletében a Legfelsőbb Bíróság alkotmányosnak találta a vasúti dolgozók munkaidejét oly módon korlátozó törvényt, hogy tilos bármely alkalmazottnak megengedni, vagy számukra előírni, hogy tizenhat egymást követő órán keresztül dolgozzanak, tizenhat óráig tartó folyamatos munkavégzést követően pedig legalább tíz egymást követő órára fel kell menteni őket. Bár az államon belüli és az államközi jelleg elválaszthatatlanul összefonódik az államközi forgalomban, Hughes bíró szerint ez nem teszi érvénytelenné a jogszabályt.⁶⁷ Az elsődleges kérdés az, legitim módon korlátozható-e a szerződési szabadság? A válasz igen, a jogalkotó vélheti úgy, hogy az alkalmazottak és az utasok biztonsága érdekében munkaidő-korlátozással csökkenti a dolgozók túlterheltségében rejlő veszélyt.⁶⁸

Végül az 1917-es *Wilson v. New*-ügyről⁶⁹ érdemes szót ejteni. Az ítélet elemzésével lezárjuk a korszak munkaidő-döntéseinek sorát, egyúttal megnyitjuk a minimálbér-döntésekét: az ügy tárgya egy 1916-os kongresszusi törvény, mely nyolc órás munkanapot és – átmeneti jelleggel – minimálbért biztosít az államközi és idegen nemzetekkel történő kereskedelemben érintett szállítók alkalmazottjainak. A jogszabály egy munkaügyi vitát követő általános vasutassztrájk keretében született, melynek során az elnök közvetíteni próbált a felek között, s a helyzet oldására javaslatot tett a Kongresszusnak az említett törvény létrehozására. A munkáltatói szervezetek azonban pert indítottak a vasutasok vezetői ellen, megkérdőjelezve, hogy a Kongresszusnak jogában állna efféle szabályozást alkotni. Az 5:4 arányú döntés⁷⁰ középpontjában a kereskedelmi és a *due process*-klauzula állt. Az előadó White szerint az ügy két kulcskérdése: van-e a Kongresszusnak hatalma beleszólni a törvénnyel rendezett viszonyokba, és ha van, tekinthető-e oly mértékű visszaélésnek az intézkedés, hogy egészében alkotmányellenesnek kell nyilvánítani?⁷¹

Azt, hogy a munkaidő szabályozása belefér a Kongresszus hatalmába, White a fent említett *Baltimore & Ohio*-, valamint a *Missouri, Kansas & Texas Railway*

---

⁶⁴ “It would be a strong thing to say that a legislature that had power to forbid or to authorize and enforce a contract had not also the power to make a breach of it criminal[.]” 206 U. S. 255-256

⁶⁵ A teljesség kedvéért megjegyezhetjük, hogy az ítélet mellé Moody bíró különvéleményt nyújtott be, melyhez Harlan és Day is csatlakozott. Ez azonban témánk szempontjából csekély jelentőséggel bír, a különvélemény ugyanis csak azt vitatja, kik tartozhatnak bele a „fizikai munkások” kategóriájába.

⁶⁶ 221 U. S. 612

⁶⁷ 221 U. S. 618

⁶⁸ 221. U. S. 618-619

⁶⁹ 243 U. S. 332

⁷⁰ A „többségi véleményhez” tulajdonképpen négyen csatlakoztak, McKenna bíró párhuzamos véleményt adott be. Day, Pitney és McReynolds önálló különvéleményt írt, ezek közül Van Devanter Pitneyéhez csatlakozott.

⁷¹ Vö. 243 U. S. 343!

Company v. United States-ügy⁷² alapján magától értetődőnek véli. Leszögezi azt is, hogy amennyiben a jogalkotónak hatáskörébe tartozik bizonyos életviszonyok szabályozása, annak terjedelme a szabályozás tárgyának természetétől, jellegétől függ, valamint attól, mi a megfelelő szabályozás.⁷³ A vasúti szállításhoz fűződő közérdek megléte régóta nem vitás. E körbe tartozik a vasúti szállítás folytonosságához fűződő közérdek is, ebből pedig egyenesen következik a Kongresszus szabályozási jogosultsága.⁷⁴ E jogosultság a vasúti szállítás legkülönbözőbb aspektusait érintheti, beleértve akár a munkáltatók és munkavállalók egymás közötti viszonyait. Következésképp mind a vasúttársaságok tulajdonhoz való joga, mind az alkalmazottak szerződési szabadsága szabályozás tárgyát képezheti.⁷⁵

A *due process*-klauzula White meglátása szerint azért sem sérült, mert – szemben a munkáltatók állításaival – nincs szó a szolgáltatás és ellenszolgáltatás piaci értékének megváltoztatásáról: bár a munkaidő és a bér adott, az előírható teljesítmény szabad alku tárgya.⁷⁶ Másrészt a felek nem is bírtak egyezsége jutni – éppen e végből született a kifogásolt rendelkezés.⁷⁷ Harmadrészt nem önkényes a rendelkezés, hiszen bizonyos ésszerű idő elteltével megszűnik, ezzel teljes mértékben a felekre bízva a bérben való megegyezést.⁷⁸

Érdemes rövid kitérőt tenni a különvéleményekre is. Day bíró felhívja rá a figyelmet, hogy noha tartalmát soha nem írták körül precízen, az Ötödik Alkotmánykiegészítés korlátozza a jogalkotó hatalmat, amennyiben gátat szab az önkényes törvényhozásnak, mely ellen a bíróságoknak kötelessége fellépni.⁷⁹ A szóban forgó rendelkezések pedig önkényesek: a bér rögzítésével ugyanazért a munkáért többet kapnak a munkavállalók, a Kongresszus pedig megengedhetetlen módon a munkáltatókra hárította az ezzel járó többletköltségek (vagyis a régi munkabér feletti, a minimálbér-rendelkezéseknek megfelelő összeg) kifizetését, ami azonban az alkotmányosan védett tulajdonjog sérelme.⁸⁰ Később egy *ad absurdum* érvet alkalmazva Day arra hívja fel a figyelmet, hogy ha a köz szükségletei miatt fel lehetne áldozni az alapjogokat, az azokat védő alkotmányos rendelkezéseknek vajmi csekély gyakorlati értékük lenne.⁸¹

---

⁷² 231 U. S. 112 (1913) Az ítélet alig háromoldalas indoklásában Holmes úggy ítéli, hogy a *Baltimore & Ohio*-ügyben megtámadott törvény alapján minden egyes tizenhat óránál tovább dolgozó alkalmazottért önálló felelősség terheli a munkáltatót. Az ügyben nem merül fel alkotmányossági kérdés.

⁷³ „It is equally certain that, where a particular subject is within such authority, the extent of regulation depends on the nature and character of the subject and what is appropriate to its regulation.“ 243 U. S. 347

⁷⁴ 243 U. S. 347-349

⁷⁵ 243 U. S. 352-353

⁷⁶ 243 U. S. 356

⁷⁷ 243 U. S. 357

⁷⁸ 243 U. S. 358

⁷⁹ 243 U. S. 365-367

⁸⁰ 243 U. S. 368-369

⁸¹ „I cannot agree that constitutional rights may be sacrificed because of public necessity, nor taken away because of emergencies which might result in disaster or inconvenience to public or private interests. If this be not so, the constitutional limitations for the protection of life, liberty and property are of little value, and may be taken away whenever it is supposed that the public interest will be promoted by the sacrifice of rights which the framers of the Constitution intended should be forever protected from governmental invasion by any branch of the government.“ 243 U. S. 372

Mahlon Pitney vitatja, jogosult volt-e egyáltalán a Kongresszus a törvény megalkotására. Bár címében szerepel a „nyolc órás munkanap kitétel”, a törvény nem szankcionálja ennek túllépését, ráadásul olyan látványosan tér el a tizenhat órás munkanapról szóló törvénytől, hogy aligha feltételezhető, hogy a jogalkotó valódi célja a munkaidő szabályozása lett volna.⁸² A törvény valójában nem a kereskedelem szabályozása, mert nem áll azzal lényeges kapcsolatban.⁸³ Emellett Pitney is hangoztatja ellenvetését a szolgáltatás-ellenszolgáltatás piaci egyensúlyának minimálbér miatti természetellenes felborításával szemben.⁸⁴ Végül *ex cathedra* kijelenti, hamis a feltételezés, miszerint a bérnövekedés növelné a munkavállalók elégedettségét, ezzel munkájuk hatékonyságát, s végső soron a kereskedelem intenzitását.⁸⁵ Álláspontjához Van Devanter is csatlakozik.

James Clark McReynolds rövid különvéleményében vitatja, hogy a Kongresszusnak hatalmában állna a törvény meghozatala, továbbá egy – meglátásom szerint némi sértődött hangvételt sem nélkülöző – bekezdésben utal a rendelkezés kereskedelemre káros hatására.⁸⁶

3.4. A munkabér szabályozásának alkotmányossága

1922-ben eszkalálódott a feszültség, mely már – egyebek közt – a *Bunting*-ügyben felsejlett, tartalmát tekintve pedig a *Wilson v. New*-ügyben körvonalazódott, hogy aztán Franklin Delano Rooseveltnél eléri csúcspontját. George Sutherland és Pierce Butler kinevezésével szilárd, négyfős konzervatív tömb alakult ki a Legfelsőbb Bíróságon belül, akiknek többségéhez mindössze egyetlen szavazat elegendő volt. A „Négy Lovas” – ezzel az elnevezéssel illette őket a korabeli sajtó – számos, a gazdaságot szabályozó jogszabályt alkotmányellenesnek minősített, erősen megnehezítve Rooseveltnél kezdeményezéseit különösen a világválság éveit.

Témánk szempontjából három precedens érdemel kiemelés. Úgy gondolom, mennyiségüket tekintve tárgyalhatók egy cím alatt, így nem különítem el őket a szövetségi, illetve az állami szint érintettsége alapján.

A *Wilson v. New*-ügyben is találkozhattunk minimálberről rendelkező törvénnyel, nem hagyható azonban figyelmen kívül e rendelkezések átmeneti

---

⁸² 243 U. S. 373-374

⁸³ „I am convinced, in the first place, that the act cannot be sustained as a regulation of commerce, because it has no such object, operation, or effect. It removes no impediment or obstruction from the way of traffic or intercourse, prescribes no service to the public, lays down no rule respecting the mode in which service is to be performed, or the safeguards to be placed about it, or the qualifications or conduct of those who are to perform it. In short, it has no substantial relation to or connection with commerce, no closer relation than has the price which the carrier pays for its engines and cars or for the coal used in propelling them.” 243 U. S. 376

⁸⁴ 243. U. S. 375

⁸⁵ „The suggestion that an increase in the wages of trainmen will increase their contentment, encourage prompt and efficient service, and thus facilitate the movement of commerce is altogether fanciful.” 243 U. S. 380

⁸⁶ 243 U. S. 388-389

jellege.⁸⁷ Az *Adkins v. Children's Hospital*-ügy ítélete⁸⁸ az első precedens, melynek tárgya egy „végleges” minimálbérrel rendelkező törvény.

A Legfelsőbb Bíróság 5:3 arányban⁸⁹ alkotmányellenesnek nyilvánította a kongresszusi törvényt, mely felhatalmazott egy háromfős bizottságot, hogy Washington D. C. területén ellenőrizze a nők és kiskorúak béreit, foglalkozásonként megszabva a megfelelő minimálbér mértékét.⁹⁰ Az eset ismertetése után Sutherland bíró leszögezi, hogy a Bíróság gyakorlata értelmében a Kongresszus által hozott jogszabályok érvényességét minden lehetséges módon vélelmezni kell, a mondatot azonban úgy zárja: „amíg nem merül fel az ésszerű mértékünél komolyabb kétely.” Ha pedig nyilvánvalóan és kétségbevonhatatlanul bebizonyosodott a jogszabály alkotmányellenessége, a Bíróság nem tehet mást, mint hogy kimondja azt.⁹¹ Hangsúlyozza és precedensek sorával támasztja alá,⁹² hogy a szerződési szabadság része a *due process*-klauzula által védett szabadságnak.⁹³ Kiemelve, hogy e jog természetesen nem abszolút, leszögezi, hogy a szerződési szabadság a főszabály, míg a korlátozás a kivétel. Illusztrációként négy nagyobb csoportba sorolja az addigi legfelsőbb bírósági ítéleteket: 1. A közérdekkel érintett vállalatok árait, díjszabását rögzítő jogszabályokkal foglalkozó ítéletek. 2. A közmunkák teljesítéséhez kapcsolódó szerződéseket szabályozó jogszabályokkal foglalkozó ítéletek. 3. A bérfizetés jellegét, módját, idejét megállapító jogszabályokkal foglalkozó ítéletek. 4. A munkaidőt rögzítő jogszabályokkal foglalkozó ítéletek.⁹⁴ Míg az 1. és a 2. esetekben a szabályozás alkotmányos volt, a 3. csoportról ez egyáltalán nem mondható el, és a 4.-ről is csak azzal a fenntartással, hogy még nem került olyan jogszabály a Bíróság elé, mely általános jelleggel maximálta volna a napi munkaidőt.⁹⁵

---

⁸⁷ Az átmeneti jelleg döntő tényezőnek bizonyult például az 1921-es *Block v. Hirsch*-ügy (256 U. S. 135) elbírálásánál, melynek tárgya egy tisztességes szállodai és albérleti díjakat előíró szövetségi törvény volt. Holmes leszögezi, hogy az időbeli korlát igazolhatja az olyan szabályozást, amely végleges formában nem volna fenntartható. 256 U. S. 157

⁸⁸ Lásd: 8. lábj.!

⁸⁹ Brandeis sem az ügy megvitatásában, sem az ítélethozatalban nem vett részt.

⁹⁰ A bizottság feladata egyfelől annak megállapítása volt, mikor elégtelen bármely foglalkozást végző nők bére ahhoz, hogy biztosítsa a szükséges létfenntartási költségeket egészségük és erkölcsük megőrzése céljából, másfelől pedig annak megállapítása, mikor ésszerűtlenül alacsony bármely foglalkozást végző kiskorúak bére. (A Bíróságot idézve: „By § [9], the board is authorized ... 'to ascertain and declare, in the manner hereinafter provided, the following things: /a/, Standards of minimum wages for women in any occupation within the District of Columbia, and what wages are inadequate to supply the necessary cost of living to any such women workers to maintain them in good health and to protect their morals, and /b/, standards of minimum wages for minors in any occupation within the District of Columbia, and what wages are unreasonably low for any such minor workers.’”) 261 U. S. 540

⁹¹ „This Court, by an unbroken line of decisions from Chief Justice Marshall to the present day, has steadily adhered to the rule that every possible presumption is in favor of the validity of an act of Congress until overcome beyond rational doubt. But if, by clear and indubitable demonstration, a statute be opposed to the Constitution, we have no choice but to say so.” 261 U. S. 544

⁹² Melyek között a minket érintő körből ott szerepel a *Lochner*- és a *Muller*-ügy is.

⁹³ 261 U. S. 545

⁹⁴ 261 U. S. 546-548

⁹⁵ Különösen ennek hangsúlyozása jól tükrözi a kategorizálás mögül kiérezhető, a *status quo* fenntartására irányuló szándékot. Érdekesség, hogy például az 1934-es *Nebbia v. New York*-ügyben (291 U. S. 502) a „Négy Lovas”,

A fentiekén túl Sutherland felidézi a *Lochner*-ügy indokolásából azt az érvet, hogy a cím önmagában nem tesz alkotmányossá egy törvényt, valamint az elnyomó állam veszélyére figyelmeztető *ad absurdum* érvet.

A későbbiekben Sutherland arra hívja fel a figyelmet, hogy a tisztességes bér megállapítására alkalmazott szempontok elfogadhatatlan mértékben bizonytalanok.⁹⁶ Maga a törvény csak az egyik oldal igényeit veszi figyelembe, hatásában ugyanakkor nem csak a nagy, erős munkaadókat sújtja, hanem a kisebb, gyengébb alkupozícióban lévőköt is.⁹⁷ A munkáltatónak egyébként sem erkölcsi kötelessége a megélhetéshez elegendő bér nyújtása.⁹⁸

Különvéleményében, melyhez Edward Terry Sanford is csatlakozott, Taft úgy érvel, nem a bíróság dolga elbírálni egy kongresszusi törvény mögötti gazdaságfelfogás helyességét.⁹⁹ A *Muller*-ügyet teljes mértékben irányadónak véelve – és érdekes módon kiemelve, hogy nem kíván állást foglalni a felnőtt férfiakra alkalmazható minimálbér-törvény alkotmányosságáról – amellet érvel, hogy a jogalkotónak hatalmában állt a kérdéses törvény megalkotása.

Holmes különvéleménye a bírói önmegtartóztatásra helyezi a hangsúlyt. Úgy véli, a bíróságnak nem tiszte felülbírálni a jogalkotó ítéletét olyan kérdésben, mellyel amaz jóval alaposabban foglalkozott,¹⁰⁰ és élesen elválasztja az alkotmányosság kérdését a helyességétől.¹⁰¹ Továbbá arra is felhívja a figyelmet, hogy az Alkotmányban nem szerepel szó szerint a szerződési szabadság – az csak egy példája a szabadságnak, a jog azonban szinte mindig megtilt valamilyen magatartást, a szerződéskötés pedig e szempontból nem különbözik egyéb magatartásoktól.¹⁰² Emellet pedig cáfolja a többség azon nézetét, hogy a törvény bárkire bármiféle fizetési kötelezettséget ró: egyszerűen megtiltja az adott mérték alá eső bér ellenében történő alkalmazást.¹⁰³

1936-ban a *Morehead v. New York ex. rel. Tipaldo*-üggyel¹⁰⁴ gyakorlatilag az államok vonatkozásában ismétlődött meg mindaz, ami tizenhárom évvel korábban szövetségi vonatkozásban történt. New York állam „a szolgáltatással vagy annak típusával tisztességes és ésszerű arányban álló” bért előíró törvénye elbukott a Legfelsőbb Bíróság mércéjén. Butler bíró, az ötfős többség álláspontjának megfogalmazója, gyakorlatilag egy az egyben az *Adkins*-döntést veszi alapul, és leszögezi, hogy – legalábbis e kérdés vonatkozásában – a Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés ugyanolyan korlátokat szab az államok, mint az Ötödik Alkotmánykiegészítés a Kongresszus számára.¹⁰⁵ A két ügy

---

köztük Sutherland is, egyként sorakozik fel (igaz, különvéleményben) a tejtermékek árrögzítésének alkotmányellenessége mellett.

⁹⁶ 261 U. S. 556

⁹⁷ 261 U. S. 557

⁹⁸ 261 U. S. 558

⁹⁹ 261 U. S. 562

¹⁰⁰ 261 U. S. 568

¹⁰¹ „The criterion of constitutionality is not whether we believe the law to be for the public good.” 261 U. S. 570

¹⁰² 261 U. S. 568-569

¹⁰³ 261 U. S. 570

¹⁰⁴ 298 U. S. 587

¹⁰⁵ 298 U. S. 610

tényállása nem indokolja azok egymástól való elkülönítését. A szóban forgó törvény semmivel sem konkrétabb az *Adkins*ben tárgyaltnál,¹⁰⁶ így megítélésük sem különbözhet. Felidézve Sutherland kategóriáit, Butler rámutat, hogy csak a munkaidő szabályozásánál volt elfogadható a közérdekre vagy a nők és a férfiak fizikai eltérésére való hivatkozás. Kijelentve, hogy nem jogosult felülbírálni egy állam jogszabály-értelemezését,¹⁰⁷ a Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta New York állam alkotmányellenességet kimondó ítéletét.

A „reformpárti” döntések valódi tárházát a Bíróság esettárának 301. kötete szolgáltatja,¹⁰⁸ a „New Deal-párti fordulat” kezdetét jelentő ítélet azonban még a 300.-ban található. A *West Coast Hotel Co. v. Parrish*-ügy¹⁰⁹ tétje Washington állam munkaügyi törvényének alkotmányossága volt. Ez egyebek közt bizottságot állított fel, melynek jogában állt a munkáltatók és a munkavállalók képviselőiből álló egyeztető tanácskozást összehívni, amennyiben úgy találja, hogy valamely foglalkozáson belül a nőknek fizetett bér „elégtelen arra, hogy a létfenntartáshoz szükséges költségeket biztosítsa számukra, valamint hogy a dolgozókat egészségben tartsa.”¹¹⁰ A törvény öt szavazattal négy ellenében alkotmányosnak találtatott. A többségi véleményt megfogalmazó Hughes a következő érvekkel támasztotta alá álláspontját.

Az Alkotmány nem tartalmazza szó szerint a „szerződési szabadság” kitélt – csak az általános szabadság szerepel benne. Az általános szabadság sokféleképpen korlátozható az emberek egészségét, biztonságát, erkölcsét, jólétét fenyegető veszélyek elhárítása céljából. Ez alól a szerződési szabadság, a szabadság különös esete sem kivétel.¹¹¹ A szabadság garanciája nem tiltja meg az államnak, hogy akár korlátozó jellegű védintézkedéseket tegyen. E megfontolás szolgáltatta a *Holden*-ügy rációját is, mely különösen érvényes a nők vonatkozásában. A Bíróság számos döntéssel megerősítette, hogy a nők egészségének védelme a nemzet életerege szempontjából legitim állami cél.¹¹²

A többségi vélemény végén érintőlegesen bírói önmegtartóztatás érvével találkozhatunk: ha valami, akkor a nők védelme a munkáltatói túlkapásokkal szemben – melyeknek a férfiaknál egyébként is jobban ki vannak szolgáltatva – biztos, hogy közérdek, vagyis az államhatalom gyakorlásának legitim célja, a jogalkotó pedig minden további nélkül ítélni úgy, hogy a minimálbér-szabás a

---

¹⁰⁶ A New York-i törvény az „elnyomó és ésszerűtlen” („*oppressive and unreasonable*”) bérek két elemét határozza meg: 1. Kevesebb, mint a nyújtott szolgáltatás tisztességes és ésszerű ellenértéke („less than the fair and reasonable value of the services rendered”). 2. Nem éri el az egészséges élethez szükséges minimális költségeket („less than sufficient to meet the minimum cost of living necessary for health”). Vö. 298 U. S. 606!

¹⁰⁷ „A kérelmező állítása, miszerint a [New York-i] Fellebbviteli Bíróság helytelenül értelmezte a törvényt, nem fogadható el. E bíróságnak nincs hatalma egy állami rendelkezést az állam legfőbb bírói fórumától eltérő módon értelmezni. Nem áll módunkban a kérelmező olyan értelmezésen nyugvó érvét figyelembe venni, melyet az a bíróság elvetett.” („Petitioner's contention that the Court of Appeals [of New York] misconstrued the Act cannot be entertained. This Court is without power to put a different construction upon the state enactment from that adopted by the highest court of the State. We are not at liberty to consider petitioner's argument based on the construction repudiated by that court.”) 298 U. S. 609

¹⁰⁸ Schwartz 1963, 159. o.

¹⁰⁹ Lásd: 7. lábj.!

¹¹⁰ „[I]nadequate to supply them necessary cost of living and to maintain the workers in health[.]” 300 U. S. 387

¹¹¹ 300 U. S. 391-392

¹¹² 300 U. S. 394-395

cél elérésének alkalmas eszköze. De ha a megfontolás helyessége esetleg kétségbevonható, akkor is a jogalkotót jogosult annak megítélésére.¹¹³

Az indokolást Hughes egy gazdasági jellegű érveléssel zárja. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a különbözetet, mely a bér és a létminimum között fennáll, végső soron a társadalomnak kell megfizetnie. A társadalom ennek fizetésére nem köteles, és megteheti, hogy jogalkotó hatalmán keresztül orvosolja a közérdekkel nem törődő munkáltatók okozta károk következményeit.¹¹⁴

Különvéleményében, melyhez Van Devanter, Mc Reynolds és Butler is csatlakozott, Sutherland lényegében egy „originalista krédót” fejt ki viszonylag hosszan. „[A]z Alkotmány jelentése nem változik a gazdasági események árapályával”, írja.¹¹⁵ Voltaképpen – korábbi álláspontjának megfelelően – posztulálja a „szabadság” kifejezés szerződési szabadságként való értelmezésének szöveghű jellegét, leszögezve, hogy a bíróságok feladata a jogot kinyilatkoztatni úgy, ahogyan az írva van.¹¹⁶ E helyütt azt a Thomas McIntyre Cooley-t is idézi, aki a *due process*-klauzula szubsztantív értelmezésének elméleti alapjait szolgáltatta az 1870-es-80-as években.¹¹⁷ A különvélemény hátralevő részében amellet érvel, hogy a Bíróság előtti tényállás lényegében hasonlít az *Adkins*-ügyéhez, így az utóbbiban felsorolt érvek a jelen esetre is vonatkoznak. Ennek megfelelően felidézi az *Adkins*-ügyben kidolgozott kategóriákat,¹¹⁸ a gyenge alkuképességű munkáltatók igazságtalan megterhelésének veszélyét,¹¹⁹ valamint annak a feltételezésnek téves voltát, miszerint a munkáltatót a munkavállaló létfenntartásáról való gondoskodásra irányuló erkölcsi kötelezettség terhelné.¹²⁰

4. Meglátások

1. Ha pusztán végeredményeiket vesszük szemügyre, láthatjuk, hogy a Legfelsőbb Bíróság tizennégyből összesen három esetben mondta ki az alkotmányellenességet. A tizenegy munkaidő-döntésből egy, a három minimálbér-döntésből kettő tartozik e körbe. Ez természetesen nem teszi lehetővé messzemenő következtetések levonását az egész korszak ítélkezési gyakorlatát illetően, mindazonáltal a róla alkotott képünk árnyalására készlet.

2. Egy érv található, amelyhez a Bíróság mindvégig következetesen ragaszkodott mint a törvényhozási cél legitimálásának eszköze. Ez pedig a nők egészségének védelme a nemzet egészségének, erejének előmozdítása érdekében. A *Muller*-ügy ítéletében lefektetett mérce még az elemzett korszak

---

¹¹³ 300 U. S. 398-399

¹¹⁴ 300 U. S. 399-400

¹¹⁵ „[T]he meaning of the Constitution does not change with the ebb and flow of economic events.” 300 U. S. 402

¹¹⁶ 300 U. S. 404

¹¹⁷ Vö. Kens 1998, 98-101. o.!

¹¹⁸ 300 U. S. 406-407

¹¹⁹ 300 U. S. 409

¹²⁰ 300 U. S. 410

zárófejezeteként szolgáló *West Coast Hotel*-ügyben is visszaköszön. A négy női munkaidőt érintő ítélet mindegyike egyhangú döntéshozatal eredménye, a minimálbér-ítéletek esetében pedig úgy tűnik, a „Négy Lovas” ellenállásának lehetünk tanúi, akik a precedensjogi *status quo* Sutherland-féle kategorizálását követve a megengedhető szabályozás körén kívül esőnek ítélik a minimálbér szabályozását.

3. Az iránymutató precedensek már az 1898 és 1908 közé eső időszakban megszülettek. Ezek közül a legfontosabbak a *Holden v. Hardy*-, a *Lochner v. New York*- és a *Muller v. Oregon*-ügyben hozott ítéletek.¹²¹ Az államok cselekvési szabadságát érintő, 1908 és 1917 közé eső precedensek közül három nem volt több, mint ez utóbbi megerősítése.

4. Különös kakukktojást képez e sorban a *Bunting v. Oregon*. Annak ellenére, hogy voltaképpen a *Lochner*-döntés ellenpárja, ez utóbbira egyetlen utalás sem szerepel benne. És bár a tényállások nagyon hasonlóak – mindkét esetben bizonyos üzemek dolgozóinak munkaidő-korlátozása a kérdés –, az indokolás gyökeresen eltérő: míg Peckham hosszas fejtegetésbe bocsátkozik a Bakeshop Act ésszerűségét illetően, McKenna gondolatmenetét olvasva a klasszikus bírói önmegtartóztatásnak lehetünk tanúi. Mégsem történt állásfoglalás sem a *Lochner*-ügy elvetendő, sem elkülönítendő jellegét illetően. Azzal, hogy voltaképpen hasonló helyzetekre¹²² két gyökeresen eltérő precedens állt rendelkezésre, fölöttébb érdekes és problematikus jogalkalmazási helyzet állt elő.¹²³

5. Természetesen jogbizonytalanságért nem kell mindjárt két ellentmondó precedenshez folyamodnunk. Érdemes felfigyelni a *West Coast Hotel*-döntés indokolásának azon szakaszára, melyben Hughes bírósági tag a szabadság korlátozhatóságáról ír. Az első lábjegyzetben három olyan precedenssel támasztja alá érvét, melyeket – ha elfogadjuk a leegyszerűsítő „*laissez faire*-párti/nem *laissez faire*-párti” dichotómiát, illetve egyáltalán feltételezzük a Legfelsőbb

---

¹²¹ Mint láthattuk, az *Atkin v. Kansas* csak az *Ellis*-ügyben merül fel újból mint releváns precedens, és Holmes ott is minden tekintetben irányadónak fogja fel.

¹²² Már önmagában a hasonló helyzet meghatározása is komoly problémát eredményezhet a precedensjogban. Julius Stone – Arthur Goodhart nézetét kritizálva – rámutat, hogy egy eset releváns tényei különböző absztrakciós szinteken határozhatók meg. Így – a híres *Donoghue v. Stevenson*-ügyet alapul véve – a gyömbérsörben oszladozó csiga lehet döglött csiga, bármilyen csiga, bármilyen káros, idegen, fizikai test, bármilyen káros, idegen elem, avagy bármilyen káros elem (vö. Stone 1959!). A fenti két precedensre vonatkoztatva e gondolatmenetet azt láthatjuk, hogy egymás mellett állásuk csak a releváns tények igen alacsony absztrakciós szintjén lehetséges ellentmondás nélkül, vagyis a *pékségekben* dolgozók munkaidejének korlátozása alkotmányellenes, a *gyárakban, üzemekben, termelőlétesítményekben* dolgozóké nem – de még ez is előfeltételezi, hogy a pékség e három egyikébe sem sorolható. A *lex specialis* elve alapján a *Lochner*-döntés továbbra is irányadó lehetne a pékségekre nézve, a *lex posterior* elve alapján ugyanakkor hatásosan érvelhetnénk a *Bunting*-döntés dominanciája mellett a pékségek vonatkozásában is.

¹²³ Az Alkotmánybíróság határozatainak egyetemesen kötelező jellege, valamint az idejétmúltnak tartott határozatok érvénytelenítését szolgáló intézmények hiánya miatt hasonló probléma áll fenn napjainkban Magyarországon is, jóllehet ezt enyhíti az, hogy a bírósági érvelésben rendszerint nem jelennek meg az alkotmánybírósági határozatok. Vö. pl. Pokol 2005, 237-239. o., Bencze 2007, 18-19. o., valamint Tóth 2009!

Bíróság ezirányú elfogultságát¹²⁴ – egyértelműen a „*laissez faire*-párti” döntések között tarthatunk számon. Ezek: az *Allgeyer v. Louisiana*-ügy,¹²⁵ a *Lochner*-ügy és az *Adair v. United States*-ügy.¹²⁶ Az *Allgeyer*-ügy fontos állomás annak elfogadásában, hogy a szerződési szabadság a szabadságon belül is kiemelt védelmet igényel.¹²⁷ Az *Adair*-ügyben egy, az ún. „sárga kutya-szerződéseket”¹²⁸ tiltó szövetségi törvény bizonyul alkotmányellenesnek. Különös ironia, hogy e döntésekkel végül azt az ítéletet támasztották alá, melyet az elemzők egyöntetűen a *Lochner*-korszak lezárásának tekintenek – annak ellenére, hogy Hughes hivatkozása formailag abszolút megalapozott.

6. E formai helytállóság a korszakot végigkísérő alkotmánybíráskodási alapelv ambivalenciájából következik. Ez az alapelv két elemből tevődik össze: 1. Minden alapjogot korlátozó törvényt vélelem illet meg alkotmányosságát illetően. 2. Ha azonban a korlátozás aránytalanul túlzó és ésszerűtlen, a Legfelsőbb Bíróság köteles kimondani a törvény alkotmányellenességét.¹²⁹ A formula igazolja Madisonnak még a Bill of Rights megszületése idejéről származó figyelmeztetését, miszerint a bíróságok a jogalkotás akadályozóivá válnak.¹³⁰ Gyakorlatilag egy tartalmi értékmérő került a Bíróság kezébe, melynek alapján – egyfajta „szükségesség-arányosság-teszt” közbeiktatásával, melynek értelmében az alapjogok csak legitim célból korlátozhatók, amennyiben a cél és

---

¹²⁴ Bár a *Lochner v. New York*-ügyben hozott ítéletet és a neki tulajdonított szemléletet az Egyesült Államok jogászközösségének zöme elveti, mára nem csak olyan nézetek alakultak ki, melyek cáfolják a korszak *laissez faire*-elfogultságát, hanem olyanok is, melyek egyenesen az ilyen döntések – köztük a *Lochner*-ítélet – helyességét vallják. Vö. pl. Paul 2005!

¹²⁵ 165 U. S. 578 (1897)

¹²⁶ 208 U. S. 161 (1908)

¹²⁷ Peckham indokolását idézve: „A kiváltság, hogy az embernek jogában áll tisztességes hivatást vagy kereskedelmet üznie, illetve tulajdont szerezni, azt megtartani vagy eladni, magában kell hogy foglalja minden ahhoz kapcsolódó, helyénvaló szerződés megkötésének jogát[.]” („In the privilege of pursuing an ordinary calling or trade, and of acquiring, holding, and selling property, must be embraced the right to make all proper contracts in relation thereto[.]”) 165 U. S. 591. Lásd még: McLaughlin 1935, 749-750. o.

¹²⁸ A tükörfordításban megmosolyogtató *yellow dog contract* kifejezés azokat a szerződéseket jelöli, melyekben a felek kikötik, hogy a munkavállaló szakszervezeti tagsága automatikusan maga után vonja a munkaviszony megszűnését. A döntést a Legfelsőbb Bíróság az 1915-ös *Coppage v. Kansas*-ügy (236 U. S. 1) ítéletében az államok vonatkozásában is megerősítette.

¹²⁹ Bár Harlan hangoztatja a *Lochner*-ítéllethez írt különvéleményében, egy markáns, általa is idézett megfogalmazása mégis épp Peckhamnál található: „A jogszerű kereskedelem vagy foglalkozás üzését érintő szabályozás nagyon gyakran előfordul az ország különböző városaiban, és annak meghatározása, milyen természetű rendelkezések vonatkoznak milyen konkrét kereskedelmi ágra, foglalkozásra vagy szakmára, kizárólag az állam dolga, ami az államot megillető *police power* helyénvaló gyakorlásának körébe esik, és e rendelkezések megalkotása nem terjed túl az állam jogkörén, valamint nem indokolja a szövetségi beavatkozást, kivéve, ha a szabályozás, természetét és célját tekintve, oly rendkívül ésszerűtlen és túlzó, hogy a polgár tulajdonához és személyéhez fűződő jogai szükségtelenül és teljesen önkényes módon sérülnek vagy semmisülnek meg megfelelő eljárás nélkül.” („Regulations respecting the pursuit of a lawful trade or business are of very frequent occurrence in the various cities of the country, and what such regulations shall be and to what particular trade, business, or occupation they shall apply are questions for the state to determine, and their determination comes within the proper exercise of the police power by the state, and unless the regulations are so utterly unreasonable and extravagant in their nature and purpose that the property and personal rights of the citizen are unnecessarily, and in a manner wholly arbitrary, interfered with or destroyed without due process of law, they do not extend beyond the power of the state to pass, and they form no subject for federal interference.”) *Gundling v. Chicago*, 177 U. S. 183, 188 (1900). Lásd ugyanezt Sutherland bíró megfogalmazásában: *supra*, 3.4.!

¹³⁰ Vö. Cox 1976, 31-32. o.!

az eszköz reális, érdemi kapcsolatban áll egymással – lényegében jogosulttá vált a törvényhozás tartalmi felülbírálatára. E formula különböző oldalainak kiemelésével ugyanúgy igazolható az aktivista, mint az önmegtartóztató bírói álláspont. Így például az *Adkins*-döntésben Sutherland bíró látványosan kihangsúlyozza az elvet, majd voltaképpen tartalmi alapon alkotmányellenesnek ítéli a vizsgált törvényt, de még a *West Coast Hotel*-ügy sem nélkülözi a tartalmi érvelést, hiszen utal a nők és a nemzet egészsége közötti összefüggésnek a szabályozási célt legitimáló voltára,¹³¹ valamint kiemeli, hogy a minimálbér-szabályozás nem önkényes¹³² – az ezekben való határozás szükségszerűen feltételezi, hogy a bíróság fontosnak a velük való foglalkozást. Felmerül a kérdés: vajon tényleg olyan gyökeres volt-e az 1937-es fordulat – mert az kétségtelen, hogy látványos fordulatról beszélhetünk –, vagy bizonyos tekintetben mégsem változott a Bíróság érvelési módja?

7. A fentiekkel párhuzamosan megjegyezhetjük, hogy a Holmes-féle abszolút tartózkodási doktrína – melynek talán legtisztább és legvelősebb kifejezője a *Lochner*-ítéllethez írt különvélemény – egyáltalán nem jutott domináns szerephez az elemzett ítéletekben. Egy alkalommal jelenik meg határozottan – igaz, szintén kisebbségben –, ez pedig a Taft-féle különvélemény az *Adkins*-ügyben.

8. Az *Adkins*-ügy rendelkezik egy érdekes aspektussal. Az eset két jogvita összevonásából született; ezek egyikét egy hotelben liftkezelőként dolgozó nő indította, akinek munkabére alacsonyabb volt az időközben hatályba lépett törvényben előírt minimumnál. A helyzettel ő is, munkáltatója is elégedett volt, a törvény hatályba lépését követően azonban elvesztette állását, mert munkáltatója nem szándékozott őt magasabb bérért alkalmazni. E körülmény azért érdekes, mert tökéletesen megfelel a klasszikus *laissez faire* gazdaságfelfogás individualista emberképének, a két független egyén senki – különösen az állam – által nem háborgatott, mindkettejük legjobb érdekét szolgáló alkuja eszményének, egyúttal alátámasztja az ítélet igazságosságát. Az ítélet visszatérést jelent ahhoz a gyakorlathoz, melyet Frankfurter híres korai tanulmányában a tudományosság hiányával, a közfelfogásból vagy *a priori* tanokból való kiindulással jellemez.¹³³ Talán e szemléletmód is szerepet játszott azokban a kor mai szemlélője, illetve a munkajogot korunk szellemében elsajátító jogász számára furcsa érvelés alkalmazásában, mely a munkavállaló szabadságát legalább annyira féltette a munkaidő felső, illetőleg a munkabér alsó határának megszabásától, mint a munkáltatóét.¹³⁴ E szemlélet akkor már évtizedes múltra tekint vissza. Archetípusa az imént vázolt esettel sok mindenben párhuzamos, 1885-ös *In Re Jacobs*-ügy, melyet New York Állam Fellebbviteli Bírósága bírált el. Egy törvény

---

¹³¹ 300 U. S. 394-395

¹³² 300 U. S. 400

¹³³ Vö. Frankfurter 1916, 363-364. o.!

¹³⁴ A *Lochner*- és az *Adkins*-döntésen túl lásd pl. a *Wilson v. New*-ügy ítéletét: 243 U. S. 352-353!

megtiltotta, hogy az ötezer főnél nagyobb lakosságú településekben a szivargyártást az általuk lakott albérletekben végezzék az emberek. A törvény alkotmányellenességének kimondásáért küzdő ügyvéd egyebek között Adam Smith-t idézte a bíróság előtt, valamint a tiszta, rendezett lakásban, szerettei körében dolgozó ember ideáljának bemutatásával érvelt – sikerrel.¹³⁵ Hasonló játszódott le a szövetségi igazságszolgáltatás legmagasabb szintjén is 1923-ban.

---

¹³⁵ Vö. Kens 1998, 85. o.!

Felhasznált irodalom

Bencze 2007 = Bencze Mátyás: Díszítőelem, álcázóháló vagy tartóoszlop? – A büntetőbírói gyakorlat és az Alkotmány, in: *Fundamentum*, 2007/3, 5-21. o.

Berger 1977 = Raoul Berger: *Government by Judiciary – The Transformation of the Fourteenth Amendment*, Harvard University Press, 1977

Bewig 2005 = Matthew S. R. Bewig: Laboring in the „Poisonous Gases”: Consumption, Public Health and the *Lochner* Court, in: *New York University Journal of Law & Liberty*, Vol. 1, 2005, 476-495. o.

Cox 1976 = Archibald Cox: *The Role of the Supreme Court in American Government*, Oxford University Press, 1976

Frankfurter 1916 = Felix Frankfurter: Hours of Labor and Realism in Constitutional Law, in: *Harvard Law Review*, Vol. 29, 1916, 353-373. o.

Geyh 2006 = Charles Gardner Geyh: *When Courts & Congress Collide – The Struggle for Control of America’s Judicial System*, The University of Michigan Press, 2006

Gunther – Sullivan 1997 = Gerald Gunther – Kathleen M. Sullivan: *Constitutional Law*, The Foundation Press, 1997

Hofstadter 1971 = Richard Hofstadter: *Social Darwinism in American Thought*, Beacon Press, 1971

Kens 1998 = Paul Kens: *Lochner v. New York – Economic Regulation on Trial*, Kansas University Press, 1998

Link 1963 = Arthur S. Link: *American Epoch – A History of the United States Since the 1890’s*, Alfred A. Knopf, 1963

McLaughlin 1935 = Andrew C. McLaughlin: *A Constitutional History of the United States*, D. Appleton – Century Company, 1935

Paul 2005 = Ellen Frankel Paul: Freedom of Contract and the „Political Economy” of *Lochner v. New York*, in: *New York University Journal of Law & Liberty*, Vol. 1, 2005, 515-569. o.

Pokol 2005 = Pokol Béla: *Jogelmélet – Társadalomtudományi trilógia II.*, Századvég Kiadó, 2005

Schwartz 1963 = Bernard Schwartz: *The Reins of Power – A Constitutional History of the United States*, Hill and Wang, 1963

Stephenson 1976 = Grier Stephenson: The Supreme Court and Constitutional Change: *Lochner v. New York* Revisited, in: *Villanova Law Review*, Vol. 21, 217-243. o., 1976

Stone 1959 = Julius Stone: The *Ratio* of the *Ratio Decidendi*, in: *The Modern Law Review*, Vol. 22, 1959, 597-620. o.

Strauss 2003 = David A. Strauss: Why Was *Lochner* Wrong?, in: *The University of Chicago Law Review*, Vol. 70, 2003, 373-386. o.

Sunstein 1987 = Cass R. Sunstein: *Lochner’s Legacy*, in: *Columbia Law Review*, Vol. 87, 1987, 873-919. o.

Tóth 2009 = Tóth J. Zoltán: Jogértelmezési módszerek a bírói gyakorlatban, in: *Jogelméleti Szemle* (jesz.ajk.elte.hu), 2009/4

Felhasznált jogesetek

- Abrams v. United States*, 250 U. S. 616 (1919)
Adair v. United States, 208 U. S. 161 (1908)
Adkins v. Children's Hospital, 261 U. S. 252 (1923)
Allgeyer v. Louisiana, 165 U. S. 578 (1897)
Atkin v. Kansas, 191 U. S. 207 (1903)
Baltimore & Ohio Railroad Company v. Interstate Commerce Commission,
221 U. S. 612 (1911)
Block v. Hirsch, 256 U. S. 135 (1921)
Bosley v. McLaughlin, 236 U. S. 385 (1915)
Bunting v. Oregon, 243 U. S. 426 (1917)
Coppage v. Kansas, 236 U. S. 1 (1915)
Ellis v. United States, 206 U. S. 246 (1907)
Gundling v. Chicago, 177 U. S. 183 (1900)
Hammer v. Dagenhart, 247 U. S. 251 (1918)
Holden v. Hardy, 169 U. S. 366 (1898)
Lawton v. Steele, 152 U. S. 133 (1894)
Licence Cases, 46 U. S. 504 (1847)
Lochner v. New York, 198 U. S. 45 (1905)
Miller v. Wilson, 236 U. S. 373 (1915)
Missouri, Kansas & Texas Railway Company v. United States, 231 U. S. 112
(1913)
Morehead v. New York ex. rel. Tipaldo, 298 U. S. 587 (1936)
Muller v. Oregon, 208 U. S. 412 (1908)
Nebbia v. New York, 291 U. S. 502 (1934)
Reetz v. Michigan, 188 U. S. 505 (1903)
Riley v. Massachusetts, 232 U. S. 671 (1914)
West Coast Hotel Co. v. Parrish, 300 U. S. 379 (1937)
Wilson v. New, 243 U. S. 332 (1917)

Molnár András

Paul Kens: *Lochner v. New York*: Economic Regulation on Trial[†]

1. Az Egyesült Államok Szövetségi Legfelsőbb Bíróságának a *Lochner v. New York*-ügyben¹ hozott döntése manapság viszonylag ismert a – jogelméleti tanulmányaikat el nem feledő – jogászok körében, saját hazájában pedig egyenesen fogalommá vált, és – némi költői túlzással élve – az érinthetlenség aurája lengi körül. Rufus Wheeler Peckham indokolása szerint az 1895-ben, New York államban megalkotott Bakeshop Actnek azon passzusai, melyek megtiltják, hogy a pékeket vagy a cukrászipari dolgozókat napi 10 vagy heti 60 óránál hosszabb munkaidőre szerződtesék, sértik a Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés *due process*-klauzuláját miszerint „egyetlen tagállam sem foszthat meg senkit ... életétől, szabadságától vagy tulajdonától megfelelő jogi eljárás nélkül”,² a „szabadság” kitételbe ugyanis beleértendő a szerződési szabadság is. Bár meghozatala idején a döntés nem váltott ki különösebben éles visszhangot, a progresszív mozgalom,³ majd később a New Deal hívei szemében a Legfelsőbb Bíróság *laissez faire*-aktivizmusának ékes bizonyítékává, a XX. század második felének jogelméletében pedig egyenesen a „fiktív alapjogok” gyártásának szimbólumává emelkedett.⁴ Paul Kens könyve tizenkét fejezetten keresztül mutatja be e sokat vitatott ítélet jogi, társadalmi, politikai és eszmetörténeti hátterét. Bár a Bakeshop Act, mint az imént említésre került, a pékek és a cukrászipari dolgozók⁵ munkaidejét és munkakörülményeit szabályozza, a törvényt követő érdekharcok központi szereplői – mint rövidesen

---

[†] University Press of Kansas, Lawrence, 1998, 216 o.

¹ 198 U. S. 45 (1905)

² „No State shall ... deprive any person of life, liberty, or property, without due process of law[.]” Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés, 1. szakasz

³ A progresszív mozgalom a késő XIX. századi Egyesült Államok sokoldalú, pártokon átívelő mozgalma, melynek célja részben a század második felében kibontakozó szabadversenyes kapitalizmus visszaállásainak orvoslása, részben pedig a közhivatalokban elharapózott korrupció visszaszorítása. Arthur S. Link négy markáns célkitűzést tekint meghatározónak a mozgalom szempontjából: 1. a gyors urbanizáció nyomán kialakuló rossz szociális körülmények javítása, bizonyos kiszolgáltatott társadalmi csoportok helyzetének javítása (a századforduló környékén ez elsősorban a nő- és gyermekmunka visszaszorítását jelentette), 2. a korrupció visszaszorítása a tagállami, illetve a települési hivatalokban, 3. a tagállamok kormányzatának kivonása az óriásvállalatok befolyása alól, valamint 4. ez utóbbiak társadalmi kontroll alá helyezése. Bár e változások ellenzői nem egyszer szocialistának nevezték őket, a progresszív mozgalom követői és szimpatizánsai többnyire középosztálybeliek voltak, akik a rendszer alapjait érintetlenül hagyva igyekeztek azt megreformálni. Link 1963, 68. o.

⁴ Így például Cass Sunstein tanulmánya egy sor olyan területre rámutat, ahol meglátása szerint a Legfelsőbb Bíróság a *due process*-klauzula szubsztantív értelmezését alkalmazza, vagyis a formalitáson túllépve (miszerint egy alapjog korlátozásához elegendő volna megfelelő jogi eljárást biztosítani az állampolgár részére, ahol objektíven elbírálják panaszát, kérelmét) tartalmi alapon dönt egy törvény alkotmányellenességéről. Vö. Sunstein 1987!

⁵ Egész pontosan: „employee[s] ... in a biscuit, bread or cake bakery or confectionery establishment”. A Bakeshop Act 110. §-ának vonatkozó részét úgy vettem át, ahogy azt a döntésben is idézik: 198 U. S. 46.

látni fogjuk – a pékek voltak, így – követve a könyvben alkalmazott elvet – a jelen recenzióban is csak őket említem a továbbiakban.

2. A bevezetést (1. fejezet) követően Kens Nem úgy sütünk, mint a nagy (Not Like Grandma Used to Bake) cím alatt mutatja be, milyen körülmények között dolgoztak a Joseph Lochner sütődéjéhez hasonló üzemek alkalmazottai. A péküzemekben gyorsan romló élelmiszereket állítottak elő kis mennyiségben, így az Egyesült Államokat a XIX. század második felében elérő rohamos gépesítés csak kis mértékben hatotta át ezen iparágat. Mindössze egy – lehetőleg olcsón bérelhető – helyiségre, egy kemencére, alapanyagokra és dolgozókra volt szükség. Az igénytelenség azonban azt is maga után vonta, hogy, ha úgy hozta a szükség, csak két dolgon lehetett spórolni: a munkabéreken és a munkakörülményeken. Ennek megfelelően a dolgozók gyakran dolgoztak alacsony bérért közönséges bérlakások szellőzetlen, szennyes pincéiben – tipikusan olcsón bérelhető helyiségekben.

A legnagyobb gondot a hosszú munkaidő okozta. Abban az időben rendszerint heti- vagy napibért fizettek, a napi munkaidőt pedig nem kötötték ki előre – többnyire inkább hosszabb volt, mint rövidebb. Korlátok közé szorítása elszigetelt esetekben valósult meg, általában akkor, ha az adott iparág dolgozói kellően erős érdekképviseléssel bírtak.

3. A harmadik fejezet (*A Long Struggle for Shorter Hours* – azaz Hosszú harc a rövidebb munkanapért) a rövidebb munkaidőért folytatott küzdelem főbb pro és kontra érveit ismerteti, valamint a mozgalom XIX. századi vívmányait. Bár a munkaidő korlátok közé szorítása mögött rejlő humanitárius és egészségügyi érvek nyilvánvalóak, a csökkentéspártiak – ismervén célközönségük preferenciáit – nem ezzel érveltek. Ehelyett arra hivatkoztak, hogy a munkáltatónak is érdeke, hogy képzett, szellemileg is egészséges munkaerő álljon rendelkezésére, ráadásul a rövidebb munkaidővel kieső haszon jelentéktelen volna, hiszen a kimerült dolgozók így is gyengébben teljesítenek. Támadták továbbá a szerződési szabadság illuzórikus voltát, ezen kívül – elsősorban a munkásmozgalom alakjai – a gépesítés miatti munkahelyvesztéseket is több ember rövidebb munkaidő mellett való alkalmazásával tartották orvosolhatónak. A munkáltatói oldal ezekre azzal válaszolt, hogy a dolgozók csak káros szenvedélyeiket élnék ki szabadidejükben. Hivatkoztak a szerződési szabadság szentségére és az állami beavatkozás káros hatásaira is, a gépesítésben pedig éppen hogy a foglalkoztatottságot növelő tényezőt láttak.

A munkaidő törvényi szabályozása a tagállamok szintjén indult meg. Már 1868-ban hat tagállamban léteztek nyolc órás munkanapot előíró törvények. Ám évtizedekbe telt, mire a hasonló jogszabályok valói hatékonyságra tettek szert, kezdetben ugyanis több sebből véreztek. Egyes törvények diszpozitív rendelkezései könnyen kijátszhatóak voltak, másokból hiányzott a határozott szankció, megint mások rendelkeztek ugyan a szankcióról, de nem rendeltek ki

független felügyelőket, akik érvényt szereznek a törvénynek, végül pedig voltak olyan jogszabályok, amelyek – adott esetben még egy adott szakmán belül is – bizonyos csoportokra – jellemzően a nőkre, illetőleg a gyermekekre – szűkítették a kedvezményezettek körét. Ebből a szempontból a Bakeshop Act határozottan jól sikerült: a sütőiparon belül minden nemű és korú dolgozóra kiterjesztette a szabályozást – hozzá kell tenni, hogy a sütőipari dolgozók szinte kizárólag férfiak voltak –, és rendelkezett mind a törvény megsértésének határozott szankciójáról, mind a törvény érvényesítésére hivatott felügyelők intézményéről.

4. A *The Politics of Business as Usual*, azaz Az üzlet és a politika, mint mindig címet viselő negyedik fejezetben Kens némi rálátást nyújt az 1880-as és '90-es évek tagállami és települési politikai viszonyaira, s arra, milyen politikai csatározások folytak a Bakeshop Act meghozatala idején. Nagy vonalakban a következőről van szó. Az 1890-es évek legelejére kisebb kihagyás után ismét a republikánus párt uralta New York állam törvényhozását, és ők adták a kormányzó személyét is. A következő cél New York város vezetésének megszerzése volt. New York akkoriban a Tammany Hall néven ismert, korrupció demokrata csoport uralma alatt állt. Az üzleti körökkel szorosan összefonódó republikánus keménymag (az ún. *stalwarts*, azaz „rendíthetetlenek”), élén az óriási befolyással bíró Thomas Plattal szövetségre lépett a közélet tisztaságáért küzdő függetlenekkel, s jelöltjük meg is nyerte az 1894-es helyhatósági választásokat. A szövetség azonban ingatag volt, a választások után széthullott, a felek pedig ódzkodtak újjáélesztésétől. 1898-ban ismét a Tammany Hall kezébe került New York város vezetése. Ezek voltak azok a politikai harcok, amelyek lekötötték a New York állam törvényhozási többségét alkotó, mindennemű reformot szenvedélyesen ellenző republikánusok figyelmét.

5. *Tenement Reform Looks in the Cellar* – vagyis Bérházreform tekint a pincébe – szól az ötödik fejezet címe, melyben az olvasó megismerheti a Bakeshop Act meghozatalát kiváltó közvetlen okokat. A helyzet alaposabb megértéséhez a szerző rámutat, hogy a munkásmozgalmak politikai nyomásgyakorló képessége – minden jól szervezettsége ellenére – csekély volt. A republikánusok az üzleti körök hatékony támogatását élvezték, a demokraták pedig csak szavakban segítették a dolgozó tömegeket. A kapitalista gazdaság természetéből eredő ciklikus válságok ugyancsak nem kedveztek a mozgalomnak: a munkáltatók nemhogy a sztrájkba bocsátkozásért, de még a szakszervezeti tagságért is elbocsátással fenyegethették a dolgozókat. Ráadásul egy-egy erőszakosabb megmozdulás – mint például az 1894-es Pullman-sztrájk – alkalmas volt rá, hogy a munkásmozgalmat a közérdekre sérelmes erőszakoskodásként tüntessék fel a közvélemény szemében. A dolgozóknak, amennyiben hathatósan meg akarták jeleníteni érdekeiket, karizmatikus vezetőre és megfelelő sajtóháttérre volt szükségük.

A karizmatikus vezető szerepét a zavaros múltú Henry Weismann látta el. Weismann, miután Kaliforniából New Yorkba került, a *Bakers' Journal* című újságot szerkesztette, és Samuel Gompers oldalán részt vett az American Federation of Labor (AFL), a kor vezető munkásszövetségének tevékenységében.

Mindeközben New York állam kormányzata bizottságot hozott létre a bérházak állapotának kivizsgálására, mely akkor már régóta húzódó probléma volt. A bizottság tagja volt egy Edward Marshall nevű újságíró is, aki nem elégedett meg a vizsgálatot követő szerény javaslattal, ezért alaposabb személyes vizsgálódásba kezdett. Így szembesült a számos bérház pincéjét elfoglaló péküzemek állapotával. Az eredmény egy felkavaró erejű cikksorozat lett a *New York Press* lapjain, melyet felháborodott olvasói levelek ezrei követtek. Ezalatt Weismann, agitatív képességeit latba vetve, mozgósította a szakszervezeteket is: kérvények, panaszlisták egész sorát nyújtották be a törvényhozásnak. E törekvéseket jeles középosztálybeli személyek is támogatták, akik legitimnek tartották az állami beavatkozást, amennyiben a kedvezményezett csoport önmaga nem képes megfelelően képviselni a saját érdekeit.

Bár nem álltak mögötte Thomas Platthoz hasonló nagy egyéniségek, a *Bakeshop Act* e követelések nyomán megszületett javaslata mégis ellenszavazat nélkül átment mind az alsóházon, mind a szenátuson. A kormányzó igazságügyi államtitkára egyetlen problémát látott a szövegben: az első változatban szereplő *person*, azaz „személy” kitétel lehetővé tette volna, hogy a munkáltatónak megtiltsák a saját üzemében való korlátlan munkát, ezért ezt *employee*-ra, azaz „alkalmazottra” cserélték. A törvény nem sértette a Platt-kör érdekeit (hiszen a szabályozás tárgyát legföljebb négy-öt személyt foglalkoztató kisüzemek jelentették), ellenben szavazatot hozhatott a munkások részéről, sőt, talán a hagyományosan republikánusszimpatizáns német amerikaiak kegyeit is visszanyerhetik vele, akik – sörkultúrájuk miatt – mélységesen sérelmezték, hogy egy Theodore Rooseveltnévű rendőrfelügyelő a legkeményebben betartatja a szesztilalmi törvényt, amely fölött a Tammany Hall hatóságai némi ellenérték fejében jóindulatúan eltekintettek.

6. *A Free to Bake or Left to Toil?* (A sütés szabadsága vagy a gürcölés kényszere?) címet viselő hatodik fejezet a szembenálló felek által vallott ideológiai nézeteket ismerteti. A *laissez faire* kapitalizmus eszméje, mely az Egyesült Államok XIX., sőt, XX. századi történelmére is döntő befolyással bírt, Adam Smith angol közgazdász tanaiból ered. A gazdaság szilárd törvényszerűségek mentén működik. Az államnak hagynia kell, hogy e törvényszerűségek szabadon érvényesüljenek, és az emberek szabadon kövessék saját érdekeiket, mert végső soron ez vezet a köz legnagyobb mértékű gyarapodásához is. Az Egyesült Államokban ehhez a nézethez két eszme társult. Az egyik – Kens erről kevés szót ejt – az angolszász telepesek protestáns hitében gyökerezik. A gazdaság törvényszerűségeit Isten alkotta meg. Ezek része az az összefüggés is, hogy a szorgalom, az önmegtartóztatás mindig elnyeri jutalmát.

Az állam tartózkodása a gazdaságtól tehát teológiai megalapozást is nyert; s e nézetet akkoriban számos lelkész hirdette az istentiszteleteken.

A smith-i tanokat másfelől a szociáldarwinizmus egészítette ki. A szociáldarwinizmus két dolgot legitimált: egyrészt az egész iparágakat monopolizáló nagytőkések mérhetetlen vagyonát és az ezzel szükségképpen együtt járó társadalmi befolyást, másrészt pedig azokat a negatív következményeket, amelyeket a kielezett verseny elkerülhetetlenül maga után vont. E világnézet – melynek legismertebb, Kéns művében is részletezett képviselői William Graham Sumner és Herbert Spencer voltak – nem egyéb, mint Darwin evolúcióelméletének a társadalom működésére való kiterjesztése. A társadalom tagjai ugyanúgy a túlélésért küzdenek, mint az állatok. E versengésben természetesen az erős (a körülményekhez alkalmazkodni tudó, a szorgalmas, a mértékletes) marad fenn, míg a gyenge (az alkalmazkodni nem tudó, a lusta, az ösztönein uralkodni képtelen) elvész. Az állam helytelenül teszi, ha e természetes szelekcióba beavatkozik, mert akkor csak fölösleges erőfeszítést tesz azért, hogy az életképtelenek megmaradjanak. Kizárólagos feladata a rendfenntartás, az emberek szabadságának hatékony védelme.

A szabad verseny eszméjének e végletekig hajszolását mind a rendszer alapjait érintetlenül hagyó reformgondolkodók, mind a szocialisták élesen támadták. Az előbbiek fő célja a nagytőkések és a munkások érdekeinek közelítése volt. Kritizálták a szabadság fogalmának kiüresedését, az „ésszerűen gondolkodó ember” irreális eszményképét, a ciklikus válságok állami kezelésének akadályozását, az ember sötét oldalát előhozó versenyszellemet, a közjó figyelmen kívül hagyását és azt, hogy két ember szabadságának ütközése esetén bizonytalan lehet, kié élvez elsőbbséget. A szocialisták még e mérsékelt reformerekkel szemben is kritikusan viseltettek: az ő alapvetésük az volt, hogy a tőke és a munkásosztály szükségképpen ellenségek; forradalmat hirdettek, és a gazdaság államosításának szükségességét hangoztatták. Radikális nézeteik azonban nem értek össze a tradicionális amerikai szabadságeszménnyel, egy-egy erőszakosabb megmozdulás esetén pedig, e nézetek középpontba állításával mindennemű reformtörekvést kedvezőtlen színben lehetett feltüntetni.

7. A hetedik fejezetben (*Nothing to Do with Due Process – A due processzel nincs mit tenni*) a szerző az olvasó vélelmezhető szakmájához közeli vizekre evez. A fejezet első része a *Lochner*-ügy New York-i szakaszában elhangzott főbb érveket és az elsőfokú bíróság döntésének érvényben hagyása mellett, illetve ellen döntő bírók álláspontját mutatja be. Ezután betekintést nyerhetünk a vita alkotmányjog-történeti gyökereibe.

A „polgárháborús kiegészítések” (vagyis a Tizenharmadik, Tizennegyedik és Tizenötödik) közül a Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés kiemelkedő jelentőséggel bír. Az ún. „*due process*-klauzula” értelmében „egyetlen tagállam sem foszthat meg senkit ... életétől, szabadságától vagy tulajdonától megfelelő jogi eljárás nélkül.” Ez a kitétel megbontotta az addig fennálló egyensúlyt a

szövetségi és a tagállami jogalkotási autonómia között,⁶ és lehetővé tette, hogy a Legfelsőbb Bíróság tartalmi szempontból is ítélkezzen a tagállami törvények alkotmányosságáról. Kezdetben a bíróságok ódzkodtak a klauzula kiterjesztő értelmezésétől, és csak formális okok alapján állapították meg sérelmét, vagyis olyan esetekben, amikor tényleg nem volt lehetősége az állampolgárnak jogi eljárás keretei között vitatnia jogainak sérelmét. A jogelmélet síkján egy bizonyos Thomas McIntyre Cooley nevéhez fűződik e klauzula kiterjesztése. Elmélete szerint a jogalkotó nem sérthet meg bizonyos alapjogokat, melyeket a jogrendszer alapját képező maximák tartalmaznak – ilyen például a tulajdonjog is. Az elmélet aztán fokozatosan átkerült a gyakorlatba is: a *The Slaughterhouse Cases*-ben⁷ Field bíró vette alapul, akkor még csak különvéleményben, aztán, különösen Brewer és Peckham bírók közreműködésével, a többségi oldalra került.

8. *Freedom to Agree to Anything* – azaz Szabadon szerződni bármire – szól a nyolcadik fejezet címe, utalva a *Lochner*-ítélet központi érvére. Kens itt az ügy elsőfoktól a Legfelsőbb Bíróságig terjedő szakaszát mutatja be. Megtudhatjuk, hogy Joseph Lochnernek, az 50 dollárra megbírságolt pékségtulajdonosnak egyáltalán nem állt szándékában a Bakeshop Act alkotmányellenessé nyilvánításának kiharcolása; ő pusztán a maga igazáért küzdött, és még azért is csak fél szívvel. Egy Henry Weismann nevű férfi küzdötte fel az ügyet a szövetségi hierarchia legmagasabb szintjéig – az a Weismann, aki tíz esztendővel korábban még a törvény mellett agitált, és aki most, arra hivatkozva, hogy ügyvédi irodában tanult jogot (jóllehet ezt írásos bizonyíték nem támasztja alá), jogi képviselőt lát el az egykori „ellenség” oldalán. Megtudhatjuk továbbá, milyen elemi hibákat vétett a tapasztalatlan Weismann a *writ of error*, vagyis a Legfelsőbb Bíróság eljárását kezdeményező okirat benyújtásánál, ahogy azt is, hogy az ügy kimenetele egyáltalán nem tűnt kedvezőnek számukra, mert mindössze három olyan bíró volt, akikre, ideológiai vonzalmaik okán, biztosan számíthattak. Ezután Kens bemutatja azt a kisszámú precedenst, amelyeket kapcsolatba lehetett hozni az ügy központi kérdésével.⁸ Végül rálátást kapunk arra is, milyen mulasztásokat követett el a New York állam részéről a Bakeshop Act alkotmányosságát védeni kirendelt ügyvéd: itt elsősorban arról van szó, hogy nem helyezett kellő hangsúlyt azon korabeli tudományos munkákra, melyek alapján a

---

⁶ Ez az egyensúly 1868 előtt sem volt mindig felhőtlen. A federalista többségű Marshall-bíróság több döntésével is központi hatalom kiterjesztését mozdította elő. A leghíresebb ilyen eset *McCulloch v. Maryland*-ügy (17 U. S. 316 /1819/), amelyben bíróság megállapította a Kongresszus jogát központi bank létesítésére. Értelmezése szerint ha az Alkotmány szentesíti az elérendő célt, akkor annak elérésére a Kongresszus minden, kifejezetten e célt szolgáló eszközt igénybe vehet.

⁷ 83 U.S. (16 Wall.) 36 (1872)

⁸ Ezek: a *Holden v. Hardy* (169 U. S. 366 /1898/), melyben a Legfelsőbb Bíróság alkotmányosnak ítéli a bányászok munkaidejének korlátozását, mondván, hogy a bányászat közismerten veszélyes mivolta legitimálja az állami beavatkozást, valamint az *Atkin v. Kansas* (191 U. S. 207 /1903/), melyben a szabályozás legitim voltát az adja, hogy közalkalmazottak munkaviszonyára vonatkozik, ez pedig a jogviszony természetéből adódóan állami hatáskör.

pékek munkájának egészségre ártalmas mivolta mellett lehetett volna állást foglalni.

9. Az eredményt a kilencedik fejezet (*The Final Forum – A legvégső fórum*) ismerteti: a közvélekedés szerint a pékek munkája nem egészségtelegebb a szokott mértéknél; a szabályozás nem igazolható egészségügyi okokkal; legfeljebb munkaügyi szabályozásnak minősülhet; ez viszont a szerződési szabadság indokolatlan és illegitim korlátozása.

Ugyane fejezet dolgozza fel az ítélethez csatolt különvéleményeket, valamint szerzőik személyét, világnézetét. Két „Nagy Különutas” (*Great Dissenters*) is megfogalmazta az ötfős többség álláspontjával szembeni kifogását. Egyikük John Marshall Harlan volt. Ő hivatkozott arra, amire New York állam kirendelt ügyvédje nem: a pékek munkájának egészségtelegését bizonyító orvosi szakirodalomra. Harlan sok tekintetben vallotta a klasszikus *laissez faire* elveit, de nem egyszer el is tért ezektől. Nevéhez köthető az az elv, hogy amennyiben feltételezhető olyan élethelyzet, melynek megléte indokoltá teszi a bíróság elé hozott jogszabályt, akkor általában vélelmezni kell a jogszabály indokoltságát és legitim mivoltát. Kéns rámutat, hogy alapján véve Harlan is a többség elméleti álláspontjára helyezkedett, amennyiben megengedte, hogy a bíróság tartalmi kérdésekben ítélkezzen, csak szélesebb mozgásteret hagyott az államnak. Harlan különvéleményéhez két másik bíró csatlakozott.

Oliver Wendell Holmes esetében más a helyzet. Ő az értékek és az igazság viszonylagosságát vallotta: igaz az, amit az ember nem tud nem elhinni. Ez bírói gyakorlatában is felszínre került: tartózkodott a jogszabályok tartalmának megítélésétől, az alkotmányellenességet pedig csak nyilvánvaló ütközés esetén mondta ki. A *Lochner*-ügyben két kifogásának adott hangot. Egyfelől, álláspontja szerint, a Legfelsőbb Bíróság egy adott gazdaságfelfogást magyaráz bele az Alkotmányba, annak ellenére, hogy az sokféle világnézetű ember számára íródott. Másfelől pedig a bíróság megsúfolja a kiegészítésbe foglalt „szabadság” kitélt, amennyiben illegitim módon korlátokat állít a többség elé, hogy koruk problémáit a nekik tetsző módon oldják meg.

10. *Reform's Nemesis*, azaz „A reform nemezise” a tizedik fejezet címe. Ebben a szerző a *Lochner*-döntés társadalmi és jogelméleti visszhangjáról ír. A döntés meghozatalát közvetlenül követő években ez a visszhang aránylag csekély volt. A munkásmozgalom természetesen kedvezőtlenül fogadta az ítéletet, kigúnyolva a pékek szerződési szabadságáért aggódó Peckham bírót, de nem születtek tiltakozó megmozdulások. Az események az AFL-en belül a jogalkotással szemben szkepszissel viseltető Gompers-oldal álláspontját igazolták. Hasonlóképp negatív volt a progresszív sajtó reakciója is, a felháborodás azonban ez esetben is mérsékelt maradt.

A jogelmélet síkján mindenekelőtt Roscoe Pound neve érdemel említést. Elsősorban öhozá köthető a Legfelsőbb Bíróság életidegen, „mechanikus”

jogfelfogásának éles kritikája. Pound úgy látta, a bíróság a régi, természetjogi igazságosságfogalmat érvényesíti, miközben az idő, a társadalmi tények már rég meghaladták ezt. E doktrínához való merev ragaszkodásával a Legfelsőbb Bíróság megvonta a néptől azt a jogot, hogy a demokratikus törvényhozási folyamat útján, „kísérletezve”⁹ keressen megoldást a jelen társadalmi gondjaira.

11. A tizenegyedik fejezet (*The Lochner Era*) a Legfelsőbb Bíróság történetének az 1890-es évektől 1937-ig datált ama szakaszát értékeli, mely a *Lochner*-korszak elnevezéssel vonult be az Egyesült Államok jogtörténetébe. Nem hagyva figyelmen kívül sem azt a tényt, hogy számszerűen a Legfelsőbb Bíróság kevesebb beavatkozó jellegű jogszabályt nyilvánított alkotmányellenessé, mint amennyit alkotmányosnak talált, sem pedig a reformpártiak afölött érzett felháborodását, hogy a bíróság olyan alapjogokra hivatkozva szab gátat a legitim, reprezentatív törvényhozás döntéseinek, amelyek szó szerint nem szerepelnek az Alkotmányban, Kens úgy látja, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak bizonyos „varázsszavak” alapján tartotta alkotmányosnak a jogalkotás elé kerülő termékeit. Ezek a *police power* fogalmában rejlenek. A *police power* nem egyéb, mint a tagállamoknak az Alkotmányból eredő társadalomalakító hatalma. A XIX. század végére a fogalmat a tagállamok kárára leszűkítették: eszerint az élethez, szabadsághoz, tulajdonhoz való, a *due process*-klauzula által védett jog akkor korlátozható – szigorúan arányos mértékben –, ha az erkölcsök, az egészség, a biztonság, a béke és a rend (*morals, health, safety, peace and good order*) védelme ezt követeli. Kens a korabeli gyakorlatból vett példákkal illusztrálja, mi tartozott a Legfelsőbb Bíróság szerint e kategóriákba, és mi rekedt rajtuk kívül. Az elemzést az 1937-es *West Coast Hotel v. Parrish*-ügy¹⁰ bemutatása zárja. A Legfelsőbb Bíróság ebben a jogesetben implicite elveti a *Lochner*-ügyben is vallott doktrínát, ezért „hivatalosan” e döntést tekintik a *Lochner*-korszak lezárásának.¹¹

---

⁹ A „társadalmi kísérlet” (*social experiment*) fogalma ebben az értelemben jól felszínre kerül Oliver Wendell Holmesnak az *Abrams v. United States*-ügyhöz (250 U. S. 616 /1919/) csatolt különvéleményében. Az ügy terheltjeit az 1917-es kémvtörvény alapján összeesküvéssel vádolták. Járulékos kérdésként felmerült, nem alkotmányellenes-e a törvény az Első Alkotmánykiegészítés alapján. A felvetést a többség elvetette a *Schenck v. United States* (249 U. S. 47 /1919/) alapján, Holmes azonban úgy érvelt, hogy a veszélyhelyzeteket leszámítva a lehető legszélesebb teret kell adni az eszmék szabad piacának (*free trade in ideas*), s hagyni, hogy a nyertes eszme beépülhessen a gyakorlatba.

¹⁰ 300 U. S. 379 (1937)

¹¹ Ebben az évben a Legfelsőbb Bíróság látványos arculatváltáson ment keresztül. A '30-as években a kilenc bíróból négyen alkották a keményvonalas konzervatív tömböt (őket keresztelte el a sajtó a „Négy Lovasnak”, utalva számukra és „apokaliptikus” tevékenységükre), hárman határozottan ellenezték a szociális törvényhozás bírói érvénytelenítését, ketten pedig köztes álláspontra helyezkedtek. 1937. február 5-én Franklin Delano Roosevelt előterjesztette „bírósfeltöltő terv” (*court-packing plan*) néven közismertté vált tervezetét, melynek alapján az elnöknek jogában állna minden 70 évnél idősebb szövetségi bíró mellé egy-egy külön bírót kinevezni. Ez a Legfelsőbb Bíróság esetében hat új tagot jelentett volna. Nem sokkal ezt követően, március 29-én került sor az ítélethozatalra a *West Coast*-ügyben. Owen J. Roberts bíró, bár más hasonló ügyekben a „Négy Lovassal” szavazott együtt, most az ügy tárgyául szolgáló minimálbér-törvény alkotmányossága mellett foglalt állást. Április 12-én a New Deal hívei újabb hatalmas sikert könyvelhettek el, amennyiben a Legfelsőbb Bíróság nem tartotta alkotmányellenesnek a munkáltatói érdekvédelmi szövetségek létesítését korlátozó Wagner Actet. Június 1-én pedig az egyik „lovas”, Willis Van Devanter lemondott tisztségéről, lehetővé téve Rooseveltnek, hogy a New

12. A zárszóban (*Epilogue*) a *Lochner*-ügy utóéletére vethetünk futó pillantást. Bár maga a döntés a New Deal után diszkreditálódott, szellemisége más jogterületen tovább élt. A Legfelsőbb Bíróság alapjogokat kiterjesztő gyakorlata jegyében fogant *right of privacy*, azaz a magánszférához való jog például e szellemiség terméke.

Több évtizedes negatív megítélés után megjelentek olyan hangok is, melyek mind jogilag, mind gazdaságilag helyes döntésként értékelik a *Lochner*-ítéletet. Az ezen álláspontot képviselők ugyanolyan korlátozott szerepet szánnak az államnak, mint a *laissez faire*-közgazdaságtan XIX. századi képviselői.

Kens megállapítása szerint a *Lochner*-ügyben az az absztrakt kérdés merült fel, hogy milyen szabadság élvezzen előnyt, és kié. Bár a *laissez faire* hívei is előszeretettel hangoztatták az Andrew Jackson elnök nevéhez köthető amerikai szabadságeszményt, elhibázottnak tekinthető az a következtetésük, hogy ezen eszményt a gazdasági szabadság minél szélesebb körű kiterjesztése valósítja meg a leginkább. Mint a szerző rámutat: a gazdasági szabadság csak egy összetevője egy komplex fogalomnak.

Az úgynevezett „lochnerizmus” ugyanis nem halt el a New Deal-érában, mindössze fokozatosan áttevéődött a gazdasági jogokról a polgári szabadságjogok területére. E tendencia a Warren-bíróság tevékenységében csúcspontot ért el. A kritikusok szerint az érvelési módszer újra és újra felbukkan egy-egy jogterületen. Kens munkája kiválóan összefoglalja a jelenség prototípusának tekintett precedens létrejöttének körülményeit, emellett illusztris módon világít rá, miként hatja át egy adott kor szelleme az absztrakt jogi rendelkezések alkalmazását.

Deal-párti Hugo Blacket jelölje a helyére, s ezzel megingassa a konzervatívok túleréjét. Július közepén az elnök visszavonta a bíróságok átalakításáról szóló javaslatát. Vö. Link 1963, 422-424 o.!

Felhasznált irodalom

Link 1963 = Arthur S. Link: American Epoch – A History of the United States Since the 1890's, Alfred A. Knopf, 1963

Sunstein 1987 = Cass R. Sunstein: Lochner's Legacy, in: Columbia Law Review, Vol. 87, 1987, 873-919. o.

Felhasznált jogesetek

Abrams v. United States, 250 U. S. 616 (1919)

Atkin v. Kansas, 191 U. S. 207 (1903)

Holden v. Hardy, 169 U. S. 366 (1898)

Lochner v. New York, 198 U. S. 45 (1905)

McCulloch v. Maryland, 17 U. S. 316 (1819)

Schenck v. United States, 249 U. S. 47 (1919)

The Slaughterhouse Cases, 83 U.S. (16 Wall.) 36 (1872)

West Coast Hotel Co. v. Parrish, 300 U. S. 379 (1937)

Nótári Tamás

Rosalía Rodríguez Lopez:

**El huerto en la Roma antigua. Su problemática urbanística y
agraria.**

(Colección Monografías de Derecho Romano,

Sección: Derecho Público y Privado Romano 37.

Madrid, Dykinson, S. L., 2008. 298 oldal)

Az Antonio Fernández de Buján professzor által szerkesztett, rangos madridi *Colección Monografías de Derecho Romano* sorozat *Derecho Público y Privado Romano* szekciójának harminchetedik köteteként látott napvilágot 2008-ban Rosalía Rodríguez Lopez monográfiája a római kert-, illetve mezőgazdaság római jogi és gazdaságtörténeti aspektusairól. A könyv az első fejezetet képező bevezetést követően az második fejezetben tárgyalja a királykorra vonatkozó forrásanyagot és szakirodalmat (*Época monaquica*). A harmadik, a negyedik és az ötödik fejezet a köztársasági kor VI–IV., III–II. és I. századával foglalkozik (*Época republicana*), az hatodik fejezet a principátus, pontosabban Augustus (*Época del principado – Gobierno de Augusto*), a hetedik a Iulius-Claudius dinasztia (*Época de las dinastías Julio-Claudia hasta los Antoninos*), nyolcadik a

Severusok korát (*Época de la dinastía de los Severos*) tárgyalja. A monográfia kilencedik, összefoglaló fejezetét az irodalom- és a forrásjegyzék, valamint a forrásmutató és a *scriptores rei agrariae* indexe követi.

Ehelyütt a kiváló római jogi, ókortörténeti és filológiai ismeretekről tanúbizonyságot tevő szerző által tárgyalt kérdések közül csak egy, általunk kiemelten fontosnak ítélt – a monográfiában csupán viszonylag röviden taglalt – terület: az itáliai *villa*-gazdaság kialakulása kapcsán kívánunk néhány megjegyzést tenni.¹

A *villa*-gazdaság és az önellátó kisparaszti birtok² között a legfontosabb különbség, hogy míg a *villa*-gazdaság esetében a termelőmunkát a *vilicus*, vagyis a rabszolga felügyelő, ill. az intéző irányítja, addig a kisparaszti birtok esetében a *pater familias*. Rómában a szabad, felnőtt római polgárok katonai és politikai teendői gátolták a tulajdonost abban, hogy maga irányítsa a birtokát, s így azt csak alkalmilag, ellenőrzés céljából kereste fel. Amennyiben földjei nem egy tagban feküdtek, úgy e körülmény tovább nehezítette a *villa* felkeresését. A *vilicus* feladata lett tehát a munkaszervezése és -irányítás a minél magasabb jövedelem elérése érdekében. A *villa*-gazdaság kialakulása Itáliában arra az időszakra tehető,

---

¹ Ehhez bővebben lásd Maróti E.: *Az itáliai mezőgazdasági áruterelés kibontakozása*. Apollo Könyvtár 13.

Budapest 1981; A szabad munkaerő szerepe a köztársaságkori *villa*-gazdaságban. In: Az antik társadalomtörténet problémái. Debrecen 1982, 170-198; Zum Problem der freien Arbeitskraft bei Varro.

Antiquitas (Wrocław) XIV. (Acta Universitatis Wratislaviensis No 930.) 1988, 199-204;

² Rodríguez Lopez 2008. 74. skk.

amikor az önellátó gazdaságok mellett megjelentek az árutermelő, általában egy adott termékre (bor, olaj stb.) specializálódó gazdaságok is.

Az első érdemi leírás, amely a *villa*-gazdaságok életéről tájékoztat bennünket, Cato maior (Kr. e. 234–149) *De agricultura* című műve, amely részint a szerző gyakorlati tapasztalatain alapul. (arcus Porcius Cato művei közül egyedül a *De agricultura* maradt ránk – noha számos beszédet mondott, amelyek kiadásra is kerültek, és amelyek közül Cicero százötvenet tartott számon, *Origines* című művét csak töredékesen ismerjük, *Carmen de moribus* című prózai munkájából Gellius idéz egyetlen mondatot, illetve nagy valószínűséggel a nevéhez fűződik egy jogtudományi munka is, amit Cicero csak általánosságban említ,³ valamint egy *Apophthegmata* című, híres mondásokat tartalmazó gyűjtemény. A *De agricultura* alapvetően gyakorlati célzattal íródott kézikönyv, amelyben Cato a földművelés római polgárhoz méltó voltát hangsúlyozza, és tanácsokat ad a gazdáknak a minél hatékonyabb és jövedelmezőbb gazdálkodáshoz. A *földművelés* mint cím annyiban megtévesztő, hogy a szerző nemcsak a földműveléssel, hanem az állattenyésztés kérdéseivel is foglalkozik művében, vagyis átfogó mezőgazdasági tárgyú műről van szó. A mű százhatvankét fejezetre oszlik. Az első fejezetek a birtok kiválasztásának, a gazda legfőbb teendőinek, a gazdasági épületeknek és a birtok művelése alapkérdéseinek leírását tartalmazzák. Ezt a konkrét munkafolyamatok leírása követi egyfelől bizonyos

---

³ Cicero, *De oratore* 3, 135.

termények, másfelől a mezőgazdasági munkák kronológikus rendjét követve. Az állatok élelmezéséhez adott tanácsokat a gabona tárolásának, a bor és különféle gyógyszerek készítésének leírása követi. Értékes adalékokat tartalmaz a mű a birtok bérbeadásának jogilag sem irreleváns problematikájáról, illetve a gazda vallási kötelezettségeiről. A felügyelő, vagyis a *vilicus* kérdéskörével külön fejezetek foglalkoznak. Cato művében nem törekedett rendszerességre, a mű kuszaságát tovább fokozta, hogy a későbbi felhasználók saját megjegyzéseiket is beleillesztették a szövegbe, amely így hagyományozódott ránk. A munka stílusa tárgyyszerű, mondatai rövidek, szárazak, hangneme a törvények szóhasználatára és mondatfűzésére emlékeztet.)

A *villa*-gazdaságok elterjedése Latiumban a II. század első felére, Dél-Etruriában a III. század végére tehető. Cato, Varro és Columella leírásai szerint a *villa*-gazdaság irányítói, a *viliciusok* általában rabszolgák voltak, a szabad *vilicusok* említése jóval ritkább, ezek nagy valószínűséggel inkább *libetinusok* lehettek. A catói *vilicus*-leírás⁴ nagy valószínűséggel csupán egy ideáltípust mintáz meg – a catói leírás és a valóság ütközését jelzi, hogy Cato főleg negatívumokat sorol fel: milyen ne legyen a *vilicus*, utasításai jórészt tilalmak. Természetesen a tiltó mondatokban történő megfogalmazást természetesen az is indokolhatta, hogy a latin (jogi) nyelv kedvelte ezt a formát, mivel nagyobb nyomatékot lehetett vele adni a kijelentésnek. A *vilicusok* rabszolga státusát nagy valószínűséggel azzal

---

⁴ Cato, *De agricultura* 5, 1–5.

lehet indokolni, hogy a megfelelő szakértelemmel rendelkező személyek jórészt szicíliai görög és karthagói, utóbb kis-ázsiai és észak-afrikai területekről – vagyis mezőgazdaságilag fejlettebb vidékeiről – kerültek hadifogolyként Itáliába. A megfelelő szakértelemmel rendelkező felügyelő nagy értéket jelentett gazdája számára, ami a vele való bánásmódot is meghatározhatta – amit természetesen befolyásolt a rabszolgák mindenkori ára.

Az itáliai árutermelő mezőgazdaság alappillére, a *villa rustica* lényegében a rabszolgák munkájára lapozott, s a rabszolgák felügyelője, a *vilicus* maga is rabszolga volt. A szabad munkások igénybevétele azonban nem volt idegen ettől a gazdálkodási típustól, kiváltképp, ha ezt a halasztást nem tűrő munkák indokolták, amint ezek időben történő elvégzésére Cato is figyelmeztet: *Opera omnia nature conficias face; nam res rustica, sic est: si unam rem sero feceris, omnia opera sero facies.*⁵ (Hasonlóképpen Columella: *Sed cum matura fuerit seges ...celeriter demetatur; nam dispendiosa est cunctatio...*⁶) A különös szakértelmet, illetve a rendelkezésre álló rabszolga munkaerőnél nagyobb számú munkás bevonását igénylő helyzetekben indokolt és szokásos volt a környékbeli kisparaszток napszámosként történő foglalkoztatása. Cato a birtokvásárlás kapcsán ezért javasolja az olyan helyek kiválasztását, ahol bőven van szabad munkaerő.⁷ Egy közepes méretű gazdaságban – a *villa rustica* általában ennek a típusnak felelt

---

⁵ Cato, *De agricultura* 5,7.

⁶ Columella, *De agricultura* 2, 20, 1.

⁷ Cato, *De agricultura* 1,3.

meg – olyan rabszolgákat volt kifizetődő tartani, akik több mesterséghez értettek, a különös szakértelmet igénylő munkákra alkalmanként szabad mesterembereket szerződtettek.

A földművelés irodalma terén is jelentőset alkotott Róma talán legtudósabb elméje, Marcus Terentius Varro (Kr. e. 117–27), akinek, akárcsak Catónak egyetlen jelentősebb műve, a *Rerum rusticarum libri tres* maradt ránk teljes terjedelmében. (A *De lingua Latina* című műből hosszabb részleteket ismerünk, az *Antiquitates rerum humanarum*, az *Antiquitates rerum divinarum*, a *De familiis Troianis* és számos egyéb munkája elveszett. A földművelésről szóló munka nagy valószínűséggel gyakorlati hasznosíthatósága miatt maradt fenn. Ellentétben Cato archaikus stílusával, Varro művének hangvétele könnyedebb, nyelvezete irodalmi, az ismereteket dialógus formájában közvetíti. Az első könyv a földművelést, a második a külterjes állattenyésztést, a harmadik a madártenyésztést, a vadgazdálkodást, a méhészetet és a haltenyésztést taglalja. Varro a mezőgazdaságot nem csupán mesterségnek, vagyis *ars*nak, hanem egyenesen tudománynak, *scientiának* tekinti, amely szemben Cato kizárólagos haszonelvűségével egyszerre hasznos és gyönyörködtető.)

Varro szerint a földművelést vagy rabszolgák, vagy szabadok végzik, illetőleg a két csoport közösen: *omnes agri coluntur hominibus servis aut liberis aut utriusque*.⁸ A szabad munkaerőt a következőképpen osztja fel: *Liberis, aut cum*

---

⁸ Varro, *De re rustica* 17, 2.

*ipsi colunt, ut plerique pauperculi cum sus progenis, aut mercennariis, cum conducticiis liberorum operis res maiores, ut vindemias ac faenisicia, administrant, iique quos obaerarios nostri vocitarunt...*⁹ Figyelmet érdemel Varro javaslata, miszerint az egészségtelen területeket hasznosabb napszámosokkal műveltetni, mivel ezek egészségromlása nem a tulajdonost károsítja: *De quibus universis hoc dico, gravia loca utilius esse mercennariis colere quam servis.*¹⁰ A napszámosokkal szembeni bánásmód érvényesült a mesteremberekkel szemben is. Varro szerint kifizetődőbb, ha a birtok szomszédságában mesteremberek élnek, akikkel bármikor alkalmi szerződés köthető, mint szakképzett rabszolgákat tartani, mert egyetlen ilyen rabszolga halála elveszi a birtok hasznát: *quorum non numquam unius artificis mors tollit fundi fructum.*¹¹ Más a helyzet Varro szerint a nagyobb kiterjedésű, illetve falvaktól, városoktól távolabb fekvő birtokoknál, ugyanis ezek esetében a megfelelő szakember felkutatása munkaidő kiesést jelent: *Quam partem lati fundi divites domesticae copiae manderant solent. Si enim a fundo longius absunt oppida aut vici, fabros parant, quos habeant in villa, sic ceteros necessarios artifices, ne de fundo familia ab opere discedat ac profestis diebus ambulet feriata potius, quam opere faciendo agrum fructuosiore reddat.*¹²

---

⁹ Ibid.

¹⁰ Varro, *De re rustica* 1, 4, 3.

¹¹ Varro, *De re rustica* 1, 16, 4.

¹² Ibid.

Rosalía Rodríguez López monográfiája kiemelkedő alaposággal rendszerezi és elemzi a forrásanyagot, mintegy példát adva arra, hogy bizonyos római jogi intézmények, kiváltképp archaikus és köztársaságkori intézmények esetén az elsősorban nem jogi, hanem irodalmi céllal íródott forrásokból hogyan lehet a jogtörténeti kutatás számára érdemi eredményeket nyerni. A jogászai látásmód mellett az ehhez szükséges filológiai és történeti ismeretek fölényes birtokában lévő szerző monográfiája méltán érdemli meg, hogy a nemzetközi romanisztikában elfoglalja méltó helyét a római agrárjog történetének mérvadó munkái között.

Nótári Tamás
Törekvések a szellemi alkotások jogi védelmének megalkotására
Magyarországon
Toldy Ferenc munkásságának tükrében

A modern kodifikációs törekvések – a történelmi fejlődés sajátosságaiból folyó késéssel – a reformkorban bontakoztak ki, amelyek közül a szerzői jog területén a Szemere Bertalan nevéhez fűződő törvényjavaslatok érdemelnek említést. A szabadságharc leverése, illetőleg a kiegyezés után lényegében az osztrák törvények kerültek alkalmazásra.

A második világháború utáni közép- és kelet-európai államokban a szellemi alkotások joga is magán viselte a központi gazdaságirányítás és devizagazdálkodás, jövedelemszabályozás és cenzúra bizonyos nyomait. Ez a jogág mégis – országonként eltérő mértékben és okokból – ekkor is megőrizte fő hagyományos vonásait, ami nem utolsó sorban a több évtizedes nemzetközi szerződéses tagságoknak is volt köszönhető. A szellemi alkotások jogterülete – a lényeges elvek sérelme nélkül – állandó fejlődést mutat. Mint kialakulásánál, így a modern fejlődési tendenciák megjelenésénél is a gazdasági körülmények és a műszaki feltételek változásai jelentik a fő hajtóerőt. A történelmi fejlődés általános vonásai a jogterület a magyar fejlődésen is tükröződnek.

1. Toldy Ferenc és a szerzői jog

A magyar irodalomtörténet atyjaként tisztelt Toldy Ferenc Franz Karl Joseph Schedel néven 1805-ben született Budán németajkú szülők gyermekeként. Az első gimnáziumi osztályt Cegléden végzett azzal a céllal, hogy megtanuljon magyarul. 1819 és 1822 között bölcsészeti tanulmányokat, 1822-től pedig orvosi stúdiumokat folytatott Pesten, majd 1829-ben avatták orvosdoktorrá. 1830-ban a Magyar Tudós Társaság rendes tagjává választották, 1835-től pedig annak titkára lett. 1836-ban az ő ösztönzésére alakult meg a Kisfaludy Társaság.

A reformkorban számos olyan területtel találta magát szemben a magyar társadalom tagjai, amelyeket addig nem kerültek jogilag szabályozásra. Így merülhetett fel alapvető problémaként a szellemi alkotások elhelyezése a jogrendszerben, hiszen a reformkor kezdetéig nem alakult ki az írói „szakma”, nem voltak folyóiratok, hírlapok, a színjátszás és a drámaírás mint önálló műfaj pedig nem fejlődhetett ki.

Ilyen joghézag kitöltésére hívják fel a figyelmet Toldy Ferenc írásai, amely rendkívüli hozzáértésről és retorikai képességről tesz tanúbizonyságot. Elsőként a tulajdon fogalmát definiálja közérthető módon a következőképpen: „*Mindaz, amit saját, akár belső tehetségeinkkel, akár külső eszközeinkkel, idegen jogok sérelme nélkül szerzünk, elidegeníthetetlen, igaz tulajdonunk, birtokunk.*” A definíció tartalmaz minden fontos elemet, ami a tulajdon ismérveit illeti. Ezt követően a tulajdon fogalmát átülteti a szellemi munkákra is és bebizonyítja, hogy azok, miután nyomtatás útján alakí formát nyernek, tulajdonná válnak, mégpedig elidegeníthetetlen tulajdonná.¹ Meghatározza továbbá az *utánnyomás* fogalmát: „*az igaz birtokon elkövetett eltulajdonítás*”.²

Miután tisztázta az alapvető fogalmakat, rátér azok részletes kifejtésére: először is mindenki szabadon rendelkezhet tulajdonával (*ius disponendi*). Ezt a következő formák szerint teheti meg Toldy szerint: „*Eredeti jogát másra tetszés szerint átruházhatja, ... a tulajdonról le is mondhat, ... amíg ezt világosan meg nem teszi vagy azt tudva el nem hagyja (nem derelinqválja) vagy elévülni nem engedi, addig őt e természeti birtok jogaiban nem háboríthatja senki*”.³ Toldy kifejti azt a folyamatot, miként válik az író gondolata dologgá. Ha azon ajándékozás vagy eladás útján túlad, azt mindig feltételesen teszi. Nem a szellem művét adja el, hanem valami *egyedi dolgot, példányt, eszközt* ad erkölcsi hasznobérbe. A szerző művével a vevő felé eszméket, ismereteket továbbít, melyeket az feldolgoz és beépít tudástárába. „*Más jogot a szerző munkája bármely eladó példányához nem kötött, okosan nem köthetett, áruba nem bocsátott: mást a vevő nem vett, nem vehetett, s így ama szellemi használhatásnál többet nem is bír*”. Olyan hallgatólagos szerződés ez, amelyet ha az ellenkezője nincs kikötve, sem erkölcsileg, sem jogilag nem lehet megtámadni és kétségbe vonni.

Toldy indokolása máig érvényes megállapításokat tartalmaz. Az írói tulajdon törvényben történő szabályozása elengedhetetlen feladata az államnak, hiszen az író és annak szellemi alkotása közkinccs, amely a társadalom épülését, szellemi és erkölcsi morálját alakítja. A társadalom feladata az író megbecsülése és annak biztosítása, hogy az író minden idejét és erejét az alkotásra, saját szellemi fejlesztésére fordíthassa: ezáltal olyan alkotások kerülnek ki a keze közül, amelyek az egész ország épülését, haladását szolgálják. Ha az író nem látja igazolni tehetsége és fáradozása jutalmát, de még anyagi ráfordításainak megtérülését sem, el fogja hagyni a pályát, amivel a társadalom, a tudomány lesz szegényebb. Véleménye szerint alapvető feltétel lenne, ha mindegyik állam védené a saját szellemi termékét és viszonyosság alapján nem engedélyezné a külföldi irodalmi alkotások utánnyomását és árusítását. (Számos olyan országban engedélyezték, vagy legalábbis nem tiltották a külföldi munkák utánnyomását vagy az utánnyomások árusítását:⁴ Franciaország, Belgium, az Amerikai Egyesült

---

¹ Toldy Ferenc: Néhány szó az írói tulajdonról 's kérelem a folyóiratok kiadóihoz 1838. I. 705.

² Toldy 1838 I. 706.

³ Toldy 1838. I. 706.

⁴ Toldy 1838. I. 707.

Államok, a *Deutscher Bund* államai és Ausztria is. Utóbbi melegágya volt a korlátlanul működő utánnyomásnak mind a külföldi, mind a legnagyobb német irodalmi alkotások esetében: e nyomdákat az állam is védelmébe vette. Toldy szerint az lenne igazán üdvözítő helyzet, ha az államok nem engedélyeznék az utánnyomást, és egymástól vásárolnák meg az eredeti műveket, s a behozatal-kivitel aránya már csak attól függne, „*melyik ország nyújt polgárainak több eszközt, támogatást, amely a tudomány világában nélkülözhetetlen és szükséges*”.⁵

Toldy szerint egyetlen okot lehet mentségül felhozni, mely valamelyest magyarázza az utánnyomás pártolását: „*ez pedig az eredeti kiadások drágasága*”.⁶ Természetesen ezt az okot sem fogadja el, mert tudja, hogy azért drágábbak ezek a könyvek, mert a kiadók csak az eladott példányokból tudják fedezni a költségeiket. Véleménye szerint a kiadók is olcsóbban tudnák adni könyveiket, ha nem kellene az utánnyomóktól tartani, hiszen több példányt lehetne kinyomtatni és megfelelő biztonsággal árusítani. Amivel kevesebbe kerül egy-egy utánnyomat és amennyivel egyes vásárlók nyernek, annyival többet veszítenek a jogos tulajdonosok, a kiadók és az írók. Az író azért, mert a fáradságát a kiadó nem tudja érdeme szerint megfizetni, a kiadó pedig azért, mert a vállalkozásból eredő haszna kétes. De nem csak az egyén károsodik, hanem az állam is, mert hosszú távon ezzel a tudományos élet, a tudományos fejlődés kerül veszélybe, és így a társadalom marad el a fejlődésben. Az írói munka nem különböztethető meg más kenyérkereső tevékenységektől, tehát díjazás jár érte. A díjazás kérdése azonban roppant bonyolult feladat. Toldy számos lehetőséget vet fel.

Lehetséges volna egyfelől, hogy az állam fizetést adjon az íróknak. Ez azért nem járható út, mert az ország költségvetéséből nem volna finanszírozható, valamint azért is problematikus, mert akkor meg kellene határozni azt a mércét, amellyel az írókat mérik, és csak az kapna fizetést, aki megfelel ennek a mércének. Ezt elkerülendő egyforma mértékű jutalmat lehetne felállítani, ami azért nem megfelelő módszer, mert író és író között is nagy különbség van. „*A szellem pedig nem lehet rőffel mérni.*”⁷ Felveti még annak lehetőségét, hogy az állam tegye szabaddá az írói tulajdont, „*de jogot adván az írónak a' kiadóktól minden nyomtatott, vagy már eladott példány után osztalékot követelhetni. ... De kifogja ez osztalékot megszabni? Ki ellenőrzeni a' példányok számát, elköltét? Ki az írónak behajtani illetőségét?*”⁸ Kérdések, kérdések, kérdések, melyekre Toldy szerint csak egyetlen válasz létezik: ha az állam az íróknak munkái felett tulajdonjogot ismer el, vagy másként fogalmazva: megtiltja az utánnyomást. „*A közönség – a vox populi – fogja ez úton íróit jutalmazni.*”⁹

---

⁵ Toldy 1838. I. 708.

⁶ Toldy 1838. I. 709.

⁷ Toldy 1840. 161. 5§

⁸ Toldy 1840. 162. 5§

⁹ Toldy 1840. 162. 5§

A megoldást tehát csak törvény meghozatala jelentheti. Követendő példának az e tárgyban hozott német szabályozást tekinti. Az 1835. november 9-én kihirdetett törvény nem csak a Német Szövetség minden tartományát kötelezte egyenként és kölcsönösen mind a tudományos, mind a művészi tulajdon elismerésére és védelmére legalább tíz évig az utánnyomók ellen, hanem a külföldről behozott utánnyomatok árulását is megtiltotta és büntetést helyezett kilátásba. Az utánnyomó és az utánnyomat árusítója azon kívül, hogy a tartományi törvények által határozott büntetést kap, minden példányt, valamint az előkészületekhez használt eszközöket elkobozzák tőle, és teljes kárpótlással tartozik az írónak és a kiadónak. A porosz kormány még szigorúbb és mindenre kiterjedő, harmincnyolc szakaszból álló törvényt hozott, mely már szabályozza a külföldi államokkal kapcsolatos viszonyosság és „*visszatorlás*” kérdéskörét is.

Magyarországon eddig még nem került napirendre a törvényhozásban az írói tulajdon kérdése, „*mert nem volt ok félteni*”, és „*ha megsértették is, a sérelmet elnézték, vagy legalábbis nem lett panasz tárgya*”.¹⁰

Toldy azonban reménnyel tekint a jövőbe: megemlíti Kazinczy nyelvújító törekvéseit, gr. Széchenyi István *Hitel* című könyvének megjelenését, a Magyar Tudományos Akadémia megalapítását és ezzel egy új réteg megalakulását a polgári társadalomban, amely nem más, mint az íróké. Az irodalom életre kelt, mert állandó közönsége keletkezett, különösképpen a sajtó munkássága révén, s e részvétel aránya bármilyen alacsony is az ötmillió népeséghez képest, azért nem ad okot az elégedetlenségre. Úttörőnek számítottak a folyóiratok szerkesztői, mint Kisfaludy Károly, aki az általa szerkesztett *Aurora* hasábjain megjelent nagyobb tanulmányok után honoráriumot fizetett. Bajza József volt az első, aki almanachjában kiadott minden tanulmányt kifizetett, mégpedig előzetesen megállapított rendszer szerint. Ezzel a szellemi munka áruvá kezdett válni, és az áruval járó tulajdon eszméje is valóság lett.

2. A szerzői művek törvényi védelmének kezdetei Magyarországon

A szerzői jog magyarországi szabályozása erősen az osztrákokhoz kötődött. Kiindulópontjának a Takács Ádám által a törvényhozókhöz intézett *felkiáltást* tekinthetjük, melyben a gönyi református lelkész arra hívta fel a helytartótanács figyelmét, hogy *a halotti beszédeit kiadó Paczkó pesti nyomdász munkáját megbecstelenítve Landerer nyomdász az egész kötetet utánnyomta, ... az ezzel okozott kár miatt Paczkó elállt attól, hogy a második kötetet is kiadja, félvén, hogy azt Landerer ismét elorozza*.¹¹ E tisztességtelen eljárás folytatásának megakadályozása végett fordult a lelkész a helytartótanácshoz, melynek eredményeképp az 1793. november 3-i 12157. sz. királyi rendelet került kiadásra,

---

¹⁰ Toldy 1838. I. 711.

¹¹ Kelemen Mór: Adatok az írói tulajdonjog hazai történelméhez, Budapesti Szemle, 1869. XIV. 311.

mely az Ausztriában 1775. február 11-én kelt rendelet javított változata volt. Ez a belföldi utánnomást büntetéssel, valamint elkobzással, illetve a szerző részére fizetendő kártérítéssel szankcionálta. Mindez azonban nem állt a külföldön megjelent és már belföldön más által utánnomott könyvekre, ezeket már bárki szabadon kiadhatta. Kiterjesztette a jogvédelmet az író jogutódjára (*cessionarius*) is, valamint a későbből jól ismert elévülés intézményét is megfogalmazta, vagyis azt, hogy bizonyos, a szerző halálától számított idő elteltével a mű „köztulajdonba” kerül, és bárki szabadon kiadhatja, de ennek részletes szabályait még nem rögzítette. 1794-ben, egy másik királyi rendelettel (1812. sz.) mindezt a kölcsönösséggel (reciprocitással) egészítette ki, amely szerint az Ausztriában nyomtatott munkákat Magyarországon tilos utánnomni, és a magyar területeken kiadott művek tekintetében ugyanezt a védelmet biztosították az osztrák utánnomásokkal szemben. E szabály egészen, a már fentebb említett magyar-osztrák nemzetközi szerződés (1887. évi IX. törvény) megkötéséig hatályban maradt.¹² A védelem azonban fejletlennek bizonyult, hisz a bírósági út helyett csak a cenzúrát megfogalmazó „előzetes út” létezett. A védelemben részesített művek köre tovább bővült az 1831. április 22-én kelt 4232. sz. udvari rendelettel, mely a „rajzolatokra és rézmetszetekre” is kiterjesztette a védelmet. A XIX. század dereka táján azonban hazánk irodalmi, tudományos és politikai élete is fellendült, amelynek erőteljes segítsége volt a sokszorosítás, hisz így az egyre több, változásra vágyó emberhez eljuthattak a magyar gondolatok. A fejlődéssel egyidejűleg érkeztek panaszok a szerzői jogokkal való visszaélésekről is. Az első, igen jelentős írások a témakörben Toldy Ferenc nevéhez köthetők, amint ezt fentebb már bemutattuk.

A törvényalkotás elkötelezett hívének mutatkozott hosszú időn keresztül a Kisfaludy Társaság. Az első próbálkozásuk 1844-ben történt, amikor a választmány, egy tervezetet dolgozott ki. E javaslat pontosítások végett került Szemere Bertalanhoz, aki erősen az 1837-es porosz szerzői jogi törvény, valamint az 1843-as magyar büntetőjogi koncepció hatása alatt elkészítette a végleges változatot. Egyrészt kiterjesztette a védelem körét (az írói művek mellett a színművek, zeneművek, rajz és festészeti művek kerültek meghatározásra), másrészt a védelmi időt is az átlagostól eltérő ötven évben határozta meg, mert így mind a szerző, mind annak jogutódja nagyobb biztonságban érezhette magát. A Nemzeti Múzeum részére fizetendő pénzbüntetés dominált (amely fizetési képtelenség esetén fogságra volt átváltható), de a károsult kárának megtérítésére is sor került a magánjogi szankciónak minősülő „kárpótlás” megfizetésére való kötelezés folytán. Újító és jelentős érdeme volt még az, hogy eljárásjogi szabályozást is adott. A tervezet haladó szelleméről tanúskodott többek között az az elképzelés, hogy az akkor irányadó öröklési jogi gyakorlattal szemben a túlélő házastárs ne haszonélvezeti jogot nyerjen az alkotásra, hanem tulajdonjogot. Javaslatának 47. paragrafusában azt rögzítette, hogy „*egyszersmind e törvény*

---

12 Kenedi Géza: A magyar szerzői jog. Budapest, 1908. 9.

védelve addig is, míg az Erdélyeli viszonegyelülés megtörténnék, az erdélyi írók és művészek jogainak biztosítására is kiterjesztetik". Vagyis a politikai célként megfogalmazott (kitűzött) egyesülést megelőlegezve a szerzői jogi védelem kiterjesztésére törekedett a keleti területek tekintetében. Szorgalmazta, hogy a készülében lévő törvénnyel ellenkező minden más törvény, szokás és kiváltság veszítse hatályát, valamint azt is célul tűzte ki, hogy a szokásjog helyett törvény szabályozza a szerzői jogot.

Az uralkodó azonban visszadobta e javaslatot azzal az indokolással, hogy „*a törvényjavaslatban kitűzött elvek ... részint nagyobb világosság, részben némely hézagok kipótlása tekintetéből ... módosíttassék.*”¹³A visszaküldött javaslatot azonban az időközben feloszlott országgyűlésnek nem volt lehetősége ismét vizsgálat tárgyává tenni. Az uralkodó valódi indoka azonban ott kereshető, hogy ekkor már nagy lendülettel készülők osztrák szerzői jogi törvény életbe léptetési szándéka okán nem akarta megbontani az addigi egységet. Az osztrák pátenst 1846-ban közzé tették és egyúttal a király a Szemere-féle javaslatot újratárgyalta a pátenssel való összhang megteremtése végett. A Magyar Királyi Könyvbíráló Főhivatal volt a következő állomás, amely jelentését 1847. július 27-én a király elé terjesztette. Mindezekre tekintettel készítette el Jászay Pál a maga tervezetét, amely azonban a felgyorsuló politikai események miatt tárgyalásra már nem került. Hazánkban továbbra is az említett rendeletek maradtak hatályban.

A forradalom idején két olyan jelentős jogszabály is született, amelyek a témakört jelentősen érintették, azonban ezek egyike sem volt közvetlen szerzői jogi törvény. Elsőként az 1848. évi XVIII. törvényt kell megemlíteni, mely a sajtó szabadságáról szólt, s ennek keretében eltörölte a cenzúrát. A nyomda felállításának feltételévé tették a kereskedőkről szóló 1840. évi XVI. törvény előírásainak betartása mellett a kötelező, négyezer forintnyi biztosíték letételét.¹⁴ A könyvárusság pedig mindenféle engedélytől mentesen volt űzhető. Az 1848. évi XXX. törvény a színházak felállításáról rendelkezett, de egyben azt is biztosította, hogy a színműveket szabadon előadhassák. Az említett 1846-os pátenst, melynek címe „*Törvény az irodalmi és művészeti tulajdonnak a jogosítatlan közzététel, utánnyomás és utánképzés elleni védelmére*” hazánkban az 1852. november 29-i nyílt parancs léptette hatályba 1853. május 1-jei hatállyal. E jogszabályi rendelkezések nálunk 1861-ig maradtak hatályban (Erdélyben 1884-ig), amikor az Országbírói Értekezlet a polgári jog érvényes szabályainak összegyűjtését elvégezte (így jött létre az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok gyűjteménye), amely az irányadó törvényi rendelkezések kialakításáig minden eljárás forrásául szolgált. E szabályok szerint a szellemi alkotások épp oly törvényi oltalmat élveznek, mint bármely más tulajdon, immáron nemcsak a könyvek részesültek védelemben, hanem az „ész szüleményei”, vagyis az irodalmi, képzőművészeti és zeneművészeti művek, de még a fordítások is.

---

13 Knorr Alajos: A szerzői jog magyarázata. Budapest, 1884. XIII.

14 A nyomdai üzlet teljesen szabadabbá csak az 1872. évi VIII. tc. rendelkezései folytán vált.

Mindez a nyilvános előadás és a sokszorosítás jogát is magában foglalta. Egyúttal kijelentették, hogy a szerzői jog a polgári jogban gyökerezik, s hogy a szerzői jog tartalma a szerző halálán túlra nem terjed. Megszűnt ugyanakkor a könyvnyomtatás és az utánnomás hatósági engedélyhez kötése.¹⁵ Igazi gyakorlat azonban nem fejlődött ki, mert ezek a rendelkezések eléggé bizonytalanok voltak. Az 1867-es év hazánk történetében újabb két jelentős eseménnyel szolgált. Először is az Ausztria és Franciaország között kötött nemzetközi szerződés folytán került be jogunkba az, hogy a fordítás gyakorlása a szerző jogfenntartásához van kötve, a folyóiratokban megjelent cikkek és közlések tekintetében pedig mind a fordítás, mind az utánnomás tekintetében a szerző jogfenntartása a feltétel. Bekerült a hatályos szabályok közé a nyilvános előadáshoz való jog is, melyet ugyan már az 1846-os páatens rendezett, de ez, mint korábban említettük, 1853-tól 1861-ig volt hatályban. Kiemelkedően fontos eszköz lehetett a jogvédelemre az, hogy újabb feltételként a megjelent és a többszörözött művek beiktatására került sor.

A Kisfaludy Társaság ugyanezen évben készítette el második törvénytervezetét, mely még 1869-ben sem került megtárgyalásra. Ez igazából azért bukott el, mert még nem volt kész a magyar büntetőjogi koncepció, így nem volt mihez viszonyítani a büntetések, az eljárás kérdését. A Magyar Képzőművészeti Társaság által átdolgozott, művészekre vonatkozó rész pedig csak az igazságügy-miniszter asztaláig jutott el.

A Magyar Írók és Művészek Társasága Kováts Gyulával az élen, felhasználva az 1870-es német birodalmi törvényt, 1874-ben egy újabb tervezetet készített, mely törvényjavaslat formájában az országgyűlés elé került – hiába volt azonban tekintettel a magyar igényekre, főleg a kereskedelmi törvény készítése miatt, nem került elfogadásra.

A Kisfaludy-társaság 1876-ban próbálkozott harmadszor, ezúttal a Magyar Tudományos Akadémiával együttműködve: Arany Lászlót bízta meg a javaslat kidolgozásával. A javaslat először az Akadémia elé terjesztették, majd az igazságügy-miniszterhez került, aki szakértekezletet hívott össze az áttanulmányozására. 1882. november 20-án nyújtották be a javaslatot a képviselőházhoz, amely igazságügyi bizottságának adta ki azt. A bizottság jelentése már 1883. február 9-ére elkészült, a végső szöveget mégis csak egy évre rá, 1884. március 12-én hitelesítette a képviselőház, melyet a főrendiház változatlan formában elfogadott. Az uralkodó végül 1884. május 7-én hirdette ki a XVI. törvénycíkkel.

---

15 Kelemen 1869. 315.

Pokol Béla

A morál szűkített felfogása ellen

(Felkai Gábor néhány általános megjegyzésben vitatta a Jogelméleti Szemle korábbi számában megjelent moráleméleti anyagomat, de érdemben nem ment bele az elemzésbe. Ahogy továbbhaladtam a morál vizsgálatában, mindinkább felbukkant a Felkainak alapot adó habermasi morálemélet újabb problémája, a morál igazságosságra szűkítése és ezzel együtt a morál eljogiasítása. Ezért a kibontakozó morálfilozófiai vitát úgy viszem tovább, hogy most már e szélesebb alapon, John Rawlst is bevonva veszem kritika alá a habermasi moráleméletet, bízva benne, hogy mind Felkai Gábor, mind a rawlsi és habermasi morálfelfogás többi hazai híve is érdemben reflektál kritikámra.)

*****

Az 1960-as évektől Amerikából kiindulva egy szűkített morálfelfogás kezdett terjedni a nyugati világ szellemi légkörében, melyben a morálnak egy eljogiasított képe alakult ki, alapvetően az egyenlősítő igazságosság mércéivel azonosítva ezt. Elősegítette ezt az is, hogy Kant óta a közmorál, a társadalmi közösségekben elterjedt helyességi mércék és normák elvetésre kerültek, vagy csak mint puszta „szokáserkölcst” háttérbe szorították a befolyásos moráleméletek, és e helyére a morálfilozófusok etikai vázlatok léptek, mint a „kritikai morál” (lásd részletesen ezt: Pokol 2009/a). A morálfilozófusok kritikai moráljai persze a történelem folyamán kialakult értékmércék színes együtteseit és ezek rangsorait variálják, és amennyiben alapos elemzésen nyugszanak, tudatosabb szintre emelhetik a közmorál kevésbé reflexív normatív támpontjait, elveit. Ám a gondot az jelenti a közmorál feletti kritikai moráleméleti tabló társadalmi hatásainál, hogy ezek mindig az átfogó társalmi és politikai harcok között kerülnek szellemi terjesztésre, és ezért e küzdelmek eszközeiként is felhasználásra kerülnek. Ezt jól példázza Kant és Hegel polárisan szembenálló etikájának sorsa, melyben Kant egyéni tudat kategorikus imperatívuszára korlátozott morálja - implicite elvetve a közösségek bevett közmorálját - Hegel közmorálra épített elméletével szemben összehasonlíthatatlanul nagyobb terjesztést kapott a szellemi szférákban az elmúlt kétszáz évben mindvégig. Ez pedig azzal a politikai küzdelemmel magyarázható, amit a szellemi szférát uraló polgárság folytatott a fennálló állapotokkal, benne a közmorál évszázados alakításában domináns földbirtokos osztályokkal szemben. Természetesen a kanti elmélet dominálása ellenére a közmorál továbbra is létezett

az európai társadalmakban ezekben az évszázadokban is, ám ezzel az elméleti háttérbetolással és helyére a morálfilozófusok szelektált morális tablóinak terjesztésével könnyítette a közmorál meghatározott irányokba formálását.

Morálnak és a morálemléteknak ez az instrumentalizált felhasználása a közmorál színességéhez képest különböző szűkítéseket tesz lehetővé, és írásom központi gondolata az, hogy a jelzett, Amerikából kiindult irányzat a morálnak egy egyenlősítő igazságossággal azonosításával egy olyan fokú szűkítést hajtott végre, amely még kényszerrel sem tudja ezt ténylegesen elterjedt közmorállá változtatni. (A morálnak e szűkítését először Michael J. Sandel vette kritika alá, noha a jelenlegi cikktől jórészt eltérő kiindulópontokból és eltérő problémákat a szem előtt tartva, lásd Sandel 1998, ill. magyar nyelven egy rövidebb részletben, különösen Sandel 2002:215-216). Ennek az elméleti zsákutcának a politikai hatalom általi társadalomra kényszerítése közvetlenül roncsolja az európai és az amerikai társadalmak kohézióját, és időnként szinte polgárháborús állapotokat idéz elő.

A szűkítés problémáinak megértésére nézzük meg először a morális értékek és elvek sokaságának teljességét megragadó moráleméleti reflexiók példájára Nicolai Hartmann etikáját, majd a kritizált szűkítést megfogalmazó és a nyugati világban ezt a leghatásosabban elterjesztő John Rawls morálfelfogását, illetve az ezt továbbfejlesztő Jürgen Habermas elméletét.

I. Hartmann moráleméleti tablója

Hartmann bevezetőjében rögzíti elemzésének vezérfonalaként, hogy a történelemben és eltérő közösségekben egy sor eltérő morális rendszer és különböző vezérlő princípiumok voltak, ám ezeket úgy kell egységre hozni, hogy a sokszínűséget nem félresöpörve egy absztrakt-szegényes rendet kell helyükre létrehozni, hanem e gazdag sokféleség egyes részeit relációkba összefogni, és így haladni egy konkrét egység létrehozása felé. Így egység is lesz, de megmarad a létező morális világok sokszínűsége. Álláspontja szerint az erkölcsöt két síkon kell vizsgálni, egyrészt az apriori örök értékek szintjéről, de másrészt a realitásban adott megvalósulásukat is komolyan a szem elé kell kapni, és ennek kapcsán jegyzi meg, hogy a kritikai filozófia (értsd: kanti) óta egy tendencia van arra hogy a realitásban adott morált és értékeiket félresöpörjék, és így korlátozva fogják csak fel a reálisan létező morált: „Seit dem Aufkommen der „kritischen Philosophie“ ist man gemeinhin besorgt gewesen, so wenig als möglich Gegebenes anzuerkennen, die Basis von Voraussetzungen so schmal als möglich anzulegen – aus dem sehr einleuchtenden Gefühl heraus, daß jedes

hinzugenommene „Gegebene“ angefochten werden und dadurch dem Basis zum Einsturz gereichen kann. Diese Tendenz führte zur Auslese des Gegebenen.” (Hartmann 1962:63). Ezután jelzi, hogy a saját korát tekinti annak - Max Scheler kiemelve -, amely ezzel a beszűkítéssel szakított, és nekiállt összeszámolni elfogulatlanul és teljes körűen a morálban ható morális princípiumokat.

A közmorál kanti elvetésének megértéséhez fontos Hartmann kiemelése, mely ezt a szélesebb kanti elméleti keret etikai következményének tartja. Ugyanis a teljes kanti filozófia a szubjektumból indul ki, pl. a tér és az idő nem objektív kategóriák, hanem a szubjektum értelmi rendező fogalmai, de a tárgyak egysége nem a kinti világ egységéből ered, hanem a tudat szintetikus egységéből. A teljes kanti világfelfogásban a szubjektum és a tudat az elsődleges, és az objektumok csak ezek függvényei, így meghatározottságukat nem objektíven „odakinn” kapják, hanem a szubjektum rendező értelmi kategóriáiból. Ebből aztán ered a „kinti” szellemi termékek, így a közerkölcs spontán eltörlése, és a morál szubjektum általi létrehozására bízása: „So ist es sehr wohl verstehen, daß gerade in der Ethik die Kantische These von der Spontaneität des Subjekts eine Art Bestätigung erfährt. (...) Das „Sittengesetz” drückt eine Forderung aus im Gegensatz zu den realen Verhältnissen des Menschenleben. (...) Es liegt also durschau Konsequenz darin, wenn die Kritik der praktischen Vernunft behauptet, das Subjekt gebe hier das Gesetz; in ihm und nicht im Objekt liege der Bestimmungsgrund” (Hartmann 1962:100)

Tárgyunk szempontjából, a morál szűkítése elleni kritikánk megfogalmazásánál Hartmann legfontosabb ellenvetése a kanti etikával szemben ott található, amikor végigveszi, hogy Platón, Arisztotelész, a sztoikusok stb. sokszínű morális értékei és erényei után egyrészt Kant leszűkítette morál területét, másrészt a kinti objektív morális sokféleség helyére a tudat egysíkú alkotását hozta be: „Denn Kant ist es, der an Stelle der inhaltlichen Mannigfaltigkeit der Tugenden die Einheit eines Sittengesetzes, an Stelle der materialen Erfülltheit das formale Prinzip, an Stelle des objektiven Wesens sittlicher Ideen die subjektive Gesetzgebung gesetzt hat” (i.m. 137.p.)

Hartmann az erkölcsi értékek mellett megkülönbözteti a dologi értékeket és a tényállásértékeket, mivel az erkölcs csak a magatartás, a cselekvés vonatkozása lehet, de pl. hogy egy cselekvés becsületes, őszinte, segítőkész stb. az már előfeltételezi, hogy a tényállás, a dolog, ami ennek kapcsán felmerül az értékes. Ám a kettő értékét nem lehet összemenni: „Ist also Ehrlichkeit ein moralischer Wert der Person, so setzt er notwendig den Sachwert der Güter schon voraus. Er ist material fundiert an ihn. Ebenso ist die Ritterlichkeit, die dem Schwachen ein Vorteil einräumt, fundiert auf den Wert des Vorteils; Nächstenliebe, die schenkt oder fremde Last auf sich nimmt, setzt den Güterwert des Geschenkes, bzw. den Sachverhaltenswert der Entlastung für den Anderen voraus (...) Überall hier ist der

Aktwert ein vollständig anderer als der vorausgesetzte Güterwert - einerlei, ob dieser ein einfacher Ding - und Sachwert oder ein komplexer, in den Verhältnissen liegenden Sachverhaltswert ist. Und zwar ist der Aktwert offenbar ein höherer Wert, dessen andere Artung schon daran einleuchtet, daß seine Größe nicht mit der des Gutes wächst und abnimmt, sondern Maßgabe ganz anderer Momente" (Hartmann 1962:252). Példaként lehet talán hozni erre a viszonyra, hogy ha az ember életét kockáztatja egy veszélybe került kisgyerekért egy helyzetben, ennek erkölcsi értéke nem függ attól, hogy a kisgyerek esetleg debil, és nem nő e cselekvés erkölcsi értéke, ha egy kis zsenit ment meg az ember. Vagyis ami fundáló, alapozó viszonyban van, ott az alapozó értéke nem jelenik meg átfórtmáltan a felsőbb, fundált értékben (szemben ahol az alsó és a felső rétegződő viszonyban van!) Ebből persze tovább megy Hartmann, és a szellemi termékek értékére is azt mondja, hogy itt is önállóság van, és nem lehet a valamilyen célra vagy funkcióra irányultság fényében ezt értékesebbnek, vagy csekélyebb értékűnek tekinteni: ami szép, az magában szép, ami nemes, az ugyanúgy, ami szeretetreméltó az is, és nem lehet „valami cél betöltése miatt” ilyennek tekinteni ezeket. A „valamire hasznosságból” a cselekvés értékének nagyságára következtetést levonni nem lehet, vagy fordítva megfogalmazva: az értékes cselekvés mögött nem az áll, hogy valami átfogó célt vagy egy közösségi funkció megvalósulását segíti - mondja. (Csak zárójelben kel megjegyezni, hogy itt inkább Rudolf von Jhering moráleméletével kell egyetérteni, Hartmann itt félreszalad, lásd ehhez részletesen Pokol 2009/b)

Hartmann sűrűn megismétli azt a tézisét, hogy az egyes cselekvéseknél mindig az értékek sokasága merül fel, ahol az embernek rangsorolni kell a feltoluló értékek között, így a pusztá értékismeret nem segít a döntésnél, hanem csak, ha az értékek közötti viszonyokra konkretizálva tudja az ember az értékhangsúlyokat: „Alle Werterkenntnis bleibt abstrakt ohne Erkenntnis der Wertbeziehungen. Sind doch in allen ethischen Situationen mannigfache Werte zugleich beteiligt, und liegt doch für den Menschen, der vor Situation gestellt ist, die Aufgabe eben darin, sein Verhalten aus dem Situationsbewußtsein heraus einzurichten, welches Wert gegen Wert abwägt” (i.m. 271.p.) A legtöbb szituációban - még amit pusztán önmagáért való gonosznak is látunk - mindig érték áll más értékkel szemben, noha lehet, hogy mi, a közösség ítéletével egybevágóan, a cselekvő értékét olyannyira elítéljük, hogy csak a pusztá gonoszság értékellenességének tekintjük a „gonosztevő” cselekvését. Noha ő a saját szempontjából értékre törekedett.

Az értékek rangsora és az értékszféra egyes értékcsoportjai a következőképpen jelennek meg Hartmann elemzésében:

A legelementárisabb szinten olyan értékek vannak, melyeket alig tudunk fogalmilag megragadni és észlelni, mivel olyan elementárisak hogy konkrét anyaguk szinte nincs is. E mellett itt nincsenek értékpárokba rendeződve, az

értékkel szembeni ellenérték itt nem adható meg, csak más hasonlóan értékesekkel szembenállásuk. Itt értékantinómiákban vannak a párok és nem ellenértékekben állnak szemben. Pl. **aktivitás (megváltozás) és passzivitás** (változatlanul megmaradás) mint elementáris értékek. Általában az aktivitást emelik ki, mint pl. Fichte aktivitás-morálja, de éppolyan értékes lehet sokszor a kitartás a körülmények között, és a változatlanul megmaradás magatartása. És egyáltalán a változásban az identitás egy magjának megtartása is érték. (Más néven a progresszivitás túlhangsúlyozása mellett a konzervativitás ugyanilyen értékét lehet szembeszegezni.) Egy másik antinómia ezen a szinten **az értékek mélységben vagy szélességben** növelése, és így a **értékmélység és értékszélesség** antinómiája. A történelemben az egyes népek morálja általában egyes értékekre szűkülve működik, azt a középpontba állítva, és ennek fokozását tekintik a morál fokozásának. Pedig van a másik növekedési lehetőség, amikor sok érték párhuzamos növelésével és ezek szintéziseinek megteremtésével egy komplexebb morált működtetnek.

Harmadik antinómia ezen a szinten a **harmónia és a konfliktus**, mindkettőt értéknek felfogva. A harmóniánál ez elismert, de a konfliktus is érték, mert ez hozza létre a döntés szükségességét, és így ez indítja be az erkölcs működését. Vagyis a konfliktus tartja életben az erkölcsi érzéket, és hozza az alkalmakat a morális döntések működésére. A következő antinómia az **egyszerűség és a komplexitás**, ami a szűkebb erkölcsi értékek szférájában úgy jelenik meg mint az ártatlanság, a tisztaság (egyszerűség) értékei, illetve szemben ezzel álló értékek.

A következő a **minőségi - mennyiségi** értékellentétek szintje. (i.m. 314.p.). Egy ilyen az **általánosság és az egyediség** az értékvilágban. Hibás az az állítás, hogy az értékek csak általánosak lehetnek, mert egyediség szintjén is lehetnek értékek, melyek nem általánosíthatók. Így a dolog és javak értékénél ez sokszor igaz, de a személyi értékek szintjén is az egyediség a jellemző. Ám itt az általánosság és az egyediség ellentéte nem mennyiségi, hanem minőségi szintű értékellentétet jelent, míg ontológiailag a többi létszférában ez mennyiségi lehet. Vagyis itt nem a terjedelmen, hanem a tartalom nyugszik az értékakcentus, és az általánosban sem a terjedelem, hanem az egyformaság, a közös az értékes. Itt egy példa kapcsán ismét arról, hogy Kantnál a „morális jó” egyformaságra, egyenlőségre törekvése egy szűkítést tartalmaz implicite, annak kapcsán, hogy az egyformaság és az egyenlőség mint morális értékes jön be: „Gut ist derjenige Einstellung, von der ich wollen kann, daß sie die Einstellung aller sei. Der Sinn des „Guten” freilich ist damit eingeengt, auf einen einzigen Wert zugestutzt. Aber dieser eine Wert wenigstens kommt darin zu schwärfsten Ausdruck” (Hartmann 1962:315). Ezt az elemzést úgy lehet továbbvinni, hogy a felvilágosodásban a törvény előtti egyenlőség jogi követelménye alakult ki, de ezt implicite már Kant a kategorikus imperatívuszában és főként utána a szűkített morális felfogás hivei (lásd Rawls) átvitték általános érvényű morális követelménnyé, és így nem csak a törvény előtt

kell az államhatalomnak egyenlőként kezelni mindenkit, hanem minden egyes embernek minden szituációban bármelyik embert - függetlenül a vele szemben állók ezernyi különbségétől és az ebből származó előzetes tapasztalataitól. *Minden egyes ember minden egyes szituációban köteles egyelőnek (egyformának!) tekinteni döntéseiben a szembenálló bárki mást - ez a törvény előtti jogi egyenlőségből kiáltalánosított diszkriminációellenesség morális formulája.* És ezt aztán a politikai erők nyomására az 1990-es évektől jogi kényszerré is tették a diszkriminációellenes törvények paragrafusaival egy sor európai országban is.

(A tartamilag előfeltételekhez kötött alapértékek) Eddig Hartmann csak a formális értékellentét párokat tárgyalta, és az ezekben rejlő értékmozzanatok. Az értékellentétpárok az értékek és a kellések világának kategoriális elemzéséből származtak, innen az absztraktságuk. A tartamilag töltött alapértékek már azokra a képződményekre vonatkoznak, melyek a reális létben egy aktuális Seinsollent (=értéket) ragadnak meg, és ezt a realitásba átültetni képesek, így az ideális értékszféra és a reális létszféra közötti közvetítést valósítják meg. Ezek a képződmények pedig a személyi szubjektumok, és mivel ezek egyben az erkölcsi értékek kizárólagos hordozói is, a tartamilag előfeltételezett alapértékek minden erkölcsi értéknek is mozzanatát jelentik.

Ezen a szinten a pozitív értékek ellentéte megszűnik, és a tartamilag előfeltételezett értékek között az ellentét inkább az érték - nemérték, vagyis az értékellenes között van. Itt tehát már nem antinómiák vannak az értékek között, hanem kontradiktórius ellentétek. Ebből ered az is, hogy itt az érték-értékellenes közötti dimenzióban egy nulla pont van, mely felé közeledve megszűnik az értékesség, és innen átmegy értékellenesbe, illetve fordítva, és a nullapont az értékközönyös pontja. Ez az egyértelmű kontradiktórius ellentétpárokba rendeződés jellemző minden konkrét dologi és tényállásértékre, illetve a személyi értékekre is. Még jelzi, hogy bizonyos általános tényállásértékek szorosan csatlakoznak néhány személyi értékhez, melyek már közelebb esnek az erkölcsi értékekhez.

A második kiegészítő érték-alcsoport: míg az előbbi a személyhez, mint az erkölcsi értékeket a realitásba átültetni képes képződményhez kötődő alapértékek csoportját jelentette, addig ez a második már közvetlenebbül az erkölcsi értékekhez kötődik, mint a tartamilag megalapozó értékek csoportja. Ezek már nem kötődnek a személyekhez, hanem be vannak ágyazódva az realitás ontológiai létstruktúráiba - axiológiailag ezek az objektumértékek természetével rendelkeznek. Ezek már a legáltalánosabb realitás-struktúrákkal kezdődnek, amennyiben ezek fundáló-megalapozó jellegűek a személyi és cselekvési értékekhez, és futnak tovább felfelé meghatározottabb matériák felé a dologi javak értékeinek sokszínűsége felé

Nézzük meg most közelebbről a két értékcsoportot.

1) A személyhez kötődő értékalapok.

- **Az élet értéke.** A biológiai élet mint az egyén szellemi és erkölcsi létének alapja fontos mint érték, melynek értékellenes kategóriája főként a halál, de az élet minden gyengülése, elfajzása, biológiai leromlása is már az értékellenest jelenti, tehát túlmegy a puszta élet fenntartáson ez az érték-értékellenes dimenzió. Itt két túlzás létezett az etikában, az egyik az élet fogalmának túlfokozása, és biológiai élet felett a lélek élőként létezését is feltették biológiai analógiával, de a másik végtel pedig a biológiai étellel összefüggő ösztönök, természetes érzelmek stb. tagadása, háttérbeszorításának megkövetelése, és így az erkölcsi értékek hangoztatása - minden aszkétikus morál ezt a hibát véti.
- **A tudat értéke.** Az állati fölé emelkedő ember léte a tudattal kezdődik, noha ennek alsó szintje jórészt még a tudattalant jelenti, mint az állatnál is, de a szellemi áthatással egyre inkább a tudat tisztává válik, és a világ eseményeinek feldolgozásába benyomulva egyre távolodik a tudattalantól. A szellemi átitatással azonban az egyéni tudat öntudat jellege, ennek aránya csökken, és az értéktudat lép be mellé. Ám itt Hartmann értéktudat kiemelésével szemben azt lehet mondani, hogy az öntudat mellé-helyére egyre inkább az *egyén közösségeinek tudata, ebbe beágyazottsága és sorsának ezekkel összefonódása* lép be, és így az öntudat átfogó identitásainak kialakulásával és ezeknek a cselekvési meghatározóvá válásával alakul át a tudat szellemített tudattá. Szemben ezzel tehát Hartmann ezt a folyamatot az egyén tudatának értéktudattá alakulásának írja le. Jheringgel egyetértve azonban az értékdimenzió nem más, mint a közösségek létének és ehhez a funkciók és célok szublimált kifejezése, és így Hartmann e célokat és a közösségeket eltünteti az erkölcsi és más értékek mögül, és ezeket csak örök önértékeknek tekinti. Maradjunk Jheringnél, és ezek az általános értékek elvek nem mások, mint az egyes közösségek szublimált funkcióinak és céljainak rögzítése az egyének felé.
- **A tevékenység értéke.** Átfogóbban ez már az ontológiai létszinten felmerül, mint a tevékenységgel változás vagy ezzel szemben a megmaradás az azonos alakban, és ott ez csak két szembenálló értéket jelentett, ám itt az erkölcsi szférában az aktivitás és a passzivitás párjában a passzivitás mint egyértelműen negatív, ha az értékekkel szemben való közönyösséget jelenti, vagy a puszta nemtevést. Fichtének így felfogva volt igaza az aktivitás moráljának kiemelésével, és a Trägheit, a semmittevés mint egyértelműen az erkölcsi rossz, az értékellenes kiemelésével. Persze az erkölcsi aktivizmus egyoldalú kiemelése azért hibás marad, és ez egy sor más érték eltüntetéséhez

vezet pl. a személyi értékek között így a szeretet, a tisztaság, a őszinteség és a hűség mint értéke így eltűnik.

- **A szenvedés értéke.** Míg a boldogságközpontú eudémonisztikus antik morálban a szenvedés csak mint rossz merült fel, addig kereszténységben a szenvedés és a szenvedés tűrésének képessége mint az erkölcsi érték lett megfogalmazva. Ahol az aktivitás nem lehetséges, és tűrni kell, ott lép be ennek értéke, és ez az erkölcsi értékek cselekvésre hatásának előfeltétele ez az egyénnél. (Vagyis amit a konfliktusnál mint értéknél is mondott.)
- **Az erő értéke.** Az erkölcsi erő és az akarati erő más mint az aktivitásban megmutatkozó erő, és lehet a passzivitásban kitartás is az erő kifejeződése. Nem esik egybe más dimenzióban a szabadsággal sem, mert a nagy akaraterővel, de felismerés (átlátás) nélküli cselekvés nem igazán szabad a döntés, más irányban pedig lehet, hogy felismerés értelmében vett szabadság a döntésben megvan, de nincs akaraterő a kivitelezéséhez. Így az akaraterő, erkölcsi erő önálló értéket jelent. Fichte azonban az aktivitásban összefogta az akaraterőt és a szabadságot, pedig ez eltakarja külön működésük esetén meglévő problémákat, cselekvés-lefolyásokat: *a szabadságot a célválasztásban és az akaraterőt a lefolyásban.*
- **Az akaratszabadság értéke.**
- **Az előrelátás értéke.** Itt az ellenérték vagy értékellenes a jelenben-adottnál-maradás, a készen előttünk állótól való függésben maradás és az e szerinti döntésformálás, vagyis a még meg-nem-valósulttal szembeni vakság. A szükséges korlát persze itt is meg van, mert pl. az előrelátás sokszor csak megmérgezi a jelent, ha nem tudjuk elkerülni, ám az előrelátás már most elcsüggeszt. Így sokszor jobb, ha ilyen dolgokat nem is látjuk előre, és nem korlátozza fölöslegesen már most cselekedeteinket. A Kasszandra-jelenség ez, és ez a fajta jóstehetség csak teher. Előrelátás csak ott fontos, ahol nincs előre meghatározva a lefolyás, ahol azonban kauzálisan igen, ott az előrelátás csak bénító teher lehet.
- **A céltevékenység értéke.** Ez teljesíti be a szabadság és az előrelátás értékét az emberben., fogja össze őket, és ezen keresztül emelkedik ki az emberi szféra a kauzális világ meghatározottsága alól részben.

2) A javak értékei

Az antik világban az erkölcsi értékek a javak értékével estek egybe, ezért az erényeket mint a legfőbb javakat fogták fel, és ezzel tendenciaszerűen a cselekvési értékek önállóságát tagadták. Ezzel szemben a kanti etika pedig teljesen csak a cselekvési értékekre, ezen belül is a cselekvési érzületre teszi a hangsúlyt, és ezzel pedig a javak értéke a cselekvéseken túl tűnik el, és Kant követőinél ez szintén állandó jellemzőt jelent az etikájukban. Az antik kontra kanti etika azonban két véglet, mert a javak értéke a dologi értékeket és a

tényállásértékeket jelenti, melyek csak alapozó-fundáló viszonyban vannak a cselekvési értékekkel, így azonban fontosak. Ezek nem erkölcsi értékek, de van erkölcsi vonatkozásuk. Ahogy az előbbi, a szubjektumhoz tapadó értéksor tagja, ezek is előfeltételként fontosak az erkölcsi értékek számára.

- 1) **A Dasein (a biológiai és a közösségi környezet) értéke.** Ebben zajlanak le az ember erkölcsi döntései, és ez részben kauzálisan determinált, ahol ennek felismerése kell. Ám ez részben formálható a döntésekkel, és ebben az erkölcsi értékek alapján való választások benne vannak.
- 2) **A szituáció értéke** – az előbbin belül az egyes szituációk jelentik a konkrét cselekvés kiváltóját.
- 3) **A hatalom értéke** – ez a szituációkban a tennivalók uralását és a tevési képességet jelenti, és így a hatalomnak ebben az értelemben értéke van. Ez tehát nem az előbbi személyhez tapadó cselekvési képességeket (akaraterő, döntési szabadság, előrelátás stb.) jelenti, hanem az a környezeti struktúrákban levő pozíciót, posztot, ami a döntések rádiuszát megnöveli, vagy csökkenti, ha kis hatalma van a cselekvőnek ebben az értelemben. (Pl. császári hatalom, hadvezéri hatalom, szemben a kis ember szinte semmilyen hatalmával a közösség egészét illetően.) Ám az ember a túl nagy hatalmat nehezen viseli, példa erre a cézári hatalomörület stb. jelensége.
- 4) **A boldogság értéke** - ennek kettős értelme, objektív oldalról a körülmények szerencsés helyzete az ember környezetében, szubjektív oldalról pedig ennek igenlő érzete, ezzel részvétel az életben. (Itt arra céloz, hogy az ember hamar megszokja az objektíve szerencsés körülményeit, és éppolyan boldogtalannak érezheti magát ezek között is, mint egy sokkal rosszabb körülmények között élő, vagyis a külső objektív jó helyzet és a belső szubjektív megalégedettség érzése nem esik egybe, és így külön elemzési dimenziót jelent) A második áll közel a cselekvési értékekhez, és ez egy belső „javak értéke”. A kanti rigorizmus és a túlhajtott kötelességetika azonban, ahogy az összes javak értékét kiszorítja, úgy a boldogság értéket is eltünteti. Pedig erre az értékre egy sor igazi erkölcsi értéke alapul, még ha ezeket nem is lehet ezzel összemosni.
- 5) **A javak speciális osztályai.** A fentiek csak általános értéktípusok voltak, melyek általában a javaknál léteznek. Ezek közül a **dologi, az állapotí és szellemi értékek** színes sokasága létezik, és például a Dasein értékben mindegyik jelen van. A következő osztályok a legfontosabbak: a legalacsonyabb szinten a **dologi értékek** osztálya áll, itt a birtok, a tulajdon; a **második osztályt** a közösségi formák osztálya jelent kezdve a családtól a nemzetet át egészen az emberiségig mint legátfogóbb közösségi formáig, a harmadikat a **szellemi javak értékeinek osztálya** jelent, a jog, a tudás, a gazdaság, a képzés, a jóléti szféra szellemi értékei. Végül van egy olyan osztály a javak értékei között, melyek tagjai már közvetlenül az **embertársaink értékes magatartására** - ezeket javaknak

felfogva - vonatkoznak: a jó hírnév, a barátság, a szeretet, a bizalom, a becsület.

(Az erkölcsi alapértékek) Ez tehát a szűkebben vett morális értékek területe, és ez a szabadsággal, önmaga választásával döntő ember sajátja, amiért felelősséget visel, megvetést kap vagy ezzel szemben tiszteletet és csodálatot embertársaitól, szemben a javak értékének hordozóinál ez nem merülhet fel. Ennél a felelősségnél nem valami hibás mozzanatként, kevésbé hasznosként, vagy éppen jónak, hasznosként fogják fel a cselekvést, hanem mindig a személy egésze merül fel, ennek számítják be a morális értékek szerinti cselekvést, vagy ezzel ellentétes cselekvést. Ezután Hartmann az fejtegetve, hogy a morális érték az egyén belső érzülete lévén a cselekvésben és nem igazán a külső hatás a fontos – lehet, hogy nem is válik felismerhetővé a külvilágban a morálisan nemes érték az érzületben – ezért teljesen független a cselekvés morális értéke attól, hogy valakinek a javára válik-e. Itt azonban tiszteletteljesen vitázni kell Hartmannal. Ugyanis noha állítása sok esetben igaz lehet, de ha tömegesen vesszük a morális értékekkel cselekvés hatásait, akkor statisztikai törvényszerűségként éppen hogy bizonyos hasznos közösségi hatásokat látunk létrejönni a morális értékek szerinti cselekvések révén. Vagyis a sokszor előforduló kivételekre figyelve Hartmann az elvont logika rabja marad, és eltúlozza, hogy teljesen független lenne a morális érték szerinti cselekvés ennek külvilági hatásától. Ismét inkább Jheringgel kell egyetérteni: minden morális érték és ezek tömeges cselekvésekbe átültetése alapvető közösségi funkciókat és célokat valósít meg, és ezek tömeges hatása tartja fenn a közösség egészének létét!

(Az erkölcsi értékek alcsoportjai) Az összes erkölcsi értéknek az alapértékek egy csoportja jelenti az alapját, melyek középpontjában pedig az erkölcsi Jó áll. Ezek az alapértékek: a nemes (Edle) a teljesség (Fülle) és a tisztaság (Reinheit). Ezen alapértékek jellemzője, hogy sok-sok különböző cselekvést hatnak át, és nem jelentenek speciális cselekvési fajtákat. Vagyis a cselekvések általános aspektusai ezek, és ezért erkölcsi alapértékek.

Három további erkölcsi értékcsoporthoz van, az első, az igazságosság az antik morál középpontjában volt, a második, a felebaráti szeretet inkább a kereszténységé volt, és a harmadik egy maradék kategória, melybe az tehető, amit azóta a morális érzés feltárt, és nem fér bele a másik kettőbe.

(A Jó) Miután Hartmann végigment a Jó tartalmatlanságán, kritizálva az antik korban a boldogsággal, később a haszonelvűséggel stb. azonosítását, csak a Rosszal szembeállított orientálódásban találja meg lehetséges értelmét, és így bizonyos fokig Luhmann értékduáljává alakította ezt át. Ezután egy más értelemben mégis pontosít a Jó megragadásában, és ennek lényegét abban látja,

hogy mivel minden szituációkban több erkölcsi érték jelenik meg egymással konkurálva *a Jó azt az irányt jelenti, hogy az ember az értékrangsorban magasabb erkölcsi értéket részesíti előnybe, és háttérbe szorítja az alacsonyabb értékrangsorút:* „Die konkreten Lebensituationen sind alle von der Art, daß mehrere Werte zugleich in ihnen auf den Spiel stehen. Die Intention des in der Situation Stehender aber kann in der Regel nicht auf alle zugleich gerichtet sein. Sie ist notwendig Entscheidung zugunsten eines (bzw. einiger) von ihnen, und zugleich Verletzung anderer. Innerhalb einer solchen Konstellation von Werten nun, die gleichzeitig auf den Spiele stehen, ist allemal das Gute die Richtung auf den höheren Wert, das Böse aber die Richtung auf den niederen. Der Sinn des Guten verlangt nicht etwa die Verleugnung des niederen Wertes (z.B. des eigenen Vorteils oder Glücks) - das wäre Verfälschung de Wertgefühls und müßte zum Ressentiment führen -, wohl aber die Preisgabe des niederen zugunsten eines höheren (...) Das Gute als Intentionswert der Akte besteht materialiter im Vorziehen des höheren, das Böse im Vorziehen des niederen Wertes” (Hartmann 1962:385). És megismétli, hogy tulajdonképpen nincs a realitásban egyetlen szituáció sem, ahol pusztán értékellenességre törekedne a „gonosz” – ez csak a cselekvést elítélő ítélete -, hanem csak különböző értékmagasságok szerinti előnyben részesítések. A magasabb erkölcsi értéknek ez az előnyberészesítése azonban nem kötelezően tudatos, intellektuális, sokszor a már beidegződött szokások szerint dönt már így az ember, az értékérzete vezeti erre. (Ez is Kanttal szemben szól, bár nem említi külön!)

Hartmann ezután összegez: az erkölcsi Jó tehát az értékszelektálást jelenti a cselekvéseknél az értékmagasságok szerinti irányba (i.m. 387. p.)

A Nemes (das Edle) Ez a nemes-nagyszerűt jelenti itt, szembenálló ellenpárja a közönséges-átlagos. A Jó is lehet az átlagos-közönséges, de a nemes-nagyszerű a kiemelkedő emberek külön, magasabb morálja, ami nem szólhat mindenkire. Ugyanis az értékmagassághoz ragaszkodó döntésnél nem mindenki tud egyformán a magasabb értéknél maradni, és így jön létre a szűk kiemelkedők morális teljesítményének eltérése az átlagtól. Vagyis Hartmannál a Jó és a Nemes-nagyszerű külön tematizálásával némileg a közmorál és a magasabb elitmorál kettőse kap megfogalmazást, bár itt az utóbbi is az előbbi mércéin nyugszik - attól nem tér el - csak ezt nagyobb mértékben megvalósítja mindennapi cselekedeteiben. És az empirikus pozitív morál is úgy fejlődik a történelemben, hogy ez az elitmorál az átlagos pozitív morál előtt jár: „Im Großen gesehen ist das Edle das aufstrebende Leben des geschichtlichen Ethos; im kleinen, am Eizelmenschen ist es die Sondertendenz des Voranschreitenden” (i.m. 395.p.) A „Nemes”-morálja két szempontból is eltér az átlagos-közönséges moráltól, egyrészt szűk elit képes csak erre, másik eltérése, hogy nem a teljes morális értékskálán levő fokozást jelent, hanem bizonyos értékekre leszűkítve ezt a

fokozást. Vagyis nem egyszerűen a felsőbb értékekre törekvést valósítja meg tisztábban mint az átlag, hanem ezen belül bizonyos érték-értékeket kiemelve. Egy találó megfogalmazás: „das Sichabheben gegen das gemeine Gute des Distanz des Edles ausmacht” (396.p.) Jelzi, hogy a Nemes morálja nehezebben hajlik az értékek egyensúlyozására, és tendenciájában törekszik mindig az kiválasztott felső értéket megvalósítani, és ezzel a kompromisszumképtelenségével értéksértő egyoldalúsághoz is eljuthat (i.m. 399.p.)

A Teljes (die Fülle) A Jó értékcsoportjához tehát a Jó, a Nemes, Teljes és a Tiszta tartozik, de e két utóbbi kettő már speciálisabb az előzőnél, és mintegy ellentétpárt jelentenek, de a Teljes más szempontból a Nemessel is egy ellentétpárban áll. A Teljes vagy Teljesség lényege a sok érték párhuzamos megvalósítása, így a **teljességre törekvés** tartalmilag ez, míg a Tiszta az egy vagy néhány érték tiszta megvalósításának tendenciáját jelzi. Így a Nemes a Tisztával egy tendenciában áll, míg a teljességre törekvés a széles értelemben vett értékmegvalósításának törekvése, ezért a közönséges-átlagossal áll egy oldalon. A teljességre törekvés tehát a kompromisszumos értékszintézisre törekvés tendenciája.

A Tiszta (die Reinheit) Az előbb elmondottakon túl azonban tisztaságnak van tartalmilag más mozzanata is az együgyűség, ártatlanság, a romlatlanság értelmében. De másrészt, ahogy a Nemes is egy sor erkölcsi érték alapértékét jelenti, úgy a Tiszta is, pl. a szavahihetőség, a nyíltság az őszinteség mind ebben az irányban fekszenek. És a szó, a cselekvés, a gondolat tisztasága, ártatlansága/őszintesége több szinten is felmerül - együtt adva a Tiszta morálját.

(A speciális erkölcsi értékek (első csoport)) Ezek az úgynevezett erényértékek, és ezek már az absztrakt Jóhoz képest ezt konkretizálva speciálisabban egy-egy viszonycsoportra vonatkoznak.

- 1) **Az igazságosság.** A platóni etikában az erények az igazságosságban kapták meg a csúcsot, az önuralom, derekasság/bátorság és a bölcsesség egységeként. Az igazságosság első jellemzője az egoizmussal szembefutó irány, és az egoizmus én-központúságán túl a másokat is az énnel egyenlőségbe helyezi, tehát az egyenlőség a központi jellemzője. Ám az antik ember számára ez még úgy szólt, hogy *egyenlőt az egyenlőnek, és a különbözőnek pedig különböző viselkedésmódot*, vagyis az empirikusan eltérő individuumokkal eltérő bánásmód ebben még benne volt. Csak a kereszténység hatására csúszott el a hangsúly tendenciájában arra, hogy mindenkit egyenlően kell kezelni, ugyanis bármennyire különbözőek is az emberek a részleteikben, abban, hogy emberek, egyenlők, és ebből következik egy bizonyos egyenlő bánásmód. (Nietzsche ezt kritizálva a morál átfordulásáról és az erkölcsi Jó „hitvánnyal” azonosításáról ír, lásd

Nietzsche 1997:38-48). Azonban a Platón óta felfedezett további erkölcsi értékek fényében az igazságosság nem a legmagasabb erkölcsi érték, ez csak az alapja a továbbiaknak annyiban, hogy az egoizmuson túl kell lépni ahhoz, hogy erkölcsi értékek egyáltalán megvalósulhassanak. Az igazságosság tartalma az, hogy az idegen személyt és ami hozzá tartozik nem sérteni, vagyis elsősorban negatív az igazságosság tartalma. Az összes magasabb szellemi érték csak ezen a bázison épülhet fel, ennek tiszteletben tartásán, ahol az élet, a tulajdon, a személyes cselekvési szabadság sértetlen maradhat: „Das differenzierte sittliche Leben kann erst beginnen, wo die roheren Grundbedingungen erfüllt sind. Gerechtigkeit aber ist die auf ihre Erfüllung gerichtete sittliche Tendenz. Sie ist die Vorbedingung aller weiteren Wertverwirklichung” (422.p.)

- Ezután Hartmann a jogot nevezi az igazságosság formalizált keretének, és a formalizáltságot csak annyiban tartja az erkölcs lényegével ellentétesnek, hogy az erkölcs mindig a szabad szituatív keresést jelenti az erkölcsi érzéssel, így az absztrakt-formai lefektetés problémás. (Vagyis nem a külső kényszert látja az erkölcs szempontjából elsősorban problémásnak a jogban, bár ezt is említi!) A külső tényállások joggal szabályozásával szemben persze az igazságosság mint erény érületi értéket jelent, és így nem pusztán a jog parancsa miatt így viselkedve jelent ez egyben erkölcsi viselkedést: „Das ist das ethisch Ausschlaggebende in der Gerechtigkeit. Der sittliche Wertakzent in ihr liegt gar nicht in der Richtung der objektiven - öffentlich oder privaten - Sachverhalte, auf die ihre Intention geht, sondern in ihrem Wert als sittlicher Haltung der Person”. Ezután az igazságosság mint erényérték mellett a jogot tekinti az igazságosság közösség rendjében megvalósult objektív rendnek, vagyis túlságosan közel hozza a jogot így az erkölshöz Hartmann.

A bölcsesség (Weisheit) A sztoikusoknál a bölcsesség az egész etika középpontjába került mint legfelsőbb érték. Már Arisztotelésznél ez nem egyszerűen egy absztrakt tudást jelent, pusztán meditatív magatartást, hanem a gyakorlati élet tennivalóira vonatkozott konkrét szituatív tudást, életbölcsességet. De etikai értelemben nem egyszerűen a tudás egy fajtája ez (a sapientia a görög sophia fordításaként) hanem a szituatív értékmérlegelés finom képességét - vagyis a finom erkölcsi érzéket. Ennek másik oldala, hogy a finom konkrét-szituatív értékérzet révén a bölcsesség egy optimista beállítódást eredményez más emberek megítélésében, és soha nem pusztán gonoszságot lát, hanem rossz értékszelektálást. Vagyis a másik megértése is benne van ebben az erényben, és neveléssel rávilágítani a helytelenségre, így nagy erkölcsi nevelő alap is az etikai bölcsesség. Összegezve: a bölcsesség a mindennapi szituációkban cselekvésnél a szintetikus tudást jelenti, átítatva a finom erkölcsi érzéssel, *értékirányított valóságérzék ez.*

A derekasság/bátorság (Tapferkeit) Ha a bölcsesség egy vezető érték az ember cselekvésének kiválasztásánál, akkor a derekasság/bátorság az ennek kivitelezésére vonatkozó erény az, hogy erőt és az életet vetni be a megvalósításba. A morálisan gyáva ennek az ellenértéke, aki mindig arra hajlik, hogy passzív maradjon, a dolgokat a maguk útján hagyja menni.

Az önuralom (Beherrschung) Tulajdonképpen ez az erény a pusztán biológiai ösztönzők átformálásának képességét jelenti, és így az átformált érzelmeknek magasabb értékekkel átítatását, és az így cselekvést. Vagyis önmaga urának lenni, a biológiai ösztönzőknek kiszolgáltatottság megszüntetését jelenti ez. Ez a kant etika alapja is, és ennek eltúlzása, ahogy ezt minden aszkétikus etika is elköveti, hogy az érzelem teljes kiirtását követelik meg a teljes intellektuális irányítás kedvéért. Ennek az erénynek a sajátossága, hogy jól tanítható, és szoktatással megszerezhető, teszi hozzá Hartmann.

(Az arisztotelészi erénytan) A négy platóni erényhez - igazságosság, bölcsesség, derekasság, önuralom - Arisztotelész hozzáfűzött még továbbiakat, melyek csak az értékérzetben voltak meg, de a köznapi nyelvben még nevük sem volt az ő korában, és csak körbe tudta ezeket írni. Probléma az ő erénytanával, hogy mindegyik etikai erényt mint két szélső rossz közötti középértéket fogalmazott meg, és így mint közepszerűség jelentek meg nála. Pedig az erények is fokozhatók, és így rossz irányt adott meg Arisztotelész, mert a fokozás az ő szélső értékeihez, vagyis az etikai Rosszhoz közeledést jelent. Tévedése oka, hogy az ontológiai és az axiológiai dimenziót nem tudta még kettéválasztani, ugyanis az ő erényleírásai csak ontológiai értelemben középértékek, de axiológiailag egy csúcspontot jelentenek. Vagyis az emberi magatartásként az erkölcsi értékek ontológiai tényállásokra vonatkoznak, és itt lehetnek középértékek, de az általuk megvalósított értékek axiológiai dimenzióban léteznek. Vagyis az erény két dimenzióban elemezhető, a reális magatartás és az érték dimenziójában, és ez a kettő metszéspontján van. Jellemző még Arisztotelész erénytanára, hogy ezekben az érületi jelleg nem kap tiszta megfogalmazást, és a külső magatartás a domináns.

A *nagyvonalúság* az anyagiakban, de szélesebben a nagylelkűség elemzése, finoman áll előttünk etikájában. Vagy a *becsvágy* mint erény, de egyszerre mint ezzel szembenálló is lehet. A helyes mértékű *önbecsülés* mint a szerénység és a felfuvalkodottság közötti középérték, bár ezek sem elítélhető rosszak, inkább csak a kisebb értékűséget jelentik. A irigység a más sikerének láttán, vagy a kárörvendés más baja láttán a két értékellenes, melyeknek egy közös ellenoldalát jelentő erény az *együttérzés*, az *együttérzés a más bajánál*, és az *együtt érző öröm más sikerénél*.

Speciális erkölcsi értékek (második csoport)

A felebaráti szeretet (Nächstenliebe) A kereszténységben ez lépett az első helyre az antik igazságosság helyett, de ezzel a változással egyben az ember-Isten viszony középpontba állításával pl. a bölcs, a bölcsesség korábbi erénye is eltűnt, ill. a bátorság és a büszkeség is eltűnt mint erkölcsi érték. Fordítási problémaként meg kell jegyezni, hogy a német elnevezést jobban visszaadja a „szeretteim gondozása/féltése” elnevezés, és a felebaráti szeretet teljes emberiséget átfogó jellege a kereszténységben nem teszi lehetővé a Nächstenliebe ennek fordítását, de Hartmann elemzése is ellentmondásos ennél. A 451. oldalon az emberhez legközelebb állókra van ez leszűkítve, épp ezért az igazságosság mindenkire kiterjedésével szemben ez egy szűkebb körben érvényes viselkedést jelent. Amellett, hogy ez nem a másik jogai alapján adja meg neki azt, ami jár (morálisan), hanem minden jog nélkül is, pusztán szeretetből. Illetve ennek további jellemzője, hogy az igazságossággal szemben ez nem negatívan irányú, a másik sértését pusztán elkerülő, hanem a pozitív tevés itt a fő hangsúly. A barátok között áll ez fenn, ezt hangsúlyozta már Arisztotelész is, amikor azt mondta, hogyha mindenki barát lenne, akkor nem is lenne szükség az igazságosságra, ez fölösleges lenne. Így ebben a értelemben a „szeretteim gondozása/féltése a jó fordítás! „Gerechtigkeit bleibt ein Eigenwert. Im engen Kreis dagegen wirkt die Nächstenliebe weit Größeres” (451.p.)

A „legközelebbi” a Nächstenliebe értelmében mindig a szükségét szenvedő - írja a 453. oldalon, és akkor ez már eltolja a előbbi értelmét a pusztá felebaráti szeretet felé. Ezért sokan ezt félreértették és az együttérzés erkölcsi értékének fogták fel, pl. Schopenhauer ebből egy egész etikát csinált, de Nietzsche is így felfogva ezt, adta ennek kritikáját, a szegények és elnyomottak segítése értelmében. Tehát nem együttérzés ez, mondja Hartmann, hanem egyszerűen a másokkal való empátia, azok törekvésének és sorsának pozitív felfogása, szemlélése - vagyis altruizmus tehetjük ehhez hozzá. Már a neoplatonizmusban is megfogalmazást kapott, hogy tulajdonképpen csak az Egész van, ám az ember ezt nem tudja megragadni, és csak individuálisan nézi az események folyását és magát benne. Pedig ő tulajdonképpen csak egy kis láncszeme az egész folyásában. Vagyis minden emberi lény közös identitásának homályos megfogalmazása ez, mondja Hartmann, és ez adja ezen erkölcsi érték alapját. Schopenhauer így nyúlt vissza az Összesség, tulajdonképpen az Egy gondolatához, és a Nächstenliebe így lett etikája része, mint az ebből következő együttérzés.

Szavahihetőség és a becsületesség (Wahrhaftigkeit, Aufrichtigkeit) A szavahihetőséget tulajdonképpen az őszinteség értelmében veszi Hartmann, mert az írja, hogy ez nem egyszerűen azt jelenti, hogy igaz, amit mond - mert lehet, hogy hamis -, ám ő ezt igazak gondolja, vagyis ez a szavak és a tényleges

gondolatainak egyezését jelöli csak, a valódi vélemény közlésének jellemvonása az őszinteség/szavahihetőség. Ez lehet szavakban vagy tettekben, gesztusokban stb. is. Ezután a becsületességet is csak e mellé veszi, így szinonimaként használja csak, nem különálló aspektus jelzésére egy másik erényként. Vagyis az „őszinteség-becsületesség” itt a jobb magyar fordítás e kettőre és nem a szavahihetőség. Ellenérték a hazug, a hazugság. Értékkonfliktus a kegyes hazugság, a Notlüge és ennek megengedettsége bizonyos szituációkban, és rigorózus beállítottság az, ami ezt el akarja tüntetni, és mindig az őszinteség parancsát vallja.

Megbízhatóság és a hűség (Zuverlässigkeit und Treue) Az őszinteség és a megbízhatóság eltérő aspektusra utalása: az első azt jelenti, hogy a dolog úgy van, ahogy mondja, míg a második azt, hogy úgy fog cselekedni, ahogy megígérte. A megbízhatóság a személy erkölcsi tartása, hogy előre meg tudja határozni jövőbeli cselekedetét, és a még nem létező körülmények ellenére tartja magát döntéséhez. Vagyis a személy identitásának, szubsztanciájának tartósságát jelzi a megbízhatóság, mert bár ugyan közvetlenül csak az akarata tartósságát mutatja ez, de e mögött igazán a személy identitásának tartóssága áll.

A hűség a megbízhatóság kiterjesztett aspektusa, nem pusztán az ígélet, a korábbi döntés tartósságát jelenti, de részben más is a dimenziója ennek: míg az megbízhatóság a külső adott szó, a döntés tartósságát jelenti a későbbi cselekedeteknél, addig a hűség az érzület tartósságát, az annál-maradást jelenti.

Bizalom és hit (Vertrauen und Glaube) A bizalom képessége egy lelkiert jelent – nem látni, és mégis hinni. Őszintén szólva Luhmann elemzése sokkal jobb ennél (lásd magyar nyelven Pokol 1995), itt a vallásos hit téríti el nagyon Hartmann, és a vak hitet és bizalmat is morális értéknek tekinti, míg Luhmann a komplexitás által egyre fokozódónak tekinti a bizalom szükségességét, de ennek korlátjait is jelzi. Néhány rossz tapasztalat után a bizalom már ostobaság. Hartmann ezt úgy nemesíti meg, hogy jelzi, a bizalommal élő az optimizmus ethosát is jelenti, és ez hasonló a gyerek együgyűségéhez is, és ez a tisztaság ethosza is így. Ez megmarad a felnőtt tapasztalata után is részben, és ez hívőképesség teszi lehetővé, hogy távoli célokban is bízzon, vagyis ez alapozza meg a remény ethosát is.

Mindenesetre Hartmann elemzéséből azt a belátást nyerhetjük a morál szűkítése elleni tézishez, a mai pusztá diszkrimináció-ellenességre leszűkített nézőpont ellen, *hogy egy-egy intézménynek, viselkedésnek igazságosnak (egyelőként kezelőnek) megbízhatónak és bizalomraméltónak kell lenni, de ha egy társadalomban csak az elsőre szűkítjük le a morális mércét, és a többit visszaszorítjuk, akkor a közösség dezorganizációja kezd egy idő után eluralkodni, és káoszba fullad a társadalom.*

Szerénység, alázatosság és távolságtartás (Bescheidenheit, Demut und Distanz) A távolságtartást a másik intimitásának tiszteletben tartásaként írja le, és míg az őszinteség, a bizalom és a többi előbb felsorolt erény az idegen-másik belső világának szabad kinyitása felé utalt, addig ez tolakodó lehet egy fok után, és a korlát ezelőtt a kötelező távolságtartás, a másik intimitásának egy körben való érintetlensége.

A szerénység ott jön be, hogy a bölcsesség, az igazságosság és a büszkeség könnyen átcsaphat önhittségbe és nagyképűségbe, és ennek korlátja a szerénység erénye. Ám ez nem a személynek az önmaga kicsinyítését jelenti, inkább azt, hogy felemeli önmaga előtt is a morális mércéket, és ahhoz képest látja és mutatja szerénynek saját tettét. Ehhez képest a megalázkodás az önmaga kicsinyítésével megy el ebbe az irányba, és ez nem erény. Itt két ellentétpár van, a dölyfösség és a szerénység, illetve a büszkeség és az alázatosság. Hartmann úgy is elkülöníti a szerénységet/alázatosságot, hogy az előbbi a másokkal szembeni viselkedésben létező erény, míg az alázatosság a belső habitusban levő erény, és a utóbbi azért erény, mert ez a habitus a mindenséghez méri magát, és így alázatos. Vagyis így ez is a szerénység jellemzői szintjén levő, csak míg az kifelé, ez befelé forduló irányt fejez ki. Csak az megalázkodás a erényellenes, ami a kifelé forduló szerénység dimenziójában jelentkezhet. Persze az alázatosság színlelése az álszent és az alakoskodás is lehet, és ezek a erényellenes megnyilvánulásai. A büszkeséggel úgy függenek össze, hogy ennek megfékezése az alázatosság habitusával az erényes büszkeség, míg e nélkül ez önhittséggé válik. A távolságtartás egyfajta erkölcsi szégyenérzetnek, tapintatnak is felfogható tartalmilag.

(A külső érintkezés értékei) Ez a konvencionális érintkezésekben levő erkölcsi értékek területe. Már Arisztotelész is talált a külső érintkezésekben három erényt. Az első a gondolatok ütköztetésénél van, a két szélső értékellenes itt: az egyik a mindig másik véleményét elfogadó meggyőződés nélküli tartása, illetve vele szemben a másik irányban a konokul saját véleményéhez ragaszkodó tartása, és e között van a meggyőzhetőség erényes tartásával rendelkező. A másik erény itt az őszintén önmagát mutató az érintkezésekben, a pózolás-nélküliség az egyenesség. A harmadik erény a társasági könnyedség, és itt a komolyság és a könnyedség kiegyensúlyozottsága, a humor képessége. Ebben a három érintkezési erényben a mögöttes erkölcsi értékek jelennek meg (pl. az őszinteség stb.).

Speciális erkölcsi értékek (harmadik csoport)

Az emberiség szeretete (Ferstenliebe) A közeli emberbaráti szeretet - vagy szeretteim féltése/segítése a másik aspektusban - kiegészíthető az „egészre

figyelés” erkölcsi értékével, amikor az egész emberiséget a jövőbeli sorsával és magas szintű létének jövőbeli biztosításával együtt vonjuk az orientálódásba, és ez a Ferstenliebe, a legátfogóbb törődés erkölcsi értéke. Ez közösségi szinten a történelmi közösségi szolidaritást hozza be a jelen közössége mellé.

Innen egy újabb alátámasztás fogalmazható meg a morál szűkítése ellen: ha nem vonjuk be az elementáris emberi értékeket a pusztá egyenlőnek kezelés köteleységébe (diszkriminációellenesség mindenekfelett!), és mindentől függetlenül a legegységibb emberi közösségi elvekkel és értékekkel nem rendelkezőt is (ezen a szinten hagyóan) egyenlőnek tekintjük - morális paranccsal előírtan kötelezően ilyen állapotban is egyenlőnek kezelni! -, akkor *lesüllyesztő egyenlősítést hajtunk végre, mert ebből hiányozni fog az emberi minőség ideális követelményrendszerének figyelembevétele*. Nem őt emeljük fel az ember ideális követelményrendszeréhez, hanem a közösséget süllyesztjük le hozzá. Ennek elkerülését hozza be a szituációkban levő értékszintézisekbe a Ferstenliebe értéke!

Platónnál ez a „halhatatlanságra törekedve cselekvés”-erényében van meg, amikor a jelen közösséget így haladja meg a cselekvő, és ennek alapja az egyén biológiai halhatatlansága, mert utódaiban él tovább. Ennek tudata a szellemileg halhatatlanságra törekvés az erkölcsi szinten: már életemben bekalkulálom a jövő nemzedékeinek biológiai és szellemi létét. (Zárójelben megjegyezve: ezzel szemben ezt Sólyom és eszmetársai leszűkítik a zöld környezetre, és az ember biológiai silánysága felé vezető eseményekre nem is figyelnek oda, pl. a vérfertőzés és a homoszexualitás ilyen irányú hatásait nem fogalmazzák meg.)

Az ajándékozó erény (Schenkende Tugend) Az előbbi folytatása ez azzal, hogy a szellemi termékek létrehozója a jelen közössége mellett a jövőbeli közösségnek is ad, ajándékozik.

(A személyiségről) Lényeg itt az individuális differenciáltság elismerése az egyes személyeknél, és ebből Hartmann egy ellen-kategorikus imperatívuszt állít fel Kant kritikájaként, aki az eredetivel az egyformásítás hibáját követte el: „Handle niemals bloß schematisch nach allgemeinen, sondern immer zugleich nach individuellen Werten, unter denen dein persönliches Wesen steht. Oder auch: Handle außer nach deinem allgemeinen Gewissen (den sittlichen Wertgefühl) immer zugleich auch nach deinem Privatgewissen (deinem individuellen Wertgefühl)” (Hartmann 1962:524).

Az erkölcsi értékek rangsoráról egy összegzés: „So ist zB. offenbar Nächstenliebe im Wertcharacter höher als Gerechtigkeit, Ferstenliebe höher als Nächstenliebe, persönliche Liebe aber (wie e scheint) höher als beide.” (546.p.)

Egy értéktáblát állít fel ezután Hartmann, és az értékek különböző viszonyait osztályokba fogja:

- 1) Lehet ez a viszony rétegződő jellegű, amikor az alsó a felsőben megjelenik átformáltnak, de lehet fundáló, amikor csak alapozó, ám nem jelenik meg a felsőben ez egyáltalán.
- 2) Lehet ez a viszony az ellentétesség szerint, de lehet a komplementaritás, a kiegészítés viszonya is a kettő érték között.
- 3) Lehet az értékeket rangsorolni az értékmagasság szerint, de lehet az értékerősség szerint is.

Hartmann elemzésének lezárása előtt még idézzük meg egy plasztikus állásfoglalását az egydimenziós morál-szűkítés ellen, melyben kiemeli, hogy csak a több erkölcsi érték szintézise hozza létre az erényt: „Gesucht ist gerade ein Einheitsethos von Reinheit und Fülle, von Gerechtigkeit und Nächstenliebe, von Stolz und und Demut. Erst ein solches würde in einem höheren und strengeren Sinne „Tugend“ heißen dürfen, während die einseitigen Werte nur uneigentlich den Namen verdienen” (Hartmann 1962:574). Ugyanezt egy másik megfogalmazásban így írja: „Jeder Wert hat - wenn einmal Macht gewonnen hat über eine Person - die Tendenz, sich zum alleinigen Tyrannen des ganzen menschlichen Ethos aufzuwerfen, und zwar auf Kosten anderer Werten, auch solcher, die ihm nicht material entgegengesetzt sind (...) So gibt es einen Fanatismus der Gerechtigkeit (fiat justitia pereat mundus), der keineswegs bloß der Liebe, geschweige denn bloß der Nächstenliebe, ins Gesicht schlägt, sondern schlechterdings allen höheren Werten” (Hartmann 1962:576).

II. Rawls egyenlősítő morálemmélete

Rawls főműve az igazságosság elmélete címet viseli, és mivel a bevett morálfilozófiai elemzésekben ez csak egy erkölcsi érték/erény egy sor további mellett, az első kérdés, hogy mennyiben lehet elméletét az igazságosságelméleten túl átfogóbban morálemméletnek nevezni? Erre a kiterjesztett elnevezésre három indokot is fel lehet hozni. Először is azt, hogy noha Rawls a magyar fordításban 700 oldalas kitévő műve döntő részét az igazságosság elemzésére szenteli, a mű befejező része kb. kétszáz oldal terjedelemben a többi erkölcsi erény elemzésére is kitér, és bár ezeknek alárendelt szerepet ad, de megkísérli legalább jelzésszerűen ezekkel együtt értékelni az igazságosság elveit. Másik indokot az jelentheti, hogy követői a morálfilozófiában és a jogfilozófiában az elméletét mint átfogó morálemméletet fogják fel, és használják, illetve a politikai hatalom által egy sor államban diszkriminációellenes törvényekben jogi előírásokká transzformálva elméletét, a politikai közbeszédben mint „a” morál követelményeit használják érveit. Végül harmadik indok lehet erre az, hogy több

morálfilozófiai szerző - Rawls által is inspirálva - az utóbbi évtizedekben már kifejezetten az igazságosság elveivel azonosítja a morált, és csak egy alacsonyabb szintű – és a modernitásban eltűnésre ítélt - közösségi erkölcsben ismeri el a többi morális érték behatásait. Ebbe az irányba legtisztábban Jürgen Habermas ment el az 1980-as évek elejétől kifejtett moráleméletében. Mint majd láthatjuk, Habermas tulajdonképpen precízebben és élesebb kategóriális tagolásokkal a Rawls által kifejtett igazságosságközpontú moráleméletét ismételte meg sok szempontból, és tisztább fogalomhasználata miatt csak levonta azokat a következményeket, melyeket Rawls nem tudott észlelni.

*****

Rawls az igazságosság elveit egy sajátos hipotetikus természeti állapot megkonstruálásával dolgozta ki, melynek lényege, hogy egy olyan eredeti helyzetet tesz fel, amikor még senki nem tudja, hogy a létrejövő társadalomban milyen pozíciókba kerül, milyen képességei lesznek és milyen tevékenységet fog végezni, így elfogulatlanul - a tudatlanság fátyla által érdek-szemlegesítve - pusztán mint tulajdonságnélküli közösségi tag tud dönteni a közösségi berendezkedést meghatározó igazságossági alapelvekről. Az így meghatározott igazságossági elvek méltányosak, mondja Rawls, és ezért a „méltányosságként felfogott igazságosság” elméletének nevezeti igazságosság elméletét. Ebben az állapotban két alapelvet fogadnának el az emberek, mondja Rawls, és ezt két helyen kissé eltérően fogalmazza meg:

- A 34. oldalon: „...az első azt követeli, hogy az alapvető jogokkal és kötelességekkel mindenki egyenlően legyen felruházva; a második pedig azt mondja ki, hogy a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenség például a vagyon és a hatalom egyenlőtlen megoszlása akkor igazságos, ha ez kárpótlásul előnyöket teremt mindenkinek, kiváltképpen pedig a társadalom legkevésbé kedvező helyzetű tagjainak”
- Ehhez képest a 87. oldalon, ahol ezt külön szakaszban fogalmazza meg, így szól:

„Először: minden személynek egyenlő joga van a másokéval összeegyeztethető legkiterjedtebb szabadságra. Másodsor, a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeknek úgy kell alakulniuk, hogy a) okkal várhassuk, hogy mindenki számára előnyösek, ugyanakkor b) olyan pozíciókhoz és hivatalokhoz kötődjenek, amelyek mindenki előtt nyitva állnak.” Vagyis különösen a második alaposan eltér az előbbi megfogalmazástól, amely a Pareto-optimumot mondja ki, de az se ugyanaz!

Egy külön szakaszban szól az erkölcselméletekről, és itt bár a közerkölcsöt és a kritikai erkölcsöt, vagy valami hasonló kettősséget fogalmilag nem választ el, de

mondataiból a közerkölcs elvetése olvasható ki: „Az erkölcsi képességek hibátlan magyarázata is biztosan feltételez olyan elveket és elméleti szerkezeteket, amelyek messze meghaladják a mindennapi életben hangoztatott normákat és mércéket, s ez alkalmasint egészen kifinomult matematikai módszert is kívánhat” (72.p.) Később még azt is írja, hogy a tömegesen elterjedt erkölcsi nézet „hibás” lehet, és ez nem kell figyelembe venni: „A többség eltökélt meggyőződéseivel - ha csakugyan pusztán kívánságok és egyáltalán nem az igazságosság már elfogadott elvein alapunk - nincs mit kezdeni. Az ilyen érzések kielégítésének nincs az egyenlő szabadság igényeit ellensúlyozó értéke” (525.p.).

Többször jelzi, hogy az igazságosság e két elvének csak a társadalom alapszerkezetére kell vonatkozni, és ez az alapszerkezet két részre oszlik, melyben az elsőre a két elv közül az első, a alapvető jogok és kötelességek elosztására vonatkozik, a második pedig a gazdasági és vagyoni megoszlásra, illetve az alá-fölé rendeltséget eredményező szervezeti felépítésre. E második rész kettőssége tehát a vagyoni és a közhatalmi pozíciók egyenlőtlensége, és itt a két elv közül a második belső kettőse az eligazító: a vagyoni egyenlőtlenség igazolásánál a Pareto-optimum, a hivatalok egyenlőtlenségénél pedig az, hogy ezek legalább mindenki előtt egyenlően nyitva álljanak.

Ha arra keresünk választ, hogy az általa megfogalmazott igazságosság-elveket és az ebből következő „egyenlő bánásmód” parancsát (*a contrario*: az egyéneket kollektívákba befogó megítélés tilalmát) a társadalmi érintkezésekben milyen széles terjedelemben kell használni, akkor a „négy szakaszos sor” (the four-stage sequence) fogalmát kell kiemelni. Ez azt mondja, hogy az igazságosság két elvét négy egymást követő konkretizálódó helyzetben kell alkalmazni: az eredeti helyzet a első szakasz, ahol elfogadták ezen elveket, majd az alkotmányozás szakasza a közösségben a következő, ahol már ez alapján lefektetik a közösség szervezeti alapfelépítését, a harmadik szakasz a törvényhozás szakasza, ahol az egyes törvényeket már a alkotmány alapján mindig meghozzák és végül a negyedik a bírói és hatósági jogalkalmazás, ahol az egyedi esetekben a felső három konkretizálódó rendjében döntenek. (239-245.p.) Ez a fejtegetés azért fontos, mert ez alapján a rawlsi elmélet nyomán kibontakozó diszkriminációellenesség terjedelmét illetően egy alapvető elméleti problémára lehet rámutatni. Ugyanis e négyszakaszos leírásnál az igazságosság elvei az állam működésére korlátozódnak, és ez alapján pl. egy boltos a nála sokat lopó cigányok tapasztalata alapján a magántulajdonában dönthetne úgy, hogy kitiltja a cigányokat a boltjából. Tény azonban, hogy bár többször használja Rawls a „négy szakaszos sor” fogalmát elemzésénél, explicite nem vonja le ennek ezt a következményét, és nem mondja ki elvi ésszel az individualizáltan egyenlő bánásmód parancsának állam - magánember viszonyokban érvényességét. A politikai nyilvánosság harcaiban aztán - először az Egyesült Államokban, majd innen az európai országokba is áttérjedve - ez úgy dőlt el, hogy az individualizált

megítélés, az „egyénenként egyenlő bánásmód” parancsa nincs korlátozva az állami hatóságok szintjére, hanem a magánérintkezések széles körében is morális parancsként hangsúlyozzák ezt, és az ezt támogató politikai erők kormányzatai alatt ez alapján készültek el a diszkriminációellenes törvények, jogi parancsá téve ezt.

Am ha Rawls elemzéseit vesszük alapul, akkor e dilemmát illető minden bizonytalansága ellenére vitatni lehet, hogy rá hivatkozva a diszkriminációellenességnek az a szigorú verziója, melyet a médiaszférában domináns liberális erők elterjesztettek, és több évtized alatt fokozatosan törvényi szabályozásokban is rögzítettek, alátámasztható lenne. A szabadság korlátozása kapcsán ír arról, hogy az önvédelem elve, amit az eredeti helyzetben is mindenki elfogadna, lehetővé teszi a korlátozást az egyenlő bánásmód terén. Ennek első feltétele, hogy közkeletű bizonyítékok alapján a közrendre hivatkozva történjen meg a korlátozás, és ne hitekre hagyatkozva, mivel így a tényeket vitatni lehet, és ezzel az esetleg rossz, indokolatlan korlátozást később meg lehet szüntetni (i.m. 263.p.) Igaz, hogy ő ezt az intoleráns szektákra tekintettel mondja, de jelzi, hogy ez a példája általánosítható: „Mivel ha valaki a közkeletű bizonyítékok alapján a közrendre hivatkozva igazolja a szabadság megvonását, úgy mindig elő lehet állni azzal, hogy a határokat rosszul húzták meg - hogy a tapasztalat valójában nem igazolja a korlátozást” (263.p.). A szabadság korlátozását az önvédelem elvével is alátámasztja Rawls, ami az eredeti helyzetben is elfogadható elv: „Az igazságosság nem kívánja, hogy az emberek tehetetlenül nézzék, hogy rombolják le egyesek létük alapjait. Mivel általános nézőpontból az önvédelem jogának feladása sohasem előnyös az emberek számára...” (i.m. 266.p.). Rawls ezután mondja ki az általános tételt az intoleráns szektákat a szem előtt tartva, ezek szabadságának korlátozásáról, de ezt általában az intoleráns közösségekre kiterjesztve is meg lehet adni, ahogy ő is jelezte a kiterjeszhetőséget. És akkor így idézhető ez: „Noha egy intoleráns közösségnek nincs joga panaszkodni az intolerancia miatt, a többiek csak akkor korlátozhatják szabadságát, ha őszintén és megalapozottan úgy gondolják, veszélybe forog saját biztonságuk és a szabadság intézményes rendje. Csak ebben az esetben korlátozhatják e közösséget.” (i.m. 268.p.) Még egyszer jelezve, hogy „szekta” helyett „közösség”-et írtam az idézetbe, kiáltalánosítva.

Ez alapján tehát úgy tűnik, hogy Rawls elmélete szerint empirikus tények alátámasztása esetén még az állami szabályozás szintjén is lehetséges diszkriminálás egyes közösségek szabályozásában, *addig amíg* az empirikus tények ezt alátámasztják. Tehát az egyének individualizált kezelésének fő szabálya mellett a *kollektív elbírálás* indokolt esetben - kivételesen - nem kizárt! Például, ha egy időszakon belül nagy gyakorisággal arab származásúak követnek el repülőgép-eltérítéseket, akkor több intézkedés mellett a társadalom önvédelme megengedhetővé teszi az arab származásúak kollektív korlátozását vagy az

átlagnál erősebb ellenőrzését a repülés terén, noha az adott arab ember maga még nem követett el ilyet, és nem is tervezi ezt. Továbbmenve, ha ez az értelmezés helyes, akkor a magánemberek egymás közötti viszonyában a nyilvánvaló tapasztalatok és közkeletű tények fennállása esetén egyes közösségek diszkriminálása - míg e tények igazoltan fennállnak! - még inkább lehetségesnek kell lenni. Így egy boltos, benzinkutas, ha egy közösség tagjai az általános tapasztalatok alapján rendszeresen lopnak tőle, akkor alkalmazhat kollektív kitiltást, ez az önvédelem elvének gyakorlása, és nem önkényes, hanem közkeletű - így leellenőrizhető - tényeken alapul! *A diszkriminációellenes liberális politikai csoportok tehát túlfeszítik Rawlsra hivatkozva a magánviszonyokban a kollektív megítélés teljes tilalma felé az egyenlő bánásmód elvét!* De mint láttuk, még állami szerv is élhet a kollektívát sújtó diszkriminációval megalapozott tények alapján.

Nézzük most azt meg, hogy mi Rawls álláspontja az igazságossági elvek és a szélesebb morális értékek/erények közötti viszonyt illetően? Összegzően ezt úgy lehet megfogalmazni, hogy igazságosságon túl a többi hagyományos morális erényt leértékeli. Részletesebben ez azt jelenti, hogy az igazságossággal az individualizált egyenlő bánásmód parancsát emeli a középpontba, és szinte jogi zsinórmértékszerűséggel tekinti ezt általános morális rendező elvnek, de az áldozatkészséget, az irgalmat, a hősiességet, a jóakaratot, ami meghaladja a pusztán egyenlőként kezelés parancsát, már nem tekinti elvártnak és kötelezőnek: „Ám a megengedett dolgok között ott van a kötelességen túli cselekedetek érdekes osztálya is. Ezek a jóakarát és az irgalom, a hősiesség és az önfeláldozás cselekedetei. Ezeket jó megtennünk, de nem kötelesség vagy kötelezettség. A kötelességen túli cselekedetet nem várják el tőlünk, habár rendszerint csak azért, mert túl nagy áldozattal vagy kockázattal járnak a cselekvőre nézve” (151.p.) Ki kell emelni, hogy ez is azt mutatja, Rawls öntudatlanul *a jogi elvárhatóság szintjén gondol a morális elvárhatóságra*, és egész gondolkodása öntudatlanul „jogi szerződési társak szerinti közösség” képe szerint alakul. És e probléma észlelésénél kell jelezni, hogy már az elméleti konstrukciójának alapja, az eredeti helyzet feltételezése egy olyan kiindulópontot adott eleméletének, amely a közösen vállalkozók, kereskedők és üzletfelek racionális kalkulációját, annak szellemét és keretét idézi fel, még ha a „tudatlanság fátyla” révén e kereten belül a pontos jövőbeli helyeiről nem is tudnak a „szerződő felek”. Vagyis ez a kiindulópont akarva, nem akarva egy jogi társaság alapítását, ennek kereteit kényszeríti az igazságosság és a morál keretévé! *Ezzel épp a jogon túli morál lényegét véti el.* Az, hogy egy anyának vagy egy apának bizonyos körülmények között kisgyerekéért akár az életének feláldozására is késznek kell lennie, vagy az idős szülő bajba kerülése esetén a legnagyobb önfeláldozás is elvárható morálisan az embertől stb. Rawlsnál elesik.

(Harmadik rész - Célok) Itt tér rá az igazságosságon túl az átfogóbb „jó” és ezen belül az „erkölcsi jó” elemzésére. E kettőt külön kell választani, mondja, mert mondhatjuk, hogy valaki pl. jó betörő, vagyis a jó csak akkor erkölcsi jó, ha értékességgel kapcsolódik össze. Bevezeti Rawls a tevékenységek rangsorolására az értékesség szempontjából az arisztotelészi elv fogalmát, jelezve, hogy ez nem Arisztotelész elve, csak elméletéből következő általánosítás. Ennek lényege: „Csak annyit mond, hogy egyéb tényezőktől eltekintve azokat részesítik előnybe, amelyek kibontakoztatott képességeik nagyobb tárházát feltételezik, s amelyek összetettebbek” (503.p.)

Az emberi javaknak tekintett dolgokat aszerint minősítjük, hogy az egész életünket átfogó ésszerű terveinkben ezek központi szerepet játszanak. Tehát az „ésszerű hosszú távú terv” a minősítő a javaknál, az arisztotelészi elv pedig az „ésszerű tervek” rangsorolásánál jelenik meg, hogy e szerint az ésszerűbb az, ami magasabb szintű képességeink bevetését igényli, és alacsonyabb, ha ezt az életcélunk általi tevékenységek nem igénylik. Van egy példája, ami azt mutatja, hogy nem a közösség egésze céljaihoz, hanem az egyes ember életének céljaihoz rendeli az erkölcsi jót: „Képzeljünk el például valakit, akinek egyedüli öröme az, hogy szépen ápolt gyepszőnyegeken fűszálakat számolgat. (...) ennek az embernek valóban a fűszálak számolgatása a jó. Pontosabban azt, hogy a jót számára olyan terv határozza meg, amelyben ennek a tevékenységnek kitüntetett helye van. (...) Az ő cselekedetei között ez a cél teremt rendet, ami egyben azt is tanúsítja, hogy neki ez a jó” (506.)

Ezután összegzi a jót: „...az ember számára a jó, valamely ésszerű életcél sikeres megvalósítása, s hogy a kisebb javak ennek részét alkotják” (506.p.) Ezután a jónak ezt a fogalmát igyekszik az erkölcsi értékesség magyarázatára kiterjeszteni: „... világosnak tűnik, hogy az legalapvetőbb erények a sok helyen fontos tulajdonságokhoz tartoznak, azaz egy jól elrendezett társadalom tagjainak ésszerű azt kívánniuk, hogy mindannyian rendelkezzenek ezekkel. (...) Az erények olyan érzelmek és szokásként rögzült attitűdök, amelyek a helyes eljárás bizonyos elvei szerinti cselekvésre készítetnek. (...) A jó vagy erkölcsös ember tehát olyasvalaki, aki az átlagosnál magasabb szinten áll a sok helyen fontos erkölcsi vonásokkal illetően, amelyeket az eredeti helyzetben a felek ésszerűen kívánnának meg egymástól” (511.)

Még vázol egy erkölcsi értékességgel szembenálló táblázatot is, de ez az etikátörténetben korábban kialakult, mindenféle erényt párokba soroló és ellenértékkel ellátó verzióikhoz képest nagyon szegényes. Így csak az igazságtalan, a jellemtelen és a gonosz jelenti Rawlsnál az erkölcsellenesség fajtáit: „ Ennek érzékeltetésére fontoljuk meg például, hogy egyes emberek túl nagy hatalomra törekednek, vagyis azon vannak, hogy akkora hatalmuk legyen mások felet, amit az igazságosság elvei már nem engednek meg, és amivel azután kényük-kedvük

szerint élhetnek. Ilyenkor az emberben mindig megvan a hajlandóság, hogy céljai elérésére olyasmit tegyen, amit rossz és igazságtalan. Az igazságtalan ember tehát olyan célok érdekében tör uralomra, amilyen a vagyon és a biztonság, márpedig ezek megfelelő határokon belül tökéletesen jogosak. A jellemtelen ember azonban azért szeretne önkényes hatalmat, mert az uralkodás érzése örömet szerez neki, s mert társadalmi elismerésre vágyakozik (...) olyan dolgokat akar elérni túlzott mértékben, amelyek máskülönben jók. Az teszi őt veszélyessé, ahogyan megvalósítani igyekszik törekvéseit. Ezzel szemben a gonosz ember pontosan azért törekszik igazságtalan uralomra, mert az megsérti azt a megállapodást, amit független személyek alakítanak ki az egyenlőség eredeti helyzetében (...) Ami a gonosz embert mozgatja, az az igazságtalanság szeretete: gyönyörűséggel tölti el az uralma alatt állók tehetetlensége és megalázottsága, s élvezzi, hogy benne ismerik fel lealacsonyításuk értelmi szerzőjét” (513.)

Az igazságtalan ember tehát a vagyonra és a biztonságra törekvésével túlozza el mások kárára tevékenységét, a jellemtelen ember nem a vagyon, hanem az uralkodás dimenziójában vét, bár a társadalom elismerésére vágyakozva még értékes célt követ, csak rosszul; végül a gonosz az, aki teljesen erkölcstelen. Ezzel szemben az arisztotelészi bűnök táblázatában és az azóta differenciált további bűnök táblázatokban - mint Hartmannál láttuk - a gyáva, a hazug, a kárörvendő, a becstelen, az irigy, a hálátlan, a hitszegő, az áruló, a lealacsonyító, stb. stb. még ott van az igazságtalan mellett, vagyis itt ismét a morál területének végletes leszűkítését láthatjuk.

A közerkölcs implicit elvetése és csak az igazságosság Rawls által definiált elvei középpontba emelése a morális ember számára a már idézett sorokon túl így szól: „Ahhoz, hogy mások magatartása és gondolkodása miatt panaszkodhassunk, vagy azt kell megmutatnunk, hogy cselekedeteik ártanak nekünk, vagy azt, hogy az intézmények, amelyek felhatalmazták őket ezekre, igazságtalanok velünk szemben. S ez azt jelenti, hogy azokra az elvekre kell hivatkoznunk, amelyeket az eredeti helyzetben elismernénk” (525.)

A következőkben Piaget-ra és Kohlberg anyagaira is hivatkozva egy három szakaszos erkölcsi fejlődési képet rajzol fel:

- *A tekintély erkölcse* a gyerek erkölcse: „Akkor alakul ki a gyerekekben a tekintélyi erkölcs, ha a jutalom vagy a büntetés kilátásba helyezése nélkül is kész követni olyan előírásokat, amelyek jórészt önkényesnek tűnnek számára és semmiképpen sem épülnek eredeti hajlamaira (...) A gyerek tekintélyi erkölcse kezdetleges, mert lényegében előírások gyűjteményéből áll, s mert nem képes megérteni a helyes és igazságos cselekvésnek azt az átfogóbb rendszerét, amely az eléje állított szabályokat megindokolja” (543.)

- ***A társulás erkölcsé:*** „Amíg a gyerek tekintélyi erkölcsé lényegében előírások gyűjteménye, a társulás erkölcsének tartalmát azok az erkölcsi mércék alkotják, amelyeket az egyén különféle társulásokban betöltött szerepe kíván meg. Ezek magukban foglalják az erkölcs hétköznapi szabályait, és figyelembe veszik az emberek sajátos helyzetét. Ezeket a hatalom birtokosainak vagy csoportjuk más tagjainak dicsérete és rosszsallásai állítják fel számukra. (...) Az eszmények tartalma aszerint alakul, hogy a különböző felfogások kitartanak például jó feleségnek, jó férjnek, jó barátnek, jó polgárnak. Vagyis a társulás erkölcsé számos eszményt foglal magában, s ezeket mindig az adott helyzet vagy szerep határoz meg. Erkölcsi belátásunk életünk újabb és újabb helyzeteinek megfelelően gyarapszik. (..) Egy adott eszmény valószínűleg annak a társulásnak a céljaival és törekvéseivel magyarázható, amelyekhez a kérdéses szerep vagy pozíció tartozik. (544-545.) „Ennek az erkölcsnek a tartalmát az együttműködés erényei jellemzik: az igazságosság és a méltányosság, a hűség és a megbízhatóság, a becsületesség és az elfogultatlanság. Az ezeknek megfelelő bűnök általában a kapzsiság és a méltánytalanság, a becsstelenség és a képmutatás, az előítélet és az elfogultság” (549.)

A később írtak - az elvek erkölcsé elemzésénél – megvilágító Rawls felfogása arra nézve, hogy a társulás erkölcsé alatt tulajdonképpen a közmorált érti, ám ezt leértékeli, mert állandóan a baráti körök általi helyeslést emeli ki, és ebben a körben kötelező erkölcsi mércéket érti, és nem pl. a nemzeti közösség egészében levő közmoral mércéit; másrészt pl. itt az ember „jó sportember” akar lenni, mondja, vagyis az egyszerű parciális szerepekben való jósággal azonosítja ezt, és nem az egész személyiség jellemzőjeként való jóságot, illetve sértés esetén erkölcsi rosszságot ért ez alatt. Csak az igazságosság mércéihez mérésnél lép ki ebből az alacsonyabb rendűségből az ember - mondja.

- ***Az elvek erkölcsé:*** az átfogóbb társulásban való szerepek, pl. az egyenlő polgár státusának eszménye már közel esik az elvek erkölcséhez, de elválnak a társulás erkölcsé és az elvek erkölcsé aszerint a cselekvőnél, hogy míg a társulás erkölcsének eszményeit a társadalom egyes csoportjainak helyeslése és rosszsallása tartja fenn, és érzi az egyes ember kötelezőnek ezt ennek szankciója miatt, addig a elvek erkölcséig eljutó ember már maguknak az elveknek a belső meggyőző ereje révén alakítja e szerint a cselekvéseit: „S ahogy a társulás erkölcsének korábbi szakaszában például jó sportemberré akart válni az ember, úgy akar most igazságos ember lenni” (550.p.) Vagyis Rawls itt a társulási (köz)morált leértékeli, az emeltebb (elvi) morált az igazságossággal azonosítva felemeli. A leértékelésre egy további szöveg: „A társulás erkölcsében pedig az erkölcsi érzések lényegében elválaszthatatlanok a baráti kötelekektől, valamint meghatározott egyének és közösségek iránti bizalomtól, s az erkölcsös magatartás alapja jórészt az, hogy társaink helyeslésére vágyunk. (...) Ám amint valaki elfogadta az elvek erkölcsét, erkölcsi attitűdjei már nemcsak meghatározott

egyének és csoportok javához és helyesléséhez kapcsolódnak, hanem a helyes valamely ezektől az esetlegességektől függetlenül elfogadott felfogása szerint alakulnak” (552.p.)

Hogy az igazságossággal (egyenlőséggel) azonosítása miatt mennyire máshová teszi az erkölcsöt/morált mint pl. Arisztotelész, Hartmann vagy Scheler, azt mutatja a következő idézet: „Az igazságérzet és az emberek szeretete abban különbözik, hogy az utóbbi nem kötelesség, minthogy túlmegy az erkölcsi követelményeken, és nem hivatkozik olyan mentességekre, amelyeket a természetes kötelességek és kötelezettségek elvei megengednek” (553.) Rawls kritikájaként kiemelhetjük, hogy ez az érvelés a jogi kötelességekre van szabva, és az etikaelméletek hosszú történetében a puszta jogi kötelességeken túlmenő „erkölcsi hős” éppen az, amit ő kirekeszt az erkölcsi kötelességből. Ezután az előbbi érveléssel szembenállóan kettéválasztja az elvek erkölcsét, és részben (nem kötelességként?!) mégis beveszi a szeretet elveit is ide: „Az elvek erkölcsének két formája van. Az egyik a helyesléssel és az igazságossággal, a másik az emberek szeretetével és az önuralommal kapcsolatos érzés. Mint már jeleztem, az utóbbiak túlmennek a kötelességen, az előbbieket viszont nem. Az elvek erkölcsa a helyes és igazságos megszokott felfogása esetén magában foglalja a tekintély és a társulás erkölcsének erényeit.” (556.) De ezek alárendelt helyzetbe kerülnek az igazságosság elveivel - teszi hozzá.

Rawls többször hangsúlyozza, hogy az igazságosság- és a moráleméleteknek összhangban kell lenni a magatartástudományok és a morálpszichológia által megállapított tényekkel, mert máskülönben a levegőben lóg az ilyen elmélet. Ám akkor vele szemben Kohlberg empirikus vizsgálatait kapcsán épp az bukkan elő, hogy igen nagy többségben a társas erkölcs irányítja az emberek erkölcsi felfogását, és az „elvek erkölcsa” csak elméleti konstrukció. Így Kohlberg eredményei - különösen persze a Rawls könyvének megírása után megjelent további részletekkel együtt – alapvetően cáfolják a rawlsi morálemélet empirikus érvényét. Nézzük meg ezért Kohlberg vizsgálatának empirikus eredményeit.

Lawrence Kohlberg erkölcs-morálszociológiai felmérései az egyes ember morális tudatosságának fejlődéséről a következőképpen összegezhetők (Lind 1982:25-42; Lind/Wakenhut 1982:59-80). Az erkölcsi ítélőképesség fejlődése függ az intellektuális fejlődés színvonalától, és ettől függ az erkölcsi ítélet érettsége is. Az erkölcsi fejlődés világosan elkülönülő szakaszokból áll, kezdetben az erkölcsi megítélés fejlődése a gyermeknél a büntetés elkerülésére irányuló igyekezettől és a külső tekintélyektől függ, de autonómmá válásával később ez megváltozik, és a fejlődés mindenkinél ugyanazokon a szakaszokon megy végbe, még ha nem is mindenki jut el a legfelső szakaszokig. Kohlberg egy több évtizedig tartó empirikus vizsgálatsorozatot indított el, melyben kis gyerekek fejlődését kísérte végig, mindig visszatérve ugyanannál a csoportnál évtizedenként az erkölcsi ítélőképesség

fejlődésének állására. Ez alapján egy hatszakaszos sémát dolgozott ki: az első és a második szakasz prekonvencionális szint, itt csupán a külső tekintély és a cselekvést közvetlenül fizikailag befolyásoló tényezők - büntetés, jutalom - a fontosak. A konvencionális szint a következő, ez a 3. és 4. szakasz, ahol a közvetlen következményektől való függés csökken, és a család, illetve más fontos csoportok elvárásait mint kötelességeket követnek. Itt a „jó fiú”, a „kedves lány”, a „jó feleség” mintájából származó normákat mint kötelességet követnek már, függetlenül a közvetlen büntetéstől vagy jutalomtól, és ebben a szakaszban a mások véleményére való figyelés a központi fontosságú. Így a sztereotípiák rabjai is lehetnek ezen a szinten az erkölcsi ítélkezésben az emberek (3. szakasz), de a 4. szakaszban is - már átfogóbb eszmékkel felvértezve - a társadalmi rend és a tekintélykövetés a fontos. Végül a harmadik szinten, a posztkonvencionális szinten az 5. és a 6. szakasz van. Az 5. szakasz a társadalmi szerződések, a hasznosság és a személyiségi jogok erkölcsi ítélkezésben való érvényesítésének szakasza, ahol az emberek tudatában vannak az értékek és álláspontok viszonylagosságának, és megpróbálják kritikusan szemlélni a készen kapott normákat, és az egyének jogaiából kiindulva kritizálják ezeket, ha kell. Végül a 6. szakasz az elvi alapokon nyugvó „egyetemes princípiumok alapján való erkölcsi ítélkezés” szakasza. Ezt ugyan nem találta meg Kohlberg az empirikus felmérésében, csak feltette, hogy ez következik, mint legfelső szakasz. Igaz, hogy kritikusai e szakasz feltételezését mint a liberális ideológiájából származó nézetet bírálták (Váriné Szilágyi Ibolya 1994:60). Csak felhívjuk a figyelmet, hogy a kanti etikában és mai utódelméleteiben, így a habermasi diskurzusetikában éppen e hatodik szakasznak kellene általánosnak lenni ahhoz, hogy ne csak pusztán teória legyen, és legalább valamilyen köszönőviszonyban legyen a valósággal!

E szakaszok gyakorisága tehát a felmérés szerint a következő: az amerikai férfiak 60%-a tíz éves korukra a második szakaszra jutott, 26%-uk még az 1. és 14%-uk már a 3. szakasz szerint volt jellemezhető. De 18 éves korra az 1. szakasz már teljesen eltűnt, és 20% lett a 2. szakasz gyakorisága, illetve 58% a 3. szakaszé, és 20% a 4. szakaszé. Később, 30 éves korukra a vizsgáltaknál eltűnt mind az 1., mind a 2. szakasz, 31% lett a 3. szakasz és 60% a 4. szakasz szerinti jellemzők aránya, és 7% lett az 5. szakasz, a posztkonvencionális szinttel jellemezhető és így a közérkölcöt kritikusan-reflexíven alkalmazók aránya. (lásd Váriné Szilágyi Ibolya 1994:61) Váriné Szilágyi Ibolya megjegyzi, hogy már a 4. szakasz aránya is a valóságosnál magasabbnak tűnik, és ez azért lehet, mert Kohlberg mintájában nagyon sok volt a középosztálybeli és felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, és ténylegesen a teljes amerikai férfilakosságban ez nem áll meg. Kohlberg sémáját leellenőrizték Törökországban, Tajvanon és Mexikóban szintén longitudinális vizsgálati módszerrel, és az eredmény az volt, hogy az első négy szakasz mindenhol megtalálható, de az 5. szakasz csak a nagyvárosi életben élők közül azoknál, akik még ráadásul magasán is képztettek. *Vagyis más kultúrákban és más oktatási rendszernél az 5. szakasz sem létezik!* Még egy kritika, hogy ez a modell túlhangsúlyozza a racionális gondolkodás szerepét a morális fejlődésben, és az érzelmeket, illetve a

kötődéseket leértékeli a valóságos hatásokhoz képest. Továbbá fontos tudni, hogy később Kohlberg részben maga is korrigálta a konvencionális erkölccsel szembeni lekezelő álláspontját, de korai és váratlan halála megakadályozta az alaposabb revízióban (lásd Váriné Szilágyi Ibolya, 1994).

Kohlberg felméréseiből tehát nyilvánvaló, hogy ténylegesen is létezik a mai társadalmakban a konvencionális erkölcs, és az emberek nagyobb tömegei számára ezek fontosak a magatartási minták formálásában. Az emberek túlnyomó többsége a szerint orientálódik a fiatalkori érése után, hogy az egyes betöltött szerepeire milyen erények szabják meg a konkrét viselkedési szabályaik részleteit, hogy a fiú, vagy a lány, vagy az apa, az vagy anya stb. szerepben hogyan kell a visszatérő szituációkban viselkedni közvetlen szerettei között, vagy ezen túl a városi személytelen érintkezésben milyen követelmények vannak, mi az, ami megbotránkoztató, mit az, ami helyeselhető más emberekkel való viselkedésünket illetően. Ezeket a kötelező normákat sokban bírálhatja is az egyes ember, és kis eltéréseket enged is szűkebb közösségünk, vagy a városi érintkezésben személytelen közösségeink, de egy határon túl már abnormálisnak és megbotránkoztatónak tarják az eltérést, és az emberek túlnyomó többsége ezt a felháborodást, helytelenítést észlelve lemond a közerkölcs sértését jelentő túlzott normaeltéréstől.

Kohlberg vizsgálati eredményeit alapul véve tehát azt mondhatjuk, hogy Rawls elméletének nincs empirikus relevanciája, tömegesen elterjedve az elvek erkölcsé nem létezik.

III. Habermas elmélete a diskurzusmorálról

Nézzük meg ezután a sok szempontból Rawls nyomán haladó Jürgen Habermas utóbbi évtizedekben kifejtett moráleméletét, és ebben a közmorál tagadását, illetve ennek helyére a morálfilozófusok kritikai moráljának emelését. A részletesebb elemzés előtt összegezve azt lehet mondani erről az elmületről, hogy kezdetben, az 1980-as években Habermas még alacsonyabb szinten elismerte a közerkölcs létét, és csak az életvilág közösségein túli, tudatosabb szintű érintkezésben hozta be a közerkölcs morális felülbírálásaként a „diskurzusmorált”, de az 1992-es morálfilozófiai főművében már elvetette az alacsonyabb szintűnek minősített közerkölcs létét, és a történeti fejlődésre utalással azt állítja, hogy mára már megszűnt a konvencionális erkölcs, és csak a tudatos megvitatásra, diskurzusra alapozott morálnak van létealapja.

1) Habermas moráleméleti gondolatainak formálódása. Az alacsonyabb szintű „közerkölcs” és az életvilág összefüggése: „Az erkölcsi érvelés résztvevőinek

szemszögéből az életvilág, amelytől a vita közben távolságot tart, a közerkölcsiség szférájának mutatkozik, ahol összefonódnak egymással az erkölcsi, a kognitív és az expresszív eredetű kulturális evidenciák. A életvilágban a kötelességek olyannyira behálózják a konkrét életvezetési szokásokat, hogy magától-értetődőségüket a háttérbizonyosságból meríthetik. Az igazságosság kérdése itt csak a jó életre vonatkozó, már mindig is megválaszolt kérdések látóhatárán belül merülnek fel (...) a normák áthagyományozott egésze csak elvek alapján igazolható, illetve a csak tényszerűen érvényes dolgok halmazára esik szét. Megszűnik az érvényesség és a társadalmi érvénybenlevőség életvilágbeli összeolvadása” (Habermas 2001:167).

A „Morális tudat és kommunikatív cselekvés” c. részben (169-217.) - szintén a *Moralbewußtsein...* c. kötetből - a Kohlberg általi erkölcsi fejlődésre vonatkozó empirikus felmérést elemzi, és használja fel. De ennél a felhasználásnál kritikusan ki kell emelni, hogy Habermas nem zavartatja magát Kohlberg kimutatásától, mely szerint a társadalom nagyon nagy többségénél a közerkölcs, a konvencionális erkölcs szintjén való cselekvés uralma a jellemző, és a posztkonvencionális elvi-kognitív morál empirikus létezésének hiánya volt kiolvasható belőle: az ő ismertetéséből elméletének alátámasztását sugallja ez a felmérés. Tehát míg az elfogulatlan elemző kifejezetten Habermas cáfolatát látja Kohlberg felméréséből, ő inkább alátámasztásként elemzi ezt.

Végül „A gyakorlati ész pragmatikai, etikai és morális használatáról” c. rész (218-229. p.) zárja a kötetet, és ez 1991-ből való, az *Erläuterungen zur Diskursethik* c. kötetéből. Itt összegzi röviden az egész moráleméletét, és kiemeli, hogy míg az erkölcsi diskurzus a jóra, a jó életre irányul, addig a morál és a morális diskurzus az igazságosságra törekszik a cselekvésekben, és ezt a kanti kategorikus imperatívusz univerzalizáló elve alapján lehet csak megállapítani. Amikor az egyes döntését az ember úgy tematizálja, hogy nem pusztán a célszerűt nézi meg, hanem egyéni identitását szemlélve azt kérdi, hogy milyen életet akarok én élni, és ebből a szempontból az adott cselekvés hogy viszonyul ehhez, akkor az erkölcsiség kérdését teszi fel. De ha azt kérdi, hogy cselekvése igazságos-e, vagyis cselekvésem maximája ezután bárki számára normaként ajánlható-e, akkor a morál területére lép fel. Tehát míg *az első még partikuláris egy szintig (hisz mégis az én identitásom szabja ezt meg, amit partikuláris élettörténetem is befolyásol), addig a morális igazodás már univerzális.* (A pusztán erkölcsiség és az univerzális morál igazságosság központú magasabbrendűsége láthatóan a rawlsi társas erkölcs és az emeltebb elvi erkölcs kettőse szerint alakult, és Habermas e kettőse még abban is követte Rawls-t, hogy a magasabbrendű morált az igazságosság köré építette.)

Azon túl, hogy a morál igazságosságra szűkítését eleve kifogásolni kell, Habermasnak ezt az állítását vitatni lehet arról az oldalról is, hogy az egyes ember az önidentitásához az alapokat a társadalmi környezetéből veszi, és ez által jóváhagyottan, abból szocializálva belsővé tettek a normatív támpontjai. Ez a

társadalmi környezete pedig mindig az igazságosság szempontjait is figyelembe veszi az egyes normák kialakulásánál. *Így Habermas, mikor az igazságosság kérdéseit elszakítja az erkölcsiségtől és az absztrakt elvekből való deduktív érveléshez kötve engedi csak létezni egy külön morális szféra alakjában, implicite tagadja a társadalmi közösségek igazságossági elképzeléseit, és - ki nem mondva - a teoretikus szűkebb filozófuskörökhöz telepíti át ennek meghatározását.* „Még az etikai kérdések sem követelik meg az egocentrikus nézőponttal való teljes szakítást, hiszen saját életem teloszára vonatkoznak. Ebből a szempontból más személyek, élettörténetek és érdekhelyzetek csak annyiban tesznek szert jelentőségre, amilyen mértékben interszubjektíve osztott életformánk keretében az én identitásomhoz, az én élettörténetemhez, az én érdekhelyzetemhez kötődnek. (...) Amint azonban maximáinkat a mások maximáihoz való összeegyeztethetőség szempontjából vetjük ellenőrzés alá, máris a morális nézőponthoz közeledünk” (i.m. 221-222.p.). A hiba itt is ugyanaz Habermas érvelésével, mert az ember a saját élete „teloszára” a normatív támpontokat nemcsak a „szűk önző” környezetből veszi, hanem az európai társadalmak szűk környezeteinek normatív támpontjait pl. a kereszténység univerzális elvei, a görög drámák normatív tanulságai stb. stb. is évezredek óta befolyásolják. *Vagyis leértékeli Habermas a szűkebb közösségek normatív támpontjait az önzésre, és csak ettől függetlenül - az intellektuális körökhöz áttolva - látja az igazságosság elveinek érvényesülését.*

De a komolyabb gond a Habermas által alacsonyabb rendűnek definiált közerkölcs feletti morálhoz lépésnél, hogy ezzel a tematizálással az értékszintű morál területét leszűkíti az igazságosság értékére. A morál így nála az igazságosság kérdésévé válik, és noha ez egy nagyon fontos szempont, de így a hűség, a hála, az áldozatkészség, a szeretteink féltése, az őszinteség stb. értékei és ezek konkretizálásai az egyes szituációk morális megítéléséből kiesnek. Az igazságosság pedig alapvetően az egyenlőség különböző tesztjeiként és mércéiként kerül pontosításra, és így egyetlen tételben összefoglalhatóvá válik: a diszkrimináció tilalmában, és ennek legfeljebb a pozitív diszkrimináció általi kiegészítésével. A morális kérdésnek a diszkrimináció kérdése körüli elrendezése aztán Habermason és Rawlson túl a mai liberális individuáletika fő áramlatában és főként ennek mindennapi politikai harcokban való felhasználásában a morál=diszkriminációellenesség tételévé egyszerűsödik, és naponta azzal a jelszóval hívnak fel államférfiakat, politikai vezetőket „morális kiállásra”, hogy a definíciójuk szerinti diszkriminációellenesnek minősülő esemény ellen kell felszólalni.

2) *Habermas „Ténylegesség és érvényesség c. kötetéből kiemelhető morálemlélete* Habermas 1992-ben megjelent *Faktizität und Geltung c. összegző* jellegű morálfilozófiai művében az előbb jelzett elemzések szélesebb bázison jelennek meg, és ez a mű a morálon kívül a politika és a jog átfogó elméletét is tartalmazza. E kötetben annyiban radikalizálódik Habermasnak az egyéni morálon túli közerkölccsel szembeni fenntartása, hogy míg ott a közerkölcs egy alacsonyabb

szinten, mint az életvilág evidenciáinak része még megjelent, és az egyéni tudatos morális reflexió magasabb foka csak felülbírálhatta ezt, addig ebben a kötetben már nem is létezik a közerkölcs. Ezt mint szokáserkölcst felfogva, a modernizációs fejlődéssel eltűnni látja, és míg a morál elveit, értékeit a kulturális tudás részeként fogja fel, addig ezek magatartási szabály szintű pontosítására már csak a jogot látja lehetségesnek. Ezzel a jogot a morális szférához közelítette, ám ezt nem a mai politikai demokrácia által működtetett politikai törvényhozás kezébe igyekszik adni, hanem a kritikai morális elveket folyamatosan megvitató civilszervezetek kezébe, akik folyamatos diskurzusban az egyes törvények tartalmát a morális elvekből vezetik le. *Így a kritikai morállal összekötött jog képe bontakozik ki elméletéből, leváltva a politikai demokrácia és az ehhez kötött törvényhozás intézményeit.* Itt bontakozik ki tisztán a kanti moráleméletben már eleve benne levő tudatos morál-létrehozás mozzanata, mert a pozitiválódott, döntéssel létrehozott jog kitágításaként a morális elvekből dedukált szabályok mindenkori rendszere - a diszkurzív morálra alapozott jog - szintén folyamatos döntésekkel létrehozott rendszer lenne. A diskurzusokban folyamatosan kialakított morális ítéletek és az ezek alapján létrejövő cselekvésminták a morál teljes mértékben tudatos döntéstől függővé válását jelentik, ahogy valamikor az újkor hajnalától a korábbi szokásjog pozitiválódott, vált tudatos döntéstől függővé a tudatos törvényhozás képében.

A megszűnt közerkölcs vagy közmorál utáni, mai morál („a la Rawls”) az absztrakt elvek és értékek morálja, melyet az egyes visszatérő szituációkra társadalmi szintű magatartási szabályként csak tudatos megvitatással lehet megteremteni. Így ebből implicite az is folyik, hogy ezeket a tudatos-konkretizáló vitákat csak morálfilozófiai kérdésekre szakosodott és ehhez rendszeresen ismereteket gyűjtő emberek képesek lefolytatni. *Vagyis míg Habermas explicit szándékai szerint ez a mai széles társadalmi közösség megvitatása alapján működő morál lenne, addig a tényleges állapotok miatt ez egy szűk szellemi elit kritikai moráljaként lehetséges csak.* Ráadásul mivel a szűk körök által megvitatott és magatartási szabállyá konkretizált morális követelmények csak a tömegműediumok alapján tudnak sokmillió körökben terjedni, a tömegműedia tulajdonával rendelkező tőkés körök közbejötte miatt csak az általuk preferált értékeknek és érdekeknek megfelelő morális diskurzusok kapnak erre esélyt.

Habermas kritikai morálja (vagyis szűk morálfilozófiai elitkörök által létrehozott morálja) tehát mindig csak a tömegműediumok szelektív terjesztése alapján tud közmorállá válni. Ám ez a tényleges széleskörű hatáshoz rögtön jogi normává is kell, hogy váljon. A modern, komplex társadalomban ugyanis elégtelen a morális elvek általi magatartásirányítás három irányból is - mondja Habermas. Először is *túlságosan absztraktak*, „kognitíve meghatározatlanok” ahhoz, hogy az egyes szituációkban irányítani tudnák a cselekvést. A jogalkotási folyamatban a létrejövő jogszabályok ezt a határozatlanságot tüntetik el. Ebből következik a morális irányítás másik problémája, a *motivációs bizonytalanság*, amely az általánosságban mindenki által elismert morális

elveket a mindenkori szituációkban való alkalmazáskor kíséri. Végül harmadik problémát jelent itt a morális elvekből az egyes szituációkban jelentkező *kötelezettség hozzárendelésének kérdése*. Mindenki által elfogadott elvnek tekinthető - mondja Habermas -, hogy az éhhalál előtt állót meg kell menteni, mégis ennek lebontása, a „címzetti kör” pontosítása nem olyan egyszerű, mint ahogy azt a fejlett államok jólétben élő polgárai és a harmadik világ éhezõ övezeteinek kontrasztja mutatja (Habermas 1992:148). A morális irányítás tehát elkülönült jog nélkül nem megy - vonja le a következtetést Habermas.

A jog és a morál között Habermas egy másik dimenzióban is eltéréseket fedez fel, és ebből a szempontból is a jog közvetítő természetét állapítja meg. A morál és a jog különbsége úgy is megragadható - mondja -, hogy míg a morál a kulturális tudás szintjén szerveződik, addig a jog mind ezen, mind a cselekvési rendszerek szintjén megjelenik. „A jog mindkettő egyszerre: tudásrendszer és cselekvésrendszer. Éppúgy megragadható normatételek és interpretációk szövegeként, mint intézményként, azaz cselekvésirányítóként... Mivel a jog így módon a társadalom és a kultúra szintjén egyidejűleg rögzítve van, képes az elsődlegesen tudásként létező észmorál (Vernunftmoral) gyengéit kiegyenlíteni.” (Habermas 1992:146) Fontos kiemelni az idézet tartalmának teljes súlyát azzal, hogy nyomatékosan utalunk a morál szintjén a magatartási szabályok létének elvetésére Habermasnál! Ez csak a kulturális eszmék, elvek és érvek területe, és a korábbi idézeteiből tudjuk, hogy szabályok szintjén csak a közerkölcs területén lehetnek magatartási szabályok. Ám a közerkölcs a konvencionális erkölcsöt jelenti - a „tényleges érvényben-levőséget” -, és a posztkonvencionális társadalmakban ezek már leértékelődnek. Így érthető, hogy Habermas ebben a műben a morál eszme jellege mellett ezek szükséges szabályokká való konkretizálásának felmutatásához a jogot emeli a középpontba. Valaminek mindig ilyen szintre kell konkretizálni a morális eszméket, és ez a posztkonvencionális morál társadalmában csak a jog lehet. Habermas e fejtegetéseinek problematikuságának észleléséhez azonban ismét fel kell hívni a figyelmet Kohlberg empirikus elemzéseire, aki kimutatta, hogy a legfejlettebb nyugati társadalmakban is a konvencionális erkölcs szintjén cselekszenek igazán az emberek, és a posztkonvencionális szint feltevése csak elméleti konstrukció, melynek hatására várja csak el az e konstrukciót elfogadó morálfilozófus az e szerinti tömeges cselekvéseket, ám ezt az empirikus felmérések nem támasztják alá. Habermas, aki korábbi morálfilozófiai anyagában egész fejezetet szentelt Kohlberg elemzésének (lásd Habermas 2001:122-126), ebben a művében lényegében figyelmen kívül hagyja ezt. Ám ez a negligálás nem tünteti el fejtegetéseinek problematikuságát a posztkonvencionális társadalmak moráljáról. A közmorál leváltásának és eltüntetésének azonban ez csak az első fázisa.

A morális eszmék joggá transzformálása után Habermas e művében a kommunikatív hatalom kategóriájának behozásával valósul meg. Ezt tulajdonképpen a tömeges politikai akaratképzés politikai pártokra és időszakos

választásokra alapozott mechanizmusával szemben fogalmazta meg, mivel ez utóbbiban a társadalom tömegei csak a néhány évenkénti szavazás által határozzák meg és legitimálják a törvényalkotó parlamenteket, és ez kevés a diskurzusetika fényében. Ehelyett az állami döntések folyamatos megvitatását megvalósító civilszervezetek és civiltársadalom kerül a középpontba Habermasnál, és ez a folyamatos állami döntési megvitatási mechanizmus jelenti a kommunikatív hatalmat. Ennek révén a mai csökkent értékű demokrácia helyett a minőségibb deliberatív demokrácia létrejöttében reménykedik (Habermas 1992:186; magyar nyelven részletesen lásd Pokol 1993). A közmorál leváltása így a tömegdemokrácia leváltásával egészül ki.

Habermasnál a jog alkotási folyamataiban történik meg a morális eszmék közvetlen behozása a kommunikatív hatalom és civilszervezetei általi törvényjavaslat-megvitatásokon keresztül. Igaz, ez a milliók általi tömeges választások és az így létrejött parlamentek leértékelését és hatalomcsökkenését vonja maga után. A folyamatos civilszervezeti vitákban ugyanis a realitásban csak nagyon szűk értelmiségi csoportok tudnak részt venni, előképzettségük és főként napi szellemi munkájuk és munkaterhük által lehetővé téve. Továbbá általánosabb hatást e szűk értelmiségi viták közül is csak az válthat ki, melyek mögé a nagy tömegmédiák odaállnak, és kiemelten terjesztik, míg a médiatulajdonos körök által nem támogatott viták és vélemények a szűk körű viták után elhalnak. Így miközben Habermas a kommunikatív hatalmat szubjektív szándékai szerint úgy tervezi el, hogy ez a társadalom demokratikus deficitjének csökkentését és ennek deliberatív demokráciává alakítását fogja megteremteni, addig tényleges hatásában ez inkább az államhatalom szűk értelmiségi és a mögöttük álló tőkés körök alá rendelését valósítaná meg. Csak jelezni kell, hogy a deliberatív demokrácia hívei Habermason túlmenve olyan országos csúcs-értelmiségi fórum felállítását tervezték el a demokrácia feljavítása címszava alatt, amely a milliók által megválasztott parlament törvényét felülbírálná, és megakadályozhatná hatályba lépésüket. (Lásd Philip Pettit ez irányú terveinek ismertetését Pokol 2003). De ugyanez működhetett az 1990-es években a hollandoknál is, amikor az akkori liberális kormánytöbbség által elfogadott polgári törvénykönyvükbe azt a szabály tették be, hogy a közvélemény (légyegében a médiaértelmiségiek) diskurzusában megfogalmazódott álláspontot a bírának kötelező figyelembe venni jogértelmezésükben.

Irodalom

Habermas, Jürgen (1992): Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und

des demokratischen Rechtsstaats, Suhrkamp. Frankfurt am Main.

Habermas, Jürgen (2001): A kommunikatív etika. Új Mandátum Kiadó. Budapest 2001.

Hartmann, Nicolai (1925)(1962): Ethik. (4. unveränderte Auflage.) Walter de Gruyter Verlag.

Berlin.

Hartmann, Nicolai (1932)(1962): Das Problem des geistigen Seins. Untersuchungen zur

Grundlegung der Geschichtsphilosophie und der Geisteswissenschaften. Walter de Gruyter

Verlag, Berlin.

Lind, Georg (1983): Entwicklung des moralischen Urteilens - Leistungen und Problemen der

Theorien von Piaget und Kohlberg. In: Lind/Hartmann/Wakenhut (hg.): Moralisches Urteilen

und soziale Umwelt. Theoretische, methodologische Untersuchungen, Beltz Verlag Weinheim

und Basel. 25-40.p.

Lind, G./R. Wakenhut (1983): Tests zur Erfassung der moralischen Urteilskompetenz. In:

Lind/Hartmann/Wakenhut (hg.): Moralisches Urteilen und soziale Umwelt. Theoretische,

methodologische Untersuchungen, Beltz Verlag Weinheim und Basel. 59-80.p.

Nietzsche, Friedrich (1996): Adalék a morál genealógiájához. (Ford. Romhányi Török Gábor).

Holnap Kiadó. Budapest.

Pokol Béla (1995): Luhmann elmélete a bizalomról. Valóság 1995/6.sz.

Pokol Béla (1993): Habermas jogfilozófiája Magyar Filozófiai Szemle 1993/5. szám.

- Pokol Béla (2003): Feljegyzések a XXI. Jogfilozófiai Világkongresszusról. Jogelméleti Szemle 2003/3.
- Pokol Béla (2009a): Közmorál/köerkölc, kritikai morál, világmorál. Jogelméleti Szemle 2009/3.
- Pokol Béla (2009/b): Jehring jog-, morál- és társadalomelmélete. Jogelméleti Szemle 2009/3.
- Rawls (1997): Az igazságosság elmélete. (Ford. Krokovay Zsolt). Osiris Kiadó. Budapest.
- Sandel, Michael J. (1998: Liberalism and the Limit of Justice. Second Edition. Cambridge Univ. Press.
- Sandel, Michael J. (2002): Az elégedetlen demokrácia. Amerika a közfilozófia nyomában. In: Horkay Hörcher Ferenc (szerk.) Közösségelvű politikai filozófiák. Századvég Kiadó. Budapest. 211-238.p.
- Váriné Szilágyi Ibolya (1994): Amit Lawrence Kohlbergről tudni érdemes: Kohlberg hozzájárulása az erkölcs pszichológiájához. In: Uő (szerk.): Az erkölcs a néző és a cselekvő szemszögéből. Scientia Humana Budapest, 1994:11-41.

Sulyok Márton
Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről.
Cs. Kiss Lajos (szerk.). Budapest, Gondolat Kiadó, 2007.

„A XX. század újkantianizmusának módszertani és jogi értéktani kérdései [...] napjaink jogfilozófiájában is eleven érdeklődéssel találkoznak” – mondta Moór Gyula¹ 1942-ben, és mondhatjuk mi is 2009-ben. Vajon miből fakad ez a nem múló érdeklődés a neokantiánus jogbölcselet iránt? A választ az elmúlt évszázad magyarországi történelme adja meg. A XIX.-XX. század fordulóján a külfölddel még lépést tartó magyar jogtudomány a II. világháborút követően sajátos pályára lépett, amely nem engedte a megindult jogelméleti fejlődés továbbfolytatását, és a nyugatról importált gondolatok terjedését. A szovjet politika gravitációjában kialakuló tudományos erőter így abban is meggátolta a hazai jurisprudentiát, hogy a század legnagyobb hatású jogtudósának elméletét annak súlyához mérten feldolgozza. Régi adósságát törlesztette hát a magyar jogtudomány, amikor három évtizeddel Hans Kelsen halála után, és a közel fél évszázados negligálást követő lassú rehabilitáció után 2005 nyarán az Eötvös Loránt Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara konferenciát szervezett „Tiszta jogtan – tiszta jogtudomány” címmel. A konferencia előadásai nyomtatott formában a Világosság 2005. évi októberi és novemberi számaiban jelentek meg Cs. Kiss Lajos és Fábri György szerkesztésében.² Ezeket összegyűjtve, más korábbi és új írásokkal kibővítve Cs. Kiss Lajos szerkesztette tanulmánykötetét, amely a Gondolat Kiadó, gondozásában jelent meg 2007-ben „Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről” címmel.³

Kelsen provokatívan újszerű módszertana és tartalmi megállapításai heves reakciót váltottak ki Magyarországon és a világban a század első felében.⁴ A korszak magyar jogtudósai nemcsak kommentálták és opponálták azokat, hanem személyes kapcsolatot is ápoltak a szerzővel. Ez az intenzív korrespondencia szűnt meg az 1940-es évek végén, süllyesztőbe dobva a burzsoá elméletnek bélyegzett „tiszta jogtant” minden elemével és következményével együtt. Az

---

¹ Lásd Moór Gyula hozzászólását a jogfilozófiáról tartott vitaülésen. A Magyar Filozófiai Társaság 1942. december 1-jén tartott, Jogfilozófia című vitaülése. In: Athenaeum: 1943/2. sz. 165. o.

² Cs. Kiss Lajos – Fábri György (szerk.): Kelsen jogfilozófiájáról. I. Világosság 2005/10. valamint Cs. Kiss Lajos – Fábri György (szerk.): Kelsen jogfilozófiájáról. II. Világosság 2005/11.

³ Cs. Kiss Lajos (szerk.): Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó.

⁴ Kelsen nem minden gondolatának volt eredeti forrása önmaga, de az újkantiánus hagyományokból táplálkozó és a bécsi iskola által csiszolt elméleteket ő szőtte koherens jogtanná. A bécsi iskola mellett természetesen mások is hatottak Kelsenre, viszont tiszta jogtanának elsődleges iniciatív gyökere a „Wiener Schule” volt.

ideológiai okból történt elutasítás⁵ nemcsak azért sajnálatos, mert nem alakulhatott ki a tudományt előbbre vivő érdemi disputa, hanem azért is, mert a XX. század legnagyobb hatású jogtudósát és annak munkáját zárta ki Magyarországon a tudományos diskurzusból, és hagyta reflektálatlanul azt az elméletrendszert, amivel az egész nyugati világ vitatkozott. Kelsen gondolatai el sem jutottak Magyarországra, miközben külföldön sorra jelentek meg nemcsak a részletes polemizáló cikkek és monográfiák, hanem komplex tanulmánykötetek is.⁶

A szocializmus tudománypolitikájának lazulása csak a '80-as évek végén tette lehetővé Kelsen újrafelfedezését, így megkezdődhetett a részletekbe menő, és immár nem pusztán ideológiai alapú, hanem érdemi diskurzus. E szellemi izoláció megszűnésének jelképes értékű monumentumaként jelent meg az ugyanakkor tudományos szempontból páratlanul értékes és valódi hiányt pótló Kelsen-könyv, amely amellet, hogy a múltra tekintve pótolni igyekszik az elmulasztott figyelmet, minden bizonnyal alapvető jelentőségű szekunder forrása lesz a magyarországi Kelsen-kutatásnak.

Az elkészült tanulmánykötet 826 oldalas terjedelme már a megjelenésével is tiszteletet követel magának. Az olvasó első lenyűgözését pedig az impozáns szerzői névsor biztosítja. Harmincegy szerzőtől összesen negyven értékes tanulmány olvasható, amelyek a köszönetnyilvánítás mellett három indexszel egészülnek ki. A könyv szerkesztésében a Carl Schmitt-könyvet⁷ követi, az írások tematikája is hasonló szempontok szerint rendszerezett.

Cs. Kiss Lajos bevezetőjét követően négy részre tagolódik a kötet. A „Hans Kelsen magyar recepciója” című első részben olvasható Mádl Ferenc „Találkozásom Hans Kelsennel” című esszéje, Peschka Vilmos „Hans Kelsen ’tisztá jogtanának’ ideológiai jellege” című tanulmánya, Varga Csaba „Kelsen-dokumentumok” című írása, valamint Jakab András „Hans Kelsen magyarországi fogadtatása” című tanulmánya.

A négy fejezetre tagolódó második rész a kötet legterjedelmesebb része. A „Tiszta jogtudomány és tiszta jogtan” címet viselő első fejezet vizsgálja a kelseni elmélet paradigmáit. Itt olvasható Cs. Kiss Lajos „A tiszta jogtudomány eszméje és hivatása” című tanulmánya, Karácsony András „'Pozitivista' volt-e a kelseni jogpozitivizmus” című írása, Geréby György „A tiszta jogtan és a teológia: Hans Kelsen analógiái” című tanulmánya, Bódig Mátyás „A kelseni normativizmus szemléleti alapjai” című írása, Szabó Miklós „Hans Kelsen ’normalogikája’” című tanulmánya, Peschka Vilmos „Nóvumok Kelsen posztumusz

---

⁵ Lásd továbbá: Varga Csaba: Kelsen Tiszta jogtana tegnap, ma és holnap. In: Jogtudományi Közlöny: 1989/1. sz. 23. o.

⁶ Lásd Rudolf Aladár Métall bibliográfiáját. Rudolf Aladár Métall: Hans Kelsen. Leben und Werk. Wien, 1969, Verlag Franz Deuticke. 163-216. o. Az ezt követő irodalomra lásd különösen: Nicoletta Bersier, Ladavac: Bibliographical Note and Biography. In: European Journal of International Law: 1998. vol.9. no.2. valamint Richard Tur and William Twining (ed.): Essays on Kelsen. Oxford, 1986.

⁷ Cs. Kiss Lajos (szerk.): Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó.

normaelméletében” című írása, Paksy Máté „A jogértelmezés formái Hans Kelsen életművében” című tanulmánya, Bencze Mátyás „A tiszta jogtan jogalkalmazás-elmélete és a normativista megközelítés tanulságai” című írása, továbbá Horkay Hörcher Ferenc „A jogászi ész kelseni tiszta tudományának eszmetörténeti kontextusai” című tanulmánya.

A Kelsen államelméletével foglalkozó második tematikus fejezet öt tanulmányt tartalmaz: Szilágyi Péter „A tiszta jogtan államelméleti fogantatása” című írását, Cs. Kiss Lajos „A szociológiai államfogalom jogtudományi dekonstrukciója” című tanulmányát, Tattay Szilárd „Demokrácia és/vagy képviselő. A ’képviselői demokrácia’ Hans Kelsen és Carl Schmitt államelméletében” című írását, Szilágyi Péter „Az államelmélet mint valóságtudomány – Hermann Heller vitája Hans Kelsennel” című tanulmányát, valamint Horkay Hörcher Ferenc „Az állam és jog viszonya Hans Kelsen és Friedrich August Hayek államelméletében” című írását.

Szintén öt tanulmány olvasható a harmadik, alkotmányjogi fejezetben. Itt kapott helyet Sólyom László „A magyar Alkotmánybíróság önértelmezése és Hans Kelsen” című írása, Paczolay Péter „Hans Kelsen és az alkotmánybíráskodás európai modelljének fejlődése” című tanulmánya, Halmai Gábor „Hans Kelsen és a magyar Alkotmánybíróság” című írása, Keziban Kilic „A hajlékony és merev alkotmány megkülönböztetése Kelsennél” című tanulmánya, valamint Tamás András „Alkotmányelmélet és Hans Kelsen” című írása.

Kelsen nemzetközi jogi elméletéről szólnak a negyedik fejezet írásai, Kardos Gábor „Az alapszabály és a nemzetközi rendszer” című tanulmánya, Rigó Anett „Szuverenitáselmélet és a nemzetközi jog problémája” című tanulmánya, Jakab András „Ismeretelmélet és politika Kelsen nemzetközi jogi tanaiban” című írása, valamint Karácsony András „Kelsen és Verdross szerepe Bibó jogfelfogásának alakulásában” című tanulmánya.

A kötet harmadik része tartalmazza a nemzetközi és a magyar Kelsen-kritikák feldolgozását, valamint az epilógust. Az első fejezetben kapott helyet G. Fodor Gábor „Vagy-vagy. Kelsen vagy Voegelin” című írása, Frivaldszky János „Hans Kelsen természetjog-kritikájának cáfolatához” című tanulmánya, Pokol Béla „Hans Kelsen és Carl Schmitt vitájának alapgondolatai” című írása, Szigeti Péter „Jogrendfelfogások: Hans Kelsen és Roscoe Pound koncepciójának mai értéke” című tanulmánya, Visegrády Antal és Csizmadia Tamás „Hans Kelsen és a skandináv realizmus” című írása, Peschka Vilmos „Hayek contra Kelsen” című tanulmánya, valamint Györfi Tamás „A jog normativitása Hans Kelsen és Herbert Hart elméletében” című írása.

A második kritikai fejezetben olvasható Szabadsfalvi József „Egy kortárs magyar jogfilozófus reflexiói – Moór Gyula Kelsen-interpretációja” című tanulmánya, Zsidai Ágnes „Út a szubjektum felé – Hans Kelsen, Horváth Barna és Bibó István jogelméleti vitája a kényszerről” című írása, Szabadsfalvi József

„Valóban funkcionalista-e a tiszta jogtan? – Losonczy István Kelsen-kritikája” című tanulmánya.

Az epilógusban Varga Csaba „Hans Kelsen, a kontinentális jogi gondolkodás formaadója” című tanulmánya olvasható. A negyedik részt alkotó Appendix pedig Mezey Barna „Hans Kelsen és a jogtörténet” című írását tartalmazza, valamint a köszönetnyilvánítást, a tanulmányok eredeti megjelenéseit, a kötet szerzőinek felsorolását, illetőleg az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán tartott tudományos és szakmai rendezvények felsorolását.⁸

Az elkészült munka szerkesztése kiváló, tagolása lehetővé teszi a könnyű áttekintést. A tanulmányok gazdagon el vannak látva lábjegyzetekkel, és minden írás végén bőséges irodalomjegyzék található. Egyedül talán a kötet címe az, amit vitathatónak tartok. A tanulmányok valóban Hans Kelsennel kapcsolatosak, de ahogy az alcím sem redukálja a tartalmat a jogtudományára, indokolatlannak tartom címként Kelsen jogtudományának megjelölését. Egyrészt azért, mert a közölt esszék nem kizárólag Kelsen jogtudományáról szólnak⁹, másrészt pedig azért, mert nem merítik ki azt, hiszen annak számos elemét legfeljebb csak érintik, de semmiképpen sem tárgyalják kimerítően. A kötet tartalma tehát bizonyos tekintetben több, másfelől pedig kevesebb, mint amit a cím sugall. Természetesen irreális elvárás is volna Kelsen jogtudományának minden elemét egy könyvben külön-külön részletesen megvizsgálni, ezért úgy gondolom, hogy szerencsésebb lett volna a magyar (jog)tudomány Kelsen-reflexióit tartalmazó kötetnek az alcímében szereplő „Tanulmányok Hans Kelsenről” címet adni, ahogy egyébként a külföldön megjelent tanulmánykötetek is teszik.¹⁰

Nem vállalkozom az összes tanulmány részletes ismertetésére a jelen írásomban, noha megérdemelnék. Tekintettel azonban arra, hogy a könyv helye a legkiválóbbak között van, és kötelező olvasmány a jogtudomány majd' minden területén tevékenykedő embernek, csak három, önkényesen kiválasztott tanulmány bemutatására vállalkozom abban az őszinte reményben, hogy felkelthetem azok érdeklődését is ezen unikális kötet iránt, akik nem követik rendszeres figyelemmel a jogtudományi literatúrát, de érdeklődnek a jogelmélet, az alkotmányjog, a nemzetközi jog, az államtan, a politikai filozófia vagy a jogtudomány-történet iránt. Kiválasztásomat az indokolja, hogy Mádl Ferenc személyes tapasztalatból táplálkozó írása eddig nem ismert részletekkel gazdagítja a Hans Kelseb biográfiáját. Jakab András tanulmánya pedig összefoglalja mindazt a jogirodalmat, ami a kötetből azért maradt ki, mert szerzőik nem érhették meg az ezredfordulót. Aligha kétséges ugyanis, hogy az

---

⁸ Minthogy remélhetőleg még sok kiadást fog megérni a kötet, egy esetleges corrigenda mellékelése esetén javaslom a szerkesztőnek a szerzői névsort tartalmazó 820-821. oldalakon feltüntetni Paczolay Pétert is.

⁹ Nem szeretnék a jogtudomány önmeghatározásáról szóló vitába bocsátkozni, de számos egyébként páratlan értékű tanulmányt nem gondolok Kelsen jogtudományával foglalkozónak, legalábbis a kelsen-i meghatározás szerint. A jogtudomány önmeghatározásának problémái kiolvashatók a jogdogmatika mibenlétére választ kereső miskolci konferencia anyagából. Szabó Miklós (szerk.): Jogdogmatika és jogelmélet. Miskolc, 2007, Bíbor Kiadó. Nem kerül kimerítő tárgyalásra többek között a beszámítás tana, a jogi személyek kérdése, az alapszabály stb.

¹⁰ Lásd különösen: Richard Tur and William Twining (ed.): Essays on Kelsen. Oxford, 1986. valamint: Essays in honor of Hans Kelsen. Celebrating the 90th anniversary of his birth. California, 1971.

általára feldolgozott magyar jogtudomány-történet képviselői, jelesen Somló Bódog, Moór Gyula, Horváth Barna, Bibó István, valamint számos más jogtudós is meghívást kapott volna az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara által szervezett „Tiszta jogtan – tiszta jogtudomány” című konferenciára. Szabó Miklós tanulmányának bemutatását pedig azért tartom feltétlenül szükségesnek, mert Hans Kelsen elméletének olyan – a magyar jogirodalomban eddig fel nem tárt – területét vizsgálja meg páratlan részletességgel, amelynek kibogozása még ma is fejtörést okoz a jogtudomány számára, mert a tiszta jogtan rendszerének konzisztenciáját alapvetően kérdőjelezi meg.

I.

Mádl Ferenc Hans Kelsennel Kaliforniában történt személyes találkozását írja le esszéjében.¹¹ Az önéletrajzi írás páratlan értékét fokozza, hogy a szerző nemcsak Kelsen mindennapjaiba nyújt rövid bepillantást, hanem a korabeli magyar jogtudomány helyzetét is átfogó jelleggel, objektívan bemutatja. A szerző Albert Ehrenzweignak köszönhetően Hans Kelsennel való személyes megismerkedését, aki a University of California nemzetközi hírnévű professzora volt. Elsősorban a nemzetközi magánjog tudományával foglalkozott, de érdeklődése a civiliztikán kívül kiterjedt a jogtörténetre, az összehasonlító jogra, a jogpszichológiára és a jogfilozófiára is.¹²

Mádl Ferenc jogelméleti ismereteit Platón és Arisztotelész írásműinek olvasásával alapozta meg, s Hans Kelsenről csak elítélőleg hallott pécsi professzorától, Halász Páltól. Első találkozására a kelseni gondolatokkal Kislégyi Nagy Dénes tanárának volt köszönhető, aki figyelmébe ajánlotta az Allgemeine Staatslehre-t. Az antik bölcselőkön nevelkedett joghallgatót meglepte Kelsen módszertana, aki nemcsak hogy az erkölcsöt nem tárgyalta együtt a joggal, hanem a politikát sem, és még a társadalmi valóságot is kizárta vizsgálódása tárgyából. A tiszta jogtani módszer tehát nem pusztán az ókori görög szemléletmóddal szakított, hanem a szocializmus metodikájával is, amely a jogot az osztályharc megnyilvánulásának tekintette. Mádl Ferenc később a Reine Rechtslehre-t is elolvasta, hogy teljesebb képet kapjon az itthon negligált elméletről.

A Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia 1958-as brüsszeli kongresszusára még Eörsi Gyulát és Hajdu Gyulát kísérte a frissen végzett jogász, azonban az elmondott vétkesség nélküli felelősségről szóló előadással rögtön megnyerte a nemzetközi hírnévű Albert A. Ehrenzweig szimpátiáját. Ehrenzweig, a nemzetközi magánjog kaliforniai professzora, 1967-ben hívta meg Mádl Ferencet

---

¹¹ Mádl Ferenc: Találkozásom Hans Kelsennel. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó.

¹² Mádl Ferenc: Albert Ehrenzweig: Specific Principles of Private Transnational Law. In: Állam- és Jogtudomány 1971/1. sz. 416. o.

a Berkeleybe, összehasonlító polgári jogi előadás tartani. A szükséges jóváhagyásokat Szabó Imrétől és Eörsi Gyulától megszerezve, Kaliforniába utazott a Jogtudományi Intézet fiatal kutatója.¹³

Berkeleyben felváltva tartották fél órás előadásait Ehrenzweiggal. Ekkor vetette fel a professzor, hogy hívják meg az épp ott tartózkodó Hans Kelsent is előadásokat tartani. Így már hárman tartották az előadásokat, melyek után kávézás közben beszélgettek. Mádl nemcsak a nála huszonhét évvel idősebb Ehrenzweig őszinte barátságát nyerte el, hanem abban a páratlan megtiszteltetésben is része volt, hogy Hans Kelsen kétszer meghívta magához. Ezeken a beszélgetéseken Kelsen elítélően beszélt a kommunista országokról, ugyanakkor azonban heves érdeklődést mutatott munkáinak magyarországi visszhangját illetően. Beszélgetéseik angolul vagy németül folytak. Beszámol a szerző még Hans Kelsen beilleszkedési nehézségeiről¹⁴ is, amelyek a gyenge angol tudásának és az absztrakciótól idegenkedő amerikai jogászok értetlenségének voltak a következményei. Ehrenzweiggal szorosabb barátságba került Mádl Ferenc, így néhány évvel később Magyarországon láthatta őt viszont. Kelsennel azonban már nem találkozott többet. Itt érdemes megjegyezni, hogy a bemutatott Albert Ehrenzweig professzor volt az is, aki megszervezte Herbert Lionel Adolphus Hart és Hans Kelsen találkozását 1961-ben, Berkeleyben.¹⁵

Mádl Ferenc esszéjét a személyes tapasztalatok is kiemelik a Kelsenről szóló írások közül. Együtt olvasva a szerző amerikai útjáról írott más tanulmányaival, sajátos perspektívából láthatjuk, hogy mennyire különböző felfogásban közelítették meg a jogtudományt a tengerentúlon, és hogy milyen paradigmaticus kihívásokkal kellett szembenéznie a Kelet-Európából származó jogtudósoknak¹⁶ az Egyesült Államokban. Így nemcsak Kelsen munkásságát ismerhetjük meg közelebbről, hanem az arra ható tudományos légkört is.

II.

---

¹³ A szerző előadásokat tartott a New Yorkban Columbia University-n, az Ann Arborban a University of Michigan-en, Salt Lake Cityben a University of Utah-on, Boulderben a University of Colorado-n, Denverben a University of Denver-en, Austinben a University of Texas-on, San Franciscóban a Hastings Law School-on is. Lásd: Mádl Ferenc: Az amerikai jogi oktatásról és jogtudományról. Tapasztalatok és feljegyzések. In: Állam- és Jogtudomány. 1971/1. sz. 100. o.

¹⁴ Kelsent büszkeséggel fogadták Amerikában, de előadásait nehezen értették meg. Lásd: Mádl Ferenc: Az amerikai jogi oktatásról és jogtudományról. Tapasztalatok és feljegyzések. In: Állam- és Jogtudomány. 1970/1. sz. 102. o.

¹⁵ Herbert Lionel Adolphus Hart: Kelsen visited. In: Essays in Jurisprudence and Philosophy. Oxford, 1983, Clarendon Press.

¹⁶ Ne feledjük, Hans Kelsen Prágában született.

Jakab András tanulmánya¹⁷ Hans Kelsen magyarországi hatását¹⁸ mutatja be négy tudományterületen, három korszakra bontva.¹⁹ Az 1948-ig tartó első korszakban Somló Bódog, Moór Gyula, Hegedűs József, Ruber József, Zelenka István, Horváth Barna és Szabó József reflexióit vizsgálja meg.

Részletesen foglalkozik a szerző Somló Bódog és Moór Gyula Kelsen-kritikájával, ugyanakkor úgy vélem, hogy nem tulajdonít kellő figyelmet annak a kétélű kardnak, amivel Moór támadta a tiszta jogtant. Amíg ugyanis egyfelől ostromozza Kelsen szélsőséges normatívizmusát, addig másfelől a hipotetikus alapszabály és a joglépcsőelmélet bevezetését éppen a szociológiai felfogás irányába tett lépésként értékelte. Szerinte a valóban „tiszta” normatív szemléletnek – melyet Kelsen a tiszta jogtannak posztulál – csak az a felfogás felelne meg, amely a már kész jogszabályokat rendszerezi, nem törődve a jog keletkezésének kérdésével. Ez azonban a joglépcsőelmélet bevezetésével megdőlni kezd.²⁰ A joglépcsőelméletben egyébként is a jog változatlanlanságának paradoxonát látta, mivel a tiszta jogtan rendszerében akkor érvényes a jogi norma, ha egy másik jogi norma által meghatározott eljárásnak megfelelően jött létre, és tekintve, hogy Kelsen szerint az érvényesség a norma sajátos létmódja, Moór arra következtet, hogy a norma létrejötte és változtatása kizárólag a megalkotását, illetve változtatását előíró másik normán múlik. Ez pedig három okból problematikus. Egyrészt mert a jogváltoztatásban a tételes jogon kívül a kauzalitás is jelentős szerepet játszik, hiszen a jogváltoztatás valóságos történés, amit pedig a normatívizmus nem képes megragadni; azonkívül a változás is csak a „normatartalommal kapcsolatos kauzális elemeket” érintheti,²¹ ami a szigorú normatívizmus számára szintén érinthetetlen. Másrészt mert a jogi norma jog általi létrehozatala vagy változtatása *circulus vitiosus*hoz vezet, ezért a jog létrehozásának ilyenén kizárólagos tételes jogi meghatározottsága egy sor problémát, úgymint önmaga létrejöttét, az eredeti jogkeletkezést vagy a jogrendszer teljes összeomlását, valamint az illegitim, forradalmi jogalkotást nem válaszol meg.²² A jogváltozást a tisztán normatív szemlélet azért is akadályozza, mert „lehetetlen is a jog változásának a megmagyarázása, ha a jogot pusztán normának tekintjük, mert hiszen minden norma fogalmánál fogva időtlen, már fogalmánál fogva kívül esik az okozatos valóság síkján, semmi köze sincsen se térhez, se időhöz, se változáshoz”.²³ Eszerint tehát a jognak változatlanlanság kellene

---

¹⁷ Jakab András: Hans Kelsen magyarországi fogadtatása. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó.

¹⁸ Jakab András a tanulmánya elején Kelsen magyarországi recepcióját említi. Tekintettel azonban arra, hogy a befogadott gondolatokkal nagyjából azonos az elutasítottak mértéke, kétséges, hogy recepciónak nevezhető-e a magyar jogelmélet reakciója a kelsen hatásra.

¹⁹ A szerző magát is a kelsen módzerek követőjének tartja. Jakab András: A magyar jogrendszer szerkezete. Pécs, 2007, Dialog-Campus. Korábban a joglépcsőelméletéről írt hosszabb tanulmányában foglalkozott a tiszta jogtannal. Lásd: Jakab András: A joglépcsőelmélet problémái (In: *Regula Iuris*. Miskolc, 2004. szerk.: Szabó Miklós)

²⁰ Moór Gyula: Tiszta Jogtan. In: *Magyar Jogi Szemle*. 1935/4. sz. 136-137. o.

²¹ Moór Gyula: A jogi normák változásának problémája. In: *Athenaeum*: 1924/10. sz. 2.o. valamint 4.o.

²² Moór Gyula: i.m. 7.o. valamint Moór Gyula: *Jogfilozófia*. 208-209.o.

²³ Moór Gyula: A jogi normák változásának problémája. 1.o., valamint Moór Gyula: A jogerő problémája és a jogrendszer lépcsőzetes tagozódásának teóriája. 93.o.

lennie, ami pedig nyilvánvalóan ellentmond annak – állapítja meg Moór –, hogy a „tárgyi értelemben vett jog időhöz kötött érvényességgel bír, vagyis változik”.²⁴

Mélyrehatóan vizsgálja Jakab András a kelsen elmélet és módszertan Horváth Barnától származó bírálatát, kitérve a pozitivista felfogás és a purifikációs törekvés kritikájára is. Hozzátehetjük még a szerző elemzéséhez, hogy Horváth Barna a korábban Moór Gyula által reflektálatlanul hagyott jogelméleti dualizmust is ellenezte. Szerinte azért hibás tételezés a tárgyi jog és alanyi jog azonosítása, mert a tárgyi jog a kötelezettségek mellett szabályozza az alanyi jogokat is.²⁵ Horváth-ra ugyanis nagy hatással volt Ereky István alanyi jogokról írott monográfiája.²⁶ Ereky azonban nem az alanyi kötelezettségek miatt veti el az alanyi és tárgyi jog azonosságát, hanem mert szerinte a monizmusban testet öltő formalizmus kiszolgáltatottá teszi az egyént az államhatalommal szemben.²⁷

Szemléletesen bemutatja a szerző Bibó István Kelsen-értékelését, s közte azt a burkolt kritikát is, melyet Bibó a korabeli jogelméletet összegző írásában fogalmaz meg egykori tanárával, későbbi kollegájával szemben. Eszerint a tiszta jogtan formalizmusa az alapnorma feltételezésével végül mégiscsak azonos alapra helyezkedik, mint a természetjog, mégha nem is etikai, hanem logikai megalapozottsággal is.

A szocializmus magyarországi berendezkedésétől a rendszerváltásig tartott a tiszta jogtan hatásának második időszaka, Jakab András korszakolásában. Ekkor a nem marxista jogtudósok háttérbe szorultak, és Szabó Imre teljes diszkreditációt eredményező kritikája után közel tíz évig említésre sem méltatták Kelsent, s utána is szinte csak Peschka Vilmos normaelméleti írásai foglalkoztak a tiszta jogtannal, kritikai megközelítésben.

Kelsen „The Communist Theory of Law” című írására válaszolt Szabó Imre a „Hans Kelsen és a Marxista jogelmélet” című esszéjében, amelyben a szocializmusról szerzett ismeretek hiányos voltát veti Kelsen szemére, és emellett megragadva az alkalmat a riposztra, kritizálja logikai formalizmusát, a fasizmussal való szimpátiáját, és hogy a normakeletkezés társadalmi okait kizárja vizsgálódásából.²⁸

A szerző kitér Peschka Vilmos Kelsen-kritikájára is, majd bemutatja Varga Csaba úttörő szerepét a tiszta jogtan új megközelítésében. Varga Csaba volt az, aki kiemelte Kelsent a szocializmus általi elszigeteltségből, és a korszakban elsőként már nem kritikai céltáblának használta, hanem mintegy újra felfedezte a

---

²⁴ Moór Gyula: A jogi normák változásának problémája. 1.o.

²⁵ Horváth Barna: A jogelmélet vázlat. 138.o.

²⁶ Horváth Barna: Ereky István: A tárgyi és alanyi jogok dualizmusa. Az alanyi közjogok rendszere. In: Társadalomtudomány: 1928/6-8. 431-435.

²⁷ Ereky István: Az alanyi közjogok rendszere. Pécs, 1928. 22.o.

²⁸ Szabó Imre szerint Kelsen jogelmélete idealista, mert módszertani okokból kizárja a vizsgálódásából a norma keletkezését. „Jogelméletének kiindulópontja a semmiből születő norma.” (Szabó Imre: Hans Kelsen és a marxista jogelmélet. In: Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelmületről. Budapest, 1963. szerk.: Szabó Imre). A „tiszta” normatív szemlélet a joglépcsőelmélet bevezetésével megdőlt Szabó szerint.

hazai jogelmélet számára.²⁹ Neki köszönhető a Tiszta Jogtan Bibó-féle fordításának korrekciója és kiadása, valamint több más Kelsen-tanulmány magyar nyelven történő megjelentetése.³⁰ Ma a legvitatottabb pontok a kelsen műben az újkantiánus módszer, a radikális értékrelativizmus, a jogértelmezés, a jogi logikához való tisztázatlan viszony és a joglépcsőelmélet.³¹ Pozitív visszhangot kapott a jogtudományi értéksemlegesség és a jogrend hatékonyságáról vallott gondolatai – mondja Jakab. Ma már sokan idézik Kelsent, így tehát a korábbi elszigeteltséget a magyar jogelméleti irodalomban kiemelkedő idézettség váltotta fel.

Hans Kelsen nemzetközi jogi elméletével foglalkozik Jakab tanulmányának második tematikus része. E téren a főbb kritikai pontok a szuverenitástan, a nemzetközi jog elsődlegessége, a bellum justum tana és az egyének nemzetközi jogalanyiséga volt. A bírálatok „egyrésről a trianoni béke miatti általános csalódásból” származtak – írja Jakab András. Itt ellent kell mondanom a szerzőnek, nézetem szerint ugyanis a tudományos kritikák megfogalmazásában semmilyen szerepet nem játszott a „trianoni trauma”. Kelsen denegálásának oka pusztán a nemzetközi jog tudományának korabeli állásában, főként a sérthetetlen szuverenitás tiszteletében gyökerezik, amit pedig az állam felfogása determinált. A „nemzet szétszakítására” való hivatkozást, továbbá a „magyar-román optáns”-ügyre, a „Pázmány Péter Tudományegyetem”-ügyre és a „Csáky-, Esterházy- és Pajzs”-ügyre történő utalást csak mint érvrendszerük egyik elemét használták fel a magyar szerzők, nem pedig az elutasítás iniciatívái voltak. A viszony tehát, álláspontom szerint éppen fordított Kelsen elutasítása és a reálpolitikai konstelláció között, mint ahogy Jakab állítja. Az utóbbit használták fel ugyanis az előbbi indokolásaképpen, és nem fordítva.³²

A korábbiakhoz képest újszerű kritikát csak a Bibó István fogalmazott meg – folytatja Jakab András. Bibó bírálta a Kelsen normatanából következő „bellum iustum”-tant. Szerinte ugyanis a nemzetközi jog alapja nem az alapnorma, hanem hogy az államok elismerik egymást, és ennek során a nemzetközi jogra hivatkoznak.

A tárgyalt háború előtti korszak nemzetközi jogtudományához szükséges még hozzáfűzni, hogy a Kelsent e területen elsőként kommentáló Buza László a korbelti uralkodó elméletnek megfelelően (amely a nemzetközi jog tagadásából lassan ment át a voluntarista felfogásba) tagadta az államokat akaratuk ellenére is

---

²⁹ Varga Csaba: Kelsen Tiszta jogtana tegnap, ma és holnap. In: Jogtudományi Közlöny: 1989/1. sz.

³⁰ Hans Kelsen: Tiszta Jogtan. Budapest, 2001. ford.: Bibó István; Hans Kelsen: Jogi pozitivizmus és a természetjog doktrínája (In: Jog és Filozófia. Budapest, 2001. szerk.: Varga Csaba); Hans Kelsen: Tiszta Jogtan és az analitikus jogelmélet (In: Jog és Filozófia. Budapest, 2001. szerk.: Varga Csaba); Hans Kelsen: Értékítéletek a jogtudományban (In: Jog és Filozófia. Budapest, 2001. szerk.: Varga Csaba); Hans Kelsen: A jog mint sajátos társadalmi technika (In: Jog és Filozófia. Budapest, 2001. szerk.: Varga Csaba)

³¹ A joglépcsőelméletre lásd: Jakab András: A joglépcsőelmélet problémái (In: Regula Iuris. Miskolc, 2004. szerk.: Szabó Miklós)

³² Erre utal többek között Marton Géza 1916-os tanulmánya a nemzetközi jogról. Marton Géza: A nemzetközi jog jogiségének kérdéséhez. Budapest, 1916.

kötő objektív nemzetközi jog létét.³³ Irk Albert pedig a tradicionális dualizmus védelmezőjeként bírálta Kelsent. Irk fő érve az volt, hogy mivel a nemzetközi jogi normák részben állami akaratnyilvánítás útján, részben pedig „nemzetközi akarat”³⁴ útján jönnek létre, ezért „mindaddig, amíg a jogilag megszervezett nemzetközi hatalom ki nem alakul, az állami és államközi jog két egymás mellé rendelt jogrendszer marad”.³⁵ A két jogrendszer különbözőségét támasztja alá az is, hogy köztük „éles ellentétek vannak”³⁶, mert lehetnek egyes állami aktusok a belső jog szerint érvényesek, ugyanakkor a nemzetközi joggal ellentétesek. Irk szerint az egyének nemzetközi jogi jogalanyiséga is tévedés. Egyrészt azért, mert a nemzetközi jogot az egyes államok hozzák létre, így az csak államokat kötelezhet és jogosíthat, s az alattvalókat csak az állam belső normaalkotó aktusa által kifejezett állami akarat kinyilvánítása jogosíthatja vagy kötelezheti. Tévedés másrészt azért, mert a nemzetközi jogi normák címzettje maga az állam, nem pedig annak szerve, hiszen az, adott szervi cselekvésében csak az államot képviseli.³⁷ Hasonló nézeten volt Weninger László, aki bár szembeállította a két jogrendszert, egymásra hatásukat már elismerte, mert egyrészt – mint Struppot idézve kifejti – a nemzetközi jog kötelezheti az államokat bizonyos belső jogalkotásra, másrészt az állami bíróságok által átvett „államközi jog” hallgatólagosan állami jog lesz. „Az államközi jog sohasem töri át ipso iure az állami jogot, hanem amennyiben nemzetközi jogalanyokat kötelező nemzetközi jogszabályokról van szó, egy kötelező iuris vinculumot mond ki az államközi jognak állami jogba való átöntési kötelezettségével. Államközi és állami jog tehát egymástól különálló, mégis egymásra ható jog anélkül, hogy az egyik a másikkal szemben primátust gyakorolna. A Kelsen-féle nemzetközi jog elsőbbsége csak posztulátum.”³⁸ Horváth Barna egyik 1927-es cikkében egyetért Kelsennel a nemzetközi jog elsőbbségében. Az annak alapjául szolgáló alapnorma érvényességéhez azonban a faktikus érvényesülést is megkívánja.³⁹

Kelsen nemzetközi jogi tanainak a szocializmus alatt nagy jelentőséget tulajdonítottak – írja Jakab András. Tudományos konferenciát is szerveztek, melynek apropója Kelsen azon megállapítása volt, hogy az ENSZ szervei értelmezés útján szabadon alakíthatják az Alapokmány rendelkezéseinek jelentését. A konferencián bírálták Kelsennek a jogalkotó akaratáról tett megállapításait is. Az egyik felszólaló szerint ennek nyilvánvaló célja a tőkés érdekek elleplezése volt. Bírálták továbbá a nemzetközi jognak Kelsen által posztulált elsődlegességét is.

---

³³ Buza László: A nemzetközi jog jogi természete. In: Magyar Jogi Szemle: 1922/7. sz. 392-395.o. Itt kell megjegyezni az a érvelésmódot, ami a pozitivistá Kelsent, és a voluntarista Búza Lászlót jellemezte. Mindketten azzal védték elméletüket, hogy a másiknak kell bizonyítania állításait. Vö. Hans Kelsen: Tiszta Jogtan. 83-84.o. valamint Buza László: A nemzetközi jog jogi természete. In: Magyar Jogi Szemle: 1922/7.

³⁴ Irk Albert: Az új nemzetközi jog I. Budapest, 1923. 16-19.o.

³⁵ Irk Albert: Az állami és államközi jog viszonya. In: Jogtudományi Közlöny: 1923/20. sz. 156.o.

³⁶ Irk Albert: A nemzetközi jog tudománya: 27. o.

³⁷ Irk Albert: A nemzetközi jog tudománya. 31.o

³⁸ Weninger László Vince: Az új nemzetközi jog. Budapest, 1927. 23.o.

³⁹ Horváth Barna: A nemzetközi jogközösség alkotmánya. In: Magyar Jogi Szemle. 1927/1. 44-46.o.

Úgy vélem, a korszak nemzetközi jog tudományát valójában nem is annyira Kelsen írásai izgatták, mint inkább az Egyesült Nemzetek működése. Az ugyanis nem a szocialista blokk kedvének megfelelően működött.⁴⁰ Ennek kritikája csapódott le a nemzetközi jog tudományában is, hogy a kapitalizmus elleni harcban minél több – nem fegyveres – frontot nyissanak. Erre utal többek között Haraszti Györgynek 1953-ból származó, „A burzsoá jog az amerikai imperializmus szolgálatában” című kötet ismertetése, amelyben nem nevezve ugyan néven Kelsent megjegyzi, hogy „a világállam és az államok feletti nemzetközi jog agresszív elmélete az amerikai imperializmus fegyverei között, mely arra irányul, hogy erősítse a monopolizáció pozícióit a népek forradalmi és nemzeti szabadságmozgalmainak elnyomására irányuló kísérleteiben”, fontos szerepet játszik az amerikai imperialista törekvések jogi áruhába öltöztetésében.⁴¹ Haraszti egy 1960-ból származó másik írásában Kelsennek a nemzetközi szervezetek jogalanyiságára vonatkozó megállapításait bírálja.⁴²

A nemzetközi jog tudományának magyar képviselői az 1970-től kezdve már egyes részletekben egyet is értettek Kelsennel, Valki László pedig már „kiváló polgári jogbölcseletnek” nevezi. A rendszerváltozás után viszont mintha ki ment volna a divatból Kelsen, a nemzetközi jogi tárgyú összegző művek rendszerint csak említést tesznek róla.

Jakab András tanulmányának harmadik tematikus része Hans Kelsen alkotmányjogi és államjogi tételeinek magyarországi hatásait vizsgálja. A II. világháború előtti tudományos élet figyelemmel kísérte Kelsen munkásságát, de annak elfogadását meggátolta a Szent Korona-tan, amely misztikus középkori elméletet nem volt szabad vitatni, különösen az 1930-as évektől.

Kiegészítve a Jakab által írtakat hozzátehetjük még, hogy a Kelsen által elítélt tradicionális álláspontot képviselő Ruber József, a bécsi iskolát diszkreditáló cikkében élesen megbírálja a kelseni elméletet. Meglátása szerint a bécsi iskola kiüresítette az állam fogalmát, amely így nem marad más, mint tartalom nélküli forma, államjogi pedig „légüres térben kergetett üres szappanbuborékok játéka”. Ezzel azonban tudománya tárgyát is megsemmisítette, mert a tiszta jogtan a módszertisztaság érdekében feláldozta az állam szubsztrátumát.⁴³ Jog és állam viszonyát illetően is mérsékeltbb állásponton van Horváth Barna. Egyetért Kelsennel abban, hogy a jog voltaképp jogközösség, de abban már nem, hogy ez azonos az állammal, mert Kelsen felfogása – mint mondja – sem az állami hatáskör teljességét, sem területiségét, sem személyi jellegét nem tarthatja különlegesen jellemzőnek, tehát az állam ismérveit

---

⁴⁰ Itt elsősorban Kína ENSZ Biztonsági Tanácsbeli képviseletének kérdésére, a BT ezt követő eljárására, valamint az Acheson-határozatra gondolok, amelyek előrevetítették annak lehetőségét, hogy a Szovjetunió nélkül is működik az ENSZ. Ezen eseményeket nem mellelleg a Koreai háború követte.

⁴¹ Haraszti György: J. A. Korovin (szerk.): A burzsoá jog az amerikai imperializmus szolgálatában. In: Szovjetjogi cikkgyűjtemény. Budapest, 1953. 427. o.

⁴² Haraszti György: A nemzetközi szervezetek jogalanyisága. In: Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Budapest, Tankönyvkiadó. 1960. 47. o.

⁴³ Ruber József: Jogtudomány és világnézet. In: Athenaeum: 1924. 11.o.

viszonylagosakká teheti.⁴⁴ Elismeri ugyanakkor, hogy az állam és a jogközösség között nincs abszolút különbség, relatív ismérvek alapján azonban el lehet határolni az államot. A területi jogközösségek közül a nemzetközi jogi autonómia, a viszonylag teljes hatáskör emeli ki az államot. A territorialitás a második ilyen ismérv, amely szerint az államterület elvileg kizárólagos. A harmadik megkülönböztető jegy pedig az államnép.⁴⁵ Vas Tibor logikai ellentmondást vél felfedezni a tiszta jogtan rendszerében, ugyanis amíg Kelsen egyrésztől azonosítja az államot a jogrenddel, másrésztől elismeri, hogy ez csak a centralizáció bizonyos fokát ért jogrendre vonatkozik, szükségképpen következik ebből, hogy jogrend létezhet még az állammá alakulás előtt is. Így tehát jog és állam nem lehetnek teljesen azonosak.⁴⁶

A negyedik tematikus részként tárgyalt kelsen politikai filozófiát a két világháború között pozitív bírálatok is érték. A II. világháború után Moór nyomán terjedt el Kelsen demokrácia felfogása, 1948 után azonban megszakadt a demokráciáról való érdemi diskurzus.

Jakab András tanulmánya valódi hiányt pótló mű. Nemcsak Kelsen magyarországi fogadtatását dolgozza fel példátlan részletességgel, hanem egyben a XX. századi magyar jogelmélet egy sajátos metszetét is bemutatja. Írása végén felsorolt irodalom bősége önmagában is megkapó, és alapos kutatómunkáról tanúskodik. A roppant informatív és részletgazdag tanulmány csaknem teljes körűen feldolgozza Hans Kelsen magyarországi hatástörténetét. Mindezek alapján kétségek nélkül állítható, hogy a szerző módfelett értékes munkával gazdagította a magyar Kelsen-irodalmat.

III.

Szabó Miklós tanulmányában⁴⁷ a tiszta jogtan normalogikához fűződő tisztázatlan viszonyát járja körül, hogy a külföldi irodalomban már ismert problematikával a magyar olvasóközönséget is megismertesse. A szerző érdeme, hogy munkájában nemcsak Kelsen normaelméletének változásairól ad átfogó képet, hanem a normalogikai irányzatok módszereit is körvonalazza, s egyben alternatívát is kínál a konzisztencia felé vezető útkeresésben. Mindemellett olyan általános normalogikai kérdéseket is felvázol, mint hogy létezik-e, illetve lehetséges-e egyáltalán normalogika. Szabó megvizsgálja Kelsen logikára vonatkozó felfogását és annak változásait, valamint a tiszta jogtan logikáinak minősülő kérdéseit. Kelsen eltérő megállapításait négy stádiumban vizsgálja, a négy fő műve mentén.

---

⁴⁴ Horváth Barna: A jogelmélet vázlata. Máriabesenyő; Gödöllő, 2004. szerk.: Cs. Kiss Lajos. 250.o.

⁴⁵ Horváth Barna: i.m. 175-177.o.

⁴⁶ Vas Tibor: A tiszta jogtan és a szemléleti jogelmélet. In: Szellem és Élet: 1936/4.sz. 251.o.

⁴⁷ Szabó Miklós: Hans Kelsen „normalogikája”. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó.

Hans Kelsen a halála után megjelent *Allgemeines Theory des Normen* című munkájában vizsgálta meg és vetette el kategorikusan egy általános normalogika lehetőségét. Az idáig vezető út alatt azonban többször is változott az álláspontja. A *Tiszta Jogtan* első, 1934-es kiadásában még alkalmazhatónak találta a klasszikus logikát a normákra, negyvenöt évvel később azonban már a normalogika lehetősége ellen érvel. A logika ugyanis – mondja – csak igazságértékkel rendelkező állításokra alkalmazható. A normák viszont nem állítások, hanem tárgyiasságok, és igazságértékük sincs. A sztenderd logika lehetőségeit sorra véve megállapítja, hogy nincs olyan alkalmazási mód, ami képessé tenné azokat a normák formalizálására. Az újabb normalogikai felfogásokat pedig azzal hátrítja el, hogy azok összekeverik a normafunkciókat a normák tárgyával. A normáknak ugyanis más funkciójuk is van, mint amit a három klasszikus deontikus operátor (parancsolás, megengedés, tiltás) lehetővé tesz. A logika kirekesztése a normák világából a kelseni normaelméletet irracionálisként való megbélyegzését eredményezte.

Felteszi a kérdést Szabó Miklós, hogy vajon normalogikát művel-e egyáltalán Kelsen. Igenlő választ ad, mert vizsgálódásával megteremtette a kapcsolatot jog és logika között a *Tiszta Jogtan* második kiadásában bevezetett *Sollsatz* fogalmával. A *Sollsatz* a *Tiszta Jogtan* első kiadásában a *Rechtssatz*-ként szereplő jogtételnek felel meg, amely immár rendelkezhet igazságértékkel.⁴⁸ A *General Theory of Law and State*-ben azonban már elveti ezt, mert a norma addig egységes fogalmán belül megkülönbözteti a normát mint parancsot a leíró értelemben vett jogi szabálytól.⁴⁹ Ehhez képest a *Tiszta Jogtan* második kiadásában viszont megint azt írja, hogy minden normához tartozik egy normaproponció, aminek van igazságértéke.⁵⁰ Az ellentmondást Kelsen „akarati fordulata” oldja fel az *Allgemeines Theory des Normen*-ben azzal, hogy a normát kizárólag akarati aktus jelentésének tartja. Minthogy a logikát csak gondolati aktusok jelentésekénti állításra mondja alkalmazhatónak, kizárja a jog és logika kapcsolatának lehetőségét. Roppant szemléletesen mutatja be Szabó, ahogy Kelsen végigjárja a normalogikai vizsgálódások „szenvédéstörténetét”.

Kelsennek a logika és norma viszonyára vonatkozó felfogása változásának bemutatása után a szerző sorra veszi a *tiszta jogtan* logikáinak minősülő problémáit. Elsőként az általános normából az individuálisra való következtetést vizsgálja meg, bemutatja, hogyan jutott el Kelsen a normák logikai következtetése lehetőségének kezdeti elfogadásától annak kizárásáig.

Másodikként tárgyalja a normák közti ellentmondás lehetőségét. Itt ugyancsak az általános megengedhetőségtől jut el Kelsen egy jóval cizelláltabb megközelítéshez, amely szerint a logika nem alkalmazható a normákra, mert azok

---

⁴⁸ A *Rechtssatz*-konceptióra lásd: Wilson, A.: The imperative fallacy in Kelsen's theory (In: *The Modern Law Review*: 1981/3. sz. 271-272. o.

⁴⁹ Lásd továbbá: Herbert Lionel Adolphus Hart: Kelsen visited. In: *Essays in Jurisprudence and Philosophy*. Oxford, 1983, Clarendon Press. 287-295. o.

⁵⁰ Lásd továbbá: Paulson, Stanley L.: Kelsen's Legal Theory: the Final Round (In: *Oxford Journal of Legal Studies*: 1992. vol.12. sz. 270-273.o.

nem állítások, hanem tárgyiasságok, ezért közöttük logikai ellentmondás nem is lehet. Logikai ellentmondás csak állítások között fordulhat elő, amelyek közül az egyik igaz, a másik hamis. Ezzel szemben normakonfliktus esetén azonos proposíciójú normafunkciók kollidálnak, ám ilyenkor nem mondható, hogy az egyik norma érvényes, a másik nem, hanem mindegyik érvényes marad. A konfliktus feloldásának módja azonos a normaalkotással, vagyis akarati aktus kell hozzá.

Harmadik logikai problémaként a normák mibenlétét vizsgálja Szabó Miklós. A norma szerepe a Tiszta Jogtan első kiadásában a tények értelmezési sémája. Ezzel szemben Kelsen a *General Theory of Law and State*-ben már akaratnyilatkozatként definiálja, a Tiszta Jogtan második kiadásában pedig az akarati aktus jelentéseként. Posztumusz művén fenntartja a norma akarati aktus jelentésekénti szerepét, azonban elkülöníti a gondolati aktus jelentésétől, ami az állítás. Magát az akarati aktust is tovább cizellálja, amikor megkülönbözteti annak jelentését a tartalmától. Mindemellett maga az akarati aktus jelentése is új értelmet nyer, ugyanis szemben a Tiszta Jogtan második kiadásával, az már nem az emberek által neki tulajdonított értelem, hanem az aktus mentális tartalma.

Végül a normák funkcióit és típusait veszi szemügyre a szerző. A norma funkciója a Tiszta Jogtan első kiadásában az állam szerveihez intézett parancs a szankcióalkalmazásra, valamint a jogalkotás és –alkalmazás egyidejűsége folytán egyben felhatalmazás is normaalkotásra. A *General Theory of Law and State*-ben egy újabb funkcióval bővül a norma, mégpedig a megengedéssel.⁵¹ Az immár három normafunkció a Tiszta Jogtan második kiadásában válik normatípussá azáltal, hogy minden akarati aktus külön normát keletkeztet. A teljes akarati fordulat után, minthogy norma csak akarati aktusból keletkezhet, Kelsen az *Allgemeines Theory des Normen*-ben a korábbi három normatípusból csak egyet hagy meg, mégpedig a parancsolást. A másik két típus ugyanis az akarati aktus után egy parancsolást is feltételez, így azok a parancsolás közvetett esetei. E mellé azonban felvesz Kelsen egy új normatípust is, ez a derogációt, amely a normakonfliktus feloldására hivatott akarati aktus jelentése.

Kelsen viszonya a logikához Szabó Miklós meglátása szerint körben forgás, mert a mindig felbukkanó inkonzisztencia-problémák forrása a logikai inkonzisztencia. Kelsen azonban ezeket részben logikai ismereteinek alacsony foka miatt nem képes megoldani. Mivel csak az alethikus logikában gondolkodott, és azt nem tudta alkalmazni a tiszta jogtanra, magát a logikát utasította el, helyett hogy valamely alternatív logikával próbálkozott volna. Elméletének ebből fakadó inkonzisztenciáját fokozta a kései munkáiban megnyilvánuló „akarati fordulat”. Az ugyanis nemcsak hogy nem hozta közelebb a logikához jogtanát, hanem újabb próbatételek elé állította azt. A normák tárgyiassággá minősítésével ledöntötte a

---

⁵¹ Szabó Miklós a megengedést néhol egy funkciónak nevezi, máshol pedig megkülönböztetve az erős és gyenge megengedettséget két külön funkciónak. A magam részéről egy funkciónak tartom a megengedettség mindkét formáját, mivel funkciójuk szerint ugyanarra vonatkoznak, csak más irányból. A kelsen-i erős és gyenge megengedettségre lásd továbbá: Joseph Horowitz: *Law and logic*. Wien, 1972, Springer Verlag.

korábbi jogtételelméletet, és a normából következtetés lehetőségének kizárásával kétségessé tette magát a jogalkalmazást.

A gyakran változó és végig önellentmondásos viszony norma és logika között a szerző szerint Kelsen jogászat-értelmezése változásának következménye. A „scientia iuris”-ként felfogott tiszta jogtudomány, az „ars iuris”-ként felfogott gyakorlati jogtudomány, és jog helyességét kutató „prudencia iuris” másban látta a jogászat feladatát, ezért más nézőpontból közelített a tiszta jogtanhoz. Kelsen tehát – írja Szabó –, nem az elméletét változtatta meg, hanem „csak” nézőpontját, de ez elég volt ahhoz, hogy az önmagában is ellentmondásos elméletét még jobban összezavarja.

IV.

A bemutatott tanulmánykötet széles bepillantást enged Hans Kelsen életművébe, és a rá vonatkozó reflexiókba. Mindenki haszonnal forgathatja, ezért ajánlom minden érdeklődőnek e kötetet, amely kétségkívül páratlan a maga nemében. Csak remélhető, hogy a megkezdett hagyománynak mihamarabb lesz folytatása, és hasonlóan színvonalas és értékes munkát tarthat kezében az olvasó a jogtudomány valamely más kiemelkedő személyiségéről. Ismertetésemet a Magyar Filozófiai Társaság „Jogfilozófia” című vitaülésén elhangzott felszólalással kezdtem, és soraimat egy ugyanott elhangzott másik felszólalással zárom, amelyet Zempléni Elemér fogalmazott meg, és annak tartalmával a legmélyebben egyetértek: „A szellem birodalmában a jogfilozófia tud a jog számára értékes helyet biztosítani és a száraz jogtétel-halmaz helyett a jognak egy magasabb, értéktelibb létrendet biztosítani.”⁵²

---

⁵² Zempléni Elemér hozzászólása a Magyar Filozófia Társaság 1942. december 1-jén tartott Jogfilozófia című vitaülésén. In: Athenaeum: 1943/2. 175.o.

Tóth J. Zoltán

Jogértelmezési módszerek a bírói gyakorlatban

A jog elméletének és gyakorlatának talán legfontosabb közös szegmense a jogértelmezés témaköre; nincs olyan neves elméleti szerző, jogfilozófus, jogbölcsész vagy mélyebb összefüggéseket feltárni igyekvő gyakorlati jogász, akinek ne lenne elgondolása arról, mi alapján és mi módon történik *ténylegesen* a bírói döntéshozatal. Hogyan születik meg valójában a bíró fejében az az ítéleti verzió, amely végül döntése alapjául szolgál; milyen jogalkalmazási lépcsőkön keresztül és milyen pszichológiai úton jut el a bíró a keresetlevél elolvasásától az ítéleti indokolás megszövegezéséig; mennyiben határozza meg ezt a pszichológiai döntési utat a történeti tényállás, és mennyiben a jogi normákra való odafigyelés; mennyiben tekinthető a döntés meghozatala és a döntés igazolása a jogalkalmazás két, logikailag egymásra épülő fázisának, vagy mennyiben és milyen mértékben független az utóbbi az előbbitől: olyan kérdések ezek, melyek a jogról való gondolkodás kialakulásától kezdve foglalkoztatták a jogászokat és a jog iránt érdeklődő laikus bölcselőket. E rendkívül tág problémakör egyik jól körülhatárolható része a jogértelmezés módszereinek témaköre, vagyis az arra a kérdésre adandó válasz keresése, hogy a bíróságok milyen metódusok segítségével állapítják vagy állapíthatják meg egy jogi rendelkezés értelmét, ha az adott norma szövege nem világos, vagy annak alkalmazhatósága a konkrét eset konkrét körülményei fényében nem egyértelmű.

Jelen tanulmányban először röviden bemutatjuk, hogy a jogértelmezési módszerek elmélete hogyan fejlődött, illetve hogy kik voltak azok a főbb szerzők, akik meghatározó álláspontot foglaltak el a jogértelmezés metódusainak klasszifikációjában, és melyek voltak azok a főbb kutatások, amelyek megpróbálták feltárni a jogalkalmazási eljárások során használt interpretációs eszközöket (és természetesen azt is, hogy pontosan milyen eszközök jelenlétét tapasztalták a bírói döntéshozatal során); majd esszénk második részében ismertetjük azokat az eredményeket, amelyeket egy kifejezetten e célból, nevezetesen a magyar felsőbb bírósági jogértelmezés során *ténylegesen* használt módszerek feltérképezése céljából 2009-ben lefolytatott kutatásunk során tártunk fel.

A jogértelmezési módszerek elméletének fejlődése

A jog értelmezése iránti igény nem minden jogrendszer sajátja; a fejlődés legkezdetlegesebb fokán álló szokásjogi alapú jogrendszerek, amelyekben a szóbeliség és a közvetlen (parancs-, és nem normaalapú) szabályozás dominált, még nem kívánták meg a jogi rendelkezések értelmezését. Még akkor sem vetődött fel a jog explicit értelmezése iránti igény, amikor a szokásjog írásba foglalása megtörtént, mert ezek a kompilációk még mindig pusztán a szóbeli úton, illetve a tényleges és általánosan követett gyakorlat folytán létrejött előírások írott formájú összefoglalásai voltak, nem pedig egy tudatos normaalkotó hatalomnak az életviszonyok és emberi magatartások bizonyos körére a jövőre nézve általánosan kötelezővé tett normatív aktusai.¹ A jog értelmezésére csak onnantól kezdve volt szükség és lehetőség, amikortól megjelentek a kifejezetten jogként alkotott, generális jellegű kötelező erővel bíró *írott* jogi normák. Ekkortól beszélhetünk a jog érvényesülésének két olyan elkülönülő szakaszáról (a jogalkotásról és a jogalkalmazásról), amelyek közé beékelődik egy mindkettőtől független írott normaszöveg, amely mint a jogalkotó szabályozási szándékának objektiválódott és alkotójától függetlenedett terméke közvetít a jogalkotó és az ítélkező bíró között, és csak ekkortól válik szükségessé az, hogy a jogalkalmazó – a normaszöveg mint nyelvi képződmény immanens többértelműségével és homályosságával² szembesülve – megpróbálja feltárni a póre törvényszövegnek az eléje kerülő konkrét esetre vonatkoztatható valódi értelmét.

Az írott normák általi magatartásszabályozás technikája kialakulásának a kezdetén még az ókori jogrendszerek közül legfejlettebbnek tekintett római jogban is (és azt követően még nagyon sokáig) csak két, meglehetősen diffúz jogértelmezési „módszert” különböztettek meg: a nyelvtani/szó szerinti értelmezést, valamint a méltányosságon alapuló (egyébként sokszor csak

---

¹ Vö.: Maine, Henry Sumner: Az ősi jog összefüggése a társadalom korai történetével és kapcsolata a modern eszmékkel. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988, 17-22. o.!

² Herbert Hart ezt az immanens homályosságot, amely a „határesetek” tömegében szükségképpen érvényesül, „a jog nyitott szövedékének” („*open texture of law*”) nevezte. Hart szerint a jogi normaszövegnek mint nyelvi jelenségnek mindig van egy „központi magja”, amely az ún. paradigmikus eseteket öleli fel; ám van egy olyan bizonytalan holdudvara is, amelynek az eseteiben nem lehet egyértelműen előre meghatározni, hogy az általános osztályozó fogalmakkal dolgozó jogszabálysöveg rendelkezése kiterjed-e az adott konkrét esetre, vagy nem. („Az általános kifejezésekben nyújtható útmutatásnak ... határa van, s ez a nyelv természetében rejlik. ... A természetes nyelvek megszüntethetetlenül nyitott szövedékűek. ... A jog nyitott szövedéke azt jelenti, hogy az előforduló magatartásoknak ... vannak olyan területei, ahol sok mindennek a kialakítását a bírókra vagy a hivatalos személyekre kell hagyni, akik a körülmények fényében esetről esetre teremtik meg a változó súlyú, versengő érdekek közötti egyensúlyt.” /Hart, Herbert Lionel Adolphus: A jog fogalma. Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 149., 151. és 159. o./)

„logikainak” nevezett)³ interpretációt. Így az értelmezési vitákban tulajdonképpen az a két szélső álláspont csapott össze, hogy „igazságtalan” vagy „helytelen” eredményre vezető szó szerinti értelem esetén a jogbiztonság és kiszámíthatóság érdekében ragaszkodjunk-e a norma szó szerinti értelmének alkalmazásához, vagy az eseti igazságosság szempontjait figyelembe véve, valamilyen magasabb rendű cél érdekében térjünk-e el attól, és hozzunk-e inkább egy „helyesebb”, méltányosabb, valamely szubsztantív érték képviselőjét felvállaló döntést.⁴ A közép- és az újkorban természetesen számos különböző összefoglalás született a (jogértelmezés problémájához sokszor csak esetlegesen kapcsolódó) jogi argumentáció során felhasználható érvekről, topikai maximákról, érvelési fogásokról (ezek egy részét ma mint joglogikai formulákat ismerjük), de ezek az érvek esetlegesen voltak, és nélkülözték a rendszert. Egészen a XIX. századig nem volt olyan markáns elmélet, amely koherensen feltárta és bemutatta volna a jogértelmezés gyakorlatban használt különböző módszereit; Friedrich Carl von Savigny volt az első, aki „System des heutigen Römischen Rechts” című művének 1840-ben megjelent I. kötetében a főbb metódusokat röviden definiálta, elhatárolta azokat egymástól, és rendszerbe foglalta őket. Savigny szerint az értelmezésnek négy fő módszere van: a nyelvtani, a logikai, a rendszertani és a történeti értelmezés.⁵ A nyelvtani értelmezés (*interpretatio grammatica*;⁶ „*das grammatische Element der Auslegung*”) a szavak, kifejezések, mondatok és a szöveg, valamint a nyelvi kapcsolóelemek általános, az adott nyelvet jól ismerő hétköznapi ember által az adott szónak, kifejezésnek stb. tulajdonított jelentését tárja fel; a logikai értelmezés (*interpretatio logica*; „*das logische Element [der Auslegung]*”) a gondolkodás formális szabályait, logikai törvényszerűségeit használja annak megállapítására, hogy egy jogi normaszöveg mit (és mit nem) jelent; a rendszertani értelmezés⁷ (*interpretatio systematica*; „*das systematische Element [der Auslegung]*”) révén az alapján vonható le következtetés egy jogi rendelkezés értelmére nézve, hogy az hol helyezkedik a jogi normák rendszerében, milyen típusú, rendeltetésű jogi normák veszik azt körül; a történeti értelmezés (*interpretatio historica*; „*das historische Element [der Auslegung]*”)

---

³ Vö.: Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960, 100., 124., 146. és 153. o.!

⁴ E dilemmának az ókori és a középkori gondolkodást átható jellegére lásd: Vékás Lajos: A magánjog gazdasági elemzése. Állam- és Jogtudomány, 1998/1-2. szám, 3-19. o. (különösen pedig e tanulmány I., a 3.-tól a 6. oldalig terjedő részét); a római jog egykorú felfogására pedig részletesebben lásd: Maine: i.m. 39-58. o.!

⁵ Savigny, Friedrich Carl von: System des heutigen Römischen Rechts. Erster Band. Berlin, 1840, 213-214. o.

⁶ Savigny maga a latin elnevezéseket az értelmezés módszereinek („elemeinek”) bemutatása során nem használta.

⁷ Savigny még nem a ma „bevettnek” számító (és az ebben a tanulmányban is követett) sorrendben tárgyalta az értelmezési módszereket, hanem előbb, harmadikként az értelmezés történeti „elemével” foglalkozott, és csak ezt követően, negyedik módszerként definiálta a szisztematikus értelmezést.

során pedig annak segítségével próbáljuk meghatározni a törvényszöveg valódi jelentését, hogy (feltehetőleg) mi volt a jogi normát megalkotó egykorú törvényhozó szándéka az adott rendelkezéssel.⁸ Végül meg kell említeni, hogy a Savigny-féle négyes később (főként Rudolf von Jhering „Der Zweck im Recht” című munkája, illetve Philipp Heck és az ún. „érdekkutató jogtudomány” /*Interessenjurisprudenz*/ nyomán) kiegészült egy ötödik interpretációs módszerrel, a teleologikus értelmezéssel, melynek révén az alapján közelíthetünk egy normaszöveg tényleges értelméhez, hogy mi (volt) az adott jogszabály objektív célja, társadalmi rendeltetése, vagyis hogy mi (volt) az a funkció, melyet az értelmezendő norma betölteni (volt) hivatott.

Az említett Savigny-féle felosztás, kiegészítve a teleologikus értelmezéssel⁹ közel másfél évszázadra meghatározta a jogértelmezési metódusokról való jogelméleti gondolkodást, olyannyira, hogy a legtöbben még ma is ezen klasszikus tipológia alapján szemlélik a jogi hermeneutika tudományát. Nem volt ez másképp az államszocializmus jogi irodalma legjelentősebb magyar képviselőjének, Szabó Imrének a felfogásában sem, aki a magyar jogi gondolkodás körében nemcsak a „hivatalos jogelmélet” megalapozójaként és legfőbb reprezentánsaként ismert, hanem úgy is, mint a jogértelmezés tudományának mindmáig legnagyobb hatású magyar művelője. E munkásságában pedig nem(csak) a szovjet jogtudomány eredményeire, hanem (elsősorban) Savigny nézeteire támaszkodott. Nagy német elődjéhez hasonlóan Szabó Imre is négyfajta jogi interpretációs módszert különböztetett meg, mégpedig (szintén épp úgy, ahogyan Savigny) a nyelvtani, logikai, rendszertani és történeti értelmezéseket.¹⁰ Még a Savignyt követő jogfejlődés eredményeképpen bevetté

---

⁸ Nagyon fontos, hogy Savigny szerint ezek a módszerek nem konkurálnak egymással, hanem kiegészítik egymást, vagyis adott esetben nem az egyiket *vagy* a másikat kell felhasználni, kiválasztva az aktuálisan legjobban alkalmazható módszert, hanem *mindet* igénybe kell venni, mert azok csak együtt képesek a szöveg értelmét hitelesen meghatározni (i. m. 125. o.); illetve a szöveg jelentését nem lehet mindig egzaktul megállapítani, ezért csak arra kell (de arra igenis kell) törekedni, hogy a szöveg gazdag jelentéstartományából a valódi értelemhez a lehető legközelebb kerüljünk (i. m. 216. o.).

⁹ Volt még egy értelmezési módszer, melynek használata a jogalkalmazás során (mint a római jogi *ius aequum* kései utódja) egyes szerzőknél követelményként időre időre felmerült: az ún. értékelő értelmezés. Ez a metódus különösen a *Wertungsjurisprudenz* („értékkutató jogtudomány”) virágzása idején volt elméletileg leginkább elfogadott, gyakorlati alkalmazását továbbá két másik, a jogot mint olyat kifejezetten a bírói eljárásban megtaláló jogtudományi irányzat, a német „szabadjogi iskola” (*Freirechtsschule*) és az egyesült államokbeli „jogi realizmus” (*Legal Realism*) hívei is elismerték és támogatták.

¹⁰ Szabó Imre definíciói szerint a nyelvtani értelmezés „a törvényszöveget annak szótani és mondattani értelmében, jelentésében elemzi, vizsgálja” (Szabó: i. m. 123. o.), vagyis „a nyelvi elemzést, azaz a jogszabályok szavainak és nyelvtani szerkezetének vizsgálatát nevezzük nyelvtani elemzésnek” (i. m. 127. o.); a logikai értelmezés (a következtetés szabályai mellett) „a formális logika alapelveinek, a gondolkodás alaptörvényeinek, továbbá a fogalomról (például fogalomképzésről), az ítéletekről, a bizonyításról stb. szóló szabályoknak alkalmazását is magában foglalja” (i. m. 161. o.); a rendszertani vagy szisztematikus értelmezés „a tételt más

vált teleologikus értelmezést is mellőzte;¹¹ összességében tehát (természetesen bizonyos mértékben a marxista-leninista ideológiába becsomagolva) mindenben követte ebbéli „mesterét”. Az egyetlen jelentősebb dolog, amiben (az említett ideológiai szempontokon túl) eltért tőle, hogy ezt a négy módszert kétfelé osztotta, és egy viszonylagos cezúrát, egy nem túl erős, de mégis létező belső választóvonalat látott egyrészt a nyelvtani és logikai értelmezések mint kizárólag a törvény szövegére magára koncentráló interpretációs módszerek, másrészt a rendszertani és történeti értelmezések mint a szövegen túli összefüggéseket is az értelmezésbe beemelő metódusok között.¹²

A bíró gyakorlat változása, a nemzetközi jog-összehasonlítás tudományának fejlődése és más jogrendszerek ítélkezési gyakorlatának megismerése, valamint az egyre újabb és újabb interpretációs technikák használata miatt azonban egyre inkább tarthatatlanná vált az értelmezési módszereknek a hagyományos négyre vagy ötre való redukálása; a szakirodalomban egyre általánosabbá vált az a meggyőződés, hogy a bíróságok a klasszikus metódusokon kívül más módszereket is igénybe vesznek egy kétes jelentésű jogszabály értelmének feltárása során. Részben ennek megismerése végett, általában véve pedig az európai kultúrkörbe tartozó különböző jogrendszerek jogalkalmazási gyakorlata tényleges működését meghatározó törvényszerűségek és sajátosságok feltárása érdekében a nyolcvanas években létrejött egy nemzetközi jogtudóscsoport, az ún. „Bielefeldi Kör” („*Bielefelder*

---

jogtétellel, valamely jogintézménnyel, az egész törvénnyel, törvénykönyvvel, az adott jogággal, sőt az egész jogrendszerrel összevetve vizsgálja, a jogtétel helyéből s az említett módon más jogszabályi elemekkel való összevetésből következtet a vizsgált norma tartalmára, lényegére, értelmére” (i. m. 171. o.); végül a történeti értelmezés során a jogszabályt „a jogon túlmutató történeti összefüggésekben kell vizsgálni” (i. m. 200. o.), amelyhez hozzátartozik egyrészt az *occasio legis*, a törvény „apropója” (vagyis az a konkrét esemény vagy helyzet, ami a törvény megalkotásának szükségességét kiváltotta), másrészt a *ratio legis*, a törvény „értelme”, harmadrészt pedig annak a megállapítása is, „hogy hogyan <<fejlődött>>, gazdagodott a jogszabály tartalma annak megalkotása óta” (i. m. 223. o.).

¹¹ Szabó Imre szerint a teleologikus értelmezéssel feltárható jogszabályi cél valójában a történeti értelmezés révén megállapítható jogalkotói akarat része, ezért „a történeti elem mellett nincs is szükség külön teleologikus értelmezés felvételére” (Szabó: i. m. 231. o.).

¹² „A nyelvtani és a logikai ... értelmezés ... a jogszabályt tulajdonképpen még csak önmagában, más jogszabályoktól elszigetelve, az adott jogágból és jogrendszerből kiemelve, végül pedig még a társadalmi összefüggésektől is távoltartva vizsgálja. ... [a] nyelvtani és a logikai értelmezés után valaminő cezura következik, s e választóvonalon túl esik a jogszabály ... nagyobb összefüggéseinek vizsgálata, jogrendszerbeli helyének, társadalmi összefüggéseinek elemzése. Ezért az értelmezési művelet ... első foka mellett, amelyben az értelmezés módszerének nyelvtani és logikai elemét alkalmazzuk, beszélnünk kell annak egy második, az alsó fokhoz képest *magasabb fokáról*.” (I. m. 168. o.; kiemelés az eredetiben – T.J.Z.) Szabó Imre ugyanakkor – Savignyhoz hasonlóan – hangsúlyozza, hogy ugyan „e módszertani elemek alkalmazásában van bizonyos egymásutániség; ez azonban nem jelent annyit, mintha bármely elem, vagy néhány elem önmagában alkalmas lehetne a jogszabály tartalmának feltárására, avagy a következő elemre csak akkor kerülhetne sor, ha az előző nem vezetett eredményre. Eredményre csak a teljes módszer vezethet.” (I. m. 233. o.)

Kreis”),¹³ amely elhatározta, hogy Robert Summers irányításával és vezetésével egy rendkívül részletes, az ítélkezési gyakorlat tulajdonképpen minden lényeges szegmensére kiterjedő nemzetközi kutatást folytat le, amely révén – többek között – megállapítható lesz, hogy az európai kultúrkörbe tartozó országok bíróságai milyen jogértelmezési módszereket használnak, milyen típusú érvekre hivatkoznak egy jogértelmezési probléma feloldása során. E felmérés eredményeit 1991-ben jelentették meg; eszerint összesen 11 olyan érv van, amit a kutatásban megvizsgált országok felsőbíróságai a jogszabály-értelmezés során kisebb-nagyobb rendszerességgel figyelembe vesznek, vagyis amelyek alapján az adott konkrét esetben nem világos tartalommal szabályozó törvény(ek) valódi jelentését feltárják.

Ezt a 11 módszert négy nagyobb csoportba sorolták be az alapján, hogy milyen kontextusba helyezve értelmezzük a jogi normák szövegét.¹⁴ Ez lehet egyszerű nyelvi kontextus, amely esetében a szöveg valamely általános vagy speciális nyelvtani jelentését tárjuk fel; a társadalmi-jogi szerkezet kontextusa, amikor azon jogintézményi környezet vagy működő joggyakorlat alapján

---

¹³ A csoport megalakulásának előzménye az 1983-as helsinki Jogfilozófiai és Társadalomfilozófiai Világkongresszus (*IVR World Congress in Philosophy of Law and Social Philosophy*) volt, melyen felvetődött néhány résztvevőben, hogy fel kellene térképezni a kortárs bírói jogalkalmazás állapotát. Három év *ad hoc* jellegű kutatás után, 1986-ban fordult igazán komolyra a dolog, amikor is e jogtudósok elhatározták, hogy az ítélkezés bizonyos aspektusaira vonatkozóan egy módszeres kutatást kell lefolytatni, úgy, hogy mindenki a saját hazája igazságszolgáltatásának működési sajátosságait térképezi fel. (Vö.: McCormick, Neil D. – Summers, Robert S. /ed./: *Interpreting statutes: a comparative study*. Dartmouth Publishing Company, Aldershot [etc.], 1991, XI-XIII. o.) Végül kilenc ország jogtudósai végezték el (az 1990-es évig bezárólag) saját országaik ilyen szempontú empirikus vizsgálatát, amely államok (illetve azok jogtudósai) kiválasztásánál azt a szempontot is figyelembe vették, hogy a jelentősebb jogrendszerek mindegyike, illetve a különböző típusba sorolható minden (európai kultúrkörhöz tartozó) jogrendszer egy-egy képviselője bekerüljön ebbe a mintába. Ennek alapján Argentína, az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Németország, Franciaország, Olaszország, Svédország, Finnország és Lengyelország felsőbírósági jogalkalmazási gyakorlatát vizsgálták meg, közte a jogszabály-értelmezés során felhasznált érveket. (I. m. 1-2. o.) A „felsőbíróságok” („*higher courts*”) fogalmát tágra értelmezték, beleértve nemcsak az egyedüli legfelsőbb bíróságot, hanem az egy adott ügyben legmagasabb szinten döntéshozatalra jogosult összes fórumot, továbbá a nem végső fokon ítélkezni jogosult fellebbviteli bíróságokat is; e vizsgálatból azonban kizárták az alkotmánybíróságokat, illetve általában véve az alkotmányértelmezést, mert azok a kutatók szerint más logika és más érvek mentén működnek, mint a rendes bírósági jog(szabály)-értelmezés (i. m. 13-14. o.). (Jogszabályokon /„*statutes*”/ tehát nemcsak a törvényeket értették, hanem minden, valamely absztrakt normaalkotó hatalommal rendelkező állami szerv által alkotott, az állampolgárokra kötelező és a bírósági jogalkalmazás során felhasználható normatív aktust, vagyis a pozitív jog bármely elemét, törvényt, rendeletet, egyéb tételes jogi normákat is. /I. m. 10-11. és 25. o./) Végül az „értelmezés” fogalmát mint a vizsgálat tárgyát annak legszűkebb értelmében (*sensu stricto*) fogták fel, kifejezetten a kétes értelmű jogszabályszövegek valódi jelentésének megállapítását értve ezalatt (i. m. 12-13. o.).

¹⁴ Vö.: i. m. 26. o.!

határozzuk meg a jogszabály értelmét, amely az egyes tételes jogi rendelkezéseket körülveszi; a jogszabály céljának kontextusa, amely (figyelemmel a jogalkalmazás következményeire) a nyelvi egységek közötti értékelő választás elé állítja a bírót a kérdéses értelmű jogszabály adott esetre vonatkozó jelentésének megállapítása során; és a jogalkotó szándékának kontextusa, amely arra kényszeríti a jogalkalmazót, hogy figyelembe vegye a törvényhozó explicit vagy implicit szándékát, vagyis azt a szubjektív akaratot, amely őt az adott jogi rendelkezés meghozatalára vezette. Ennek alapján a Summers vezette kutatói kör a jogértelmezés során a bíróságok által felhasznált vagy felhasználható 11 érvet négy nagy kategóriába sorolta be:¹⁵ az első csoportot (I.) a nyelvi érvek („*linguistic arguments*”), a másodikat (II.) a rendszertani érvek („*systemic arguments*”), a harmadikat (III.) pedig a teleologikus/értékelő érvek („*teleological/evaluative arguments*”) alkotják, míg a negyedik (IV.) azt a jogalkotó szándékán alapuló („*argument from intention*”) módszert tartalmazza, amely az előbbi három csoport egyikébe sem tartozik bele, vagyis az ezen három előbbi kategória feletti, azokon átnyúló („*transcategorical*”) érveléseket foglalja magába.

Az I. csoportot alkotó nyelvi érvekhez (értelmezési módszerekhez)¹⁶ két konkrét metódus (1-2.) tartozik: egyrészt a hétköznapi jelentés szerinti értelmezés¹⁷ (1.), másrészt a technikai (szakmai) jelentés szerinti értelmezés¹⁸ (2.). Az előbbi alkalmazásával azt a „nyilvánvaló jelentést” („*obvious meaning*”) igyekszünk feltárni, amelyet a kérdéses normában használt hétköznapi szavak mindennapi értelme alapján az adott nyelvet hétköznapi szinten beszélő ember annak tulajdonítana. Abban az esetben, ha a hétköznapi jelentés többféle eredményre vezető értelmezést is megengedne, akkor a leginkább elfogadottat, a legnyilvánvalóbbat kell alkalmazni; ha pedig ez nem dönthető el, akkor abban az értelemben kell az adott rendelkezést felfogni, amely értelmet a többi módszer felhasználása valószínűvé tesz mint a tágabb kontextusnak leginkább megfelelőt.¹⁹ Az utóbbi érv ezzel szemben nem a hétköznapi, hanem valamely speciális szakmai jelentésre épít; ekkor egy adott szónak, kifejezésnek olyan értelmet tulajdonítunk, amelyet egy adott szakmában jártas ember annak mint *terminus technicus*nak, mint különleges szakmai jelentéssel bíró szónak, kifejezésnek tulajdonítana. Ez a szakmai értelem a jogértelmezés során leggyakrabban a jogi szakmai értelmet jelenti, de előfordulhat, hogy egy különös területet szabályozás alá vonó jogi norma ezen terület szakszavait használja, így

---

¹⁵ Vö.: i. m. 21. és 512-515. o.!

¹⁶ A továbbiakban az „érv” és az „értelmezési módszer” kifejezéseket szinonimákként használom.

¹⁷ „*The argument from ordinary meaning.*”

¹⁸ „*The argument from technical meaning.*”

¹⁹ Vö.: i. m. 464. és 512-513. o.

az értelmezést is ezen (nem jogi) szakma *terminus technicus*ainak fényében kell elvégezni.²⁰

A II. kategóriába tartozó „rendszereti érvek” körében²¹ Summersék hat konkrét értelmezési módszert (3-8.) helyeztek el: a kontextuális-harmonizációs értelmezést²² (3.), a „precedensek szerinti” értelmezést²³ (4.), az analogikus értelmezést²⁴ (5.), a logikai-fogalmi értelmezést²⁵ (6.), az általános jogelvek szerinti értelmezést²⁶ (7.) és a „szokásjogi” értelmezést²⁷ (8.). A kontextuális vagy harmonizációs interpretáció esetében egy adott jogi rendelkezés jelentését a jog rendszerén belül elfoglalt helye alapján tárjuk fel. Ennek során figyelembe vehetjük azon paragrafus (szakasz) más részeit, ahol az értelmezendő jogi rendelkezés szabályozásra került; ugyanazon jogszabály más, releváns paragrafusait; továbbá azokat a vonatkozó egyéb jogi normákat is, amelyek értelmezhetik a kérdéses jogszabályhelyet.²⁸ ²⁹ A „precedensek szerinti” értelmezés (mint arra a – továbbiakban nem feltüntetett – idézőjel is utal) valójában nem pusztán a *common law* jogrendszerekre jellemző precedensek figyelembe vételét jelenti az értelmezés során, hanem általában véve a korábbi bírósági ítéletek indokolásai által elvégzett törvényértelmezést. Ezekre pedig gyakran az jellemző, hogy nem egy-egy konkrét, korábbi releváns bírói döntést hoznak fel a homályos szövegű jogi norma tényleges értelmének feltárása érdekében, hanem ilyen korábbi döntések *sorozatát*; vagyis valójában nem (csak) a szó szoros értelmében vett „precedensekre” hivatkoznak, hanem a kérdéses jogi rendelkezésre vonatkozó teljes ítélkezési gyakorlatra (is). Az érv lényege mindenesetre mindkét esetben ugyanaz: a bíróságok az adott jogszabályhelyet úgy értelmezik, ahogyan azt egyéb, hasonló tényállással rendelkező korábbi esetek eldöntése során más bíróságok is értelmezték, vagyis a későbbi hasonló ügyekben döntő ítélkező szervek mintaként a korábbi bírói döntéseket használják fel az adott jogértelmezési probléma eldöntéséhez.³⁰

---

²⁰ Vö.: i. m. 464. és 513. o.!

²¹ A nyelvi érveken kívüli összes többi érv (így a rendszeretaniak is) valójában három funkciót tölthetnek be: vagy megerősíthetik a jogszabály által használt szavak hétköznapi vagy technikai (azaz szó szerinti) jelentését; vagy ezen nyelvi jelentéssel szemben valamely más értelem alkalmazásának helyességét támaszthatják alá (azaz „leronthatják” a szó szerinti értelmet); vagy pedig tisztázhatják a homályos nyelvi-nyelvtani jelentéssel bíró szavak, kifejezések, mondatok valódi értelmét. (Vö.: i. m. 465. o.!)

²² „*The argument from contextual-harmonization.*”

²³ „*The argument from precedent.*”

²⁴ „*The argument from analogy.*”

²⁵ „*Logical-conceptual argument.*”

²⁶ „*The argument from general principles of law.*”

²⁷ „*The argument from history.*”

²⁸ Mint látható, ez tulajdonképpen azonos a Savigny-féle felosztás rendszereti értelmezésével.

²⁹ Vö.: i. m. 464-465., 466-467. és 513. o.!

³⁰ Vö.: i. m. 467., 487-490. és 513. o.!

Az analogikus értelmezés esetében (amelyet Summersék kifejezetten mint „törvényi analógiát” / „arguments based on statutory analogies”³¹ nevesítik, ám amelyen valójában a kiterjesztő értelmezést mint az interpretáció *eredményét* értik)³² egy jogi normát egy más, hasonló tárgykört szabályozó releváns jogi norma fényében értelmezzük, úgy, hogy ez utóbbi értelme az előbbi norma által szabályozott esetre is kiterjedjen.³³ ³⁴ A logikai-fogalmi értelmezés során egy adott jogi fogalomnak az adott jogrendszerben általában elismert, a jogtudomány által részletesen kidolgozott és bevett jelentését alkalmazzuk minden olyan esetben, amikor az adott jogi fogalom valamely jogszabályban megjelenik.³⁵ Itt tehát az értelmezés művelete által a fogalmi koherenciára törekedünk a jogrendszerben, és nem formállogikai érveket alkalmazunk a szövegben benne rejlő, de nem explicit jelentés feltárása érdekében (mint ahogy a Savigny által definiált *interpretatio logica* alkalmazása révén tennénk). Az általános jogelvek szerinti értelmezés esetében a Bielefeldi Kör szerint vagy a korábbi bírói ítéletek (részbeni) alapjául szolgáló, a „helyes” jogértelmező döntést lehetővé tevő szubsztantív erkölcsi elveket, vagy az egész jogrendszert meghatározó (általában alkotmányjogi szinten is elismert) általános elveket, vagy egy-egy jogág széles körben alkalmazott generálklauzula jellegű szabályait használjuk fel egy konkrét rendelkezés valódi („helyes”) jelentésének feltárása érdekében.³⁶ A „szokásjogi” (Summersék szavaival: „történeti”) értelmezés során pedig a kérdéses jogi norma jelentése az alapján határozandó meg, hogy egyrészt az alkotás körülményeinek figyelembe vétele révén milyen célú, rendeltetésű jogszabály jött létre;³⁷ másrészt hogy ezen jogi rendelkezéshez utólag, annak hosszú évek alatti alkalmazása folyamán milyen jelentés, milyen, a jogászság egésze körében elfogadott és megszilárdult értelem tapadt (beleértve ebbe a bíróságok által tulajdonított értelmet, a bevett doktrinális jelentést és azt is, hogy az így kialakult értelem a jogalkotónak is megfelelt, ellenkező esetben az alapul fekvő norma szövegét megváltoztatta volna).³⁸ ³⁹

---

³¹ Vö.: i. m. 465. o.!

³² Ennek megfelelően ez az érv valójában felöleli az összes többit is, mert bármelyik másik argumentum felhasználható ahhoz, hogy két törvényi rendelkezés valódi értelmének „szignifikáns” hasonlóságát megállapíthassuk.

³³ Vö.: i. m. 467. és 513-514. o.!

³⁴ Ebben az értelemben valóban igaz az az állítás (amely egyébként, az analógia valódi értelmének fényében aligha lenne védhető), hogy ez a fajta érv valamilyen fokban a vizsgált országok mindegyikében elismert és alkalmazott. (Vö.: i. m. 467. o.!)

³⁵ Vö.: i. m. 465., 467. és 514. o.!

³⁶ Vö.: i. m. 465., 467-469. és 514. o.!

³⁷ Ennek az érvnek az elhelyezése azonban zavaros, az ugyanis – mint látni fogjuk – épp úgy tartozik a 10., a jogszabály célja szerinti értelmezéshez is.

³⁸ Vö.: i. m. 465., 469. és 514. o.!

³⁹ Mint látható tehát, ez egy meglehetősen diffúz, sokrétű érv, amelyben teleologikus, történeti (a jogalkotó szándékának feltárásán alapuló), szubsztantív, jogfogalmi és egyéb érvek elemei is keverednek.

A III. csoport a teleologikus és értékelő érveket öleli fel, összesen kettőt (9-10.): a jogszabály célja szerinti értelmezést⁴⁰ (9.) és a szubsztantív értelmezést⁴¹ (10.). Az előbbi az értelmezésre szoruló jogi norma más módszerekkel megállapítható potenciális jelentései közül annak alkalmazását rendeli el, amely az adott norma céljához, társadalmi rendeltetéséhez, az általa betölteni hivatott funkcióhoz a legjobban igazodik, amely azokat (a jogalkalmazás várható faktuális következményeit is tekintve) a leginkább szolgálja.⁴² ⁴³ Az utóbbi pedig azon értékek közvetlen felhasználását kívánja meg a jogértelmezés során, amelyek a kérdéses jogi rendelkezésre, illetve általában a jogrendszer mikénti kialakítására és felépítésére hatással vannak vagy voltak. Ilyenek lehetnek bizonyos közvetlen erkölcsi, politikai, gazdasági vagy társadalmi megfontolások, azaz olyan szempontok, melyek az adott jogi norma vagy az egész jogrendszer elvi alapjait jelentik.⁴⁴ Végül a IV. nagy kategória a jogalkotó szándéka szerinti értelmezés,⁴⁵ amely mint a többi kategória érvein átnyúló módszer jelenti önmagában a 11. interpretációs módszert. Ez a jogalkotó szándékát kutatja, vagyis azt, hogy mit szeretett volna elérni a törvényhozó a jogszabály ilyen szöveggel történő megalkotásával; és azért tekinthető a többi kategóriához tartozó érvek „feletti” érveknek, mert azok mindegyikét felöleli. Ennek során tehát a bírót az kell, hogy kérdezze, hogy milyen jelentéssel kívánta a jogalkotó az általa az adott törvénybe foglalt szavakat, kifejezéseket felruházni, milyen jogi kontextusba akarta elhelyezni a kérdéses rendelkezést, hagyatkozni kívánt-e a bírói jogértelmezés korábbi eredményeire, szeretne volna-e, ha analogikusan értik és alkalmazzák az általa alkotott jogszabályt, és így tovább.⁴⁶

E 11 módszeren túl a Bielefeldi Kör szerint van még néhány lehetséges érv, amit azonban a gyakorlatban ritkán alkalmaznak; ezek a végrehajtó szerv által a törvénynek tulajdonított értelem szerinti értelmezés, a jogi dogmatikai értelmezés és a hipotetikus jogeseteken alapuló értelmezés.⁴⁷ Az első esetben a bíróság olyan értelmet tulajdonít a törvénynek, amelyet egy kifejezett értelmező rendelkezés keretében egy, az adott törvény alkalmazására rendelt adminisztratív hatóság (akár absztrakt módon, akár egy konkrét eset megoldása kapcsán, de mindenképpen elvi jelleggel) maga is annak tulajdonított. A jogi dogmatikai interpretáció keretében konkrét jogtudományi munkákat, meghatározott jogtudósok kifejezetten megnevezett értekezéseit, kommentárjait használjuk fel a

---

⁴⁰ „*The argument from (statutory) purpose.*”

⁴¹ „*The argument from substantive reasons.*”

⁴² Vö.: i. m. 469. és 514. o.!

⁴³ Ez a módszer valójában nem más, mint a Savigny-féle négyes felosztást követő doktrinális fejlődés során kialakuló teleologikus értelmezés.

⁴⁴ Vö.: i. m. 469-470. és 514-515. o.!

⁴⁵ „*The argument from intention.*”

⁴⁶ Vö.: i. m. 21., 470-471., 515., 522-525. o.

⁴⁷ Vö.: i. m. 473-474. o.!

törvény valódi (jogi) jelentésének feltárásához.⁴⁸ Végül a hipotetikus jogeseteken alapuló értelmezés során a bíró azt veszi figyelembe, hogy egy adott döntés milyen mögöttes hatással járna olyan esetekben, amelyek ugyan még nem merültek fel megoldandó problémaként a jogalkalmazás során, de a jövőben potenciálisan felmerülhetnek; ekkor a jogalkalmazó feladata értelemszerűen az, hogy olyan döntést hozzon (olyan értelmet tulajdonítson a kérdéses jogszabálynak), amelynek másodlagos-harmadlagos következményei ezekben a további, esetlegesen előforduló esetekben is vállalhatóak lesznek.⁴⁹

A Bielefeldi Kör módszertani megállapításai alapján az újabb magyar irodalomban Pokol Béla volt az, aki a jogértelmezés magyarországi állapotát elsőként megvizsgálta és elemezte, lehetővé téve azt, hogy releváns következtetéseket vonhassunk le a kortárs magyar bíróságok által *ténylegesen* alkalmazott jogi interpretációs metódusokról. Ehhez a kutatáshoz gyakorlatilag a Summersék által felállított módszertani klasszifikációt vette alapul, amelyen csak néhány apróbb módosítást hajtott végre.⁵⁰ Így egyrészt a logikai-fogalmi értelmezés helyébe kifejezetten a főbb formállogikai maximák használatán nyugvó „joglogikai értelmezést” tette,⁵¹ tulajdonképpen visszahozva ezzel a Bielefeldi Kör analíziséből gyakorlatilag kimaradt,⁵² eredeti Savigny-féle *interpretatio logicát*;⁵³ másrészt a „szokásjogi” értelmezést („jogi

---

⁴⁸ Ez a módszer valójában sok hasonlóságot mutat a szavak jogi technikai jelentésére építő (a Summers-féle klasszifikációban 2. metódusként bemutatott) értelmezéssel.

⁴⁹ Itt a Bielefeldi Kör tulajdonképpen az *argumentum ad absurdum* joglogikai maximáját fogalmazta meg.

⁵⁰ Pokol Béla: A jogértelmezés alapjai. Magyar Jog, 1999/11. szám, 641-649. o.

⁵¹ I. m. 643-645. o.

⁵² A „gyakorlatilag” módosító szó arra utal, hogy e maximák közül egyet, igaz, más elnevezés alatt, mégis csak elismert (bár a praxis számára kevésbé fontos) értelmezési eszköznek tartottak: az *argumentum ad absurdum* érvét ugyanis befogadták, bár egyrészt nem a 11 fő metódus között, másrészt nem ezen a néven, hanem úgy, mint a „hipotetikus jogeseteken alapuló értelmezést”.

⁵³ Ennek kapcsán nyolc olyan formállogikai érvelési fogást mutat be, amelyek alapján a kétes értelmű jogszabályszövegek jelentése feltárható, és amelyekre való hivatkozás mint a mindennapi józan ész alapján való döntés akceptálható. Ilyen az *argumentum a contrario*, mely szerint ha egy életviszonyt (tényállást) a jog szövege valahogyan szabályoz, akkor ezen életviszony (x) komplementerére ($nem-x$) az adott rendelkezéssel (x') ellentétes jogi rendelkezés ($nem-x'$) lesz irányadó; az *argumentum a simili*, mely szerint ha egy adott életviszonyra van valamilyen jogi szabályozás, akkor ez a jogi norma az ehhez az életviszonyhoz releváns tényállási elemeiben hasonló életviszonyra is irányadó (kiterjeszhető) lesz; az *argumentum a minore ad maius*, mely azt mondja ki, hogy ha egy kisebb súlyú, volumenű, hatású stb. emberi magatartás tiltott, akkor egy annál súlyosabb stb. magatartás is tiltott kell, hogy legyen, akkor is, ha ez utóbbiról a jogszabály szövege explicite nem rendelkezik; az *argumentum a maiore ad minus*, mely az előbbi reciprok iránymutatásaként arra vezeti a bírót, hogy ha a tételes jog egy súlyosabb, nagyobb volumenű, kiterjedtebb hatású stb. magatartást megenged (nem tilt), akkor az ennél enyhébb stb. magatartást is szükségképpen megengedi (nem tiltja), még ha ezt már nem is mondja ki a törvény kifejezetten; az *argumentum ad absurdum*, mely a más interpretációs módszerek segítségével megállapítható jelentések

doktrinális/jogdogmatikai értelmezés” elnevezés alatt) leszűkítette annak egy belső szegmensére, az adott jogszabályhoz hozzátapadt dogmatikai értelemre (és beleolvastotta ebbe a Summerséknél alárendelt jelentőségüként tárgyalt /a 11 fő módszerbe be sem férő/ jogi dogmatikai értelmezést);⁵⁴ harmadrészt pedig a szubsztantív értelmezésből kiemelte annak két legfontosabbnak tartott részterületét, és önálló módszerként fogalmazta meg azokat mint „az alkotmányos alapjogok/alapelvek fényében való értelmezést”,⁵⁵ illetve mint „a jog mögötti etikai értékek fényében való értelmezést”.^{56 57}

E módszerek gyakorlati igénybe vételének magyarországi elterjedtségét megvizsgálandó egy kiterjedt kutatást folytatott le,⁵⁸ melynek során hatszáz, a Bírósági Határozatok című folyóiratban megjelent ítéletet (a továbbiakban egyszerűen csak: BH-t) elemzett abból a szempontból, hogy a döntéshez szükséges jogértelmezési probléma megoldása, a homályos szövegű jogszabály értelmezése során milyen interpretációs módszereket milyen gyakorisággal alkalmaz a magyar Legfelsőbb Bíróság. Hogy ezen metódusok használatának időbeli eltolódásait is követni tudja, ezeket a BH-kat három különböző időszakból: 1977-ből, 1988-ból és 1998/1999-ből merítette; így a kutatás során nyert adatokból a társadalmi-politikai és a jogi környezet markáns változásainak hatásaira is következtetni tudott.⁵⁹ Pokol e vizsgálat során a következő főbb eredményekre jutott.

---

közül annak az elvetését rendeli el, amelynek alkalmazása abszurd, lehetetlen, ellentmondó vagy nyilvánvalóan nemkívánatos következményekre vezetne. Továbbá idetartoznak Pokol szerint az ún. „lerontó formulák”, melyek abban nyújtanak a bíró számára segítséget, hogy ha két vagy több, ugyanarra az életviszonyra (tényállásra) vonatkozó konkrét jogszabályi rendelkezés ellentmondásban állna egymással, akkor ezt a belső jogi normakollíziót hogyan kell (célszerű) feloldani. Ezek közé tartozik a *lex superior derogat legi inferiori*, vagyis az az elv, miszerint a jogforrási hierarchiában magasabb szinten álló szabály lerontja az alacsonyabb szintűt; a *lex specialis derogat legi generali*, tehát hogy a különös életbeli esetekre alkotott speciális szabály lerontja a kérdéses életviszonyokat általános jelleggel szabályozó generális jellegű normát; és végül a *lex posterior derogat legi priori*, mely azt mondja ki, hogy a későbbi szabály lerontja a korábbi, vagyis hogy két, azonos életviszonyt eltérő módon szabályozó jogi rendelkezés közül mindig a legújabb, az időben legfrissebb az irányadó.

⁵⁴ I. m. 646. o.

⁵⁵ I. m. 647. o.

⁵⁶ I. m. 647-648. o.

⁵⁷ E kettébontás miatt lett a Bielefeldi Kör 11 főbb metódusából Pokol Béla kutatása során 12. Ezek, szintén Pokol megfogalmazásában, tehát a következők: 1. hétköznapi-szószerinti értelmezés; 2. speciális-technikai szószerinti értelmezés; 3. kontextuális értelmezés; 4. joglogikai értelmezés; 5. a precedensek fényében értelmezés; 6. az analógia útján való értelmezés; 7. jogi doktrinális/jogdogmatikai értelmezés; 8. a jogelvek fényében történő értelmezés; 9. az alkotmányos alapjogok/alapelvek fényében való értelmezés; 10. a jog mögötti etikai értékek fényében való értelmezés; 11. a jogszabály céljai szerinti értelmezés; 12. a jogalkotó akarata/szándéka szerinti értelmezés.

⁵⁸ E kutatás összefoglalását lásd: Pokol Béla: A felsőbbbíróági jogértelmezés Magyarországon. Jogtudományi Közlöny, 1999/11. szám, 493-498. o.!

⁵⁹ A kutatás módszertanára nézve lásd: i. m. 493. o.!

A legfontosabb, leggyakrabban igénybe vett módszernek a hétköznapi/szó szerinti értelmezés bizonyult, amelyet általános jelleggel használtak a bíróságok, azzal a, polgári és büntetőügyek közötti disztinkcióval, hogy utóbbiak esetében az sokszor beleolvadt a dogmatikai (jogi technikai szó szerinti) jelentésbe, míg az előbbiek esetében ez kevésbé volt jellemző.⁶⁰ Szintén tipikus, bár az előbbinél valamivel kevésbé jelentős interpretációs eszköznek bizonyult Pokol vizsgálatában a jogdogmatikai értelmezés, amelynek igénybe vétele ráadásul folyamatosan nőtt az évtizedek során (a '90-es évek végén a büntetőügyek felében, illetve a polgári ügyek ötödében fordult már elő a szavak jogi technikai jelentésére való hivatkozás).⁶¹ Nagyjából hasonló mértékű növekedés és alkalmazási szint volt megfigyelhető a bírói gyakorlatra, illetve a bírói precedensekre való hivatkozások vonatkozásában is;⁶² míg a '70-es évek ítéleteiben ennek a fajta interpretációs eszköznek a használata csak a büntető ügyekre volt jellemző, addig a '90-es évek végére a „bírói joggal” való érvelés a polgári ügyekben is bevetté vált (bár a büntetőügyekben tapasztalható mértéket nem érte el). Összességében az 1998/1999-es büntetőítéletek ötöde hivatkozott a bírói gyakorlatra, és szintén ötöde konkrét korábbi bírósági ítéletekre; ugyanakkor az ugyanezen évekből származó polgári ügyeknek ötöde érvelt a döntés során a vonatkozó bírói gyakorlattal, tizede pedig a releváns precedensekkel.⁶³ A kutatás eredményei között továbbá Pokol Béla külön kiemeli, hogy az alkotmányos alapjogokra vagy alapelvekre való hivatkozás a magyar felsőbbbírósági jogszabály-értelmezés során nem jellemző, azoknak „elenyészően csekély szerepe van”;⁶⁴ ugyanez igaz a jogalkotó akarata szerinti értelmezésre is;⁶⁵ míg „néhány jogértelmezési mód teljes mértékben hiányzik a felsőbbbírósági joggyakorlatunkból”.⁶⁶ Ez utóbbiak közé tartozik a joglogikai értelmezés

---

⁶⁰ Vö.: i. m. 493-494. o.!

⁶¹ Vö.: i. m. 494-495. o.!

⁶² A „bírói jog” e két lényeges összetevőjének megkülönböztetése azon alapul, hogy míg a „bírói gyakorlat” egy adott jogi norma alkalmazása során spontán módon kialakult, többé-kevésbé egységes értelmezési eredményt jelent, melyet a bíróságok (ezen értelmezés helyességét elfogadva) rendszerint szintén spontán módon követnek (amely persze nem zárja ki a vonatkozó bírói gyakorlattól eltérő ítéletek szankcionálásának lehetőségét), addig a „precedensek követése” egy-egy konkrét eseti döntésre mint önálló jogértelmezési útmutatást tartalmazó bírói ítéletre való hivatkozást jelent. A kettő között persze (Pokol szerint is) átfedés van, ezért „a bírói gyakorlatra ... és a precedensekre hivatkozó értelmezést együtt kell szemügyre venni, mert sokszor úgy történik a precedensre hivatkozás, hogy a bírói gyakorlatra hivatkozás megerősítéseként idézik meg a Legfelsőbb Bíróságnak a Bírósági Határozatokban közölt egy vagy több eseti döntését.” (I. m. 495. o.) Ugyanakkor „többször előfordul az is, hogy precedens megidézése nélkül utalnak a bírósági gyakorlatra, de az is, hogy egy BH-döntésre hivatkoznak a bírósági gyakorlatra utalás nélkül” (uo.).

⁶³ Vö.: i. m. 495-496. o.!

⁶⁴ I. m. 496. o.

⁶⁵ Vö.: i. m. 497. o.!

⁶⁶ I. m. 497. o.

(amelyre Pokol egyetlen példát sem talált);⁶⁷ a jogirodalmi értelmezés (mely összesen két esetben fordult elő a 600 BH-ban);⁶⁸ valamint a jogági alapelvekre vagy a jog általános elveire hivatkozó értelmezés (mely szintén egyszer sem fordult elő a vizsgált mintában).⁶⁹

A magyar bírói jogértelmezés módszerei

Mivel Pokol Béla említett kutatásának utolsó mintafelvételi időszaka óta ismét eltelt tíz év, érdemesnek tűnt megnézni, hogy a magyar felsőbb bírósági jogértelmezés hogyan alakult (vagy alakult át) az elmúlt egy évtizedben; milyen értelmezési módszerek használata jellemző a XXI. század első évtizede végének magyar ítélkezési gyakorlatára; azaz hogy mely metódusok játszanak szerepet *ma* annak megállapítása során, hogy vajon egy kétes jelentésű törvényhely valójában, a konkrét eset konkrét körülményeinek fényében mit is jelent és hogyan is alkalmazandó. Mindezek azért is lényegesek, mert ezáltal mélyebb bepillantást nyerhetünk a bírói ítélkezési folyamatba, feltárhatjuk annak valódi természetét, és ennek révén hozzájárulhatunk ahhoz, hogy mind a gyakorló jogászok, mind a laikusok jobban megértsék azt, mi módon is történik egy „nehéz eset”⁷⁰ eldöntése, miképpen lesz egy eredetileg többféle jogi eredményre vezethető életbeli tényállásból a jogalkalmazás során egy meghatározott, konkrét döntést tartalmazó, kellően indokolt bírói ítélet.

Ennek érdekében 2009-ben egy empirikus jogszociológiai kutatást folytattunk le, melynek célkitűzése az volt, hogy megállapítsa, milyen értelmezési módszereket használnak ma a magyar felsőbb bíróságok, különösen maga a Legfelsőbb Bíróság. Ezért a mintavétel alapjául mi is a Bírósági Határozatok című folyóiratban megjelent jogeseteket választottuk, ám a mintát nem szűkítettük le a polgári vagy büntető (anyagi jogi problémákat tárgyaló) döntésekre, mint ahogy semmilyen más típusú ítéletet sem zártunk ki a vizsgálatból, mivel célunk

---

⁶⁷ Vö.: i. m. 497-498. o.!

⁶⁸ Vö.: i. m. 498. o.!

⁶⁹ Vö.: i. m. 498. o.!

⁷⁰ A „könnyű eset” („*easy case*”) és a „nehéz eset” („*hard case*”) az amerikai jogtudományi terminológia bevett fogalmi. Az előbbi olyan életbeli tényállást jelent, mely értelmezési problémák nélkül egy konkrét, mindenki által elfogadott jogi norma hipotézise alá szubszumálható; az utóbbi ellenben olyan életbeli tényállást jelöl, melyre elvileg több jogi rendelkezés is alkalmazható, és ezen több jogi normahipotézis közül értelmezéssel és az igénybe vehető értelmezési módszerek relevanciájának (és esetleges következményeinek) előzetes *értékelésével* kell állást foglalni arról, hogy e több lehetséges értelem közül melyik legyen végül alkalmazandó. (Ez utóbbi tehát a kérdéses tényállásra nem az „egyedüli helyes választ”, hanem a bíró értékelése szerinti legvalószínűbben helyes választ képes csak megadni – és mint ilyen, mindig vitatható marad.)

kifejezetten egy reprezentatív minta alapul vétele volt, azért, hogy általában véve a felsőbbírósi jogértelmezés hiteles állapotára deríthessünk fényt. Ehhez a legmegfelelőbbnek az tűnt, hogy egy véletlenszerűen kiválasztott időszak összes döntését felvegyük az elemzésbe, mert csak így volt biztosítható az, hogy valóban egy reprezentatív, a különböző jellegű ügyeket valós arányban tartalmazó mintát analizálhassunk. Választásunk a Bírósági Határozatok 2009. évi első három számára esett; kutatásunkban az ezekben megtalálható összes, szám szerint 95 döntés komplett módszertani elemzését elvégeztük. Mivel ezekben mind büntető (anyagi és eljárásjogi), mind polgári (anyagi és eljárásjogi), mind gazdasági, mind munkajogi, mind pedig közigazgatási döntések szerepelnek, ezért a bennük felhasznált jogi interpretációs érvek aránya a valóságot statisztikailag hiteles módon képezi le.⁷¹ Továbbá az, hogy a felmérésbe épp 95, azaz körülbelül száz döntést vontunk be, arra is lehetőséget ad, hogy a különböző értelmezési technikákat tartalmazó BH-k nominális nagyságát mindenféle átváltás vagy számolás nélkül egyúttal százalékos értéknek is tekinthessük (így tehát ha például 15 darab BH-ról beszélünk, ez egyúttal a megvizsgált BH-k /körülbelül/ 15 %-át is jelenteni fogja). Végül mivel csupa 2009-es ítéletről van szó, ezért a „BH 1/2009.”, „BH 2/2009.” stb. jelölések helyett egyszerűen csak a „BH 1”, „BH 2” stb. jelöléseket fogjuk használni, amelyek alatt azonban (ellenkező kikötés hiányában) mindig a vizsgált 2009. évi Bírósági Határozatokat kell érteni.

Mielőtt rátérnénk felmérésünk eredményeinek bemutatására, mindenekelőtt azt a módszertant szükséges tisztázni, amelyet a kutatásunk során használtunk. Ez a metodológia sokban hasonlít a MacCormick–Summers-féle felosztásra, illetve Pokol Béla klasszifikációjára, ám több lényeges dologban el is tér azoktól. Ezen eltérések részben abból származnak, hogy az egyes értelmezési módszerek átfedik egymást, így ugyanaz a gyakorlatban alkalmazott konkrét interpretációs technika több módszer alá is besorolható; részben abból, hogy vannak olyan érvek, amelyekre való hivatkozás előfordul vagy előfordulhat, ám azok nem szerepelnek az előbb említett felosztások egyikében sem, ezért indokolt önálló érvelési módszerként való megfogalmazásuk; részben pedig abból, hogy bizonyos módszereket célszerűnek tűnt részeikre bontani, mert ezek a belső részek olyan egyedi sajátosságokkal rendelkeznek, amelyek miatt közös elnevezés alatt való használatuk vagy semmitmondó, vagy egyenesen megtévesztő, sőt félrevezető lenne. Természetesen nem állítjuk, hogy ez a metodológia tartalmazza a jogi interpretációs érvek egyedüli helyes felosztását, sem azt, hogy az általunk felvázolt érvek teljes mértékben lefednék az elvileg

---

⁷¹ Ezen 95 BH közül 5 BH fellebbezés folytán hozott ítéletablai döntést, 1 BH a Legfelsőbb Bíróság mint másodfokú bíróság által fellebbezés folytán meghozott ítéletet, 2 BH a Legfelsőbb Bíróság által közigazgatási határozat (mindkét esetben OVB-határozat) bírósági felülvizsgálata során hozott ítéletet, 1 BH pedig szintén az LB-nek „a törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslat” alapján hozott döntését jelenti; emiatt a vizsgált mintában „csak” 86 olyan BH található, amely a Bírósági Határozatok paradigmikus esetének tekinthető felülvizsgálati indítvány folytán hozott legfelsőbb bírósági ítéletet tartalmaz.

igénybe vehető értelmezési módszerek összességét; ez csupán annak az osztályozásnak a bemutatására szolgál, amely alapján az e tanulmány keretei között ismertető felmérést elvégeztük, és amelynek alapul vételével kutatásunk eredményeit bemutatni szándékozunk.

Az értelmezés legtriviálisabb módja kétséget kizáróan a *nyelvtani értelmezés*. Ez lehet egyrészt *szemantikai*, amikor is a kérdéses norma szavainak, kifejezéseinek, mondatrészeinek, mondatainak vagy egy nagyobb összefüggő szövegnek egy adott nyelven belüli általánosan elfogadott jelentését tárjuk fel; illetve *szintaktikai*, melynek során kifejezetten a nyelvi kapcsolóelemek értelmezésével állapítjuk meg azt, hogy a szöveg egyes részei között milyen viszony áll fenn. (Ilyen például a konjunkció, amit leggyakrabban az „és” kötőszó jelez, de amelyet számos más szóval is kifejezhetünk; az alternáció vagy a diszjunkció /szimpla vagylagosság, illetve kizárólagos vagylagosság/,⁷² amit a

---

⁷² Egy alternatív tényállási elemeket tartalmazó norma alkalmazandó lesz, ha az alkalmazási feltételei közül akár egy, akár több (vagy mindegyik) tényállási elem megvalósult, míg egy diszjunktív tényállási elemeket tartalmazó normahipotézis esetében a jogi rendelkezést vagy csak az egyik, vagy csak a másik (harmadik stb.) feltétel bekövetkezése hívja fel. Ugyanígy, ha az alternativitás a jogi norma rendelkezésében (diszpozíciójában) kap helyet, akkor a jogi rendelkezésnek (és persze ezzel magának a jogi normának) a címzettje bármelyik előírt magatartást választhatja ahhoz, hogy jogkövetőnek minősüljön, míg diszjunktív diszpozíció esetében szükséges, de egyben elégséges is, hogy (csak) az egyiket válassza; és természetesen ha a jogi norma szankciója alternatív módon van megfogalmazva, akkor a jogalkalmazó jogszerűen alkalmazhat akár többet is a felsorolt jogkövetkezmények közül, ha ellenben a szankció diszjunktív jogkövetkezményeket tartalmaz, akkor a jogalkalmazónak ezek közül az egyiket kell kiválasztania, és ha ezt megtette, a többi szankciós lehetőséggel már nem élhet. (A jogi norma szerkezeti elemeinek három részre való felosztása egyébként nem tekinthető uralkodó álláspontnak; Jakab András például ezt kifejezetten szovjet hatásra meghonosodott magyar sajátosságnak tartja, amely a nyugati szakirodalomban egyáltalán, még a hivatkozás szintjén sem jelenik meg. Jakab szerint a kételemű, pusztán tényállást /azaz hipotézist/ és jogkövetkezményt /szankciót vagy joghatást/ tartalmazó normaszervezet nemcsak egyszerűbb, de a magyar joggyakorlat által használt jogalkalmazási modellnek is jobban megfelel, mivelhogy a magyar jogszabályok nagy része szerinte valójában nem tartalmaz rendelkezést /diszpozíciót/. /Vö.: Jakab András: A jogszabálytan főbb kéréseiről. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2003, 36-42. o./ Ezzel szemben mi inkább Szilágyi Péter álláspontját osztjuk, aki a jogi norma *logikai tartalmaként* továbbra is három szerkezeti elemet különböztet meg; a diszpozíció látszólagos hiányát pedig pusztán a normaszöveg megfogalmazásbeli hiátusának vagy felszínességének tudja be. /Vö.: Szilágyi Péter: Jogi alaptan. Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 253-261. o., különösen pedig a 255-258. oldalak közötti rész!/ Szilágyi szavaival: „A nyelvi megfogalmazás a logikai szerkezettől gyakran eltér, a nyelvi megfogalmazás szintjén gyakran összeolvadnak a vázolt szerkezeti elemek, így egyes elemek látszólag eltűnnek. A nyelvi megfogalmazás tehát gyakran elleplezi vagy eltorzítja a jogi norma szerkezetét, amit tovább erősít a több jogtételben, a jogszabályok egymástól viszonylag távol eső helyein való megfogalmazás lehetősége. Ebből következően – valamint mivel a jogi norma maga is logikai egység – a hipotézis-diszpozíció-szankció szerkezet logikai természetű, és nem a nyelvi megfogalmazást követi; a jogszabályok szövege csak igen ritkán fogalmazódik meg közvetlenül ezeknek a szerkezeti elemeknek megfelelően.” /Szilágyi: i. m. 256. o./)

„vagy” szón kívül szintén sok egyéb szóval is jelölni tudunk, de amelyek gyakran, a használat módjától függően más és más jelentéssel bírnak⁷³ /így például az „illetve”, „illetőleg”, „valamint”, „továbbá” szavaink alkalmasak mind a konjunkció, mind az alternáció, mind a diszjunkció kifejezésére/; a kivételek jelzésére szolgáló „azonban” és annak szinonimái; stb.). A szintaktikai értelmezés mindig a hétköznapi nyelvtani értelmezés része, míg a szemantikai interpretáció egyrészt szintén tartozhat a szavak stb. köznapi jelentését feltáró módszerhez, de másrészt lehet a szavaknak, kifejezéseknek valamely szakma *terminus technicus*ainak jelentése alapján tulajdonított értelmezési eredménye is. Definíciószerűen megfogalmazva azt mondhatjuk, hogy *hétköznapi nyelvtani szemantikai értelmezésnek* azt az interpretációs módszert nevezzük, melynek során egy adott szó, kifejezés, mondat(rész) vagy szöveg értelmét az alapján határozzuk meg, hogy milyen jelentést tulajdonítana az adott szónak, kifejezésnek stb. egy, az adott nyelvet átlagos szinten jól beszélő hétköznapi ember. Ehhez képest *a szakmai terminológián alapuló nyelvtani szemantikai értelmezés* azt a módszert jelöli, amellyel a szavak, kifejezések stb. jelentését azon értelmet figyelembe véve állapítjuk meg, amit egy, az adott szakmában jártas, „az adott szakma speciális nyelvét beszélő” személy azoknak tulajdonítana. Egy jogi normaszöveg szavai rendkívül különböző szakmák terminológiáján belül is jelentéssel bírhatnak; ezek közül azonban értelemszerűen kiemelkedik a jogász szakma terminológiája mint azon nyelvi bázis, amelyet a jogszabályok alkotása során leginkább felhasználnak. Ekkor, a speciális *jogi szakmai nyelvtani szemantikai értelmezés* során pedig a bíró vagy a csak a jogban jelentéssel bíró jogi szakszavak, szakkifejezések, vagy a hétköznapiól eltérő, különleges jogi jelentéssel (is) bíró jogi *terminus technicus*ok kifejezetten a jogász szakmában bevettnek számító jelentése alapján dönt a jogértelmezési dilemma feloldása érdekében. Ez utóbbi értelmezés nem más, mint *jogi dogmatikai értelmezés*, hiszen ennek során a szavak speciális, a jogászok által egyöntetűen elfogadott és elismert jogi jelentését használjuk fel a konkrét esetben felvetődött interpretációs probléma megoldása végett.

Emellett a jogi szakmai (dogmatikai) értelmezéshez a *kontextuális értelmezés* egy bizonyos felfogása is hozzátartozik. A „kontextuális értelmezés” fogalmát ugyanis két értelemben is használhatjuk. *Tágabb értelemben* ide tartozik az, amikor a bíróság egy adott rendelkezés jelentését más (vagy az adott jogszabályon belüli, vagy más jogszabályban található) konkrét rendelkezések alapján, azokkal egybevetve, azokra tekintettel, azokkal összhangban állapítja meg. *Szűkebb értelemben* viszont csak akkor beszélünk kontextuális értelmezésről, ha egy jogi norma értelmét azon rendeltetése alapján próbáljuk feltárni, ami pusztán annak a jogi normák rendszerében elfoglalt helyéből következik. (Így a szűkebb értelemben felfogott, *par excellence* kontextuális

---

⁷³ Az alternáció és a diszjunkció megkülönböztetésére lásd pl.: Bárdi Lajos: *Jogi logika*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2009, 45-51. o.!

értelmezéshez tartozik az, ha például egy jogintézmény vagy egy konkrét paragrafusban található szabály értelmét az alapján próbáljuk megállapítani, hogy az melyik jogszabályban, azon belül melyik részen, fejezeten, címen, alcímen belül helyezkedik el – anélkül, hogy más, konkrét rendelkezésekkel összevetnénk azt.)⁷⁴ A tágabb értelemben felfogott kontextuális értelmezés a jogi szakmai (dogmatikai) nyelvtani értelmezés része, tehát nem önálló interpretációs technika, mivel ilyenkor mindig a jogi rendelkezések közötti *nyelvi* kontextusról van szó; a szűkebb értelemben vett, *par excellence* kontextuális érvelés (amely tulajdonképpen megegyezik a Savigny-féle *interpretatio systematicával*) ellenben önálló értelmezési módszer. A tágabb értelemben felfogott kontextuális értelmezéshez (tehát – a mi felfogásunknak megfelelően – végső soron a jogi szakmai nyelvtani érvekhez) tartoznak még (Pokol Béla klasszifikációjával ellentétben,⁷⁵ de egyezően például Szabó Imre felosztásával)⁷⁶ az ún. „*lerontó formulák*”; ezek ugyan kétségtelenül tartalmaznak logikai elemet is, mégis helyesebb őket a rendszertani (Szabó Imre) vagy kontextuális (MacCormick–Summers) értelmezés keretében elhelyezni, mert itt a különböző jogi normáknak a jogrendszerben elfoglalt, egymáshoz viszonyított helyéből, azoknak a jogforrási hierarchiában betöltött szerepéből, generalitásából/specialitásából, illetve alkotásuk idejéből vonunk le következtetést.⁷⁷

Hasonló a helyzet a jogelvek egyik fajtájával, a *jogszabályi jogelvekkel* is. Mivel a jogi norma által kifejezetten megnevezett jogelvek tulajdonképpen (speciálisan tág értelmű) dogmatikai kategóriák, vagyis (a jogász szakma által használt) nyelvi elemek, így ezek is a jogi szakmai/dogmatikai nyelvtani

---

⁷⁴ Például egy polgári jogi rendelkezésnek más (lehet) az értelme akkor, ha azt a polgári törvénykönyvben vagy valamely speciális életviszonyt szabályozó törvényben, avagy a polgári törvénykönyvön belül a dologi jogi vagy a kötelmi jogi részben helyezte el a jogalkotó; vagy egy bűncselekmény értelmére, céljára, rendeltetésére nézve releváns megállapítást tehetünk attól függően, hogy az a vagyon elleni vagy a gazdasági bűncselekmények között, vagy esetleg a közrend elleni vagy a személy elleni bűncselekmények körében szabályoztatik-e.

⁷⁵ Mint láttuk, Pokol a lerontó formulákat a joglogikai maximák közé sorolta. (Vö.: Pokol: A jogértelmezés alapjai, 644-645. o.!)

⁷⁶ Vö.: Szabó: i. m. 178. o.!

⁷⁷ Ezen formulák alkalmazása természetesen sokszor nem egyértelmű; ahhoz ugyanis, hogy eldönthető legyen, mikor épp melyiket kell alkalmaznunk, az alkalmazási szituáció előzetes értékelésére van szükség. Így értékelést kíván, azaz szubjektív elemet visz be a bírói ítékezés és az ehhez szükséges jogértelmezés folyamatába például annak előzetes eldöntése, hogy mi a magasabb norma (az-e a „kétharmados” törvény a „feles” törvényhez képest, a miniszterelnöki rendelet a miniszteri rendelethez képest, vagy a kormányrendelet az MNB-elnöki rendelethez képest), mi a speciális norma (például a cégtörvény és a csődtörvény viszonyában), melyik a korábbi jogszabály (az, amit időben korábban fogadtak el, amit időben korábban hirdettek ki, vagy amit időben korábban léptettek hatályba), illetve ha ezek az elvek ellentmondásban állnának egymással, akkor melyiknek van a másik felett primátusa (például ha egy speciális, de korábban elfogadott/kihirdetett/hatályba lépett jogszabály ellentétben áll egy későbbi, de általános jogi normával, akkor a *lex specialis derogat legi generali*, vagy pedig a *lex posterior derogat legi priori* elvét kell-e alkalmazni).

értelmezés részét képezik. A jogszabályi jogelvek közé soroljuk nemcsak azokat a jogelveket, amelyek mint *generálklauzulák* kifejezetten egy adott jogszabály értelmezése során bírnak jelentőséggel, hanem azokat is, amelyek egyszerre jelentik a konkrét törvényre (esetleg rendeletre) irányadó elveket és a törvény által felölelt valamely komplett jogág átfogó elveit is.⁷⁸ Ezzel szemben léteznek olyan jogelvek, amelyek mint jogi értékek kívül állnak egyes törvények vagy rendeletek szövegén, amelyeket tehát anélkül fogadunk el vagy egy jogágra, vagy az egész jogrendszerre nézve irányadónak, hogy azok explicit jogszabályi kifejtést kapnának;⁷⁹ ezek értelemszerűen nem részei (mert nem lehetnek részei) a jogszabályi nyelvi szövegeknek, így nem is sorolhatók be a dogmatikai értelmezés körébe, az ezekre való hivatkozás, a jogértelmezési problémák ezek alapján való eldöntése (mint az *általános jogelvek fényében történő jogértelmezés*) tehát önálló interpretációs módszernek minősül.

Önálló értelmezési módszer a *bírói jog szerinti értelmezés*. Az ún. „bírói jog” három összetevőt foglal magába: az *eseti bírói döntéseket* (ezeket nevezte MacCormick és Summers, valamint Pokol Béla is „precedenseknek”);⁸⁰ a hasonló jellegű szituációkat hasonló módon eldöntő eseti bírói döntések (tipikusan BH-k) tömegéből kialakuló ún. *bírói vagy ítélkezési gyakorlatot*; valamint az írott jogi normák általános jellegű és *pro futuro* értelmezését tartalmazó, a bíróságokra kötelező vagy kvázi kötelező ún. *absztrakt bírói normákat*.⁸¹ E három bírói jogi hivatkozási alap változatos kombinációkban jelenhet meg egy jogeset eldöntése és az ahhoz szükséges törvényértelmezés során; így vannak olyan BH-k, amikor a bíróság csak az egyikre vagy csak a másakra önállóan hivatkozik; vannak olyan BH-k, amikor a bíróság alapvetően az ítélkezési gyakorlatot hozza fel jogértelmező döntése alapjaként, de e bírói gyakorlat létezésének vagy az adott esetben relevanciájának alátámasztására vagy megerősítésére akár egy vagy több, az adott ítélkezési gyakorlathoz tartozó korábbi eseti bírói döntést, akár valamely bírói absztrakt normá(ka)t is megidéz, sőt elvileg az is előfordulhat, hogy egy absztrakt bírói norma relevanciájának megerősítésére hoz fel a bíróság

---

⁷⁸ Az előbbire példa lehet a fogyasztóvédelmi törvényben található termékbiztonságosság elve, az utóbbira pedig a büntető eljárásjogi vádhoz kötöttség, avagy a polgári jogi szerződési szabadság vagy a rendeltetésszerű joggyakorlás elve.

⁷⁹ Ilyen például a magyar jogrendszerben is jól ismert, de kifejezetten semmilyen jogszabályban le nem írt elv, miszerint „a jog nem tudása nem mentesít a felelősség alól”, vagy az, hogy „amit a jog kifejezetten nem tilt, azt szabad” (amely utóbbi a jogbiztonság és jogállamiság egyik legfontosabb garanciája is egyben); de ilyen a bírói eljárásokra irányadó bírói döntési kötelezettség vagy az ún. „fegyveregyenlőség elve” is.

⁸⁰ A magunk részéről a továbbiakban a „precedens” szó használatát mellőzzük, mivel az *a common law* jogrendszerekre jellemző, jogi normaként funkcionáló bírói ítélet képzetét kelti fel, és helyett a magyar jogrendszerbeli bírói ítélet valódi jellegét jobban kidomborító „eseti bírói döntés” kifejezést fogjuk használni.

⁸¹ Ez utóbbiak körébe az irányelveket, az elvi döntéseket, a kollégiumi állásfoglalásokat, a jogegységi határozatokat, a kollégiumi véleményeket és az (egyébként az eseti bírói döntések és az absztrakt bírói normák határterületén mozgó) elvi bírósági határozatokat soroljuk.

egy vagy több korábbi BH-t; végül vannak olyan ítéleti indokolások is, amelyekben egy interpretációs probléma mikénti megoldására a bíróság a bírói jog mindhárom forrását egyszerre használja fel.

A későbbi bírói döntések értelmezési alapjaként azonban nemcsak a korábbi bírói jog valamely (vagy akár mindegyik) eleme, hanem más jogalkalmazó szervek interpretációs tevékenységének eredménye is felhasználható. Ezért a bírói jog szerinti értelmezés mellett önálló értelmezési módszerként kell megkülönböztetni az *egyéb jogalkalmazói jogértelmezést* is, mely lehet egyrészt *a közigazgatási szervek elvi jellegű határozatai szerinti jogértelmezés* (ilyen lehet pl. egy APEH-iránymutatás vagy a Gazdasági Versenyhivatal versenytanácsi határozata); másrészt *az egyéb belföldi jogalkalmazó szervek jogalkalmazó aktusai szerinti jogértelmezés*⁸² (például bármely országgyűlési biztos állásfoglalása); harmadrészt pedig *a Magyar Köztársaságra is kiterjedő szervi hatállyal bíró nemzetközi bírósági vagy egyéb jogalkalmazó szervek ítélezési vagy döntési gyakorlata, illetve eseti döntései vagy ítéletei alapján történő jogértelmezés*.⁸³ ⁸⁴ Az „egyéb jogalkalmazói jogértelmezés” ez utóbbi alfajához közeli módszer a *nemzetközi egyezmények szerinti értelmezés*. Jelentősége csak a belső jog valamely normája révén becikkelyezett nemzetközi egyezményeknek van, de természetesen elviekben nem kizárt egy olyan szerződésre való hivatkozás sem (mintafelmutató jelleggel), amely nem képezi részét a belső jognak.

Szintén önálló, és rendkívül fontos értelmezési módszer a *logikai értelmezés*; ennek során a Pokol Béla kutatásának ismertetése során bemutatott szövegértelmezési logikai maximákat (*argumentum a minore ad maius; argumentum a maiore ad minus; argumentum ad absurdum; argumentum a contrario; argumentum a simili*)⁸⁵ használja fel a jogalkalmazó annak megállapítására, hogy a szó szerinti mivoltában megtévesztő vagy homályos jogi norma valódi jelentését feltárja. Kiemelést érdemel e formulák közül az

---

⁸² Az „egyéb” szó arra utal, hogy ezen (belföldi) szervek sem közigazgatási hatóságoknak, sem bíróságoknak nem minősülnek. (Az alkotmánybírósági jogértelmezés mind *de facto* /negatív/ jogalkotó hatáskörrel rendelkező speciális bírói fórum általi jogi interpretációs tevékenység – mint majd látni is fogjuk – értelemszerűen úgyszintén nem tartozik ide.)

⁸³ Ide tipikusan az Emberi Jogok Európai Bírósága (ismertebb nevén a Strasbourg-i Bíróság) gyakorlata vagy ítéletei, illetve az Európai Közösségek Bírósága döntései tartoznak. (Ez utóbbi ítéletei mint a magyar jogrendszerben közvetlenül alkalmazandó ítéleteket hozó szerv döntései besorolhatóak lennének a „bírói jog szerinti értelmezés” körébe is; ennek a klasszifikációs választásnak azonban sem elvi, sem gyakorlati jelentősége nincs.)

⁸⁴ A nemzetközi bírói fórumok ítéleteire való hivatkozás tulajdonképpen határterület a bírói jog szerinti és a nemzetközi egyezmények szerinti értelmezés között.

⁸⁵ Az ún. „lerontó formulákat” – mint arról szó volt – nem a logikai, hanem a (tágabb értelemben vett) kontextuális, vagyis végső soron a jogi szakmai/dogmatikai nyelvtani értelmezés körébe soroltuk.

argumentum a simili (vagy *argumentum a pari ratione*)⁸⁶ érve, mely mint a hasonlóból való következtetés összefoglaló kategóriája az annak részét képező analogikus érvelést (*argumentum per analogiam*) is magában foglalja.⁸⁷ Ennek következtében az analógia alapján való értelmezést mi nem is tekintjük külön interpretációs módszernek, hanem azt mint az *a simili* érvelés részét fogjuk fel.⁸⁸ Úgyszintén önálló módszernek tekintjük továbbá a *jogtudományi-jogirodalmi értelmezést*, mely (a konkrét dogmatikai /azaz jogi szakmai nyelvtani/ értelmezéssel ellentétben) vagy a „jogirodalom” egyöntetű (közelebről meg nem határozott, nem konkretizált vagy igazolt) véleményének fényében értelmezi a jogszabálysöveget, vagy valamilyen konkrét jogtudományi munka alapján dönti el a felmerülő értelmezési problémát.

Fontos értelmezési módszer a rokon technikáknak tekinthető két metódus, a teleologikus és a történeti értelmezés is. A *teleologikus jogértelmezés* során a bíró a jogszabály objektív célján, társadalmi rendeltetésén alapuló jelentését tárja fel, amihez leggyakrabban a törvény preambuluma vagy a törvény szövegében benne rejlő azon társadalmi funkciót veszi alapul, amelyet a jogszabály betölteni hivatott; míg a történeti értelmezés révén azt kísérli meg megállapítani, hogy mi volt a jogalkotó szubjektív akarata, a törvényhozó belső szándéka az adott jogi normával. Ez utóbbi esetben hivatkozhat a jogszabály miniszteri indoklására, a törvény-előkészítési anyagokra (*travaux préparatoires*), vagy minden külsődleges forrás megidézése nélkül általánosságban a „törvényhozó szándékára”, a „jogalkotó [’nyilvánvaló’ vagy ’feltehető’] akaratára” stb.

Külön interpretációs metódusként fogható fel az *alkotmányos alapjogok, alapelvek, alkotmánybírósági határozatok alapján történő jogértelmezés* (a továbbiakban egyszerűen csak „alapjogi értelmezés” vagy „alkotmányos értelmezés”), melynek során az Alkotmányban megtalálható alkotmányos jogokat, az azokból levezethető alapelveket, illetve az alkotmánybíróság által megfogalmazott alkotmányos alapértékeket, továbbá egyes konkrét alkotmánybírósági határozatok konkrét rendelkezéseit hívjuk fel egy jogszabálysöveg „valódi”, gyakran a szó szerinti értelemtől eltérő jelentésének megállapítására. Ez utóbbi módszer (hasonlóan a nemzetközi egyezmények szerinti, az általános jogelvek fényében történő, a történeti és részben a teleologikus értelmezéshez) a jogi normaproponíciót egyértelműen a szöveghez képest külsődleges források alapján szemléli, annak valódi értelmét extern források felhasználásával állapítja meg, csakúgy, mint az utolsóként említendő

---

⁸⁶ További, hosszabb megnevezései ugyanennek a maximának: *argumentum a simili ad simile*, illetve *argumentum a similibus ad similia*.

⁸⁷ Ezt a nézetet nem mindenki osztja, de például ezen a véleményen van a formális jogi logika talán legnagyobb hatású kortárs híve, Georges Kalinowski is. (Vö.: Szabó Miklós: Trivium. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001, 205. o.!)

⁸⁸ Szabó Miklós például maga is az *a simili* érvelést mint a *per analogiam* érvelés „alapvetését” fogja fel. (Vö.: Szabó Miklós: A jogdogmatika előkérdéseiről. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1999, 171. o.!)

két további módszer, nevezetesen az összehasonlító jogi és a szubsztantív értelmezés.

Az *összehasonlító jogi értelmezés* egy rendkívül diffúz érv, melybe elviekben beletartozik a más országok jogszabályaira való általános hivatkozás, általában a nemzetközi jogi gyakorlatra vagy az európai jogi gyakorlatra (esetleg ezen belül más konkrét államok vagy a „demokratikus országok” ítélkezési gyakorlatára, jogszokásaira) való utalás, de ide sorolandó a jogértelmező döntés igazolása során egy-egy konkrét külföldi jogrendszer valamely konkrét jogszabályának vagy egyedi jogi rendelkezésének illusztrációként való, más interpretációs érveket megerősítő jellegű megidézése is. Végül a *szubsztantív értelmezés* esetében a jogi norma „valódi”, kívánatos jelentéséhez (vagy nem kívánatos jelentése elvetéséhez) olyan érvek alapján jut el a jogalkalmazó, amelyek a társadalom értékhierarchiájában kitüntetett helyen álló, a társadalom egésze által egyöntetűen alapvetőnek tartott meghatározott értékek szolgálatát és érvényesítését vállalják fel. Ilyen értékek lehetnek bizonyos kardinális jellegű erkölcsi elvek, igazságossági szempontok, társadalompolitikai megfontolások; az egyenlőség eszméje (vagy annak valamely markáns és a társadalom egészében bevett felfogása); hasznossági kritériumok; a közérdek érvényesítése (vagy pusztán a többség érdekeinek a képviselése); stb. Ezek az értékek tehát olyan értelmezési metódusokat jelentenek, amelyeket „végső esetben”, azaz akkor vehet (vagy ha nem is vehet, de vesz) igénybe a bíró, amikor a szöveg szó szerinti értelmének felhasználásával igazságtalan, méltánytalan, a közérkölcssel ellentétes eredményre vezető, a közérdeket sértő vagy hasonló defektusokkal terhelt döntést kellene hoznia (és nem *akar* ilyet hozni), továbbá az adott esetben más értelmezési módszerek sem jelentenek számára segítséget ahhoz, hogy ne *kelljen* ilyen (igazságtalan, méltánytalan stb.) ítéletet felvállalnia.

Természetesen az előbbieken bemutatott argumentációs fogások nem „tisztá” módszerek; ezek a gyakorlati érvelés során gyakran átfedik egymást, elhatárolásuk épp ezért mindig csak viszonylagos lehet.⁸⁹ Így például a kontextuális értelmezés tágabb értelemben nem más, mint nyelvtani értelmezés, szűkebb értelemben (amikor egy adott rendelkezés értelmét az alapján próbáljuk meghatározni, hogy milyen célokat szolgáló, milyen rendeltetéssel bíró jogintézmények körében helyezte el azt a jogalkotó) viszont a teleologikus, kisebb részben a történeti értelmezéshez áll közel. Ugyanígy a logikai szabályok a nyelvi jelentéseken alapulnak, ezen belül pedig az *argumentum a simili* (és annak

---

⁸⁹ Ez már csak azért is így van, mert a bíróságok az alkalmazandó jogszabályi rendelkezés értelmének a feltárásához igénybe vett módszereket csak a legkritikább esetben nevezik nevükön, és ennek következtében az explikátlanul maradt, az adott eset eldöntése érdekében alkalmazott metódusokat az elemzőknek utólag kell rekonstruálniuk, és besorolniuk valamely létező kategória körébe. (Lásd ehhez például: Parlagi Mátyás: Klasszikus értelmezési módszerek a mai magyar jogalkalmazásban, 350. o. In: Paksy Máté /szerk./: Európai jog és jogfilozófia. Konferenciatanulmányok az európai integráció ötvenedik évfordulójának ünneplésére. Szent István Társulat, Budapest, 2008, 347-359. o.!)

részeként az analógia) a hétköznapi józan észnek, a hétköznapi nyelvhasználatnak a betű szerinti, szigorú értelmet meghaladó alkalmazását jelenti; továbbá az *argumentum a simili* és az *argumentum a contrario* mindig kontextus-alapú, tehát részben a (tágabb értelemben vett) kontextuális, azaz a nyelvtani értelmezés része.⁹⁰ Ezenkívül az *argumentum ad absurdum* mindig valamihez képest ad abszurd eredményt, illetve ezt az eredményt mindig valamihez képest *értékeljük* abszurdnak, ez a valami pedig vagy a jogalkotó „feltehető” vagy „nyilvánvaló” szándéka, vagy a jogszabály társadalmi rendeletetése, célja.⁹¹

De maga a történeti és a teleologikus értelmezés sem határolható el mindig egzakt módon egymástól, ugyanis egyrészt a jogalkotó szándéka rendszerint objektíve megjelenik a szövegben, abszorbeálódva, feloldódva a jogszabály társadalmi rendeletetésének meghatározásában vagy kinyilvánításában,⁹² másrészt a törvény szövegszerű célja, rendeltetése a jogalkotó szándékából mint forrásból származik. Ezenkívül a nemzetközi egyezmények szerinti értelmezés felfogható úgy is, mint a tág értelemben vett kontextuális értelmezés része, amennyiben a magyar jog által belsővé tett, kihirdetett nemzetközi egyezményekről van szó; a Magyar Köztársaságra is kiterjedő szervi hatállyal bíró nemzetközi bírósági vagy egyéb jogalkalmazó szervek ítélezési vagy döntési gyakorlata, illetve eseti döntései vagy ítéletei alapján történő jogértelmezés részét képezhetné a „rendes” bírói jog szerinti értelmezésnek is; a jogtudományi-jogirodalmi értelmezés aposztrofálható lenne úgy is, mint egy nagyon speciális jogi szakmai/dogmatikai értelmezés; az általános jogelvek fényében történő érvelés pedig alapját tekintve nem más, mint a jog egésze által befogadott meghatározott szubsztantív elvekre való hivatkozás. Mi – elismerve az alternatív osztályozás lehetőségét – jelen felmérés keretei között a fentiek szerinti klasszifikációt vettük alapul, melyet – a kutatás eredményei

---

⁹⁰ Az ún. „lerontó formulákról” pedig már korábban megjegyeztük, hogy azok átmenetet képeznek a logikai és a tág értelemben vett kontextuális értelmezés között, mivel logikai alapon oldanak fel jogszabályok közötti kollíziókat, tehát a jogi normák egymás közötti (kontextuális) ellentmondásait logikai alapon küszöbölik ki (mi a fentiek szerint a /tág értelemben felfogott/ rendszertani/kontextuális értelmezéshez soroltuk őket).

⁹¹ Például a taxatív/exemplifikatív felsorolás megkülönböztetése révén igénybe vett a *contrario* vagy a *simili* érvelés – a logika szabályain túl – azon alapul, hogy a történeti értelmezést felhasználva egyáltalán az adott felsorolást a jogalkotó szándéka szerint (és persze a szintaktikai nyelvtani értelmezés révén) kimerítőnek vagy példálózó jellegűnek tekintjük-e; illetve két külön szabályozott, de ténylegesen hasonló életviszonyt vagy jogviszonyt úgy tekintünk-e (megint csak nyelvtani és történeti értelmezés alapján), mint amelyek azért szabályozottnak külön, mert más-más jogkövetkezményt kívánt azokhoz a jogalkotó fűzni, és ezért az egyikben előírt jogkövetkezmény a másikban az *a contrario* elve alapján nem alkalmazható, avagy úgy, mint amelyek – külön való szabályozottságuk ellenére – egymáshoz hasonlóak, így hasonló módon is kell alkalmazni azokat, tehát az egyikre irányadó jogkövetkezmény irányadó lesz a másokra is. (E dilemmára jó példa a BH 57.)

⁹² Tehát a történeti, a jogalkotó szándéka szerinti értelem sokszor objektíválódik magában a törvénytörvényben.

bemutatásának jobb követhetősége kedvéért – a következő sematikus ábrával szemléltetünk.

1. nyelvtani értelmezés:

1/A. hétköznapi (jelentés szerinti) értelmezés:

- a) szemantikai értelmezés
- b) szintaktikai értelmezés

1/B. jogi szakmai (dogmatikai) értelmezés:

- a) egyszerű fogalmi dogmatikai értelmezés
- b) kifejezetten jogszabályi/jogági jogelvi értelmezés
- c) tág értelemben vett kontextuális értelmezés (ideértve az ún. „lerontó formulákat” is)

1/C. egyéb szakmai (jelentés szerinti) értelmezés

2. szűk értelemben vett kontextuális értelmezés

3. bírói jog szerinti értelmezés:

3/A. csak bírói/ítélkezési gyakorlatra hivatkozó értelmezés

3/B. csak eseti bírói döntés(ek)re hivatkozó értelmezés

3/C. csak absztrakt bírói normára (irányelv, elvi döntés, kollégiumi állásfoglalás, jogegységi határozat, kollégiumi vélemény, elvi bírósági határozat) hivatkozó értelmezés

3/D. bírói/ítélkezési gyakorlatra és ennek alátámasztására konkrét eseti döntés(ek)re hivatkozó értelmezés

3/E. bírói/ítélkezési gyakorlatra és ennek alátámasztására absztrakt bírói normára hivatkozó értelmezés

3/F. absztrakt bírói normára és ennek alátámasztására konkrét eseti döntés(ek)re hivatkozó értelmezés

3/G. egyszerre bírói/ítélkezési gyakorlatra is, absztrakt bírói normára is és mindezek alátámasztására konkrét eseti döntés(ek)re is hivatkozó értelmezés

4. egyéb jogalkalmazói értelmezés:

4/A. közigazgatási szervek elvi jellegű határozatai szerinti értelmezés

4/B. egyéb belföldi jogalkalmazó szervek jogalkalmazó aktusai szerinti értelmezés

4/C. a Magyar Köztársaságra is kiterjedő szervi hatállyal bíró nemzetközi bírósági vagy egyéb jogalkalmazó szervek ítélezési vagy döntési gyakorlata, illetve eseti döntései vagy ítéletei alapján történő értelmezés

5. logikai értelmezés:

5/A. argumentum a minore ad maius

5/B. argumentum a maiore ad minus

5/C. *argumentum ad absurdum*

5/D. *argumentum a contrario*

5/E. *argumentum a simili*

6. teleologikus (a jogszabály objektív célján, társadalmi rendeltetésén alapuló) értelmezés

7. történeti (a jogalkotó szubjektív szándékán, alkotáskori akaratán alapuló) értelmezés:

7/A. *miniszteri indoklásra hivatkozó értelmezés*

7/B. *előkészítő anyagokra hivatkozó értelmezés*

7/C. *általánosságban a „törvényhozó szándékára”, a „jogalkotó akaratára” stb. hivatkozó értelmezés*

8. jogtudományi-jogirodalmi értelmezés

9. alkotmányos alapjogok, alapelvek, alkotmánybírósági határozatok alapján történő értelmezés

10. nemzetközi egyezmények szerinti értelmezés

11. összehasonlító jogi értelmezés

12. általános jogelvek fényében történő értelmezés

13. szubsztantív (közvetlenül valamely bevett értékre hivatkozó) értelmezés

Mielőtt azonban rátérnénk annak bemutatására, hogy melyik értelmezési módszert milyen gyakorisággal használják a bíróságok a jogi normaszöveg valódi jelentésének feltárása érdekében, még tisztáznunk kell azt, hogy mit is értünk „értelmezés” alatt. Az „értelmezés” értelmezésének (metainterpretációs) problémája abban nyilvánul meg, hogy nem dönthető el objektív módon, mit is jelent egy szöveg jelentésének a megállapítása. Vannak, akik szerint egy szimbólum(rendszer) pusztán nyelvi detektálása már „megértést” és így „értelmezést” jelent; ebben az értelemben bárki, aki képes azon a nyelven olvasni, amelyen a kérdéses szöveg íródott, képes (valamilyen) jelentést is tulajdonítani a szövegnek, és ha ezt teszi, akkor már értelmezést végez. Kétségtelen, hogy ahhoz, hogy valaki megértsen egy szöveget, ismernie kell azt a nyelvet (szimbólumrendszert), amelyen az íródott (amellyel a szövegben használt fogalmakat és nyelvi kifejezőeszközöket jelölték), ám az „értelmezés” ezen (reménytelenül tág) fogalmával a jogalkalmazás vizsgálata során nem sokat

tudunk kezdeni. Ha értelmezésnek tekintenénk azt a tevékenységet, amely során a magyar nyelvet ismerő bíró felismeri a magyar nyelven íródott szavakat vagy mondatokat, akkor semmivel sem jutnánk közelebb a bírók által végzett speciális értelemfeltáró tevékenység valódi természetéhez. Ezért tehát a következőkben „értelmezés” alatt csak azt a kognitív jelentésmegállapító tevékenységet fogjuk érteni, amely egy egyébként homályos vagy első pillantásra nem egyértelmű (vitatható) jelentésű szó, kifejezés, mondat vagy szöveg megvilágosító célú magyarázatát adja. Ez lehet egyszerű nyelvtani (a pusztán nyelvi jelenségek magyarázatán alapuló) értelmezés vagy ennél komplexebb, más forrásokat (is) felhasználó értelemfeltáró tevékenység; a lényeg, hogy az interpretáció eredményeként olyan plusz információkkal gazdagodjunk az adott szó, kifejezés, mondat vagy szöveg jelentését illetően, amellyel az értelmezés megkezdése előtt még nem rendelkezünk.⁹³

Emiatt az első kérdés az, hogy a vizsgált 95 BH közül mindegyikben található-e egyáltalán ilyen *sensu stricto* értelmezés. A feltett kérdésben gyakorlatilag benne van a válasz is: nem. Egyrészt vannak olyan BH-k, amelyek egy vagy néhány mondatos rendelkező (jogi megállapítást tartalmazó) része (esetleg ennek későbbi, részletesebb indokolása) egy konkrét jogeset eldöntése kapcsán pusztán annyit mond ki, hogy egy adott szó, kifejezés, mondat vagy szöveg (egy jogi rendelkezés) az, ami, vagyis hogy azonos önmagával⁹⁴ – ezt azonban mint tautológiát és így mint nyilvánvaló dolgot nem tartjuk (nem tarthatjuk) valódi értelmezésnek. Másrészt léteznek olyan BH-k is, melyekben tartalmukat tekintve kizárólag vitatott bizonyítási, azaz ténykérdések megoldása szerepel, amelyek tehát egy adott jogeset azon típusú eldöntését jelentik, hogy egy egyértelmű jelentésű jogi norma alá kétséget kizáró módon tartozó életbeli tényállás a valóságban megtörtént-e vagy sem; az ilyen bírói ítéletek viszont tiszta normalogikai szillogizmust, Wróblewski elnevezésével „szubszumpciós szillogizmust”⁹⁵ tartalmaznak, jogértelmezési kérdésekről tehát ezekben az esetekben és az ilyen típusú döntést kimondó BH-kban úgyszintén nincs szó. Mi a vizsgált mintában 13 ilyen felsőbbbírósági határozatot⁹⁶ találtunk, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a 95 BH-ból mindössze 82 volt az, amelyben valamilyen módszerrel végrehajtott tényleges jogértelmezés (szövegértelmezés) előfordult.

Ami konkrétan a különböző módszerek hivatkozási gyakoriságát illeti, az egyértelműen megállapítható, hogy a legtipikusabbnak, a leggyakrabban

⁹³ A nyelvtani értelmezésnél gyakori, hogy ez a plusz információ az elvileg szóba jöhető lehetséges jelentések körének leszűkítését jelenti, vagyis azt, hogy a szöveggörnyezet és az értelmezési szituáció sajátosságai figyelembe vételével a szavak stb. potenciális, a pusztán betű szerinti értelemről kiinduló jelentéseiből kiválasszuk azt az egyet (vagy néhányat), amelyet az adott szó stb. jelent (vagy amelyet biztosan nem jelent).

⁹⁴ Ennek két eklatáns példája a vizsgált bírósági határozatok közül a BH 43 és a BH 70.

⁹⁵ Vö.: Wróblewski, Jerzy: A jogi szillogizmus. In: Bódig Máttyás – Szabó Miklós (szerk.): Logikai olvasókönyv joghallgatók számára. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1996, 191-205. o.!

⁹⁶ BH 6, BH 7, BH 10, BH 11, BH 16, BH 24, BH 29, BH 59, BH 61, BH 68, BH 87, BH 88, BH 95

alkalmazottnak a nyelvtani értelmezés (1.)⁹⁷ tekinthető. A nyelvtani érvek között a hétköznapi jelentés szerinti értelmezés (1/A.) és a jogi szakmai/dogmatikai értelmezés (1/B.) rendkívül nagy súllyal rendelkezik, körülbelül az ügyek harmadában történt az előbbire, illetve kétharmadában az utóbbira való hivatkozás; az egyéb szakma *terminus technicus*ainak, illetve a hétköznapi jelentéssel (is) rendelkező szavak speciális, nem jogi szakmai jelentésének a felhasználása (1/C.) azonban a jogértelmezés során kevéssé jellemző. A hétköznapi jelentés szerinti értelmezésnél a jogi normaszöveg által használt szavak, kifejezések, mondatok szemantikai értelmére való hivatkozás (1/A. a) a meghatározó; ilyen típusú interpretáció 31 BH-ban fordult elő.⁹⁸ Ezzel szemben szintaktikai, vagyis a nyelvi kapcsolóelemek jelentésére építő értelmezés (1/A. b)) mindössze 3 BH-ban szerepelt.⁹⁹ Ez utóbbiak közül az egyik¹⁰⁰ azt mondta ki, hogy a kijelentő mód felszólítást, mérlegelés nélküli döntést jelent, vagyis hogy a kijelentő modalitású mondat szigorú imperatívuszt, feltétel nélküli kötelezettséget

---

⁹⁷ A továbbiakban a könnyebb áttekinthetőség érdekében az éppen megnevezett értelmezési módszernek a fentebb bemutatott táblázat szerinti számozását zárójelben mindig jelezni fogjuk.

⁹⁸ Ezek, példaként néhány konkrét értelmezett szóval, kifejezéssel illusztrálva, a következők: BH 2, BH 3, BH 5, BH 9, BH 19, BH 20, BH 21, BH 30, BH 32, BH 34, BH 35, BH 37 (az „üzletszerűség” Btk.-beli fogalmának hétköznapi értelmezése, miszerint a szimpla fogyasztási, és nem kereskedelmi célú lopás is lehet „üzletszerű”, ha az rendszeresen történik – rendszeres a haszonszerzési cél akkor is, ha a terhelt a pusztá megélhetés/létfenntartás érdekében lop, például azért, hogy ételt szerezzen magának és a gyermekeinek: /„A vagyon elleni bűncselekményekkel szerzett javakat, mintegy rendszeres mellékjövedelemként kezelte. Erre a munkalehetőségek, illetve az egyéb legális kereset vagy jövedelemszerzési források hiánya senkit nem jogosít fel.”), BH 41 (mit jelent a „sajátként rendelkezés” a sikkasztás vonatkozásában, illetve mit jelent a „szerződés megkötése”), BH 42 (mikor reális a hétköznapi tapasztalatok szerint a bűnismétlés veszélye), BH 45 (a háromszoros értékkülönbség „feltűnően nagy” értékkülönbség), BH 56 (a napi 21 óra nem tekinthető kiterjesztőleg „napi 24 órának”), BH 62, BH 66, BH 69 (a pusztá tudomással bírás nem tekinthető „közreműködésnek”, azaz a bűnsegély megállapíthatóságát megalapozó aktív magatartásnak), BH 71, BH 73 (az „elvonás” hétköznapi-nyelvtani értelmezése, „szótári” definiálása a bíró által: „Minden olyan szerződésellenes magatartás elvonásnak tekinthető, amelynek eredményeként a tartozás kiegyenlítése részben vagy egészben megghiúsul.”), BH 76, BH 79 (a „legnagyobb gondosság” értelmezése), BH 81, [a BH 82-ben mind a jogerős ítéletet meghozó másodfokú bíróság, mind a Legfelsőbb Bíróság kifejezetten nyelvtanilag értelmezi az ügy tárgyát képező szerződés vitatott értelmű rendelkezéseit – előbbi: „a szerződés nyelvtani értelmezése szerint...”; utóbbi: „a szerződés nyelvtani értelmezésével...”], BH 82 (itt az LB az „érdekmúlás” kifejezésnek egy kifejezett „szótári” definíciót ad: „az érdekmúlás olyan objektív tény, melynek a bekövetkezte attól függetlenül megállapítható, hogy a kötelezett tudott-e róla”), BH 83, BH 85, BH 86, BH 89, BH 93, BH 94.

⁹⁹ Emellett a Legfelsőbb Bíróság a BH 19-ben nem törvény-, hanem reklámszöveg-értelmezést végzett abból a szempontból, hogy a modalitását tekintve kérdő mondat tartalmilag tekinthető-e kijelentésnek. Az LB álláspontja az volt, hogy nem; ha a mondat kérdésként van megfogalmazva, az mindig kérdést, és nem kijelentést tartalmaz. (Mint láttuk, a szigorú imperatívuszt, azaz felszólítást kifejező kijelentés deklarációjánál a Legfelsőbb Bíróság ezzel éppen szemben álló logikát követett.)

¹⁰⁰ BH 31

tartalmaz; a másokban¹⁰¹ a Legfelsőbb Bíróság azt deklarálta, hogy az „és” szó konjunkcióra utal, azaz a jogszabályi engedély a feltételek *mindegyikének* teljesülése esetén valósul csak meg; végül a harmadikban¹⁰² az LB a „miatt” szót értelmezte úgy, mint ami nem más, mint *ok-okozati kapcsolatot* kifejező nyelvi kapcsolóelem.

Jogi szakmai (dogmatikai) értelmezés (1/B.) összesen 63 BH-ban fordult elő,¹⁰³ 31 bírósági határozatban egyszerű fogalmi dogmatikai értelmezés (1/B. a)),¹⁰⁴ 8 BH-ban kifejezetten jogszabályi/jogági jogelvekre hivatkozó értelmezés (1/B. b)),¹⁰⁵ 45 BH-ban pedig tág értelemben felfogott kontextuális értelmezés (1/B. c))¹⁰⁶ formájában¹⁰⁷ (és ez utóbbiak között 3 „lerontó formulán” alapuló

---

¹⁰¹ BH 34

¹⁰² BH 40

¹⁰³ BH 1, BH 2, BH 3, BH 4, BH 5, BH 8, BH 9, BH 13, BH 14, BH 15, BH 17, BH 18, BH 19, BH 20, BH 22, BH 23, BH 25, BH 28, BH 32, BH 34, BH 36, BH 38, BH 39, BH 40, BH 41, BH 43, BH 44, BH 45, BH 46, BH 47, BH 48, BH 49, BH 50, BH 51, BH 52, BH 53, BH 54, BH 55, BH 56, BH 57, BH 58, BH 60, BH 63, BH 64, BH 65, BH 66, BH 67, BH 69, BH 70, BH 71, BH 72, BH 73, BH 74, BH 75, BH 76, BH 77, BH 78, BH 80, BH 86, BH 89, BH 91, BH 92, BH 94

¹⁰⁴ BH 2, BH 5, BH 15, BH 17, BH 20, BH 22, BH 23, BH 28, BH 36, BH 38, BH 39, BH 40, BH 41, BH 45, BH 46, BH 47, BH 49, BH 51, BH 52, BH 53, BH 54, BH 55, BH 56, BH 57, BH 69, BH 71, BH 72, BH 73, BH 74, BH 75, BH 94

¹⁰⁵ Ezek a BH-k és a bennük a jogértelmezés során hivatkozott elvek a következők: BH 4 (a KRESZ-ben foglalt általános balesetelhárítási kötelezettség), BH 45 („A Polgári Törvénykönyvnek a megtámadási határidővel kapcsolatos alapelve az, hogy az egyéves határidő akkor kezdődjék, amikor a fél a megtámadás lehetőségéről tudomást szerez, vagy a megtámadásra egyébként módja nyílik.”), BH 64 („általános adóelvek”), BH 69 („A jogállami büntetőjog és közelebbről a bűnösség (nullum crimen sine culpa) elve azt a kivételt nem tűrő követelményt támasztja a jogalkalmazóval szemben...”), BH 70 („Általános elv, hogy az elítélt a büntetés-végrehajtási intézetben tartózkodása alatt feltételes szabadságon nem lehet.”), BH 73 (2 db: „a szerződéses szabadság polgári jogi alapelveként megfelelően”, illetve „a jóhiszemű joggyakorlás követelményéből az következik, hogy...”), BH 76 („a tisztességes eljárás követelményei”), BH 92 (a „jóhiszemű és rendeltetésszerű joggyakorlás” a választási eljárásban).

¹⁰⁶ BH 1, BH 3, BH 4, BH 5, BH 8, BH 9, BH 13, BH 14, BH 15, BH 17, BH 18, BH 19, BH 20, BH 22, BH 23, BH 25, BH 32, BH 34, BH 36, BH 38, BH 43, BH 44, BH 45, BH 46, BH 48, BH 49, BH 50, BH 53, BH 55, BH 56, BH 58, BH 60, BH 63, BH 65, BH 66, BH 67, BH 70, BH 73, BH 74, BH 76, BH 77, BH 78, BH 80, BH 89 (törvény és EK-irányelv között), BH 91

¹⁰⁷ Mivel az Európai Unió jogi aktusai is részei a magyar jogrendszernek, pontosabban azok egy része közvetlenül, belső jogi aktusok átültető rendelkezései nélkül is hatályos jogi norma, így a magyar szervek által közvetlenül alkotott jogszabályok ilyen EU-s normák fényében történő értelmezése, illetve a (nem közvetlenül hatályos) EU-s normáknak a belföldi jogalkotó szervek által létrehozott jogszabályai fényében végzett interpretációja is tág értelemben felfogott kontextuális értelmezésnek minősül. Mi azonban illet a vizsgált mintában egyetlenegy sem találtunk, ami vagy annak köszönhető, hogy ezeknek a jogeseteknek az eldöntése során ilyen EU-s norma alkalmazásának a lehetősége nem merült fel, vagy annak, hogy a magyar bíróságok még mindig tartózkodóan viszonyulnak a kicsit idegennek tekintett közösségi, illetve második vagy harmadik pilléres joghoz. Ez utóbbi feltételezést támasztja alá

érvelés¹⁰⁸ volt). Egyéb szakmák terminológiáját, illetve hétköznapi értelemmel is rendelkező szavak, kifejezések nem jogi szakmai jelentését felhasználó nyelvtani értelmezés (1/C.) ellenben mindössze két esetben történt: a BH 1-ben a Szegedi Ítéltábla másodfokú fellebbviteli döntése során a „vagyon” közgazdasági-számviteli fogalmát használta fel a vagyonekobbzással érintett pénzösszeg mértékének meghatározása céljából,¹⁰⁹ a BH 60-ban pedig a Legfelsőbb Bíróság munkavédelmi, illetve foglalkozás-egészségügyi szakmai értelmezést végzett.¹¹⁰

Szűk értelemben felfogott kontextuális értelmezés (2.), vagyis egy adott jogi rendelkezésnek pusztán az őt körülvevő más jogi normák jellegéből (az adott jogi rendelkezés jogrendszerbeli helyéből) kiinduló interpretáció szintén csak néhány esetben, egészen pontosan 5 BH-ban fordult elő. A BH 26-ban a Legfelsőbb Bíróság azzal érvelt, hogy a Munka Törvénykönyve (Mt.) szabályait az Mt., vagyis a munkaviszonyra vonatkozó szabályok kontextusában lehet csak alkalmazni, a cégjogi szabályok kontextusában nem, ez utóbbiak ugyanis más életviszonyokra vonatkoznak. A BH 56-ban ugyancsak az LB annak alapján döntött a kérdéses jogesetben, hogy az alkalmazandó jogintézmény hol (pontosabban hogy hol nem) helyezkedik el az egészségügyi törvény rendszerében – egészen pontosan hogy melyik címen, illetve alcímen belül

---

az a tény, hogy más vizsgálatok is nagyon kevés EU-s normára alapított ítéletet, illetve uniós normára való hivatkozást találtak; például Bartha Ildikó és Bencze Máttyás a 2004 és 2007 közötti BH-k és EBH-k között mindössze 25 olyan ítéletre bukkant, amelyben valamilyen módon előfordult EU-s normára való érdemi hivatkozás (vö.: Bartha Ildikó – Bencze Máttyás: Az európai jog alkalmazása a magyar bírói ítélezésben, 327. o. In: Paksy Máté /szerk./: Európai jog és jogfilozófia. Konferenciatanulmányok az európai integráció ötvenedik évfordulójának ünneplésére. Szent István Társulat, Budapest, 2008, 319-345. o.).

¹⁰⁸ Ezek közül a BH 19 és a BH 86 a *lex specialis derogat legi generali* maximájára hivatkozott (anélkül, hogy magát az elvet explikálta volna), a BH 76 esetében viszont nem lehetett egyértelműen eldönteni, hogy pontosan melyik formula alapján is döntött a bíróság (ez lehetett a *lex specialis* elve, de lehetett a *lex superior derogat legi inferiori* maximája, vagy ezek valamilyen kevert alkalmazása is, e BH-ban ugyanis a Be. és egy nemzetközi egyezményt kihirdető törvény rendelkezései részletszabályainak megállapításáról szóló igazságügyi miniszteri rendelet kollíziójának feloldásáról van szó az IM rendelet javára).

¹⁰⁹ Az ítélet indokolása szerint „a kábítószerrel visszaélés elkövetőjével szemben a vagyonekobbzás nem korlátozható az értékesítésből származó nyereségre” (hanem azt a teljes bevétel alapján kell megállapítani – T.J.Z.). „A vagyonekobbzást ugyanis nem a bűncselekménnyel elért *haszonra* [bevétel mínusz költségek – T.J.Z.], hanem az abból eredő *vagyonra* kell a törvény kötelező rendelkezésénél fogva elrendelni.” (Kiemelések tőlem – T.J.Z.)

¹¹⁰ „... a Kjt. 72. § (1) bekezdésében és az 57. § (6) bekezdésében szabályozott juttatások feltételei értelmezését illetően az azonos alapok és célok alapján a munkavédelmi követelményeknek megfelelő fogalom-tartalom vehető figyelembe. Valamely anyagi jogszabály ugyanis nem választható el az aktuálisan korszerű, és más anyagi jogszabályokkal összhangban álló speciális szakmai tartalomtól, amelyet az értelmezésnek tükröznie kell.”

szabályozta azt a jogalkotó.¹¹¹ A BH 64-ben a „lakáscélú felhasználás” fogalmát értelmezte az LB annak fényében, hogy ez a fogalom hol, melyik jogszabályban helyezkedik el, illetve hogy az egyik jogszabály által használt, de nem definiált fogalom értelmezhető-e, definiálható-e más célokból készült, más életviszonyokra vonatkozó jogszabályok általi fogalmi meghatározások extrapolálásával (a konkrét esetben a Legfelsőbb Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a jogszabályok eltérő célja, szabályozási tárgyköre miatt az egyik jogszabályi meghatározás nem vihető át a más jogszabályban található ugyanazon fogalom meghatározására).¹¹² A BH 75-ben a Szegedi Ítéltábla a befolyással üzérkedés bűncselekménye konkrét esetben való megvalósulásáról annak alapján döntött, hogy mi is a célja, a védendő jogi tárgya az azon címben szabályozott bűncselekményeknek, amelyek körében a jogalkotó a befolyással üzérkedés tényállását is elhelyezte. Végül a BH 94-ben az LB azt mondta ki, hogy egy jogosultság attól függően jár vagy nem jár, hogy a jogi rendelkezések által abszorbeált jogpolitikai cél mi volt; vagyis a konkrét esetben abból a tényből, hogy az egyes jogi személyek jogosultságaira vonatkozó szabályok egymástól elkülönítve nyertek elhelyezést, a törvény más-más részében kerültek szabályozásra, megállapítható, hogy a jogalkotó az egyiknek adott jogosultságoktól eltérő jogosultságokat kívánt adni a másoknak.^{113 114}

A (szűk értelemben vett) kontextuális értelmezéstől eltérően, de a nyelvtani érvekhez hasonlóan rendkívül gyakori a bírói jog egy vagy több elemére való hivatkozás. Ha Pokol Béla 1999-ben azt állapította meg, hogy „az elmúlt húsz év változásai ... egyre inkább felhozták a jogszabályok szövege mellé a Legfelsőbb Bíróság eseti ítéleteit és a körülötte szerveződő bírói gyakorlatot is a jog hordozójává”,¹¹⁵ akkor ezt a mi kutatásunk eredményei csak megerősíthetik. A

---

¹¹¹ „A mentőszolgálat léte nem vehető figyelembe az *egészségügyi alapellátás* folyamatosságánál, a mentés az Eü. tv. értelmében *egyéb egészségügyi szolgáltatás (94. §).*” (Kiemelések tőlem – T.J.Z.)

¹¹² „Az elsőfokú bíróság egyenként vizsgálta azokat a jogszabályokat (Ltv., OTÉK), amelyekre az alperes hivatkozott. Jogszerűen állapította meg, hogy ezen jogszabályokban alkalmazott fogalom-meghatározások nem alkalmazhatók az Szja. tv. esetében. Ennek indoka az eltérő szabályozási célzat. A Legfelsőbb Bíróság megítélése szerint is a „lakáscélú” megfogalmazást nem lehet azonosítani a lakás bérletére, vagy a lakás műszaki megfelelőségére vonatkozó jogi szabályozással.” (A rövidítések feloldása: Ltv.: a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról szóló 1993. évi LXXXVIII. törvény; OTÉK: az országos településrendezési és építési követelményekről szóló 253/1997. (XII. 20.) kormányrendelet; Szja. tv.: a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény – T.J.Z.)

¹¹³ „A szociális finanszírozás tekintetében a törvény a közhasznú társaságot az egyházi jogi személytől elkülönítve tárgyalja, annak fogalmától megkülönbözteti, és ilyen módon a kiegészítő normatív támogatásból – többek között – a közhasznú társaságot is kizárja.”

¹¹⁴ Mint a bemutatott érvekből is látható, a szűkebb értelemben vett kontextuális értelmezést – ahogyan azt korábban már jeleztük – valóban áthatja a jogszabályi célok és jogalkotói szándékok figyelembe vétele, de részben még formállogikai érvek is.

¹¹⁵ Pokol: A jogértelmezés alapjai, 496. o.

bírói jogértelmező döntéseknek a már létező bírói jog felhasználásán alapuló jellege – úgy tűnik – egyre markánsabbá válik, és egyre fontosabb lesz, hogy egy jogi problémát más, hasonló ügyekben a Legfelsőbb Bíróság vagy általában a bíróságok (az ún. ítélkezési gyakorlat keretében) hogyan döntöttek el.

A bírói jog szerinti értelmezésnél (3.) külön kell venni a korábbi eseti bírói döntésekre való hivatkozásokat, a bírói/ítélkezési gyakorlatra mint a bíróságok kollektív jogértelmező/jogalkalmazó tevékenységére való utalásokat, valamint az ún. absztrakt bírói normák (irányelvek, elvi döntések, kollégiumi állásfoglalások, jogegységi határozatok, kollégiumi vélemények és az elvi bírósági határozatok) alapján való interpretációs döntéseket. Mivel ezek akár önmagukban, akár bármilyen kombinációban előfordulhatnak, ezért először érdemes egyesével megnézni, hogy a lehetséges hét kombináció közül melyik előfordulása mennyire jellemző a jogértelmezés során, majd ezt követően külön is megvizsgálni, hogy az eseti döntésekre, a bírói/ítélkezési gyakorlatra és az absztrakt bírói normákra (akár önmagukban, akár más bírói jogi érvek mellett) összesen mennyi BH-ban összesen hány darab hivatkozás történt.

Bírói jog szerinti értelmezés (egy BH-ban akár többször is) a vizsgált mintában 35 BH-ban,¹¹⁶ vagyis az esetek több mint harmadában fordult elő. Ezek közül kizárólag bírói/ítélkezési gyakorlatra¹¹⁷ történő hivatkozás (3/A.) 15 BH-ban összesen 20 esetben történt;^{118 119} korábbi eseti bírói döntésre (tipikusan

---

¹¹⁶ BH 3, BH 5, BH 9, BH 13, BH 15, BH 20, BH 21, BH 25, BH 33, BH 34, BH 37, BH 38, BH 41, BH 44, BH 46, BH 47, BH 49, BH 50, BH 51, BH 52, BH 55, BH 57, BH 60, BH 63, BH 69, BH 71, BH 72, BH 73, BH 74, BH 75, BH 76, BH 77, BH 78, BH 84, BH 90

¹¹⁷ Ennek számos eltérő megfogalmazásával találkoztunk a különböző ítéleti indokolásokban. Leggyakrabban a „kialakult-következetes-egységes-[jelző nélküli] bírói-ítélkezési gyakorlat (a magyar bírósági gyakorlat, a magyar joggyakorlat) szerint-alapján-értelmében...” szóhasználat a jellemző (BH 5, BH 9, BH 25 /kétszer/, BH 33, BH 38, BH 44, BH 49, BH 57 /háromszor/, BH 69 /kétszer/, BH 73, BH 74, BH 77), de előfordultak a következő hivatkozások is: „a Legfelsőbb Bíróság több, közzétett döntésében rámutatott” (BH 9) – anélkül, hogy egy ilyen közzétett döntést is meghivatkozott volna az LB (és ugyanez majdnem szó szerint megismétlődik a BH 34-ben); „a Legfelsőbb Bíróság számos eseti döntésében rámutatott már arra, hogy...” (BH 13) – ezúttal két ilyen döntéssel ténylegesen is alátámasztva ezt a kijelentést; az „egységesen elfogadott jogértelmezés szerint” (BH 37); „a Legfelsőbb Bíróság felülvizsgálati ügyekben követett töretlen gyakorlata szerint” (BH 46); „a legfelsőbb bírósági gyakorlatból következően” (BH 52); „az elmélet és a gyakorlat egységes abban, hogy...” (BH 69); „hosszú idő óta következetes abban a bírói gyakorlat, hogy...” (BH 75); stb. (A „satöbbit” takaró, külön nem említett típusú szövegezéseket lásd a következő BH-kban: BH 5, BH 13, BH 15, BH 47, BH 49, BH 69, BH 74, BH 75, BH 78, BH 84, BH 90!)

¹¹⁸ BH 5 (2 db), BH 9 (2 db), BH 15, BH 34, BH 37, BH 38 (2 db), BH 46, BH 47, BH 49, BH 52, BH 69 (3 db), BH 74, BH 75, BH 77, BH 90

¹¹⁹ Kiemelést érdemel az a vizsgált mintánkban egyedülként előforduló eset, amikor (a BH 35 szerint) a másodfokú döntést hozó Fővárosi Ítéltábla (tehát nem a BH-t alkotó Legfelsőbb Bíróság) a saját korábbi ítélkezési gyakorlatára (és nem az „egységes”, „töretlen” vagy „következetes” bírói gyakorlatra) hivatkozik.

korábbi BH-ra)¹²⁰ való önálló hivatkozás (3/B.) 10 BH-ban 16-szor szerepelt;¹²¹ önmagában valamely bírói absztrakt norma (normák) szerinti jogértelmező döntést (3/C.) pedig 16 BH indokolása során összesen 18 alkalommal hozott a bíróság.¹²² Bírói gyakorlatra és ennek alátámasztására konkrét eseti döntés(ek)re hivatkozó értelmezés (3/D.) 9 BH-ban 10-szer fordult elő;¹²³ ítélezési gyakorlat és ennek illusztrálására absztrakt bírói norma szerinti interpretációs döntés (3/E.) 3 BH-ban (ugyanennyiszor) szerepelt;¹²⁴ míg absztrakt bírói normára és ennek alátámasztására konkrét eseti döntés(ek)re hivatkozó értelmezést (3/F.) a vizsgált mintában egyet sem találtunk. Végül összesen 2 olyan BH volt, amelyben egy jogértelmezési dilemma mikénti megoldásának megindokolása érdekében a bírói jog mindhárom elemére, azaz a bírói/ítélkezési gyakorlatra is, absztrakt bírói normára is és mindezek alátámasztására konkrét eseti döntés(ek)re is egyszerre hivatkozott a Legfelsőbb Bíróság (3/G.).¹²⁵

Egybevéve immár a bírói jog eddig szétszórtnak és elkülönítetten felmért elemeit, az abszolút gyakoriságot tekintve a következő kép rajzolódik ki előttünk. Az ítélezési gyakorlatra, a korábbi felsőbbbírósági eseti döntésekre és az absztrakt bírói normákra való hivatkozás nagyjából hasonló prevalenciával rendelkezik, a bírói gyakorlat azonban egy kevéssel kiemelkedik a többi közül. Ítélezési gyakorlatra (akár önmagában, akár a másik kettő mellett bármilyen kombinációban) ugyanis összesen 29 BH-ban mindösszesen 35 alkalommal történt hivatkozás; míg egyrészt korábbi eseti döntések szerinti jogértelmezés (szintén akár egyedül, akár a többi bírói jogi érveléssel együtt) 21 BH-ban 28-szor, másrészt bírói absztrakt normára való utalás (úgyszintén akár magában, akár a másik kettő mellett) 21 BH-ban 23-szor fordult elő.

Ami az egyéb (bírói jogon kívüli) jogalkalmazói értelmezést (4.) illeti, az a magyar jogrendszerre nem jellemző. A magyar bíróságok ítélező tevékenységének szellemiségétől, és egyáltalán a magyar jogi kultúra jellegzetességeitől rendkívül távol áll, hogy a bíróságok egy kétes értelmű jogszabályszoveg jelentésének megállapítását olyan végrehajtási aktusok,

---

¹²⁰ 5 olyan eset volt, amikor a bíróság vagy egy, a Bírósági Határozatokban meg nem jelent felsőbbbírósági döntésre (például munkaügyi döntvényre) hivatkozott, vagy egy olyan ítéletet idézett meg, amely ugyan megjelent a Bírósági Határozatok című folyóiratban is, de azt a bíróság nem az adott ítélet BH-száma, hanem annak rendes bírósági ügyszáma alapján nevesítette.

¹²¹ BH 20, BH 25 (2db), BH 37 (3 db), BH 41, BH 49 (3 db), BH 60, BH 63, BH 71, BH 76, BH 78 (2 db)

¹²² BH 3, BH 5, BH 15, BH 20, BH 21, BH 31, BH 36 (2db), BH 38, BH 50, BH 51, BH 52, BH 57, BH 71 (2 db), BH 72, BH 74, BH 84

¹²³ BH 13 (2 db), BH 25, BH 33, BH 44, BH 49 (a bírói gyakorlat illusztrálására egyszerre 6 eseti döntést /köztük 3 BH-t/ is felhozva), BH 57 (egyszerre 4 BH-val is megtámogatva az ítélezési gyakorlatot), BH 73, BH 74, BH 75

¹²⁴ BH 55, BH 74, BH 84 (itt 2 absztrakt normát is felhoz az LB a bírói gyakorlat alátámasztására)

¹²⁵ BH 25 és BH 57

adminisztratív vagy más típusú jogszolgáltató szervek elvi jellegű (sokszor belső használatra készült) iránymutatásai, esetleg külföldi ítélkező szervek határozatai alapján végezzék el, amelyek a magyar bíróságokra (sőt akár az értelmezendő jogszabályi rendelkezés által érintett állampolgárookra) vagy egyáltalán nem kötelezőek, vagy kötelező erejük nem normatív, hanem csak eseti jellegű. Közigazgatási szervek elvi jellegű határozatai szerinti jogértelmezés (4/A.) például a vizsgált mintában egyáltalán nem fordult elő; hogy mégsem alap nélküli ezen érvelési módnak az általunk alkalmazott klasszifikációba való felvétele, azt mutatja, hogy bár a bíróságok végül is egy BH-ban sem hivatkoztak interpretációs döntéseik során ilyenre, az állampolgárok azonban ezt két esetben is megtették, méghozzá mindkettőben úgy, hogy azok elfogadása az ügyben ítéletet hozó bíróság által nem volt elvi jelleggel kizártnak (vagyis a két hivatkozás nem volt kétséget kizáró és első látásra is megállapítható módon minden jogalapot nélkülözőnek) tekinthető. Egyrészt a BH 19 révén eldöntött jogesetben a felperes egy versenyjogi tárgyú ügyben, a versenytörvény (Tpv.)¹²⁶ értelmezése tekintetében hivatkozott a Gazdasági Versenyhivatal (GVH) Versenytanácsa 32/2005. Vj. számú határozatára, amit az LB végül is nem fogadott el; másrészt szintén hasonló jellegű hivatkozás történt a BH 91 során, ahol is az alperes a Tpv. 78. §-át a GVH Versenytanács elnöke által az e szakaszban foglalt rendelkezés részletszabályainak megállapítására kiadott 2/2003. számú Közlemény alkalmazásával értelmezte (a Legfelsőbb Bíróság azonban – mint említettük – ezen értelmezési forrás konkrét esetbeni felhasználhatóságát itt sem ismerte el). Egyéb belföldi jogalkalmazó szervek jogalkalmazó aktusai szerinti értelmezés (4/B.) sem sok volt, mindössze egy, amely a BH 81-ben fordult elő; ebben az ügyben az LB – az alperes jogértelmező javaslatát akceptálva – az adatvédelmi biztos egyik állásfoglalására hivatkozott.¹²⁷ Végül az egyéb jogalkalmazói értelmezést felhasználó argumentumok körében a Magyar Köztársaságra is kiterjedő szervi hatállyal bíró nemzetközi bírósági vagy egyéb jogalkalmazó szervek ítélkezési vagy döntési gyakorlata, illetve eseti döntései vagy ítéletei alapján történő értelmezést (4/C.) úgyszintén egyetlen esetben (a BH 5-ben) hívta fel a Legfelsőbb Bíróság, amikor is döntése és az ennek alapjául szolgáló jogértelmezése helyességének alátámasztására az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatával érvelt, e gyakorlat tényleges létezését ráadásul két konkrét EJEB-ítélettel is illusztrálta.¹²⁸

---

¹²⁶ Teljes nevén: a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény.

¹²⁷ „Ezt a jogértelmezést tükrözi az adatvédelmi biztos alperes által megjelölt állásfoglalása is.” (Ez az állásfoglalás pedig konkrétan nem más, mint „az adatvédelmi biztos 2006 decemberében kelt, 2038/K/2006-2. szám alatt közzétett állásfoglalása”.)

¹²⁸ „A védő kötelező részvételét illetően utal továbbá az Emberi Jogok Európai Bíróságának az Emberi Jogok Európai Egyezménye (Róma 1950) 6. Cikk 3/a) pontja tekintetében kialakított gyakorlatára (X. Norvégia elleni ügye, 1975. május 30-ai határozat; Croissant Németország elleni ügye, 1992. szeptember 25-ei határozat).”

A logikai értelmezés (5.) egy különös érvelési mód, melynek jellemzője, hogy leginkább célzatosan, mégpedig akkor alkalmazzuk, ha a szöveg egyértelmű szó (vagy inkább betű) szerinti jelentésével *szemben* álló (genezisének tekintve pusztán intuitíve helyesnek *érzett*) értelmezési eredményre szeretnénk eljutni. Emiatt a formális logika igénybe vétele rendszerint a hétköznapi józan ésszel is „kiokoskodható”, ésszerű megoldást szolgálja (ebben az értelemben tehát a formális logika maximái mint az emberi racionalitás egyetemes törvényszerűségei, valamint a józan emberi gondolkodás szempontjai tulajdonképpen egybeesnek). A logikai értelmezés további (bár nem kizárólag erre a módszerre jellemző) sajátossága, hogy annak alkalmazása gyakran nem explikált; a logikai érveket tehát a bíróságok¹²⁹ legtöbbször úgy használják fel, hogy nem hivatkozzák meg kifejezetten azt a formulát, amelyet a szöveg értelmezéséhez segítségül hívtak. Akár meghivatkozzák azonban, akár nem, a logikai maximák kiemelkedő jelentőséggel bírnak a jogszolgáltatásban, nem is elsősorban prevalenciájukat, sokkal inkább érveik *súlyát* tekintve. A formális logika ugyanis azon kevés dolog egyike, melynek szabályai sem meg nem kérdőjelezhetők, sem meg nem cáfolhatók, melyek tehát objektívek (már ha egyértelműen megállapíthatók alkalmazási feltételeik)¹³⁰ és generális jellegűek, mindenkor és mindenhol (minden jogrendszerben és időtől függetlenül) érvényesek.¹³¹ Éppen ezért azokban az esetekben, melyekben alappal hivatkoznak

---

¹²⁹ Ez természetesen nemcsak a bírósági jogalkalmazásra, hanem bármilyen tárgykörben végzett érvelésre jellemző.

¹³⁰ Természetesen ha ezen alkalmazási feltételek megvalósulása nem egyértelmű, mert például azok megállapításához az adott szituáció jellegének előzetes értékelésére van szükség, akkor a logikai formulák sem lehetnek segítségünkre abban, hogy objektív módon megállapíthassuk, hogy a kérdéses szöveg mit (vagy sokszor inkább: mit /biztosan/ nem) jelent.

¹³¹ Ez azonban nem jelenti (nem jelentheti) azt, hogy a logika minden „nehéz esetre” képes megoldást adni, sőt az is előfordulhat, hogy éppen ellenkezőleg, egyszerre nem is egy, hanem több, nagyjából egyformán plauzibilis megoldást ad, amelyek közül objektív módon nem lehet választani. Az ilyen megoldási irányokat, elveket, útmutatásokat nevezi von Wright „meta-normáknak” (Wright, Georg Henrik von: *Létezik normalogika?*, 124. o., in: Bódig Mátyás – Szabó Miklós /szerk./: *Logikai olvasókönyv joghallgatók számára*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1996, 111-153. o.). Ezeknek a „meta-normáknak” az a funkciójuk, hogy segítsék a jogalkalmazást, és a tételes normaszöveg által homályos módon, ellentmondásosan vagy egyáltalán nem szabályozott kérdéseket eldönthetővé tegyék, így szolgálva a jogbiztonságot és a kiszámítható jogszolgáltatást. Vannak azonban esetek, amikor elvileg több ilyen „meta-norma” is alkalmazható. Így például az *a contrario* és az *a simili* joglogikai érvei ugyanazon jogértelmezési dilemma eldöntése során egymásnak ellentmondó konklúzióra vezethetnek, de a *lex superior*, a *lex specialis* és a *lex posterior* (nem elsősorban logikai, mint inkább kontextus alapú) ítélezési hüvelykujjszabályai is más-más megoldást javasolnak egy olyan helyzetben, amikor valamilyen szempontból ezek közül több is igénybe vehető lehet. Ahhoz tehát, hogy a joghézagokból és a tételes jog ellentmondásaiból származó bizonytalanságokat csökkenthessük (ideális, de a gyakorlatban a maga elvi tisztaságában meglehetősen ritkán előforduló esetben kiküszöbölhessük), szükségünk van a több, elvileg alkalmazható „meta-norma” közötti választást meghatározó szabályra is, vagyis szükségünk van egy „meta-meta-normára”, amely megmondja, hogy a több „meta-norma” közül mikor melyiket kell a bírónak segítségül hívnia.

rájuk, tipikusan az értelmezési dilemma mikénti feloldásának *erős érveit* jelentik. Így van ez az általunk talált, logikai formulák szerinti jogértelmező döntések esetében is.

Logikai maximára hivatkozó értelmezés az általunk vizsgált mintában 15 BH-ban fordult elő, mégpedig összesen 19-szer.¹³² Ez a 19 előfordulás az öt, a joggyakorlat számára relevanciával bíró joglogikai formula között a következőképpen oszlik meg. *Argumentum a minore ad maius*, vagyis a kevesebbről a többre való következtetés¹³³ (5/A.) egyetlen esetben történt: a BH 62-ben a Legfelsőbb Bíróság (a másodfokú bíróság jogerős ítéletének indokolásában foglaltakat elfogadva) kimondta, hogy ha a törvény egy adott jogviszony (jelen esetben a polgármesteri foglalkoztatási jogviszony, illetve a polgármesteri kinevezés) közös megegyezéssel történő módosítását sem teszi lehetővé, akkor ugyanez a jogviszony egyoldalú intézkedéssel még kevésbé módosítható. Az *argumentum a maiore ad minus*, azaz a többről a kevesebbre való következtetés¹³⁴ (5/B.) érvére úgyszintén egy alkalommal hivatkozott a

---

Ez a vezérfonal azonban a végtelenbe tart, hiszen a „meta-meta-normák” is konfliktusba kerülhetnek egymással, aminek a feloldásához egy „meta-meta-meta-normára” lenne szükségünk, és így tovább. Ebből a *regressus infinitumból* csak úgy tudunk kitörni, ha elismerjük, hogy a jog elvileg sem lehet tökéletesen objektív és abszolút módon kiszámítható, vagyis szükségképpen kell, hogy legyenek olyan esetek, amikor nem tudható, hogy az adott szituációra melyik (tételes) norma alkalmazandó. A jogban létezik egy bizonytalansági tényező, amit semmilyen jogértelmezés nem tud *teljesen* megszüntetni, így a jogalkalmazói ítélet helyessége is csak valószínűségi alapú lehet. A jogértelmezés (amely a jogalkalmazás előfeltétele) legalább a „nehéz esetekben” (amelyek a legrészletesebb rendelkezéseket tartalmazó jogrendszerekben is óhatatlanul felmerülnek) valamilyen mértékben értékválasztáson alapul, ami elkerülhetetlenül szubjektivitást visz be az ítélezésbe, ennek következtében pedig a döntés is egy bizonyos mértékben önkényes lesz. Ezt az „önkényt” a jogban korlátok közé lehet szorítani, de teljesen kiküszöbölni nem lehet.

¹³² BH 3, BH 4, BH 5, BH 12, BH 15, BH 27, BH 33, BH 55, BH 57 (4 db), BH 58, BH 62, BH 64 (2 db), BH 77, BH 91, BH 94 (2 db)

¹³³ Ez egyrészt tiltó jogi normáknál irányadó: ha a kevesebb, azaz a kisebb súlyú, hatású magatartás is tilos, illetve ha a kisebb érték is jogilag védett, akkor a több, vagyis a súlyosabb, nagyobb hatású magatartás még inkább tilos, a nagyobb érték pedig jogilag még inkább védett lesz, akkor is, ha ez utóbbi a jogszabály szövegében nincs szó szerint benne. Például ha bizonyos dolgokat korlátozottan cselekvőképes személy nem tehet meg, akkor ugyanezeket a (teljesen) cselekvőképtelen személy nyilván még kevésbé teheti meg. Másrészt ugyanez a maxima vonatkozik a kötelezettség teljesítése alól adott kifejezett jogszabályi mentességre is: tehát ha a törvény kimondja, hogy a kevesebb valakinek nem kötelessége, akkor ez egyúttal értelemszerűen azt is jelenti, hogy a (kisebbit magában foglaló) több sem kötelessége. Azonban még ezen logikai elv alól is létezik tételes jogszabályi kivétel; így például ha az igazolási kérelem objektív határideje eltelt, akkor ennél később még kevésbé lehet a kézbesítési vélelem megdöntése iránti kérelmet előterjeszteni, ám a végrehajtási eljárásban ez a jog egy időre újra megnyílik.

¹³⁴ Ez az elv azt mondja ki, hogy ha a több szabad, megengedett, jogilag nem tiltott, akkor a kevesebb még inkább szabad, megengedett, jogilag még kevésbé tiltott lesz (ha például – meghatározott feltételek megvalósulása esetén – jogos védelmi szituációban a megtámadott jogszerűen akár ki is olthatja a rá támadó életét, akkor – ugyanezen körülmények között – súlyos

Legfelsőbb Bíróság, mégpedig a BH 5-ben, és ez volt az egyetlen olyan eset a 19-ből, amikor a használt joglogikai formulát kifejezetten nevén is nevezte az LB.¹³⁵ *Argumentum ad absurdumra* (5/C.), tehát azon maximára való hivatkozás, mely szerint ha egy adott értelmezési módszer alapján megállapítható értelem alkalmazása révén előálló következmények abszurd, lehetetlen, ellentmondó vagy egyértelműen nemkívánatos joggyakorlathoz vagy eseti ítéletekhez vezetnének, akkor ezt az értelmet mint nyilvánvalóan alaptalant el kell vetni,¹³⁶ 4 esetben fordult elő. A BH 4-ben a Legfelsőbb Bíróság a KRESZ általános balesetelhárítási kötelezettségét értelmezve jutott arra a belátásra, miszerint abszurd lenne elvárni, hogy a gépkocsivezető mások jogellenes magatartására is számítson minden helyzetben, és ennek lehetőségére tekintettel kell, hogy közlekedjen mindenkor és bármely körülmények között, illetve hogy a KRESZ szabályait betartva még akkor is ő legyen felelősségre vonható, ha a gyalogos szegte meg a KRESZ előírásait.¹³⁷ A BH 12 szerint ha a károsult az igényével (például a károkozó jogi személy megszűnése esetén) a felelősségbiztosítás alapján közvetlenül a biztosító ellen nem fordulhatna, akkor az ilyen igényt egyáltalán nem tudná érvényesíteni, ami nonszensz, a felelősségbiztosítás intézményének értelmével ellentétes lenne. A BH 57-ben az LB a jogerős ítéletet hozó megyei bíróság felfogását elvetve azt állapította meg, hogy a jogvesztő határidő leteltét követően semmiféle okból nem lehet olyan eljárási cselekményt megtenni (jelen esetben választottbírói ítélet érvénytelenítése iránti pert indítani), amire ez a határidő vonatkozik, akkor sem, ha az ennek alapjául szolgáló tények csak ezt követően jutottak a fél tudomására, mert ebben az esetben a jogvesztő határidő a funkcióját veszítené el, azt, hogy

---

testi sértést vagy maradandó fogyatékoságot eredményező sérülést, egészségkárosodást is okozhat neki); továbbá ha a jogszabály a többet kötelességként írja elő, akkor azt úgy kell érteni, hogy az annak részét képező kevesebbet is az illető kötelességeként tételezte. (Ez szintizta formális logika: ha egy halmazra igaz n állítás, akkor ez az n állítás a halmaz bármely részhalmazára is igaz kell, hogy legyen. Ám azt, hogy a tételes jog praktikusán mégsem tiszta formális logika, jól mutatja, hogy kivételek itt is léteznek: például az örökösnek joga van visszautasítani az örökség egészét, de nincs joga – a mezőgazdasági termelést szolgáló föld és a hozzá tartozó különböző eszközök kivételével – visszautasítani annak egy részét, még akkor sem, ha a visszautasított részen nincsenek terhek.)

¹³⁵ „Ennek alapja a <<többben benne van a kevesebb>> logikai elven felül az, hogy...”; vagyis ha a bíróságnak a több kötelessége, akkor a kevesebb is az.

¹³⁶ Ez az érv kakukktójás a többi joglogikai maxima között, mert ebben az esetben nem a formális logika, hanem gyakorlati hasznossági/célszerűségi szempontok alapján döntünk arról, hogy a jogszabály melyik értelme (nem) alkalmazható.

¹³⁷ „Figyelemmel a körülményekre, az általános balesetelhárítási kötelezettség körében semmiképpen sem várható el a szabályosan balra kanyarodó, s ezért szükségszerűen az egész belátható úttestet áttekintő terhelttől, hogy 2-3 másodperc alatt észlelje az úttesten meg nem engedett helyen, tehát váratlanul felbukkanó, mozgó sértettet, s ezen az időn belül lassító fékezéssel hárítsa el az ütközést. Az általános balesetelhárítási kötelezettség körében csak jogilag elvárható és reálisan teljesíthető kötelezettségek elmulasztása miatt állapítható meg büntetőjogi felelősség.”

legyen egy végső időpont, amikor az ügy visszavonhatatlanul lezárásra kerül.¹³⁸ A BH 91-ben pedig a Legfelsőbb Bíróság azon az alapon utasította el egy értelmezési módszer (a nemzetközi egyezményeken alapuló értelmezés) felhasználását egy konkrét ügyben, hogy annak alkalmazásával egy nyilvánvalóan abszurd eredmény, egy lehetetlen helyzet (nevezetesen egy törvény totális alkalmazhatatlansága) jönne létre.¹³⁹ ¹⁴⁰ Továbbá meg kell említeni, hogy az LB a BH 93-ban is hivatkozhatott volna az *argumentum ad absurdum* érvére, mert ehhez minden feltétel adva volt (talán az előbbi esetek egyike sem volt annyira alkalmas az ilyen érvelésre, mint ez), ám ezt itt mégsem tette meg, és csak a fél érvelése jogilag meg nem felelő voltának kimondására szorítkozott (igaz, a szimpla nyelvtani értelmezéssel is ugyanarra az eredményre jutott, mint amire az *ad absurdum* érvének felhasználásával jutott volna).¹⁴¹ Végül a kevésbé

---

¹³⁸ „... nyilvánvalóan megengedhetetlen, hogy a későbbiekben felmerülő körülmények folytán bármikor indítható legyen érvénytelenítési per. A jogerős ítélet okfejtéséből az következhetne, hogy például közrendbe ütközés címén határidő nélkül bármikor, esetleg évek múlva lehetne érvénytelenítési pert indítani, ami nyilvánvalóan nem engedhető meg.”

¹³⁹ „Nem valósíthatta meg az alperes eljárása az Egyezmény megsértését, mert ez esetben alkalmazhatatlanok lennének a Tptv. verseny-jogsértő magatartás, tevékenység föltárására vonatkozó eljárási rendelkezései, a jogsértő magatartások felderítésére nem volna lehetőség, a törvény ezen szabályai céljukat vesztenék.”

¹⁴⁰ Az *ad absurdum*hoz hasonló (de azzal mégsem azonos) az a fajta jogi érvelés is, amikor a bíróság minden jogi sallang nélkül, egyszerűen a hétköznapi józan ész alapján dönt. A BH 85-ben például a következőket mondta ki a Legfelsőbb Bíróság: „nem volt elvárható az elővásárlásra jogosulttól, hogy 2 millió Ft-tal menjen el az ártárgyalásra, mikor előzetesen arról sem volt tudomása, hogy neki esetleg ilyen összeget kell befizetnie”.

¹⁴¹ Az ominózus ügyben a Legfelsőbb Bíróság előtt egy közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálata iránti eljárás folyt, amely közigazgatási eljárásban a felperes érvelése szerint az Országos Választási Bizottságnak (OVB) el kellett volna utasítania a Fővárosi Választási Bizottság (FVB) határozata elleni fellebbezést, mert az elkésett: az FVB a november 27-én hozzá érkezett beadványt november 30-ig (azaz három napon belül) kellett volna, hogy elbírálja, de ezt csak december 1-jén tette meg, amihez képest december 3-ig (tehát 3 napon belül) lehetett volna az OVB-hez fellebbezni. A felperes szerint ugyanis nem a határozat meghozatalának időpontja (december 1.) számít a határidő kezdő napjának, hanem a „késelembé esés” időpontja (november 30.), és így ehhez képest a dec. 4-én beadott fellebbezés elkésettnek számít. Az LB szerint viszont „a december 1-jei ülésen meghozott határozat ellen a fellebbezés benyújtására rendelkezésre állt határidő értelemszerűen csakis a határozat meghozatalától – azaz december 1-jétől – és nem az azt megelőző naptól vehette kezdetét, így az jogszerűen 2008. december 4-én 16 órakor telt le. A felülvizsgált határozattal elbírált beadvány tehát nem volt elkésettnek minősíthető.” Ugyanakkor itt a bíróság az egyszerű nyelvtani értelmezés helyett vagy mellett az *argumentum ad absurdum* alapján a következőképpen is érvelhetett volna, ha a többi BH-hoz hasonlóan szájbarágó-meggyőzésre törekvő módon kívánta volna döntését indokolni: ha a kérelmezői érvelés helytálló lenne, vagyis ha a fellebbezési határidő valóban az elsőfokú határozatot hozó választási bizottság „késelembé esésének”, és nem a határozat tényleges meghozatalának napján kezdődne, akkor ebből az következne, hogy a november 30-án „késelembé esett”, de határozatot ténylegesen például csak december 3-án 15.58-kor hozott választási bizottság döntése ellen is december 3-án 16.00 óráig lehetne fellebbezni, tehát 2 perc lenne a határozat elolvasására és a fellebbezés

„látványos” példákat szolgáltató *argumentum a contrario*,¹⁴² tehát az ellentétből való következtetésen alapuló értelmezés (5/D.) 8 BH-ban összesen 9 esetben,¹⁴³ *argumentum a simili*, vagyis a hasonlóságon alapuló érvelés (5/E.) pedig 4 BH-ban¹⁴⁴ (mindegyikben egyszer-ször) fordult elő.¹⁴⁵

Teleologikus (a jogszabály objektív célján, társadalmi rendeltetésén alapuló) értelmezés (6.) 8 BH-ban található,¹⁴⁶ a legkülönbözőbb megfogalmazásokban; így a bíróságok hivatkoznak egy jogi rendelkezés, egy jogszabály vagy egy egész jogintézmény céljára, funkciójára, értelmére, rendeltetésére, a célok elhatárolására, illetve – többször is – mindezek „nyilvánvalóságára”.¹⁴⁷ Ezzel szemben történeti (a jogalkotó szándékán,

---

megszövegezésére, megindokolására és beadására, sőt a december 5-én hozott választási bizottsági döntés ellen is a november 30-tól számított 3 napos határidőn belül, azaz december 3-ig, tehát még a határozat meghozatala és ismerete előtt be kellene adni a fellebbezést. Ez pedig nyilvánvalóan abszurd értelmezés lenne.

¹⁴² Az *a contrario* alkalmazási körébe elsősorban a taxáció értelmezése, vagyis az a következtetés tartozik, melynek során a kimerítő (vagy a bíró által ilyen jellegűként felfogott) felsorolásba nem tartozó életviszonyok vonatkozásában az LB megállapítja, hogy az a rendelkezés, amely a taxatív felsorolás részét képező életviszonyok körében alkalmazandó, az nem alkalmazható a felsorolásban nem szereplő életviszonyok eldöntésére.

¹⁴³ BH 3, BH 15, BH 33, BH 55, BH 57, BH 58, BH 64, BH 94 (2 db); továbbá a BH 24 szerint a jogerős döntést hozó másodfokú bíróság is hivatkozott ilyenre, ezt utóbbit azonban a Legfelsőbb Bíróság nem fogadta el.

¹⁴⁴ BH 27, BH 57, BH 64, BH 77

¹⁴⁵ Mivel az *a contrario* és az *a simili* érvei ugyanazon interpretációs szituációban ellentétes következtetési sémák alkalmazását kívánják meg, ezért előfordulhat, hogy egy értelmezendő jogi normaszöveg egyik, illetve másik módszer szerinti értelmezése polárisan ellentétes következményekhez vezet; ebben az esetben a bíró az alapján kell, hogy válasszon a két módszer között, hogy milyen jellegűnek véli azt a normaszöveget, amelyet értelmeznie kell. Így például felsorolás esetében a szerint fog eldőlni, hogy a jogalkalmazó a kettő közül melyiket veszi igénybe, hogy a felsorolást taxatív vagy exemplifikatív jellegűként értékeli-e. (A későbbiekben ezen jogértelmezési dilemma nehézségeinek és az értékelés kiküszöbölhetetlenségének a bemutatására egy konkrét jogeset rövid elemzése kapcsán még visszatérünk.)

¹⁴⁶ BH 1, BH 5, BH 21, BH 35, BH 43, BH 57, BH 64, BH 70

¹⁴⁷ BH 1: „A bevételből tehát nem kerülhet levonásra, beszámításra a cselekmény elkövetésébe <<befektetett>> összeg, hiszen a bűncselekményt egyfajta legális színezettel ruházná fel, amely nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen a bűnözés elleni küzdelemmel.” (BH 1); „Ennek a tulajdönt értintő törvényi korlátozásnak az Ev. tv.-ből és a Kv. tv.-ből levezethető célja, hogy az erdő, mint a természeti környezet nélkülözhetetlen része (élőhely stb.) óvva legyen...” „Az erdőgazdálkodási bírság rendeltetése egyébként is a büntetőjogi szankciótól eltérő, reparációs jellegű...” (BH 5); „...a törvény nem egy általános értékmérés céljából adta meg a minimális árat, hanem speciális eljárás – a nyilvános vételi ajánlat útján történő befolyásszerzés – esetére biztosít a kisebbségi részvényesek védelmében bizonyos jogokat.” (BH 21); „A felperesi feltételezést elfogadva a közszolgálati műsorszolgáltatók kikerülhetnek az Rttv. rájuk vonatkozó szigorúbb szabályait, ha arra törekednének, hogy minél több külső gyártású műsorszámot vásároljanak. Tekintettel arra, hogy az Rttv. szabályozásából következően nem a műsorszám gyártójának személyén van a hangsúly, az ügy lényegét az képezi, hogy a műsorszolgáltatók felelősséggel tartoznak az általuk sugárzott műsorszámokért; akár saját

alkotáskori akaratán alapuló) értelmezés (7.) mindössze 3 BH-ban jelentkezett;¹⁴⁸ ezek közül miniszteri indokolásra való hivatkozás (7/A.) a vizsgált mintában egyetlen esetben történt,¹⁴⁹ előkészítő anyagokra való utalás (7/B.) egyszer sem fordult elő, általánosságban a „törvényhozó szándékára”, a jogalkotó akaratára” stb. (7/C.) pedig 3 BH-ban¹⁵⁰ hivatkozott a Legfelsőbb Bíróság. Az elhatárolási kérdések tárgyalása során már volt szó róla, de újra meg kell említeni, hogy a történeti és a teleologikus értelmezés gyakran egybeolvad, mivel a jogalkotó szándéka sokszor éppen a törvényszövegben kap egyértelmű kifejezést mint jogszabályi cél, ez utóbbinak a genezise viszont általában a törvényhozó explicite kifejezésre juttatni kívánt akarata (erre az összeolvadásra a legjobb példa a BH 70, ahol az LB a szubjektív szándékokra és az objektív funkcióra *egyetlen* utalás keretében hivatkozott.)

Közvetlen jogtudományi-jogirodalmi értelmezés¹⁵¹ (8.) a magyar ítélkezési gyakorlatban ritkán szerepel; mi a vizsgált mintában egyetlen ilyen hivatkozást

---

készítésű, akár külső gyártású műsorszámot sugároznak.” [Vagyis azért, hogy ne tudják kikerülni a műsorszolgáltatók a jogszabály céljának elérését, a rendelkezés nemcsak a saját gyártású, hanem a külső gyártású, vásárolt műsorokra is vonatkozik; ha nem így lenne, akkor a törvény célját meg tudnák kerülni ezzel a műsorszolgáltatók. – T.J.Z.] (BH 35); „Az időszakos felülvizsgálat *lényege* épp az, hogy az előzetes letartóztatásra okot adó körülményeket a bizonyítási eljárás előrehaladtával folyamatosan (hivatalból) kell vizsgálni, ehhez képest egyes előzetes letartóztatási okok megszűnhetnek, míg más újabb okok keletkezhetnek.” (BH 43); „A választottbírói ítélet érvénytelenítése iránti per ugyanis nem használható perújítás helyett, nem pótolja a választottbírói eljárás körében nem ismert perújítást, nem töltheti be a perújítás *funkcióját*. (BH 57); Már a rendelkezésben: „a lakásszerzési kedvezménnyel kapcsolatos szabályozás *célja*, hogy...”, illetve az indokolási részben: „a kedvezmény *célja*, hogy...” – ez utóbbi kétszer is. (BH 64); A BH 70-ben pedig az LB háromszor is hangsúlyozza a jogszabály „rendeltetését”, illetve „értelmét”: „A feltételes szabadság a szabadságvesztés része, a szabadságvesztés végrehajtása során a törvényben meghatározott esetekben adható olyan kedvezmény, ami a szabadságvesztés végrehajtásának megszakítását eredményezi. Az a *rendeltetése*, hogy az a terhelt, aki a büntetés-végrehajtás során kifogástalan magatartást tanúsított, még a büntetés kitöltése előtt, annak tartama alatt szabadlábban adja bizonyosságát annak, hogy képes a társadalom mindennapi életébe újra beilleszkedni, és a bűnelkövetéstől tartózkodni.” „A feltételes szabadságra vonatkozó anyagi jogi szabályok ... egybevetéséből kitűnik, hogy a terhelt a feltételes szabadság töltése alatt, egyidejűleg végrehajtható szabadságvesztést annak bármilyen formájában nem tölthet, hiszen ez esetben a feltételes szabadság *a rendeltetését és értelmét vesztené*.” „Ezt a rendelkezést 2000. március 1-jei hatállyal az 1999. évi CXX. törvény 3. §-a *iktatta be* a büntető anyagi jogszabályok közé, *nyilvánvalóan azért*, mert az ún. nem quasi halmazati összbüntetés intézményének megszüntetésével az összbüntetésbe nem foglalható szabadságvesztések folyamatos végrehajtását és a végrehajtás közben valamelyik büntetésből engedélyezett feltételes szabadság megkezdését *összeegyeztethetetlennek értékelte a törvényhozó*.”

¹⁴⁸ BH 37, BH 64 (összesen négyszer megemlítve, különböző formákban), BH 70

¹⁴⁹ BH 64

¹⁵⁰ BH 37, BH 64, BH 70

¹⁵¹ Ez a fajta interpretáció, mint fentebb már szó volt róla, abban különbözik a konkrét dogmatikai (jogi szakmai nyelvtani) értelmezéstől, hogy ennek során a bíró vagy a jogirodalom „egyöntetű” véleményét veszi figyelembe az adott értelmezési dilemma feloldása érdekében,

találtunk, amikor is a BH 74-ben a Szegedi Ítéltábla – utaló jelleggel – egy konkrét jogtudományi munka konkrét állítását, oldalszám pontossággal meghivatkozva hozta fel egyik kijelentése jogi alátámasztásaként („Magyar Büntetőjogi Kommentár 688/1. oldal 6. pont – HVG-ORAC Kiadó”). Még ennél is különlegesebb metódus a magyar felsőbb bírósági interpretációs gyakorlat körében az alkotmányos alapjogok, alapelvek, illetve alkotmánybírósági határozatok alapján történő értelmezés (9.). Bár az alapjogoknak a jogalkotásra való közvetlen hatása nyilvánvaló, ez a közvetlen hatás a jogalkalmazásban már nem jelenik meg, amit az is jelez, hogy az elemzett 95 BH között egyetlen ilyen sem akadt. Még az is csak hat esetben¹⁵² fordult elő, hogy maguk a felek hivatkoztak ilyenre, és ezt a fajta alapjogi/alkotmánybírósági érvelést utasította el az LB;¹⁵³ ezt a hat „negatív”, vagyis a fél ilyen jellegű interpretációs javaslatát elutasító, azt nem relevánsnak tartó hivatkozást azonban ki kell, hogy zárjuk az alapjogi értelmezési módszer köréből, minthogy abba csak a „pozitív” utalások számíthatók bele. Végül e között a hat eset között is csak egyetlen olyan volt,¹⁵⁴ amikor egy alsóbb fokú bírói szerv alapjogi törvényértelmezést végzett,¹⁵⁵ ám ezt az LB (a felek általi alapjogi utalásokhoz hasonlóan) ugyancsak nem fogadta el.¹⁵⁶

---

vagy valamilyen konkrét jogtudományi munkát hív segítségül annak megállapításához, hogy a kérdéses normaszöveg valójában mit is jelent(het).

¹⁵² BH 5, BH 21, BH 22, BH 39, BH 48, BH 91

¹⁵³ Ez az eredmény nagy mértékben összhangban áll Bencze Mátyás kutatásának megállapításaival, aki mintegy 2500 büntetőjogi tárgyú, 1990 és 2007 között meghozott BH-t, valamint 178, ugyanebből az időszakból származó elvi bírósági határozatot (EBH-t) vizsgált meg, és ezek között kevesebb mint 100 olyan BH-t, illetve 18 olyan EBH-t talált, amelyekben szerepel „az alkotmánnyal összefüggő hivatkozás”. (Vö.: Bencze Mátyás: Díszítőelem, álcázóháló vagy tartóoszlop? A büntetőbírói gyakorlat és az alkotmány. In: Fundamentum 2007/3. szám, 5-21. o.!) Ha ehhez hozzávesszük, hogy „ezek jelentős hányada pusztán technikai jellegű utalás” (uo.), vagyis „az ügyek nagyobb hányadában nincs érdemi funkciója az alkotmányra történő utalásnak” (i. m. 19. o.), valamint hogy az érdemi hivatkozások egy része is a *nullum crimen sine lege/nulla poena sine lege* nem kizárólag alkotmányos, hanem generális jogelvi szintű princípiumára való hivatkozás, akkor egyértelműen kijelenthető, hogy egy normaszöveg valódi jelentésének feltárása érdekében végzett, az Alkotmány, valamely alkotmányos jog vagy egy releváns alkotmánybírósági határozat szerinti *tartalmi* jogértelmezés kivételes interpretációs metódus a magyar legfelsőbb bírósági gyakorlatban. (Ha pedig nemcsak a büntetőjogi, hanem a polgári jogi, gazdasági jogi, munkajogi és közigazgatási jogi BH-kat és EBH-kat is megvizsgálánánk, akkor véleményünk szerint nagy valószínűséggel átlagosan még ennél is kevesebb alapjogi hivatkozást találunk.)

¹⁵⁴ BH 22

¹⁵⁵ „A másodfokú bíróság jogi álláspontja szerint a helyi önkormányzat, amennyiben a tulajdoni igényét a Vagyonátadó Bizottságnál 1995. március 31-e előtt nem terjesztette elő, úgy ezt az Ötv. 107. § (7) bekezdése alapján 1995. április 1-jétől kezdődően bíróság előtt, polgári peres eljárásban érvényesíthette, amely pert az ellen kellett megindítania, aki az igényelt vagyont birtokolta. Ezt a jogértelmezést támasztja alá az Alkotmánybíróság 36/1998. (IX. 16.) AB határozatának VI/1. c) pontja és VII. pontja is.”

¹⁵⁶ Nem is lenne helyes, ha a rendes bíróságok közvetlenül alkotmányos jogértelmezést végezhetnének, azzal ugyanis az Alkotmánybíróság alkotmányos szerepkörét vennék át, és

A nemzetközi egyezmények szerinti értelmezés (10.) sem jellemző Magyarországon, mégpedig annyira nem, hogy a kutatásunk tárgyaként szolgáló BH-k közül csak egyben fordult elő ilyen: a BH 76-ban a Fővárosi Ítéltábla az 1999. évi II. törvénnyel kihirdetett, „az Emberi Jogok Európai Bírósága eljárásaiban részt vevő személyekre vonatkozó Európai Megállapodás” rendelkezései alapján döntött egy, a korábbiakban a „lerontó formulák” körében már ismertetett normakollízió feloldása során. Ezen kívül még három olyan jogeset volt, ahol felmerült az ilyen értelmezés lehetősége,¹⁵⁷ de a felek ilyenén hivatkozását ez utóbbi esetekben a Legfelsőbb Bíróság elutasította.¹⁵⁸ Összehasonlító jogi értelmezés (11.) – nem ügydöntő, csak az egyéb irányú érvelés megalapozottságát alátámasztó jelleggel – szintén egyetlen BH-ban fordult elő, ott azonban rögtön kétszer is: a Legfelsőbb Bíróság a BH 57-ben egy választott bírósági ítélet érvénytelenítése iránti eljárásban hozott Fővárosi Bírósági döntés felülvizsgálata során először általánosságban az „európai

---

vonnák el egy törvény Alkotmány szerinti értelme megállapításának jogát az arra (éppen az Alkotmány által) rendelt Alkotmánybíróságtól. Jól mutatja ezt a veszélyt (és a rendes bíróságok ennek felvállalásától való ódzkodásának megalapozottságát) az ún. „dávodi kislány”-ügyben a Bajai Városi Bíróság által hozott, a magyar joggyakorlatban kivételesnek számító ítélet, amelyben a rendes bíróság maga végzett (egyébként az Alkotmánybíróság alkotmányértelmezésével szemben álló) alkotmányos jogértelmezést, és ezzel az értelemmel felvértezve magát tagadta meg e kislánytól azt a lehetőséget, hogy terhességét művi beavatkozás útján megszakíthassa. Az ítélet indokolása szerint a magzat ember, tehát jogalany, és mint dologi várományos (egy abortuszellenes társadalmi szervezet ugyanis százezer forintot helyezett letétbe a születendő gyermek, azaz a méhmagzat számára azzal a kikötéssel, hogy azt megszületésekor kapja meg) joga van a megszületéshez. Ez a fajta értelem azonban nemcsak az Alkotmánybíróság azon határozatával állt szemben, mely szerint az Alkotmány 54. § (1) bekezdéséből („Minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani.”) nem következik, hogy a méhmagzat ember, és hogy joga lenne a megszületéshez, hanem a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény explicit rendelkezéseivel is (az tehát kifejezetten egy *contra legem* döntést eredményezett). (Ennek a jogállamiság, a jogbiztonság és a hatalmi ágak elválasztása elvének szempontjából elrettentő, a vonatkozó hatásköri és eljárási szabályokat nyíltan felrúgó döntésnek a szövegét, és benne az ítélet indokolását lásd: A Bajai Városi Bíróság ítélete a magzatperben. In: *Fundamentum*, 1998/3. szám, 73-76. o.; ezen ítélet jogelméleti/alkotmányelméleti kritikáihoz pedig lásd: Sós Vilmos: Példátlan ítélet?! In: *Fundamentum*, 1998/3. szám, 87-88. o.! Megjegyzendő ugyanakkor, hogy vannak szerzők, akik ugyan tartalmilag nem értenek egyet a bajai magzatperben a bíróság által kinyilvánított alkotmányértelmezéssel, ám magának a bírósági alkotmányértelmezésnek az intézményét nem vetik el. Ezekre példaként lásd: Halmai Gábor: Az alkotmány mint norma a bírói jogalkalmazásban. In: *Fundamentum*, 1998/3. szám, 77-81. o., illetve Hanák András: Egy különös abortusz után. In: *Fundamentum*, 1998/3. szám, 73-76. o.!)

¹⁵⁷ BH 5, BH 39, BH 91

¹⁵⁸ 2 BH-ban a Római Egyezményre (teljes nevén „Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én aláírt Egyezményre” /közkeletű nevén az Európai Emberi Jogi Egyezményre/), 1 BH-ban pedig a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányára hivatkoztak a felek (ezek közül kettőben konkrét §-okra utalás történt, egyben pedig az „EJEB gyakorlatára” hivatkozott /több vonatkozásban is/ a fél).

gyakorlatra” hivatkozott, majd pár sorral lentebb az érvelése helyességét egy konkrét külföldi állam valamely pontosan megjelölt, konkrét törvényhelyére való utalással (!) erősítette meg.¹⁵⁹ Ez utóbbi egészen pontosan az osztrák „ZPO [Zivilprozessordnung (Polgári Perrendtartás) – T.J.Z.] 611. § (2) bek. 6. pontja” volt. Végül általános jogelvek fényében történő értelmezést (12.) a vizsgált mintában nem találtunk, és szubsztantív értelmezés (13.) is mindössze egyszer (a BH 5-ben) fordult elő, melyben az LB – szigorúan az érvelést erősítő, és nem a döntés kimenetelét önmagában meghatározó jelleggel – közvetlenül a „közérdekre” hivatkozott.¹⁶⁰

Kutatásunk eredményeit összefoglalva tehát azt láthatjuk, hogy a nyelvtani, ezen belül is különösen a jogi szakmai nyelvtani értelmezésnek a magyar értelmezési gyakorlatban kiemelkedő szerepe van; utóbbira való hivatkozás ugyanis a BH-k kétharmadában, míg a szavak, kifejezések hétköznapi szemantikai jelentésére alapított érvelés a döntések egyharmadában fordult elő. Szintén meghatározó jelentőségű a bírói jogi argumentáció, amely a BH-k több mint egyharmadában megjelent. A bírói jogi döntési alapok közül is a legfontosabb az „ítélkezési gyakorlat”, amelyet – ha ilyen létezik – minden bíróságnak szinte kötelező jelleggel figyelembe kell vennie, mert noha formáljogi kényszer nincs ennek a követésére, a Legfelsőbb Bíróság elvárja, hogy az alsóbb fokú bíróságok ez alapján értelmezzék a törvényeket. Míg a bírói gyakorlatra való felsőbbbírói hivatkozások majdnem minden olyan BH-ban előfordultak, amelyben egyáltalán történt bírói jogi interpretáció (ezért tehát ez a fajta értelmezési mód a bírói jog szerinti értelmezés másik két módszere kiindulási pontjának is tekinthető), addig eseti döntésre, illetve bírói absztrakt normára való hivatkozás már csak a vizsgált BH-k alig több mint egyötödében (a bírói jogi értelmezést tartalmazó döntések 60 %-ában) történt. A harmadik jelentős interpretációs módszer a logikai értelmezés; bár számarányát tekintve is viszonylag gyakran felbukkan valamely logikai argumentum, ha egy kérdéses jelentésű rendelkezés valódi értelmének feltárását kísérli meg a bíróság (mi minden hatodik BH-ban találtunk ilyet, néhány BH-ban egyszerre többet is), kiemelkedő szerepét mégsem elsősorban az előfordulási gyakorisága, sokkal inkább érvelési *súly*a jelenti (egy formállogikai érv mindig az erős érvek közé tartozik). Ezekhez a módszerekhez képest kevésbé jelentős a teleologikus, és még kevésbé a (szűk értelemben vett) kontextuális, a történeti, a hétköznapi szintaktikai, a nem jogi szakmai nyelvtani és a belföldi bírói jogon kívüli „egyéb” jogalkalmazói értelmezés (ilyenekből módszerenként mindössze néhány fordult elő); nemzetközi jogi, összehasonlító jogi és szubsztantív interpretáció továbbá mindössze egy-egy esetben, alkotmányos alapjogok, alapelvek, illetve

---

¹⁵⁹ Ezen felül a BH 91-ben a fél kísérelt meg (sikertelenül) hivatkozni a „közösségi joggyakorlatra”, konkrétan a Bizottság vizsgálati szokásaira, továbbá általában véve a „közösségi jogra”.

¹⁶⁰ „...az erdei ökoszisztéma fenntartásának biztosítása minden rendeltetésű erdő esetén közérdek.”

alkotmánybírósági határozatok alapján, valamint általános jogelvek fényében történő értelmezés pedig a vizsgált jogesetekben egyetlenegyszer sem történt.

Végül dolgozatunk utolsó részében néhány olyan jogesetet, illetve ezekben szereplő olyan érvelést szeretnénk bemutatni, amelyek vagy jól reprezentálják az ítékezés meghatározott jellemzőit, vagy éppen ellenkezőleg, valamilyen különleges, egyedi és kivételes sajátossággal rendelkeznek. Ezek közül első helyre kívánkozik az a megállapítás, miszerint a bíróságok alapvetően szövegtisztelők, azaz a legtöbb esetben ódzkodnak attól, hogy „kreatív”, kiterjesztő jogértelmezéssel olyan jelentést tulajdonítsanak egy tételes jogi rendelkezésnek, amely a szöveg nyelvtani, logikai, kontextuális, esetleg történeti vagy teleologikus értelmezésével nem támasztható alá. Más interpretációs metódusokat inkább csak az előbbi módszerek révén feltárható értelem megerősítésére vesznek igénybe, önálló használatuk azonban nem jellemző (bár nem példa nélküli). A törvényszöveghez ragaszkodás, a jogbiztonság tisztelete néha annyira erős, hogy még az ésszerűséget is felülírja; a legjobb példa erre a BH 5, amelyben a Legfelsőbb Bíróság a konkrét eset eldöntése kapcsán kimondta, hogy hatásköre gyakorlásának törvény adta kereteit még akkor sem lépheti át, ha ésszerűtlen módon, egy megalapozatlan tényállás alapján kell ítéletet hoznia („...a felülvizsgálati okok felsorolásában a megalapozatlanság nem szerepel, s a felülvizsgálati bíróságot e rendkívüli jogorvoslati eljárás során a megalapozatlan tényállás is köti”). A törvénytiszteletet mutatja az is, hogy az LB a kialakított bírói gyakorlat alkalmazhatóságát egyértelműen a hatályos jogi szabályozás alapján bírálja el, vagyis a felek által felhívott BH-ra vagy ítélezési gyakorlatra való hivatkozást csak akkor fogadja el, ha az annak alapjául szolgáló jogszabályi rendelkezés – szövegében vagy értelmében – nem változott meg.¹⁶¹ Ugyanakkor létezik ezzel ellentétes (kivételes) tendencia is, így ritkán, de előfordul, hogy a bíróságok felülbírálják a törvény egyértelmű szövegét; például a Ptk. szerint a semmiségre bárki határidő nélkül hivatkozhat, a bírói gyakorlat viszont *contra legem* úgy ítélezik (és végső soron ez „a” jog, mert a végrehajtás, az állami kényszer, tehát a konkrét felek ténylegesen érvényesülő jogainak, kötelezettségeinek gyakorlati meghatározása a bírói ítéleten nyugszik, nem pedig magán a törvényen), hogy a semmiségre egyáltalán nem hivatkozhat bárki, ahhoz ugyanis jogi érdekelttség kell.¹⁶²

---

¹⁶¹ A BH 60-ban és a BH 70-ben is elutasította az LB a felhívott korábbi BH-ra és/vagy bírói gyakorlatra való hivatkozást azon az alapon, hogy az egy korábbi törvényi szabályozás alapján jött létre, ahhoz kapcsolódott, annak hatályon kívül helyezésével viszont inadekváttá vált az azon alapuló ítélezési gyakorlat is. Ez is azt mutatja tehát, hogy a bírói jog Magyarországon (néhány szűk körű kivételtől eltekintve) alapvetően nem vált *önálló* jogi tényezővé, amely elszakadna annak törvényi alapjától, hanem megmaradt a törvények értelmezőjének, azok értelme továbbfejlesztőjének, a törvényi homályosságok, ellentmondások, bizonytalanságok pontosítójának.

¹⁶² A BH 57 indokolása szerint: „A szerződés semmisségére a magyar jog szerint a Ptk. 234. § (1) bekezdése értelmében bárki határidő nélkül hivatkozhat; az egységes magyar bírósági gyakorlat szerint azonban a bárki nem jelent korlátozásmentes igényérvényesítési lehetőséget,

A második lényeges elemzési szempont, hogy a BH-k általi jogértelmezés, a jogi normák kétséges jelentésének egyértelmű elvi jellegű tisztázása milyen hatékonysággal működik. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy többször előfordul olyan eset, amikor a jogi rendelkezés, vagyis a BH első egy vagy néhány mondatnyi megállapító, jogértelmezési kérdéseket eldöntő része valamilyen okból funkciótlan, azaz nem tölti be azt a (jogi interpretációs) szerepet, amire rendelve lenne. Ezek közül a leggyakoribb az az eset, amikor a bíróság tulajdonképpen nem is végez jogértelmezést, mert az elé kerülő ügyben nem vitatott jogkérdésekről, hanem csak vitatott ténykérdésekről van szó.¹⁶³ Amikor azonban ténylegesen is jogértelmezést végez, akkor is előfordul, hogy annak semmiféle gyakorlati relevanciája nincs, mert például olyasmit mond ki, ami triviális. (Ez történt például a BH 3-ban, mely szerint: „Az emberölés büntette különös kegyetlenséggel elkövettként minősül, ha az elkövető az ölés véghezvitele során a földön fekvő sértettet perceként átfojtogatja, fejére közepes-nagy erejű ütések mér, majd nyakát fűrészlappal elmetszi.”) Az sem ritka, hogy egy BH pusztán azzal végzi el egy jogszabály „értelmezését”, hogy gyakorlatilag szó szerint deklarálja azt, ami az értelmezendő jogszabályi rendelkezésben van, vagyis „értelmezés” címén egyszerűen megismétli a normaszöveget.¹⁶⁴ (Például a Be. 136. § (1) bekezdés 2. mondata kimondja, hogy „ha a terhelt előzetes letartóztatásban van, az eljárást soron kívül kell lefolytatni”, ehhez képest a BH 43 rendelkezésének első mondata azt az „értelmezést” adja, miszerint „előzetes letartóztatásban levő vádlott ügyében az eljárást soron kívül kell lefolytatni”; de ugyanilyen *alibi-értelmezést* nyújt a BH 70 is.)¹⁶⁵ Továbbá az is előfordul, hogy a BH jogértelmező rendelkezésének semmi köze nincs a jogeset megoldását jelentő konkrét döntéshez, az abban felmerült (*tény*)kérdéshez, problémához; illetve hogy az LB-nek a BH rendelkező részében adott jogi megállapítása köszönőviszonyban sincs a konkrét jogvita eldöntése alapjául szolgáló *jogi* indokokkal. Az előbbire példa a BH 59, amelynek rendelkező része egyenesen elbeszél a konkrét ügy mellett, egy olyan „jogértelmezési dilemmát” dönt el, old fel, amelyben az adott

---

hanem a bíróságok minden esetben megkívánják a jogi érdekeltség igazolását (BH 2001/335. jogeset, BH 2004/503. jogeset, EBH 1999. évi 14. sorszám).”

¹⁶³ Mint láttuk, 13 BH-ban pusztán szubszumpció alapján, a helyes történeti tényállás meghatározásával, illetve – mindezek következményeként – tiszta tautológiával született döntés.

¹⁶⁴ Ez a fajta „értelmezés” azonban nemcsak használhatatlan, hanem teljességgel felesleges is.

¹⁶⁵ A Btk. 48/A. § (1) bekezdése a következőképpen rendelkezik: „Ha az elítélten szemben több határozott ideig tartó, összbüntetésbe nem foglalható szabadságvesztést kell végrehajtani – ideértve a pénzbüntetés vagy a közérdekű munka helyébe lépő szabadságvesztést is –, és a szabadságvesztések folyamatos végrehajtása során a bíróság az elítélten bármely szabadságvesztésből feltételes szabadságra bocsátotta, a feltételes szabadság mindaddig nem kezdhető meg, amíg az elítélten más szabadságvesztést tölt.” A BH 70 rendelkező része ehhez képest kimondja, hogy „szabadságvesztés – így a pénzbüntetés átváltoztatásával a helyébe lépő szabadságvesztés – fogamatba vételének tartama alatt az azzal összbüntetésbe nem foglalható korábbi másik elítélésből származó feltételes szabadság nem folyhat”.

ügyben egyáltalában nem (hanem helyette pusztán egyéb ténykérdésekben) kellett dönteni.¹⁶⁶Az utóbbira pedig példa lehet a BH 30; e határozat rendelkező részében, a jogi megállapítás körében azt írta ugyanis a Legfelsőbb Bíróság, hogy „jogszabálysértő az áru különleges tulajdonságának alaptalan állítása”, noha az ominózus jogeset *nem* arról szólt, hogy a felperes alaptalan dolgot állított volna (ami jogszabálysértő lenne, és amelyre tekintettel a fenti rendelkezést annak eldöntéseképpen ki kellett volna mondani), hanem éppen arról, hogy a felperes alaposan állított valamely igaz és nem jogszabálysértő tényt (vagyis a felperes úgy állított ilyen különleges tulajdonságot, hogy azzal az áruja a Legfelsőbb Bíróság szerint ténylegesen is rendelkezett). Ehhez képest pedig a rendelkező mondat különösen furcsának és indokolatlannak tűnik.

Sajnos, olyan eseteket is találtunk, amikor a bíróság felületes volt, és így hiba maradt az ítéletben. A kisebb tévedések kevésbé zavaróak és jobban kiszűrhetőek (főként akkor, ha csak az indokolásban jelennek meg – ez volt a helyzet a BH 33-ban, melyben az LB egy helyen „felperest” írt „alperesi beavatkozó” helyett); a fogalmazásbeli pongyolaság azonban néha (különösen ha az a rendelkező részben található) teljesen értelmetlenné teszi a szöveget, ami akkor is súlyos hiba, ha a BH egésze szövegkörnyezetéből kitalálható, hogy mire is gondolt (a szó szerint leírtakkal ellentétben) a jogalkalmazó. Így a BH 39-ben is a felszínesség már a jogi rendelkezésben megjelenik, amit egy ítéletszerkesztési hiba miatt a szó szerinti nyelvtani értelemhez ragaszkodással máshogy kellene érteni, mint annak az egyébkénti tényleges értelme: „hamis vád büntetést valósítja meg a meghatalmazott védő, aki a legfőbb ügyészhez intézett beadványában azt állítja, hogy az általa védett terhelt ellen tudatosan hamis tények alapján azért *emelt vádat*, mert így kívánta megghiúsítani az őt megbízó bűnözők büntetőjogi felelősségre vonását.” A kérdés az, hogy ki is *emelt* (hamisan) *vádat*; nos, a szövegkörnyezetből és a józan ész alapján kiokoskodható, hogy ez csak az eljáró ügyész lehetett; a szöveg nyelvtani jelentése viszont nem ez, hanem vagy az, hogy a cselekmény megvalósítója a legfőbb ügyész, vagy (betű szerint ragaszkodva a szöveg legszűkebb nyelvtani értelméhez) az, hogy a vádat hamisan emelő maga az ügyvéd (ez azonban a nyilvánvaló logikai értelmetlenség miatt eleve kizárható). Mivel az alany megnevezése egy durva mondatszerkesztési hiba miatt itt kimaradt, és ennek következtében grammatikailag úgy érthető ez a rendelkezés, mintha a legfőbb ügyész (*horribile scriptu* maga az ügyvéd) emelt volna hamisan vádat, ami a joghoz kevésbé értő embereket becsaphatja, ezért az ilyen félreértelmezési lehetőségeket (éppen a tételes jogszabályok gyakori hasonló

---

¹⁶⁶ A rendelkező rész jogi megállapítása szerint: „A munkaviszony megszüntetésekor kiadandó iratok hiánya, illetve nem megfelelő tartalma a munkáltató kártérítési felelősségét megalapozhatja.” A probléma az, hogy a konkrét ügyben a kártérítési felelősség megállapítását elutasították a bíróságok, mégpedig éppen azért, mert az alperes munkáltató a szükséges iratokat megfelelő adattartalommal kiadta. Így ezen jogeset során a fenti jogértelmezési probléma fel sem merült – tulajdonképpen az LB azért írt a rendelkező részhez valamit, hogy az ne maradjon üres.

jellegzetességei okán szerzett saját – negatív – gyakorlati tapasztalataik miatt) a jogbiztonság és a közérthetőség érdekében legalább a Legfelsőbb Bíróság bírúinak ki kellene küszöbölniük az ítélekezésből. De a Legfelsőbb Bíróság nemcsak azáltal valósíthat meg tőle szokatlan, nem várt magatartást, hogy hibázik, hanem azáltal is, hogy humorizál,¹⁶⁷ vagy esetleg olyan funkciót vállal

---

¹⁶⁷ Így a BH 28-ban a cinizmus „kiszól” a hivatalos stílus alól. (Ebben az ügyben a felperes a bíróság által az ellenérdekű fél képviselőjére tagsági jogviszony alapján jogosult jogtanácsos bejegyzését elrendelő határozatának törlését kérte, majd ennek elutasítása esetén – közigazgatási hatósági ügynek tartván a bíróság eljárását – kérte a közigazgatási határozat/nak tartott elutasító döntés/ bírósági felülvizsgálatát. Ezt a Fővárosi Ítéltábla elutasította, majd ez ellen nyújtott be felülvizsgálati indítványt a felperes, arra hivatkozva, hogy a jogtanácsosi igazolvány kiállításával összefüggő eljárás olyan közigazgatási eljárás, melynek lefolytatása a megyei bíróság elnökének igazgatási jogkörébe tartozik, tehát hogy az nem bírósági, hanem közigazgatási hatósági ügy. Ennek elutasítását az LB többek között a következőképpen indokolta: „Tekintettel arra, hogy a bíróság sem közigazgatási hatóságnak, sem közigazgatási hatóság vezetőjének, illetve helyi önkormányzatnak nem tekinthető, a bíróságoknak azt kellett megvizsgálni, hogy olyan szervnek, szervezetnek vagy személynek tekinthető-e a bíróság – annak elnöke –, melynek /akinek/ határozata felülvizsgálatára vonatkozóan külön törvény a Pp. XX. fejezetének alkalmazását rendeli. A felperesek maguk sem hivatkoztak olyan külön törvény rendelkezésére, amely szerint ügyük közigazgatási határozatnak volna tekinthető, és ekként arra a Pp. XX. fejezetének szabályai alkalmazhatók volnának, ezért a bíróságok a jogszabályoknak megfelelően minősítették a felperesek keresetét és helyesen döntöttek a per megszüntetéséről is. ... Jelen ügyben a felek – sem a felperesek, sem a megyei bíróság és elnöke, sem az utóbbi és az igazolvány kiállítását kérelmező – között közigazgatási jogviszony nem létesült. A felperesek olyan eljárásban hozott döntés felülvizsgálatát kérték, amely ügyben nem közigazgatási szerv, hanem bíróság járt el. *A bíróságok határozata elleni jogorvoslatra nem a Ket., hanem a bíróságok eljárásaira általában vonatkozó, a jogász felperesek által is jól ismert eljárási törvény (a Pp.) vonatkozik.*” /Kiemelés tőlem – T.J.Z./) Ezt a „szájbarágós”, cinikus, sőt szarkasztikus indokolást minden bizonnyal az ügyvéd olyan fokú és jogilag oly mértékben megalapozatlan „keckeckedése”, minden józan jogi megfontolást félredobó, az ügyet bármi áron megnyerni kívánó harciassága váltotta ki (amely jogi nonszensszel egészen a Legfelsőbb Bíróságig hajlandó volt elmenni), amely meglehetősen ritka a mégoly sok furcsasághoz szokott magyar jogszolgáltatásban is. (Az ügyvéd illetően stílusa mindazonáltal nem példa nélküli; a magánpraxis jogi specialistáinak némelyikére ugyanis jellemző, hogy az ügyfél érdekében mindent hajlandóak megtenni, készek elmenni a legvégsőig, nem /feltétlenül/ azért, hogy a pert megnyerjék vagy az időt húzzák, hanem /legtöbbször/ azért /is/, hogy megmutassák a kliensüknek, hogy ők minden lehetségest megtettek, tehát igazán rászolgáltak a pénzükre. Ezt pedig egyes ügyfelek kifejezetten el is várják, sőt ők maguk is hajlandóak a legelképesztőbb és legirrealisabb védekezést is előterjeszteni, mert azt hiszik, gyermekes érvekkel esélyük van becsapni a bíróságot. Így például a BH 72-ben a büntetőjogi tárgyú ügy terheltje először is védekezésképp két olyan dolgot hozott fel, amelyek logikailag kizárják egymást, majd később tulajdonképpen arra hivatkozott, hogy korábban adott bűncselekményért már elítélték, ezért hasonló, újabb bűncselekményekért ne lehessen őt ismételtelen elítélni, ami egyértelműen nonszensz, mert akkor egy tolvaj is hivatkozhatna arra, hogy újabb lopásai miatt ne ítéljék el, mert korábban, más lopásokért már volt büntetve. /Ami az ellentmondást illeti: „Álláspontja szerint a rendőrség olyan állapotban hallgatta ki, hogy azt sem tudta mit beszél, ijedtében mondott más nevet, és személyi adatokat, ennek felhasználása azonban nem minősülhet hamis vádként. A terhére folytatólagosan elkövetett közokirat-

magára (például utólagos tanácsot ad a felperesnek, hogy mit kellett volna, illetve legközelebb mit kellene csinálnia ahhoz, hogy pernyertes legyen),¹⁶⁸ ami nem feladata, sőt ami a pártatlanság és a semlegesség elvét nyíltan megsérti.

Végül néhány olyan jogesetet mutatunk be, amelyek pusztán léte azt támasztja alá, hogy az az értelem, amelyet a Legfelsőbb Bíróság tulajdonít egy adott jogszabályi rendelkezésnek, néha mennyire esetleges, és hogy egy-egy ítélet tényleges kimenetele a „nehéz esetek” többségében mennyire függ attól, hogy épp melyik bíró vagy bírói tanács hoz döntést az adott ügyben. Ezen interpretációs szituációk közül is a leggyakoribb az, amikor két, egymással szemben álló jogértelmezési mód közül bármelyik plauzibilis és védhető lenne; ilyenkor a kettő közötti választás szükségképpen önkényes lesz, és csak azon múlik, hogy a legmagasabb szintű fórum melyiket preferálja. Ismeretes például, hogy a két joglogikai formula, az *argumentum a contrario* és az *argumentum a simili* felhasználása egymással ellentétes következtetések levonását teszi lehetővé, attól függően, hogy a jogesetre, az adott jogértelmezési probléma megoldására egyformán illő két maxima közül melyiket alkalmazzuk. Ennek tiszta példája a BH 57, amikor is arról kellett a bíróság(ok)nak döntenie, hogy a választottbírói törvényben (Vbt.) a választottbírói ítélet érvénytelenítése iránti (a fővárosi/megyei bíróság kizárólagos hatáskörébe tartozó) eljárásban a Vbt. 55. § (1) bekezdésében felsorolt érvénytelenségi okok esetében nyitva álló 60 napos jogvesztő határidő irányadó-e az 55. § (2) bekezdésben felsorolt érvénytelenségi okokból indított eljárásokra is (noha ez utóbbi bekezdésben az ott írt okokból indított érvénytelenítési eljárásra rendelkezésre álló határidő nem volt meghatározva). A jogerős ítéletet egyfokú eljárásban meghozó Fővárosi Bíróság véleménye szerint „a felperes a keresetindítással határidőben lépett fel, továbbá megjelölt olyan abszolút érvénytelenítési okot is [Vbt. 55.§ (2) bekezdésének b) pontja], amire a jogvesztő keresetindítási határidő nem vonatkozik.”¹⁶⁹ Tehát az elsőfokú bíróság szerint a (2) bekezdésben szabályozott érvénytelenségi okok miatt indított eljárásra az (1) bekezdésben írt 60 napos jogvesztő határidő nem alkalmazható. Ez nem más, mint az *argumentum a contrario* szerinti logikai normaszöveg-értelmezés; vagyis az elsőfokú bíróság véleménye szerint mivel a (2) bekezdésben található felsorolás más, külön taxáció, mint ami az (1)

---

hamisítás büntetének megállapítását pedig részben azért tartotta törvénysértőnek, mert korábban már elítélték e személy adatainak felhasználása miatt.” Tehát a vádlott egyrészt azzal védekezett, hogy nem szándékosan tette, amit tett, másrészt azzal, hogy jogerős bírói ítélet is megállapította, hogy már korábban is szándékosan elkövetett ugyanazon sértett sérelmére egy ugyanilyen bűncselekményt./)

¹⁶⁸ A BH 57-ben a következő „ingyenes jogi tanácsot” adta az LB: „A választottbírói eljárás során a felperes érdekében álló védekezés az lehetett volna, hogy ha még a választottbírói eljárás alatt megindítja az általa érvénytelennek hivatkozott szerződések vonatkozásában azt az eljárást, amelynek keretében a szerződések érvényessége vagy semmissége megállapítható, és az eljárás megindítása kapcsán a Választottbírói Eljárási Szabályzata 36. § (2) bekezdésére hivatkozással kéri az eljárás felfüggesztését.”

¹⁶⁹ Idézet a BH 57-ből.

bekezdésben található, ebből következően direkte nem az (1) bekezdésre irányadó szabályt akarta a jogalkotó alkalmazni rendelni (ha ugyanis azt akarta volna, akkor arra kifejezetten utal vagy ott megismétli azt). A jogerős elsőfokú ítélettel szembeni felülvizsgálati eljárásban viszont a Legfelsőbb Bíróság ezzel ellentétes következtetésre jutott: szerinte „...alapvetően téves a jogerős ítéletnek az a megállapítása, hogy a Vbt. 55. § (2) bekezdésének b) pontjában írt érvénytelenítési okra nem vonatkozik az 55. § (1) és (3) bekezdése szerinti jogvesztő határidő. Önmagában abból a körülményből, hogy ez az érvénytelenségi ok egy külön bekezdésben szerepel, nem következik, hogy rá nem vonatkozik az érvénytelenítési per megindítására megszabott határidő. Következik ez a (2) bekezdésnek abból a megfogalmazásából, hogy a <<választottbíróági ítélet érvénytelenítése arra hivatkozással is kérhető ...>>, itt az is kitétel nyilvánvalóan arra utal, hogy az 55. § egyéb rendelkezései is alkalmazásra kell, hogy kerüljenek.” Ez viszont az *argumentum a similitudine* alapuló logikai érvelés, mely éppen ellentétes eredményre vezet, mint a hasonlóan megindokolható és védhető elsőfokú bíróság általi értelmezés. Mindebből jól látszik, hogy koránt sem önmagától értetődő az egyik vagy a másik értelmezési mód preferálása és az azon alapuló döntés. Az pedig, hogy az adott bíróság a több, számára rendelkezésre álló (és egymástól eltérő ítéletek meghozatalát lehetővé tevő) értelmezési mód közül melyiket választja, az adott jogértelmezési szituáció előzetes értékelésétől (ez pedig saját értékeitől, attitűdjeitől, preferenciáitól, világlátásától, habitusától stb.) függ.

De idetartozik az az eset is, amikor egy adott eredményre vezető bírói jogértelmezés *a szavak hétköznapi értelmén alapján* épp annyira védhető, mint az azzal ellentétes következményekkel járó hétköznapi szemantikai interpretáció, azonban a bíróságnak a jogbiztonság érdekében, a jogbizonytalanság, a szabályozási hiátus eltüntetése végett a két (vagy több), elvileg egyenrangú interpretációs eredmény közül az egyik mellett ki kell állnia. A BH 71-ben például a Legfelsőbb Bíróság a következő módon indokolta az ügyben meghozott döntését: „Az elkövetési érték (kár) meghatározásának alapja a kiskereskedelmi ár, attól függetlenül, hogy a sértett kedvezményes beszerzési forrással rendelkezik.” Ez az értelem valójában esetleges, mert az ellenkezője is épp úgy ésszerű és elfogadható lett volna, csak éppen dönteni kellett az egyik mellett – de a kettő közötti választás a fenti esethez hasonlóan önkényes, és a jogbiztonságot is csak a későbbi hasonló esetekre nézve szolgálja, a döntés alapjául szolgáló ügyre nézve nem. (A konkrét ügyben tehát egyaránt elfogadható lett volna, ha kárként 1. azt az összeget állapítja meg a bíróság /mint tette is ezt/, amennyiért azt a sértett a boltban árulta, vagyis amennyiért el remélte adni azt a dolgot, ha nem lopják el tőle; 2. amennyibe annak beszerzése a sértettnek került; 3. amennyiért azt újra be tudná a sértett szerezni; 4. amennyit az ellopott dolog /például szakértői vélemény vagy más bizonyítékok alapján/ az elkövetés időpontjában ténylegesen ért.) Ugyancsak a BH 71-ben egy más helyen szintén a jog képlékeny, „másként is lehet” jellege jelenik meg, különösen amikor hétköznapi szavak értelmének a

feltárásáról van szó; itt konkrétan a Legfőbb Ügyészség érvelt úgy a „használat” köznapi fogalmának elemzése kapcsán, miszerint: „A Btk. 58. §-a (1) bekezdésének második fordulója szerinti <<használ>> fogalom ugyanis valamennyi olyan magatartást felölel, amely bűncselekmények elkövetését, azok leplezését, a bűncselekmények tárgyának őrzését hivatott szolgálni.”¹⁷⁰ Vagyis a Legfőbb Ügyészség szerint „használaton” bármilyen használatot érteni kell, azt is, ha a gázolajat a gépjárműből, azt „használva” lopják el; az LB szerint viszont csak a rendeltetésszerű, vagyis a gépjárműnek gépjárműkénti használata (a bűncselekmények elkövetéséhez) tartozik ide, és nem mint az ellopott dolog tárolására használt eszköz. (Ha a Legfőbb Ügyészség álláspontját elfogadnánk, akkor például a „jármű önkényes elvétele”¹⁷¹ is akkor is megvalósulna, ha azt nem utazásra vagy szállításra, hanem például autórádió hallgatására vagy szeretkezésre használnák, ami nonszensz lenne, akkor is, ha van olyan jelentése a „használat” fogalmának, amibe az ilyen fajta használat is beletartozik – nem állítanánk ugyanakkor, hogy a bíróságok más esetekben nem vetemednének /nem vetemednek/ hasonlóan furcsa interpretációs következtetésekre.)¹⁷²

---

¹⁷⁰ E köznapi fogalomnak a Btk. járművezetéstől eltiltás mellékbüntetés alkalmazása szempontjából volt jelentősége, a Btk. 58. §-a ugyanis kimondja: „A járművezetéstől el lehet tiltani azt, aki az engedélyhez kötött járművezetés szabályainak megszegésével követi el a bűncselekményt, vagy *bűncselekmények elkövetéséhez járművet használ.*” (Kiemelés tőlem – T.J.Z.)

¹⁷¹ Btk. 327. § (1) bekezdés: „Aki idegen gépi meghajtású járművet mástól azért vesz el, hogy jogtalanul használja, vagy az így elvett, illetve a rábízott ilyen járművet használja jogtalanul, büntetett követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

¹⁷² A modern jogelméleti gondolkodók közül talán Antonin Scalia, az amerikai textualista jogfelfogás emblematikus alakja képviseli a legmarkánsabban ezt a felfogást. Szerinte a jogszabályokat azért alkotják, hogy belőlük a hétköznapi emberek megismerhessék jogaikat és kötelességeiket, és előre tudhassák, hogy tervezett cselekedeteik jogszerűek lesznek-e. Mivel pedig a jog az emberek, azaz mindenki számára íródott, ezért annak szövegeit úgy kell értelmezni, ahogy e szövegek célközönsége, vagyis az átlagemberek érthetik azokat. Ennek következtében a jogi szövegek valódi értelme az ún. hétköznapi értelem („*ordinary meaning*”), melytől kizárólag abban az esetben lehet eltérni, ha a jogszabály explicite meghatározta azt a (hétköznapi értelemtől eltérő) jelentést, amellyel az adott jogszabályban található szavakat, kifejezéseket, mondatokat alkalmazni kell. Mivel Scalia 1986 óta (és e sorok írásakor is) az amerikai Legfelsőbb Bíróság (*Supreme Court*) tagja, ezért elgondolása nemcsak elméleti, hanem közvetlen gyakorlati jelentőséggel is bír. Egy esetben pontosan a „használat” fogalmának egzakt jelentését kellett egy, a *Supreme Court* elé került ügyben feltárni ahhoz, hogy eldönthető legyen, vajon az egyik tagállami jogszabály megsértése miatt megalapozottan ítélték-e el a tagállami bíróságok a kérdéses ügyben a vádlottat. Az ügy lényege szerint a tagállami jogszabályok a kábítószer-kereskedelem minősített eseteként értékelték azt, ha valaki a kábítószer-kereskedelem során lőfegyvert „használt”. A kérdés az volt, hogy megalapozza-e a „használatot” az az eset, amikor a vádlott úgy vásárolt drogot, hogy annak ellenértékéért nem pénzt, hanem tölten fegyverét adta oda a kereskedőnek. A többség a pusztán szóközi definícióból kiindulva, mely szerint egy dolog „használatán” többek között annak „hasznosítását” is érteni kell, úgy foglalt állást, hogy igen, tehát a vádlott ilyen magatartása szöveg szerint megalapozza a súlyosabb minősítést; Scalia viszont úgy érvelt, hogy mivel egy hétköznapi ember a lőfegyver „használatán” annak lőfegyverkénti használatát értené, ezért

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy még ugyanazon bírói fórum különböző bírói tanácsai is többé-kevésbé egymástól eltérő módon viszonyulnak az egyes értelmezési eszközökhöz, különböző mértékben tartják felhasználhatónak az értelmezési módszerek egyikét vagy másikat, spektrumát tekintve pedig ezen metódusok széles, de nem ugyanazon körét használják fel. Ezért a jog valódi jelentésének feltárása a „nehéz esetek” többségébe valójában nem tekinthető magától értetődő eljárásnak, azt tehát minden egyes konkrét esetben egyedileg kell vizsgálni. Ezen tanulmánnyal az volt a célunk, hogy megmutassuk, a jelenlegi magyar felsőbbbírói (és különösen a legfelsőbb bírói) gyakorlat *ténylegesen* milyen sokrétű eszközrendszert használ fel ehhez, és mennyire nem igaz az az állítás, hogy a jogszabály „egyértelmű” (sic!) szövege mindig képes megadni a jogi kérdésekre az „egyetlen helyes”, adekvát jogi választ.

Hivatkozott források jegyzéke

A Bajai Városi Bíróság ítélete a magzatperben. *Fundamentum*, 1998/3. szám, 73-76. o.

Bárdi Lajos: *Jogi logika*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2009

Bartha Ildikó – Bencze Mátyás: Az európai jog alkalmazása a magyar bírói ítékezésben. In: Paksy Máté (szerk.): *Európai jog és jogfilozófia. Konferenciatanulmányok az európai integráció ötvenedik évfordulójának ünneplésére*. Szent István Társulat, Budapest, 2008

Bencze Mátyás: Díszítőelem, álcázóháló vagy tartóoszlop? A büntetőbírói gyakorlat és az alkotmány. *Fundamentum* 2007/3. szám, 5-21. o.

Halmi Gábor: Az alkotmány mint norma a bírói jogalkalmazásban. *Fundamentum*, 1998/3. szám, 77-81. o.

ésszerűtlen lenne, ha a fizetőeszközként való „használatot” is a törvény alá vonható esetek körébe sorolnák. (Ezt az értelmezési dilemmát, illetve a Scalia felfogását bemutató más példákat magyarul lásd: Pokol Béla: *Jogelmélet*. Századvég Kiadó, Budapest, 2005, 417-419. o., illetve Molnár András: *Pragmatizmus és legalizmus – Richard Posner és Antonin Scalia a bírói szerepről*, 56-62. o., in: *De iurisprudentia et iure publico*, 2009/1. szám, 29-68. o.; a textualizmus értelmezéseméletének általános bemutatásához pedig – Pokol Béla említett művén kívül – lásd: Tóth J. Zoltán: *Dinamizmus, originalizmus, textualizmus, avagy az aktivista alapjogi bíraskodás és az arra adott neokonstrukcionista jogelméleti reakciók az Egyesült Államokban*. *Jogtudományi Közlöny*, 2007/4. szám, 143-153. o. /különösen a 150-151. o. közötti részeket/!)

Hanák András: Egy különös abortusz után. *Fundamentum*, 1998/3. szám, 73-76. o.

Hart, Herbert Lionel Adolphus: *A jog fogalma*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995

Jakab András: *A jogszabálytan főbb kéréseiről*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2003

MacCormick, Neil D. – Summers, Robert S. (ed.): *Interpreting statutes: a comparative study*. Dartmouth Publishing Company, Aldershot [etc.], 1991

Maine, Henry Sumner: *Az ősi jog összefüggése a társadalom korai történetével és kapcsolata a modern eszmékkal*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988

Molnár András: *Pragmatizmus és legalizmus – Richard Posner és Antonin Scalia a bírói szerepről*. *De iurisprudentia et iure publico*, 2009/1. szám, 29-68. o.

Parlagi Mátyás: *Klasszikus értelmezési módszerek a mai magyar jogalkalmazásban*. In: Paksy Máté (szerk.): *Európai jog és jogfilozófia. Konferenciatanulmányok az európai integráció ötvenedik évfordulójának ünneplésére*. Szent István Társulat, Budapest, 2008, 347-359. o.

Pokol Béla: *A felsőbbírószági jogértelmezés Magyarországon*. *Jogtudományi Közlöny*, 1999/11. szám, 493-498. o.

Pokol Béla: *A jogértelmezés alapjai*. *Magyar Jog*, 1999/11. szám, 641-649. o.

Pokol Béla: *Jogelmélet*. Századvég Kiadó, Budapest, 2005

Savigny, Friedrich Carl von: *System des heutigen Römischen Rechts*. Erster Band. Berlin, 1840

Sós Vilmos: *Példátlan ítélet?! Fundamentum*, 1998/3. szám, 87-88. o.

Szabó Imre: *A jogszabályok értelmezése*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960

Szabó Miklós: *A jogdogmatika előkérdéseiről*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1999

Szabó Miklós: *Trivium*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001

Szilágyi Péter: *Jogi alaptan*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006

Tóth J. Zoltán: Dinamizmus, originalizmus, textualizmus, avagy az aktivista alapjogi bírászkodás és az arra adott neokonstrukcionista jogelméleti reakciók az Egyesült Államokban. Jogtudományi Közlöny, 2007/4. szám, 143-153. o.

Vékás Lajos: A magánjog gazdasági elemzése. Állam- és Jogtudomány, 1998/1-2. szám, 3-19. o.

Wright, Georg Henrik von: Létezik normalogika? In: Bódig Mátyás – Szabó Miklós (szerk.): Logikai olvasókönyv joghallgatók számára. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1996, 111-153. o.

Wróblewski, Jerzy: A jogi szillogizmus. In: Bódig Mátyás – Szabó Miklós (szerk.): Logikai olvasókönyv joghallgatók számára. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1996

Török Tamás
Cicero: Válogatott védőbeszédek II.
Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta Nótári Tamás.
(Szeged, Lectum Kiadó, 2009. 224 oldal)

Marcus Tullius Cicero válogatott védőbeszédeinek második kötete a közelmúltban látott napvilágot Nótári Tamás fordításában, bevezető tanulmányával és magyarázataival. A *Válogatott védőbeszédek II.* nyolc beszédet tartalmaz, a Publius Quinctius, a hazaárulással vádolt Rabirius Postumus, a Publius Cornelius Sulla, az Archias költő, a Valerius Flaccus, a Cornelius Balbus, a Marcus Claudius Marcellus és a Deiotarus király védelmében elmondott *oratiókat*. Tekintettel arra, hogy Cicero e műveinek nagy része most jelent meg először magyarul, a fordítást egyúttal tudományos teljesítményként kell értékelnünk.¹

Marcus Tullius Cicero 106-ban született Arpinumban, szónoki és jogi képzést Rómában kapott, tanárai a római jogtudományban maradandót alkotó Publius Mucius Scaevola és Quintus Mucius Scaevola voltak. 80-ban hosszabb tanulmányútra ment Görögországba, hogy szónoki ismereteit gyarapítsa. 76-ban Szicília nyugati részének *quaestora* lett. Vitathatatlan hírnévre akkor tett szert, amikor a 73 és 71 között helytartóként a nemesség támogatását élvező Verres ellen, aki kifosztotta Szicíliát, a tartomány lakóinak képviselőjeként vádat emelt. (Rómában még a közbűncselekmények esetében sem létezett az ügyész szerepét hivatalból betöltő közvádló.) Cicero nem használta ki a vád számára rendelkezésre álló időt, hanem rövid bevezető beszéd után azonnal a tanúk kihallgatásába kezdett bele, Verres meg sem várta a tárgyalás végét, hanem önkéntes száműzetésbe ment. Ezzel a győzelemmel Cicero a köztársaság első szónoka lett. 66-ban *praetori*, 63-ban pedig *consuli* tisztséget viselt, amivel elérte a köztársasági államrendben betölthető legmagasabb méltóságot. *Consul*ként leleplezte és elfojtotta a polgárháborúval fenyegető Catilina-összeesküvést, a közvélemény Róma megmentőjeként tekintett rá. Clodiust, Cicero régi ellenségét 58-ban néptribunussá választották, aki törvényjavaslatot terjesztett elő: mindazokat, akik római polgárt bírósági eljárás nélkül végeztettek ki, törvényen kívül kell helyezni. Ez a törvény (amelyet visszaható hatállyal hoztak!) személy szerint Cicero ellen irányult, aki a Catilina-összeesküvés során bírósági eljárás nélkül, de szenátusi jóváhagyással végeztette ki Catilina öt cinkosát. Cicero

---

¹ A korábban Nótári Tamás tollából megjelent Cicero-fordítások (és monográfiák): *Cicero, Négy védőbeszéd*. Szeged 2004; *Jog, vallás és retorika*. Szeged 2006; *Law, Religion and Rhetoric in Cicero's Pro Murena*. Passau 2008; *Cicero, Válogatott védőbeszédek I.* Szeged 2009; Németh Gy.–Nótári T.: *Hogyan nyerjük meg a választásokat? Quintus Tullius Cicero: A hivatalra pályázók kézikönyve*. Szeged 2006.

száműzetésbe vonult, ahonnan 57-ben térhetett vissza. Közéleti befolyását már sohasem nyerte vissza teljesen, elméleti – szónoklattani, filozófiai, etikai, állam- és jogelméleti – munkássága ebben az időben bontakozott ki. A polgárháború során Pompeiushoz csatlakozott, ám Caesar 47-ben megbocsátotta e választását. Caesar meggyilkolása után a római közéletben ideiglenesen ismét vezető szerephez jutott, viszont a második triumvirátussal szembeni határozott kiállása és Brutus melletti állásfoglalása az életébe került: Marcus Antonius 43 decemberében proskribáltatta és meggyilkoltatta a szónokot.

A rövid életrajzi áttekintés után az egyes beszédek tényállásnak ismertetése helyett itt csak az utolsó két beszéddel foglalkozunk bővebben, amelyek azért különösen érdekesek, mert egyfelől védőbeszédek, vagyis adott jogilag is értékelhető, per-szerű szituációban hangzottak el, másfelől azonban politikailag és történelmileg is jelentősek, mivel Cicero ezekben komoly államelméleti gondolatokat fogalmazott meg.

A 46-ban elhangzott *Pro Marcello* nem más, mint Caesarhoz intézett köszönetnyilvánítás, amiért megkegyelmezett M. Claudius Marcellusnak, a legyőzött Pompeius egyik legfontosabb párthívének. Cicero, miután maga is kegyelmet kapott Caesartól, megpróbált több, Caesarral a polgárháborúban szembenálló politikus számára kegyelmet kérni a diktátornál. A 45-ben elhangzott *Pro rege Deiotaróval* a szónok Caesar mint bíró előtt védte a rómaiak által országában korlátozott jogkörrel meghagyott uralkodót. Deiotarus a polgárháborúban Pompeius mellé állt, és a vád szerint 47-ben részt vett, illetve fő mozgatója volt a Caesar elleni állítólagos gyilkossági kísérletnek. Az ügy érdekessége, hogy Caesar az ügyben egyszerre volt sértett és bíró, ami a *nemo iudex in sua causa*-elvnek, amit a római büntetőjog szem előtt tartott egyáltalán nem felelt meg.

Marcellus a pharsalosi caesari győzelem után a Mytilenében telepedett le, de nem volt hajlandó a diktátortól kegyelmet kérni. Ügye azonban szóba került egy szenátusi ülésen, amelyen a testület egyhangúan a kegyelem megadása mellett szavazott, miután Cicero megtörte addigi, hónapok óta vállalt némaságát a szenátusban, és köszönetet mondott Caesarnak. A bevezetésben e lépését indokolja: Caesar *clementiája*, amely visszaadta az államnak Marcellust, megnyitotta előtte is a lehetőséget, hogy ismét közéleti szerepet vállaljon.² A *Pro Marcelló*ban fel lehet fedezni mind a Caesarral szembeni kritikát, mind a diktátor magasztalását. Burkolt kritikaként jelenik meg a diktátor kegyességének (*clementia*) dicsérete, mivel a köztársaság korában a *clementia* nem a római polgárok egymás között gyakorolható erénye volt, hanem a legyőzött területek lakóival szembeni könyörület. Ahol tehát Cicero könyörületről beszél, ott ki lehet hallani a beszédből, hogy Caesar a polgárok mintegy alattvalók felé gyakorlandó gesztust. A római értékrendben a *clementia* bizonyos esetekben nem más, mint a kiszabható büntetés mellőzése, vagyis alá- és fölérendeltségi viszonyt feltételez.

---

² A *Pro Marcello* itt felvillantott gondolataihoz lásd Nótári T.: *Cicero államelmélete és a Pro Marcello*. Jogtudományi Közlöny 2010. (sajtó alatt)

Cicero máshol kifejti, hogy elszánt gyűlöletet vált ki, ha az egykor egyenrangúak hirtelen polgártársaik fölé emelkednek. A *clementia* tehát eredetileg az államközi viszonyok része, a római belpolitikától és jogtól idegen fogalom. Cicero félelmei nem voltak alaptalanok, a caesari *clementia* az állami kultusz rangjára emelkedett. Diktatúrája idején Caesar folytatta a *clementia*-propagandát, aminek azonban legalább annyi alapja volt, hogy Caesar nem egy sullai mézszárlásba torkolló önkényuralmat igyekezett megteremteni. A szenátus által 45-ben megszavazott *Clementia Caesaris*-templom viszont sohasem épült fel.

Caesar *clementia*-propagandája végeredményben kudarcot vallott, gyilkosai között két olyan politikus is volt, akik korábban kegyelemben részesültek: Brutus és Ligarius (az utóbbit Cicero védte Caesar előtt). Cicero legitimnek ítélte, burkoltan már 46-tól sugallmazta, és ideológiailag előkészítette filozófiai műveiben és leveleiben Caesar megölését, amit zszarnokölésnek, vagyis politikailag és jogilag dicséretet érdemlő tettnek minősített. A *Pro Marcello* középpontjában éppen az áll, amit sem Caesar, sem Cicero, sem a kortársak sohasem tulajdonítottak Caesarnak: a *sapientia*. Cicero tudatosan helyezte a hangsúlyt a *sapientia* erényére, amellyel szemben a *clementia* csak alárendelt szerepet játszik. Ezzel a szónok megpróbálta a diktátor felfogását közelíteni a hagyományos, köztársasági eszményekhez.

A *Pro rege Deiotaro* már inkább tekinthető jogi értelemben vett védőbeszédnek, mivel a Caesar elleni merénylet kísérletével gyanúsított Deiotarus elleni eljárásban hangzott el.³ Hogy az eljárás mennyiben volt jogszerű, az más kérdés, mivel számos ponton nem illeszthető be a köztársaság kori büntetőjog keretei közé. Deiotarus király vádlójaként unokája, Castor és az általa felbérelt királyi orvos, a Pheidippus léptek fel, akik a királyt Caesar elleni gyilkosság kísérletével vádolták. Az ügy azért is egyedi, mert addig sohasem került sor arra, hogy egy, a római *imperium*nak alávetett, de mégiscsak részben autonóm uralkodót római bíróság elé idézzenek. A vád a király egykori rabszolgája vallomásán alapult, ami jogilag szintén nem lett volna értékelhető, mivel Rómában a rabszolga nem vallhatott ura ellen a büntetőperben. A vádlott jelenléte az eljárási rend szerint elengedhetetlen lett volna, Deiotarus azonban ekkor nem tartózkodott Rómában, vagyis távollétében nem lehetett volna ellene eljárást lefolytatni. További jogszerűtlen elem, hogy a Caesar ellen tervezett gyilkosság miatt maga a diktátor előtt emeltek vádat, aki semmiképpen sem lett volna jogosult bíróként eljárni egy olyan ügyben, amelynek egyúttal a sértettje is ő volt. Szintén kétes értékűvé tette az eljárást, hogy míg a római büntetőjog szerint a pernek a nyilvánosság előtt, a fórum kellett volna folynia, addig a Deiotarus-ügyet Caesar palotájában, a nyilvánosság kizárásával tárgyalták. A per kimenetelét nem ismerjük, Caesar feltehetően elnapolta a döntést, amire utóbb sohasem került sor.

Cicero a *Pro rege Deiotaróban* már sokkal kiábrándultabban viszonyult Caesarhoz, mint a *Pro Marcellóban*. A Caesar személyét övező kultusz egyre

---

³ Ehhez lásd Nótári T.: *Adalékok a Ligariana és a Deiotariana jogtörténeti háttéréhez*. Jogelméleti Szemle 2002/4.

túlzóbb formákat öltött, ekkoriban állították fel Caesar szobrát a „*Deo invicto*” felirattal, kiderült, hogy Caesar csak névleg hajlandó helyreállítani a köztársasági államformát. Cicero az ügyet eszközként használta fel arra, hogy Caesar előtt politikai kérdésekben megnyilatkozzon. Ebben a beszédben módosul a *clementia* jelentése is: ha Caesar nem akarja, hogy zsarnokként tekintsenek rá, következetesen ragaszkodnia kell korábbi elveihez. A szónok nem erősíti meg, és nem is cáfolja a zsarnokság vádját, a caesari kegyelem említése nincs híján az ironikus felhangoknak sem.

Cicero válogatott védőbeszédeinek második kötete nemcsak az ókori történelem egyik legérdekesebb korszaka iránt érdeklődők számára értékes forrásgyűjtemény, hanem a római jog és a jogtörténet művelői számára is. A római jog hagyományosan római magánjog értelemben él bennünk, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a rómaiak a büntetőjog terén is maradandót alkottak, számos jogelvet határoztak meg, és bizonyos tényállásokat úgy fogalmazzak meg, hogy az egy hatályos kódexben is megállná a helyét. Az itt közölt, lefordított és kommentált beszédek egy magánjogi tárgyú beszéd kivételével a római büntetőjog anyagát gazdagítják, s egyúttal a jogászi retorika számára is máig hasznosítható stratégiai megoldásokra, tényálláskezelési módszerekre kínálnak példát.